

BIBLIOTECA FILOLÒGICA, LXXXVIII

Gramàtica catalana

PAU CARDELLACH I BUSQUETS

Estudi i edició a cura d'OLGA FULLANA

Premi IEC de Gramàtica Pompeu Fabra 2015

Institut
d'Estudis
Catalans

SECCIÓ
FILOLÒGICA

Gramàtica catalana

Gramàtica catalana

PAU CARDELLACH I BUSQUETS

Estudi i edició a cura d'OLGA FULLANA

Premi IEC de Gramàtica Pompeu Fabra 2015

Barcelona, 2021

Institut
d'Estudis
Catalans

SECCIÓ
FILOLÒGICA

Cardellach i Busquets, Pau, 1814-1879, autor

[Gramàtica catalana]

Gramàtica catalana. — Primera edició. — (Biblioteca Filològica ; 88)

Edició del manuscrit Gramàtica catalana, de Pau Cardellach i Busquets, conservat a la Biblioteca de la Universitat de Girona. — Premi IEC de Gramàtica Pompeu Fabra 2015

ISBN 9788499655178

I. Fullana, Olga, editor literari II. Institut d'Estudis Catalans. Secció Filològica III. Títol

IV. Col·lecció: Biblioteca Filològica (Institut d'Estudis Catalans) ; 88

1. Cardellach i Busquets, Pau, 1814-1879. Gramàtica catalana 2. Universitat de Girona. Biblioteca.

Manuscrit. Ms. Cardellach 3. Universitat de Girona. Biblioteca 4. Manuscrits castellans —

Catalunya — Girona 5. Manuscrits catalans — Catalunya — Girona 6. Català — Gramàtica

811.134.1'36

L'edició d'aquesta obra
ha estat a cura de Lluís B. Polanco i Roig,
membre de l'Institut d'Estudis Catalans

Aquesta publicació compta amb el suport de la Fundació "la Caixa"

© de l'estudi i l'edició, Olga Fullana

© 2021, Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició

Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: juny del 2021

Text revisat lingüísticament per la Unitat d'Edició del Servei Editorial de l'IEC

Disseny de la coberta: Azcunze | Ventura

Compost per Pleca Digital, SLU

Imprès a Service Point FMI, SA

ISBN: 978-84-9965-517-8

Dipòsit Legal: B 10969-2021

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

A proposta de la ponència formada pels senyors Joan Martí i Castell i Vicent Pascual Granell i la senyora Mila Segarra i Neira, membres de la Secció Filològica, l'Institut d'Estudis Catalans, en sessió plenària tinguda el dia 23 de març de 2015, acordà per unanimitat de concedir el Premi IEC de Gramàtica Pompeu Fabra a Olga Fullana Noell pel seu treball *La gramàtica inèdita de Pau Cardellach i Busquets*.

Així mateix, la Secció Filològica, en la sessió del dia 12 de maig de 2017, prengué l'acord de publicar la dita obra, la qual, amb el títol *Gramàtica catalana*, és editada a cura del senyor Lluís B. Polanco i Roig, membre de l'Institut d'Estudis Catalans. La publicació de l'obra ha respectat, però, els criteris editorials i la redacció de l'autora de l'edició crítica.

Taula

PRÒLEG	11
I. ESTUDI INTRODUCTORI	
1. Presentació	19
2. Vida, obra i context de Pau Cardellach i Busquets	23
2.1. Biografia	23
2.1.1. L'entorn familiar	24
2.1.2. El temps de la guerra	28
2.1.3. El notari Cardellach	33
2.2. La producció de Pau Cardellach i Busquets	39
2.3. La fortuna del manuscrit de la <i>Gramàtica catalana</i>	45
3. Les fonts de la darrera <i>Gramàtica catalana</i> inèdita	53
4. Estructura i continguts de la gramàtica de Cardellach	57
4.1. «Introducción. Sobre la lengua catalana»	58
4.2. «Del alfabeto»	63
4.3. «De la pronunciación»	65
4.4. «De las partes de la oración»	75
4.5. «Sintaxis»	84
5. L'edició de la <i>Gramàtica catalana</i>	89
5.1. Descripció del manuscrit	89
5.2. Editar un esborrany	96
5.3. Criteris d'edició	100
6. Conclusions	105
7. Referències bibliogràfiques	107
II. EDICIÓ	
GRAMÁTICA CATALANA, por don Pablo Cardellach, escrita en Tarrasa durante los 6 meses que estuvo encerrado en su casa para evadirse de la persecución de que era objeto por parte de la Junta Revolucionaria en 1840.	115

INTRODUCCIÓ. SOBRE LA LENGUA CATALANA	117
[Historia de la lengua catalana]	129
[Testimonis i documents lingüístics]	132
[Antologia poètica]	134
DEL ALFABETO	143
DE LA PRONUNCIACIÓN	145
Pronunciación de las vocales	145
Pronunciación de la <i>e</i>	145
Del apóstrofo	152
Pronunciación de la <i>o</i>	158
De los diftongos	160
Triptongos	163
Pronunciación de las consonantes	163
DE LAS PARTES DE LA ORACIÓN	175
El artículo	175
De los pronombres	176
Personales	176
Posesivos	177
Demostrativos	178
Relativos	179
Pronombres indefinidos o indeterminados	180
De los pronombres <i>ne, hi</i>	182
Numeral[e]s	184
Ordinales y partitivos	185
Del nombre	185
Conversión del masculino al femenino	186
Substantivos	186
Adjetivos	187
Formación de los plurales	187
Formación de los adverbios	188
Formación de los superlativos	188
Diminutivos	189
Comparación	190
De los adverbios	191
De tiempo (responden a: <i>quant?</i>)	191
De lloch (<i>ahont?</i>)	192
De modo (<i>com?</i>) y calidad	192
De cantidad (<i>cuants?</i>)	193
De afirmación	193
De negación	193

Interjecciones	194
De admiración y exclamación	194
De duda	194
De imprecación	194
De ánimo	194
De exasperación	194
Desprecio	195
De queja	195
[De los verbos]	195
Verbos auxiliares	195
<i>Haber</i>	195
<i>Estar</i>	199
<i>Ser</i>	201
<i>Tenir</i>	204
<i>Ésser, ser, estar</i>	207
De la formación de los tiempos	208
Su conocimiento y división	208
Su formación	211
Tiempos que derivan del infinitivo	222
Tiempos que nacen del participio de presente	222
Del presente de indicativo	224
Tiempos derivados del presente de indicativo	227
Tiempos que derivan del pretérito	230
Tiempos que se forman del participio de pretérito	232
Tiempos y personas derivados de tiempos derivados	233
Tiempos derivados del futuro	233
Derivados del subjuntivo	233
Verbos defectivos	234
Verbos impersonales	235
Verbos reflexivos	235
Verbos recíprocos y activos	235
Verbos neutros	235
Uso de las partículas	236
<i>Pu, ray, pas</i>	236
Partículas <i>en, cal, can</i>	237
Otras partículas o preposiciones	239
De lugar	239
De orden	240
De unión	240
De separación	240
De oposición	241
Causales, instrumentales, finales	241

Conjunciones	242
De oposición	242
[De] división	242
De exepción	243
De comparación	243
De adición	243
De condición	243
De motivo	244
De intención	244
De conclusión	244
SINTAXIS	247
Casos	247
Uso del artículo	249
Concordancia	250
Régimen	252
Régimen de los nombres substantivos	252
Régimen de los adjetivos	253
Régimen de los verbos activos	254
Verbos pasivos	255
Verbos neutros	256
Verbos reflexivos	256
Participios	256
[Colocación]	257
Adjetivos	257
Numerales	259
Uso de los pronombres <i>hi</i> , <i>ne</i>	259
Uso de los adverbios	261
Uso de <i>tot</i>	262
Uso del <i>per</i>	262
Uso de la partícula <i>boy</i>	263
<i>Nimay</i>	263
Oraciones expositivas	263
Oración imperativa	264
Oración interrogativa	265
Índice del borrador de la <i>Gramàtica catalana</i>	267

Pròleg

Si de qualsevol llengua és imprescindible de conèixer la història de la fixació i la consolidació de la preceptiva ortogràfica, gramatical i lèxica, en el cas de la llengua catalana ho és especialment per les vicissituds sociolingüístiques a què ha hagut de sotmetre's a partir del segle xv, en què s'inicià una realitat que l'ha condicionada profundament fins als nostres dies: la pertorbació d'haver-se de subordinar al castellà, llengua dominant i de prestigi; un fet que impedí procedir a la codificació normal. Al segle xviii, que és quan l'establiren les principals llengües romàniques, el català fou foragitat en els registres més formals i cultes. Fins a la primera meitat del segle xx, amb la Renaixença i la creació de l'Institut d'Estudis Catalans, no es pogué enllestir aquesta tasca, que liderà Pompeu Fabra, la qual no ha estat completada i posada al dia fins a finals del mateix segle i primers anys del xxi.

En els moments més àlgids de la producció escrita en tots els vessants, no existia cap ortografia, cap gramàtica, ni cap diccionari redactats perquè fossin la referència dels escriptors o en l'ús de l'Administració. La Cancelleria Reial es convertí en el model acceptat espontàniament per a la literatura, per a l'Església i per als textos oficials de tota índole. S'escrigueren manuals i diccionaris destinats sobretot a l'àmbit escolar; principalment, però, eren bilingües o trilingües, ja que tenien la funció de fer de pont amb el llatí, primer, i amb el llatí i el castellà, després. Per la qual cosa, en la reconstrucció definitiva de la llengua catalana mancaren treballs sòlids que poguessin orientar-la, llevat d'alguns d'excepcionals i ja tardans, com els de Marià Aguiló, que foren una font essencial per a Mestre Fabra. Tanmateix, durant l'època medieval, la disciplina dels millors escriptors facilità l'establiment d'un nivell alt i unitari quant a la variació dialectal, de què resultà un català compacte, tant se val si els autors eren balears, principatins o valencians.

L'obra que ha estudiat i editat Olga Fullana és un exemple de gran interès de l'actitud permanent, malgrat tot, de cobrir un dèficit causat pel silenciament de la llengua catalana, subjugada durant segles i progressivament oblidada selectivament

pels mateixos catalanoparlants. En realitat, alguns autors tractaren sobre història i llengua cercant de retre homenatge a un idioma i una nació que, havent estat gloriosos, es trobaven en estat agònic: se n'acomiadaven, tot volent deixar-ne un testimoni de les excel·lències. Per això, no és rar que algunes gramàtiques siguin ensem una defensa i reivindicació explícites d'un idioma i un país que s'esllangueixen, mitjançant la inclusió d'aspectes històrics generals i antologies literàries que manifesten la qualitat i la maduresa assolides en el passat. És el cas de la Gramàtica catalana de Pau Cardellach i Busquets, objecte de recerca de Fullana. L'objectiu d'haver-la escrita és fer honorança al català; respon, doncs, a una actitud de reclamació i nostàlgica, respecte a un idioma moribund, que, en canvi, ha viscut moments esplèndids, que són esmentats dins l'esberrany, en què traspuja el regust del Romanticisme. Seguint aquesta pràctica, Cardellach hi fa un estudi introductori i històric del català («INTRODUCCIÓN. SOBRE LA LENGUA CATALANA [Historia de la lengua catalana] [Testimonis i documents lingüístics] [Antologia poètica]»). És redactada en castellà (llevat dels exemples, òbviament); res que hagi d'estranyar, per contradictori que sembli: és normal a l'època i palesa la diglòssia interioritzada respecte al castellà.

Sobre la redacció de la Gramàtica, s'informa: «GRAMÁTICA CATALANA, por don Pablo Cardellach, escrita en Tarrasa durante los 6 meses que estuvo encerrado en su casa para evadirse de la persecución de que era obgeto por parte de la Junta Revolucionaria en 1840» (p. 109).

No és un projecte acabat i disposat per a anar a impremta, sinó un esberrany. Per tant, l'estudi de Fullana es fa particularment complicat, perquè s'enfronta a un escrit provisional, amb totes les mancances que això suposa quant a l'ordenació, la composició i la interpretació de molts passatges, i, també s'ha de dir, amb els avantatges de l'espontaneïtat que normalment es reprimeix en les revisions per a cloure'ls.

La gramàtica és completa, no es limita, com fan sovint altres tractats, a l'ortografia o al lèxic; conté els apartats de a) fonètica o pronunciació; b) morfologia: les parts de l'oració, i c) sintaxi. S'hi adjunta un «Índice del borrador de la Gramática catalana».

Hem avançat força, d'ençà d'alguns anys, en el coneixement de la història del territori de la llengua catalana. Però no tots els períodes han tingut la mateixa sort; el segle XIX no n'és precisament un privilegiat, tot i que resulta paradoxal, ja que es tracta d'una època crucial en el creixement i les transformacions generals d'Europa. Aquesta mancança comporta que hàgim d'omplir el buit amb la consciència que hauréu d'investigar amb les dificultats específiques que implica l'absència de prou antecedents; comptem amb assaigs molt generals o, en l'altre extrem, molt atomitzats en algun argument concret. Probablement, l'absència de contribucions té una causa capital: la dificultat de fer-ho rigorosament per la complexitat que suposa examinar els canvis substancials sociopolítics i econòmics que es produeixen en l'Església, l'aristocràcia, les classes treballadores, la burgesia, els intel·lectuals... i amb la realitat lin-

güística de la nova planta del segle XVIII, destinada a desconnectar les relacions entre els Països Catalans, per tal de descartar la possibilitat de continuïtat de cap mena de confederació. En suma, com diu Olga Fullana, ens cal una visió del XIX que sigui alhora completa i profunda, i que permeti, doncs, descobrir l'Espanya nova que aleshores es va construir ideològicament.

La llengua és sempre primordial en la història de qualsevol col·lectiu. Fullana ens parla del paper superestructural que té en cada moment i arreu. La Gramàtica de Cardellach, més enllà de les consideracions sobre el funcionament de la llengua catalana, aporta llum al coneixement del segle XIX. El desig d'ocupar-se de la codificació d'un idioma reflecteix l'anhel que els parlants s'identifiquin sense discriminació amb una societat compacta de què formen part, que en coneguin i comparteixin l'element aglutinador per antonomàsia. En qualsevol procés de normativització batega, doncs, la voluntat d'en vigorir un col·lectiu com a tal, específic i ensems diferent de la resta. Cardellach escrigué una gramàtica, però ho feu clarament des de les peculiaritats de la comunitat catalanoparlant coetània. Consegüentment, l'empenyen dues intencions aparentment antagòniques: l'homenatge resignat a què m'he referit d'un idioma que s'extingeix i la reflexió acurada de com hom se n'ha de servir amb correcció i observança.

Caldrà esperar l'esperit de la Renaixença per tal que Fabra i els seus col·laboradors aconseguixin construir una preceptiva del tot comparable a la que les altres llengües romàniques havien fet dos segles abans. Però la determinació de ressorgir com a poble o nació no aparegué sobtadament per miracle, sinó que foren les llavors que, sense cessar, s'havien sembrat fins i tot en els moments més negres de la història, que, a la fi, en la primera meitat del segle XX, fructificaren: la Gramàtica del notari Cardellach, escrita entorn de 1840, n'és un exemple singular, que Olga Fullana ressuscita literalment, ja que el manuscrit s'havia perdut i s'havia arribat a oblidar; l'autora d'aquesta obra, doncs, no solament aclareix problemes importants del segle XIX i les característiques de la Gramàtica de Cardellach, sinó que ens retorna, estudiada i analitzada, una obra que es creia perduda o inexistent; és una recuperació polida d'una valuosa peça patrimonial.

En l'«Estudi introductori», presenta una rica i àmplia biobibliografia de Pau Cardellach i Busquets. Molt gràficament i encertadament, Fullana explica que algunes conviccions ideològiques de Cardellach les pot copsar gràcies als exemples il·lustratius que usa, els quals, ara i adés, palesen un caràcter propi de persona progressista i d'ordre, i de gran respecte a la llei, en què s'havia format professionalment. Em permeto un incís: que jo sàpiga, no s'ha fet una recerca sistemàtica d'anàlisi dels exemples a què hom recorre sia en les gramàtiques, sia en els diccionaris de la llengua catalana; tanmateix, hom sap que la tria és una labor àrdua, en què inevitablement afloren prejudicis culturals i s'hi esmercen esforços notables per tal que siguin adequats, no ofensius, equànimes... i, en segons quines situacions polítiques, que puguin esquivar la

censura, la substitució o l'eliminació. Fullana, doncs, ha posat atenció en una labor que ha d'ésser fèrtil per al coneixement dels autors, però també de les circumstàncies històriques i de les ideologies dominants coetànies.

*Cardellach fou un notari distingit i culte, que estimava a fons el seu treball. Contribuí a suplantar la legislació sobre la professió, en perjudici de la que s'adequava millor a la realitat catalana; serví a una de nova, inspirada en l'esperit centralista espanyol, per la qual cosa hagué de patir les crítiques del Col·legi de Notaris català, que marcaren un període incòmode i d'una certa marginació en l'exercici de l'ofici. Cal precisar en justícia que, nogensmenys, fou sempre i en tot molt amatent respecte a les particularitats de la cultura catalana; es trobà, per tant, en una situació contradictòria que li generà desavinences amb tothom. Per exemple, Fullana ens reporta afirmacions adreçades als qui esperaven que amb la imposició del castellà es podia assolir que els catalans oblidessin llur identitat, tan contundents com la que troba al seu llibre *Jurisprudencia práctica o fórmulas contractuales comentadas según las leyes comunes y según la Ley hipotecaria aplicada a todas las provincias de España* (1862): «No por escribir en lengua castellana dejarán de ser los catalanes lo que han sido y son todos los pueblos del mundo, que no corrigen su lengua, no abandonan sus hábitos y costumbres, ni desmienten su raza, ni olvidan la nacionalidad sino por medio del exterminio» (p. 32).*

*Abans de la Gramàtica, ja havia escrit alguns articles al *Diario de Barcelona* sobre literatura medieval catalana i sobre l'origen de la llengua. Hi ha uns Apunts per a un diccionari de dret amb abundants cites legals, inèdits, que evidencien l'interès pel món jurídic, però també la pruija perquè la llengua catalana comptés amb el lèxic d'especialitat adequat. Fullana remarca que l'esborrany de la Gramàtica de Cardellach no duu bibliografia. S'hi cita un treball de Fèlix Torres Amat de l'any 1836: *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los autores catalanes*, y dar alguna idea de la antigua y moderna literatura de Cataluña. En conseqüència, no és fàcil establir-ne les fonts; nota, tanmateix, que, a través de l'obra de Torres Amat, li arribà la influència d'Antoni de Bastero i de Josep Tastú. Assenyala conclusivament que és un producte molt personal en què desvela una gran originalitat, com en la teoria que nega l'existència dels casos de la declinació en els noms. En parlar dels orígens i la consolidació de la llengua, Cardellach s'avança en la qüestió de la «subagrupació» romànica; s'inclina pel gal·loromanisme, que demostra amb llistes de contrastos llatí/català/castellà/francès, a l'estil del que han fet posteriorment altres lingüistes del segle xx. S'ocupa també de les denominacions de la llengua: català/provençal/llemosí. En l'exposició gramatical, predomina l'intent d'exhaustivitat i ensems de destacar l'especificitat del català: el geni de la llengua. Fullana analitza com una innovació especial que Cardellach tingui en compte les variants diatòpiques dels diversos territoris, i relaciona encertadament aquesta tendència amb l'alineació de l'autor entre els qui estaven a favor del català més comú i espontani, de la llengua més*

viva i quotidiana; destaca que és el primer gramàtic que afronta el valor d'elements que ningú abans no havia sabut explicar, com pu o rai o la construcció amb bo i. Conté una notable abundor d'exemples, que són la plasmació a la pràctica de la teoria gramatical que explica (ja he comentat més amunt que Fullana sap descobrir-hi profitosament apunts per a entendre el pensament de l'autor). La Gramática, en suma, s'allunya de la tradició anterior; l'única influència, si més no indirecta, és probablement la Gramatica y apología de la llengua cathalana de Josep Pau Ballot, de 1815, que tota persona culta coneixia. Alguna expressió, com «gramàtica raonada», situa Cardellach en la concepció del racionalisme modern. Pel que fa a l'ordre i la distribució dels temes, s'adequa als que són habituals: origen de la llengua, ortografia, ortologia, analogia (morfologia) i sintaxi.

* * *

L'apartat 5 és el que Fullana dedica a l'edició del manuscrit, que avui és propietat de la Universitat de Girona. Hi treballa amb rigorosa ortodòxia. Explica els criteris que hi aplica i no amaga les dificultats que li ha suposat que el text es trobi en estat d'esborrany; com ella mateixa diu, ha hagut de fer-ne una recreació: convertir un esbós en un imaginari original que el lector pugui entendre. Per damunt de tot, respectar-lo, però, amb una ponderació precisa, regularitzar-lo en algunes solucions (puntuació, ús de majúscules...). Parteix de la diferenciació en tres blocs del manuscrit, que no és, doncs, unitari.

Finalment, abans de citar la bibliografia consultada, Fullana exposa les conclusions principals:

1. És una obra excepcionalment interessant per al coneixement del període històric de la llengua catalana del segle XIX, tant des del punt de vista estrictament gramatical com del de l'actitud i les idees de l'autor, que devien compartir molts coetanis seus.
2. L'interès per la llengua oral i més viva implica que Cardellach aportí reflexions sobre usos que ningú abans no havia estudiat.
3. Es tracta d'una gramàtica escrita no per un filòleg o lingüista, sinó per un notari, i, doncs, com diu Fullana, un professional per a qui l'ús lingüístic és del tot imprescindible.

Anem avançant amb passes segures en la comprensió de la història sinuosa de la llengua catalana. Olga Fullana hi ha contribuït d'una manera brillant amb l'estudi i l'edició rigorosos d'una obra que havia restat amagada i, doncs, silenciada en l'anàlisi dels treballs gramaticals del segle XIX. Tenim, consegüentment, més clar el panorama d'una època en què Catalunya visqué una situació de postergació, però alhora

començava a acostar-se a la Renaixença. I en fa les reflexions pertinents, que tenen a veure no solament amb la tècnica de l'elaboració de les gramàtiques, sinó que s'endinsen també en el vessant sociolingüístic, en el marc general de les conductes i les idees sobre un país que s'anava difuminant i que era absorbit progressivament per l'Espanya que es volia construir, però que d'una manera latent i simultània es rebel·lava i cercava el camí que n'aturés la dissolució.

JOAN MARTÍ I CASTELL

Membre emèrit de l'Institut d'Estudis Catalans

Secció Filològica

I. Estudi introductori

1. Presentació

La història de la llengua catalana al segle XIX és avui, encara, un terreny molt poc fressat. Llevat de la contribució feta per l'historiador Pere Anguera (1997), no hi ha cap estudi de caràcter monogràfic i exhaustiu sobre la situació de la llengua catalana en tots els seus aspectes —social, literari, d'estudis gramaticals— en un moment tan crucial de la història europea. Tenim la visió que ens n'ofereixen algunes obres de caràcter molt general¹ i, això sí, una multitud de treballs sobre aspectes concrets de la vida cultural i literària, sobre posicions polítiques i lingüístiques particulars, sobre la dinàmica editorial d'algunes poblacions, sobre els usos lingüístics d'institucions concretes, sobre les condicions de vida de determinats col·lectius, sobre el desenvolupament econòmic i industrial de certs territoris, etc. L'aproximació a la història del català del Vuit-cents esdevé, per aquest motiu, una feina àrdua i complicada que, tanmateix, cal escometre per anar aplanant el camí i per arribar a fer possible, justament, una visió de conjunt de l'època i del moment.

I és que, d'una banda, la història espanyola del segle XIX és extraordinàriament complexa, bé que fonamental per entendre la realitat contemporània d'Espanya. Les convulsions d'una societat immersa en un profund procés de transformació de tants aspectes —de les formes de vida, de les formes polítiques, dels valors individuals i col·lectius— són a la base de l'Estat espanyol que coneixem, del nostre context de referència. Podríem dir que Espanya és una idea portada a la pràctica en el segle XIX, encara que la praxi mateixa requereixi una certa ocultació del seu origen real. Els ajuntaments, les províncies, les lleis comunes, l'escolarització, els pesos i mesures, la moneda, les guerres civils, els bancs, els cacics, els burgesos i els obrers, tot allò que configura la societat espanyola del nostre temps, és un invent

1. Per a estudis generals, vegeu Ferrando i Nicolás (2011), Marcet (1987), per exemple. Per a una reflexió sobre els problemes que comporta fer una història de la llengua del segle XIX, vegeu Ginebra (1999).

del Vuit-cents. Afrontar la història del XIX comporta, d'alguna manera, reconsiderar tot un ordre de coses íntimament adherit, quasi constitutiu.

D'altra banda, l'extraordinària proximitat dels testimonis de l'època que tenim a l'abast, per la seva relativa proximitat temporal i per l'increment exponencial que va experimentar en aquell moment la producció documentable, si bé facilita la realització de prospeccions i de recerques molt particulars, fa extraordinàriament difícils els estudis històrics de caràcter global. L'acumulació de documents, de materials escrits, gràfics i de tota mena, encara que proporciona molta riquesa i fonament a la investigació, no ajuda precisament a la síntesi. I la història d'una llengua, que no deixa de ser la història d'una construcció col·lectiva i, en certa manera, superestructural —la llengua no és el que parla un individu o un altre, sinó una abstracció del que suposadament parlen i senten tots—, ha de partir, necessàriament, d'una certa síntesi.

Hi ha encara un tercer element que cal tenir en compte i que explica també les mancances que hem esmentat, pel que fa a la història de la llengua catalana del XIX. Els diferents territoris de la llengua experimenten, en aquest moment de la història, dinàmiques absolutament diferenciades. Si, en els inicis de l'època moderna, la integració en la monarquia hispànica va suposar l'inici d'una desconnexió progressiva entre els diversos territoris lingüístics antigament federats, les institucions respectives i les dinàmiques dels diversos col·lectius socials, la modernització de la societat que es produeix a partir del darrer terç del XVIII, un cop assumida la irreversibilitat de la *nova planta* per una generació que ja vol deixar enrere el *règim antic*, portarà a l'emergència de fesomies diverses a Catalunya, a València, a Mallorca i a Menorca —i encara més al Rosselló, que no formarà part mai més de l'Estat espanyol. El capteniment lingüístic de l'Església, dels aristòcrates, dels obrers, les conseqüències en l'ús de la llengua dels moviments poblacionals, de les lleis, etc., divergeixen sensiblement. L'anàlisi historicolingüística esdevé, per aquest motiu, una tasca extraordinàriament complexa.

En darrer lloc, hem d'admetre que falten encara estudis parcials que completin alguns buits existents en el panorama de la llengua catalana del XIX. Això també és necessari per poder acostar-se amb garanties a la confecció d'una història lingüística del període. Hi ha institucions, personatges i obres pendents de l'atenció dels estudiosos, peces importants per descobrir i per interpretar. La *Gramàtica catalana* de Pau Cardellach i Busquets n'és una, indubtablement.

La codificació gramatical ocupa un lloc fonamental en la història de qualsevol llengua, com sigui que és aquest el principal mecanisme que fa possible la seva representació —una determinada representació, que ateny per la seva naturalesa una comunitat més o menys definida i més o menys limitada—, i, doncs, la concreció d'una realitat objectiva i uniforme que permet, alhora, la convicció sincera que la llengua existeix i l'adhesió emocional, individual i col·lectiva, dels parlants a la llen-

gua.² Per les particulars circumstàncies històriques, la codificació gramatical del català va produir-se força més tard que la d'altres llengües ben properes. Encara que, al final de l'edat mitjana, el català havia assolit un grau de fixació molt elevat en els usos escrits i havia penetrat sense problemes en l'àmbit de la producció impresa, tan decisiu per a la consolidació de les llengües nacionals europees, l'absència d'un estat protector i dels mecanismes que fessin necessaris els instruments propis d'una llengua ben establerta —diccionaris i gramàtiques— va endarrerir i afeblir l'interès per la reflexió gramatical sobre la llengua. Si bé tenim diccionaris catalans des del segle xvi —molts dels quals són deutors de diccionaris castellans, i, la major part, pensats per afavorir l'adquisició del llatí o del castellà—, els primers intents per elaborar una gramàtica catalana completa són de la segona meitat del segle xviii, i encara amb una incidència ben escassa —la gramàtica de Josep Ullastre, iniciada pels volts de 1743 i reelaborada durant força anys, va restar inèdita. De fet, la primera gramàtica catalana que va tenir una certa projecció pública fou la *Gramatica y apología de la llengua cathalana*, de Josep Pau Ballot, impresa entorn de 1815 a Barcelona.

Tanmateix, les discussions ortogràfiques i gramaticals que es reproduïen arreu del domini lingüístic des de finals del segle xviii i durant el segle xix —amb diferents formats, propòsits i graus d'intensitat— són el precedent de la codificació formal de la llengua que s'assolirà finalment a principis del xx, és a dir, són els precedents de la codificació de la llengua moderna que ha estat, al capdavant, la garantia de la pervivència del català com a llengua de cultura —i com a llengua, simplement. Per això és tan rellevant el coneixement dels episodis particulars i dels elements concrets que conformen aquesta, relativament curta, història de la reflexió gramatical sobre el català.

Com que moltes de les obres van restar inèdites, ha calgut esmerçar un treball suplementari per recuperar-les i estudiar-les, que encara no ha conclòs. Montserrat Anguera va editar, als anys vuitanta, la primerenca gramàtica d'Ullastre; Mila Segarra ha estudiat l'obra de Ballot i ha resseguit les polèmiques ortogràfiques des de la del *Diario de Barcelona*, de 1796; Jordi Ginebra ha estudiat la gramàtica de Joan Petit i Aguilar i altres obres gramaticals d'Antoni Febrer i Cardona o d'Antoni Bofarull, i Francesc Bernat Baltrons ha estudiat alguns dels treballs lingüístics de Manuel Milà i Fontanals,³ però encara hi ha força materials de referència que no han estat analitzats en profunditat.

2. Aquest no és el lloc adequat per estendre'ns més en els plantejaments teòrics que són a la base de les recerques que realitza el Grup d'Història de la Llengua i Llengua Normativa de la Universitat de Girona, del qual formo part. Sobre aquestes qüestions, vegeu, per exemple, alguns treballs de Nadal (2012) i de Feliu i Nadal (2014, 2016).

3. Vegeu Anguera (1980) per a Ullastre, Segarra (1985a, 1985b, 1987) per a Ballot, Ginebra (1991, 1998) per a Petit i Aguilar, Ginebra (1996a, 2004) per a Febrer i Cardona, Ginebra (1987, 1988, 1994, 1996b, 1996c) per a Bofarull i Bernat Baltrons (2007, 2010a, 2010b) per a Milà i Fontanals.

El cas de la *Gramàtica catalana* de Pau Cardellach i Busquets, datable a l'entorn del 1840, és un xic diferent. Malgrat que la gramàtica de l'olotí Pau Estorch, posem per cas, no hagi merescut encara l'atenció d'algun estudiós que n'estableixi les característiques, les vinculacions, el context, el sentit i el valor, la seva presència en força biblioteques en garanteix, si més no, el coneixement i en fa possible la consulta ocasional. L'obra gramatical inèdita de Cardellach ha estat, però, fins avui, una obra absolutament desconeguda de tothom, impossible de consultar, perduda literalment gairebé des del moment en què un erudit, Antoni Elias i de Molins, a finals del XIX (1889), havia afirmat la seva existència. Aquest desconeixement del manuscrit ha fet que no la puguin ni tan sols esmentar la majoria d'obres de síntesi que, com la d'Albert Rico i Joan Solà (1995), fan inventari dels materials existents amb voluntat d'exhaustivitat, cosa que ha generat el dubte de si aquesta gramàtica va existir realment.

Per les circumstàncies que explicarem en l'apartat 2.3, ara podem presentar públicament aquesta obra i fer-nos una idea ben precisa del seu interès. El treball del notari Pau Cardellach i Busquets, que es demostra original i independent de les altres obres anteriors, esdevé una referència inexcusable per a la història de la codificació gramatical del català; la present edició, en conseqüència, és una contribució que voldríem valuosa per a la història de la llengua catalana del segle XIX.

2. Vida, obra i context de Pau Cardellach i Busquets

Les circumstàncies vitals de Pau Cardellach i Busquets, i el context en què aquest va produir la *Gramàtica catalana* que és objecte d'aquesta obra, pràcticament han restat desconeguts, fins ara. La gramàtica de Cardellach ha estat, per als especialistes, només una notícia escadussera inclosa en la breu semblança que l'erudit Antoni Elias de Molins dedica a Cardellach en el seu *Diccionario biográfico y bibliográfico de escritores y artistas catalanes del siglo XIX* (1889), una semblança que, naturalment, no resol tampoc els molts interrogants que suscita l'activitat professional i cultural del nostre autor. Es pot dir que pràcticament tota la resta de referències a Cardellach o a la seva gramàtica beuen de la informació publicada per Elias. És per això que aquest estudi introductori ha d'afrontar, en primer lloc, un estudi biogràfic exhaustiu del personatge i una caracterització del context en què va generar-se la *Gramàtica catalana*, i ha de mirar també d'escatir la vinculació d'aquesta obra amb la resta de la producció del seu autor.

2.1. BIOGRAFIA

La narració que hem pogut confegir sobre la vida de Pau Cardellach l'estructurem en tres blocs cronològics: els primers anys, en què resulta rellevant sobretot conèixer l'entorn familiar del personatge; els anys de joventut, que s'articulen al voltant de la Primera Guerra Carlina i que permeten situar el nostre autor en una adscripció política liberal moderada, i els anys de la maduresa, que giren absolutament entorn de l'exercici de la professió notarial.

2.1.1. *L'entorn familiar*

Pau Cardellach i Busquets va néixer a Terrassa el 20 de març de 1814, just al final de l'ocupació napoleònica a Catalunya.⁴ Era fill d'una família, segurament originària d'Occitània,⁵ que durant més d'un segle s'havia dedicat a la producció de teixits de llana, amb casa al carrer del Raval—avui Raval de Montserrat—, cantonada amb el carrer de la Goleta. En el padró municipal de 1828, el seu pare consta com a paraire; tot i això, Pau Cardellach i Roca (1780-18??) és consignat com a procurador en el padró municipal de la ciutat de Terrassa de 1824 i en el de 1843, i com a causídic, en el padró de 1825 i en una sentència arbitral de 1825 entre dos fabricants de draps.⁶ La dada no deixa de ser important, perquè implica que el seu pare, malgrat que no podem dir que hagués estat mai pròpiament notari, estava familiaritzat amb el dret i era considerat un home de bona fama i una bona posició social i justifica que almenys dos dels seus fills, Pau i Nemesi, cursessin estudis de dret i notaria.⁷

El cronista terrassenc Baltasar Ragon (1955?) no s'equivoca, però, quan diu que Pau Cardellach i Busquets era fill d'una família dedicada durant més d'un segle a la producció de draps de llana. A mitjan segle XVIII, els Cardellach eren una de les famílies terrassenques amb més volum de negoci i ben situada, però hi ha constància que tancaren la producció d'una fàbrica a causa dels deutes (Benaül, 1992). Tot i això, l'ofici de paraire no es perdé i un oncle, Domingo Cardellach i Roca, consta en el padró municipal com a paraire fins a mitjan segle XIX.⁸

4. Era el darrer període de la Guerra del Francès. El 2 de desembre de 1813, el general Manso havia expulsat els francesos de Sabadell. El 24 de març de 1814, Ferran VII entrava a Girona com a signe de represa del poder borbònic.

5. Vegeu Bosch i Cardellach (1882); el topònim Cardelhac (o Cardeilhac, o Cardeillac) és bastant freqüent al sud de França. Sobre les migracions occitanes dels segles XVII-XVIII, vegeu, Nadal i Giralt (1960) i Peytaví (2003).

6. Cens de Terrassa dipositat a l'Arxiu Municipal de Terrassa. Document arbitral dipositat a l'Arxiu Comarcal del Vallès Occidental, FONS ACVOC90-36 / Ajuntament de Terrassa.

7. El notariat català té el seu origen en el segle XIII i assoleix la seva màxima esplendor al segle XV. Llavors hi havia notaris reials, municipals, senyorials (laics) —derivats de les baronies i vescomtats— i senyorials eclesiàstics —adscrius als arquebisbats. Les notaries tenien tant de prestigi que es transmetien de pares a fills. Per ser notari es requerien unes certes condicions i aptituds: tenir una edat mínima, ser home, ser cristià i tenir veïnatge on exercir; també calia tenir coneixements gramaticals, jurídics, escripturaris i de llengua llatina. La formació consistia a fer de novici a casa d'un altre notari durant vuit anys, i, al final, se superava un examen (Baigés i Jardí, 1994). La història de l'evolució dels notaris des del segle XV fins al XIX és encara boirosa. Arcadi García Oms (2010) ha estudiat bé la història dels notaris barcelonins. És encara difusa, però, la història de la notaria fora de la Ciutat Comtal. Sabem que diversos oficis, notaris, procuradors o causídics, escrivans i altres figures de caire municipal, estaven vinculats a la fe pública. L'evolució històrica i les atribucions de cadascun en el període que abasta la infantesa de Pau Cardellach, els seus anys d'estudi i els primers anys d'exercici, no són clares.

8. Els Cardellach també s'estengueren per altres poblacions del Vallès. Així, trobem Teresa Cardellach i Galí, filla de paraire, casada amb Isidre Bosch i Torrella, teixidor de lli, tots dos fills de Terrassa,

De la seva mare només en sabem el nom i el primer cognom, Eulàlia Busquets, i, segons la partida de defunció de Pau Cardellach i Busquets, sabem també que era nascuda a Martorell. No descartem, però, que estigués emparentada amb una dinastia benestant: els Busquets de Terrassa. La casa pairal dels Busquets era pocs metres més enllà de la dels Cardellach, entre el carreró de la Unió i el carrer de la Vila Nova, avui carrer de Joan Coromines (Comas, Garcia i Moro, 2000). Durant tot el segle XVIII, els Busquets tingueren un gran protagonisme en la transformació dels paraires en empresaris. A principis del segle XIX, els Busquets ja acumulaven el patrimoni més gran entre els empresaris terrassencs, sense arribar encara a la xifres que aplegaven els grans terratinents dels masos.⁹

Ragon (1955?) afirma que Pau Cardellach i Busquets era «fill d'una família de fabricants de llanes»; això no obstant, cal matisar el sentit de la paraula *fabricant* en aquest context històric. Els Cardellach eren essencialment *paraires*, és a dir, compraven la llana, la manipulaven en els processos preliminars i d'acabat —tondre, cardar, tenyir, etc.—, i en comercialitzaven els draps o baietes. Tanmateix, el teixit només el podien elaborar els que posseïen el títol de *mestre teixidor*. Fins a mitjan segle XVIII, el gremi dels teixidors dominava, per tant, la producció llanera, que era rigorosament domèstica, amb regles estrictes sobre la producció que, fins i tot, determinaven les tècniques que s'havien de fer servir, els colors i la quantitat de draps que s'havien d'elaborar: la capacitat empresarial dels paraires, doncs, era molt limitada (Benaül, 1992; Torres, 1992). A Terrassa, però, es produeix un canvi el 1728. Francesc Busquets aconsegueix abolir l'organització gremial dels teixidors i obre la porta a la possibilitat de contractar gent de fora, a desglossar el treball en tasques més petites i a assignar els treballs a conveniència. El control del treball passa ara a mans dels paraires, considerats ja *fabricants*, i es confegeix una nova classe social, una burgesia primerenca.

Els Cardellach i els Busquets formaren part d'aquest nou empresariat local del segle XVIII, però estem lluny dels grans fabricants de la revolució industrial que sorgiren en el segle XIX. Faltava temps encara per al desenvolupament dels grans vapors, com el Vapor Galí i Vinyals —inaugurat el 1833, només un any després del Vapor Bonaplata a Barcelona—, el treball en cadena i les grans exportacions. Els Cardellach queden fora de les grans transformacions industrials amb el tancament de la fàbrica principal el 1768 i diversifiquen les seves tasques. Els Busquets, en canvi, seguiran creixent a partir de casaments estratègics amb famílies de terratinents del Vallès o amb altres fabricants, del desenvolupament de tota mena de

que s'instal·laren a Sabadell. Es tracta dels pares del conegut metge i arxiver de Sabadell Antoni Bosch i Cardellach (Casanovas i Renom, 2012).

9. En el testament, Pau Busquet Aurigot († 1811), cap de família en aquell temps, deixa 9 cases, 187 ha de terres i 25.000 lliures de l'època (Comas, Garcia i Moro, 2000, p. 412).

maquinària i de la comercialització de teixits a l'estranger. El 1841 inauguren el Vapor Busquets en l'antic pati de la casa pairal. L'activitat del Vapor Busquets s'allarga fins al 1907, quan, sense descendents directes i amb la maquinària obsoleta, Salvador Busquets Soler disposa en el seu testament la construcció d'un asil infantil per als fills dels treballadors, l'asil Busquets (Comas, Garcia i Moro, 2000).

Pau Cardellach i Busquets fou el sisè de dotze germans, segons el registre de baptisme de l'església del Sant Esperit de Terrassa. Pau Cardellach i Roca i Eulàlia Busquets posaren els noms següents als seus fills: Aleix (n. 1807), Eulàlia (n. 1808), Pere (n. 1810), Ferran (n. 1812), Felip (n. 1813), Pau (n. 1814), Josepa (n. 1815), Bonifaci (n. 1817), Gabriel (n. 1818), Carme (n. 1820), Nemesi (n. 1821) i Serapi (n. 1822). Atenent al padró municipal de Terrassa de 1843, també sabem que vivien a la casa pairal dels Cardellach l'àvia paterna, Francisca Roca, vídua; una tia, Francisca Cardellach i Roca, i potser altres parents.¹⁰

Sabem poca cosa dels germans. D'Aleix, no en sabem res. Ferran va emigrar a Nova Orleans, es dedicà al comerç marítim, s'integrà en la societat francesa d'allà i, un cop casat, s'ocupà de la plantació dels seus sogres.¹¹ Bonifaci es casà amb Narcisa Teixidor el 1876 a Barcelona. Serapi va treballar com a fonedor a Barcelona.¹² Felip fou sacerdot escolapi exclaustrat¹³ i publicà un *Panegíric de la Virgen María bajo la alegoría de un jardín de flores / predicado por su autor a la Corte de María en Calatayud el 29 de mayo de 1864* (Barcelona, Impr. del heredero de Pablo Riera, 1864). Nemesi Cardellach sembla que estudià per a notari i exercí un any, però el seu caràcter místic el dugué a abraçar el sacerdoci el 1847.¹⁴ Fou religiós de la Congregació de la Missió de Sant Vicenç de Paül. Va escriure dues obres: *Mes de mayo en honor de la Inmaculada Virgen María, madre del amor hermoso y de la santa esperanza* (Madrid, Impr. de F. Maroto e hijos, 1878) i, especialment rellevant, un llibre que va tenir una gran difusió i que fou traduït al francès, *Santa Teresa de Jesús y las espinas de su corazón que se venera en el monasterio de Carmelitas Descalzas de Alba de Tormes, obispado de Salamanca* (València, Impr. José Martí, 1872). L'autor el signa amb les inicials N. C. y B.

Segons Antoni Elias i de Molins (1889), Pau Cardellach i Busquets entrà al

10. Ens consta un altre Pau Cardellach, que hauria d'haver nascut el 1821, segons el padró municipal de 1843, que si no és un error podria ser un fill d'aquesta tia. També apareix en aquell padró un tal Ezequiel Cardellach, que hauria d'haver nascut el 1825, que no sabem si era un altre germà, però no consta en el llibre de baptismes de la parròquia del Sant Esperit ni en els llibres anteriors del padró de Terrassa.

11. Vegeu Mauri Creus (2007).

12. Padró municipal de Terrassa de 1843.

13. Padró municipal de Terrassa de 1843, i esquila d'*El Principado*, núm. 159 (9 juny 1868), edició del matí, p. 3676, i *El Principado*, núm. 159 (9 juny 1868), edició de tarda, p. 3693.

14. L'historiador terrassenc Josep Soler i Palet indica en dos articles (1891b i 1900) que Nemesi Cardellach havia treballat al despatx del seu pare, Jacint Soler, en acabar la carrera de notari.

Seminari Conciliar de Barcelona, on estudià filosofia. Per ser acceptat al seminari, havia d'acreditar coneixement del llatí i aprofundir també allà en aquesta llengua. El domini del llatí es demostra amb la traducció de les *Heroides*, d'Ovidi, que es conserva a Montserrat, en les argumentacions en alguns passatges d'articles seus i en alguns apartats de la *Gramàtica catalana*. Un cop acabats els estudis no pogué continuar la formació a la universitat, perquè el *Plan General de Estudios del Reino* o *Plan Calomarde*, promulgat per Ferran VII el 14 d'octubre de 1824, havia regularitzat la presència d'universitats en el territori espanyol. A Catalunya, la universitat es manté només a Cervera i no es permet la reobertura de la Universitat de Barcelona, almenys d'algunes especialitats, fins al 1837.¹⁵ El Pla Calomarde tenia la intenció d'evitar la proliferació d'idees liberals amb la regulació de l'accés dels professors a les universitats i la imposició de quins llibres s'havien de fer servir i de quins estaven prohibits.

Elias de Molins (1889) ens diu que «estudià dret privadament». De fet, des del Decret de Nova Planta (1716), Catalunya va quedar sense fonts legals pròpies i es configuraren dues escoles enfrontades. Una, a la Universitat de Cervera, promulgava el dret romà i una consideració mínima de les particularitats catalanes; l'altra, representada per diverses institucions no universitàries, difonia el dret tradicional català i es basava en «dret de la terra i dret comú», «equitat i bona raó» (Vallet de Goytisolo, 2007-2008; Valls Salada, 2009).¹⁶ Arcadi Garcia Oms pensava en aquest darrer tipus de formació, que calia completar amb una àmplia base pràctica, quan afirmava que «els notaris van mantenir el caliu de la tradició jurídica catalana. Constituïen un grup format per un nombre de components d'entre tres i quatre-cents persones, sense formació universitària però amb una cultura molt sòlida, i sobretot molt arrelats al país, perquè aprenien el seu ofici mitjançant una llarga pràctica al costat dels mestres, i atenent un públic format per un ampli ventall de tots els estaments de la societat catalana. La continuïtat inevitable de les seves funcions el 1714 va significar també la pervivència del dret català» (Garcia Oms, 2010, p. 9).

Cardellach forma part d'aquesta escola i començà a exercir oficis propis d'un especialista en lleis com ara escrivà, secretari municipal, fedatari. De l'existència d'acadèmies no universitàries, en deixa constància ell mateix en un article anys més tard: «Muy plausibles son las academias de Notaría, tan notablemente instauradas

15. La Universitat de Barcelona havia estat tancada el 1714, després de la Guerra de Successió, i el 1717 es crea la Universitat Única de Cervera. A Barcelona, però, es van poder continuar cursant els estudis de cirurgia. Durant un breu període de temps, 1822-1823 (Trienni Liberal), la Universitat reobre, però Ferran VII la torna a tancar.

16. Com diu Valls Salada, fins a la promulgació de la Llei del notariat el 1862, no era necessari cursar la llicenciatura en lleis per ser notari. Així doncs, són els notaris catalans que no han estudiat a Cervera els que transmeten el coneixement jurídic català (Valls Salada, 2009, p. 291).

en esta ciudad; pero mucho más lo serían, si se publicasen las decisiones y razones y leyes en que se fundan» («Enfiteusis», *La Notaría*, núm. 125, 1860, p. 1).

2.1.2. *El temps de la guerra*

Seguint les passes del seu pare, el jove Cardellach va començar a treballar ben aviat com a escrivà i fedatari, segurament ja des que va sortir del seminari. Entre els papers del manuscrit de la *Gramàtica catalana*,¹⁷ hem localitzat un parell d'esborranys d'una carta de caràcter personal que ens ofereixen informació molt valuosa en relació amb aquest període, en què hem de situar Cardellach a la vila vallesana de Caldes de Montbui. Pel seu interès, transcriu íntegrament aquesta carta a continuació —segueixo el text del primer esborrany, que és més brut però una mica més complet, i adverteixo en nota algunes variacions que ofereix el segon esborrany, si aporten alguna informació complementària:

Pablo Cardellach y Busquets, natural de la presente villa de Tarrasa, parezco ante usted y, como en derecho más lugar haya, digo que para ciertos fines y efectos a mí útiles y convenientes necesito recibir información de testigos sobre las posiciones siguientes:

1. Que durante la última guerra civil estuve vecindado en la villa de Caldas de Monbuy, pueblo fortificado del qual ni un momento me separé aun en las más penosas crisis y difíciles circunstancias en que se halló.

2. Que dicha villa no tuvo más fuerza que la sostuvoiere que dos compañías de Milicia Nacional, de la que fui subteniente y teniente, en cuyos puestos tuve ocasión de prestar continuados servicios activos y pasivos.¹⁸

3. Que mi opinión fue, por convicción, la del sistema libre,¹⁹ cuya opinión inculqué pública y privadamente y sostuve, para lo cual contribuí poderosamente al buen espíritu público, a conservar la tranquilidad, a respetar la propiedad y a hacer imperar la ley en todos sentidos.

4. Que mi opinión en favor del sistema libre más lato posible y mi decisión a sostenerlo e inculcarlo ha sido de tal naturaleza que en ninguna parte he proferido palabra ni hecho cosa en contrario.

5. Que mi opinión ha sido invariable en todas las crisis y en todos los tiempos.

6. Que mi conducta moral fue irreprehensible, así como la política desin-

17. F. xvii/v i xviii.

18. I encara, en la segona versió, afegeix: «se me vio siempre entre los primeros a acometer y ahuyentar a los facciosos que penetraban en aquella jurisdicción, sin separarme jamás de la villa por ningún pretexto».

19. I afegeix, encara que ho ha ratllat: «sin embargo de no contar, en el principio de la guerra, más que 19 años».

teresada, por cuya causa merecí el aprecio público, el honor de ser elegido secretario de la municipalidad,²⁰ individuo de la Junta del Partido de Granollers en representación de los dos batallones que existen en él, secretario de dicha Junta, y fui llamado por el pueblo del Caldas a desempeñar comisiones importantes ante la autoridad superior,²¹ todo sin estipendio ni premio de ninguna clase.

7. Que siempre rechacé que el pueblo se sugetase a pagar contribución a los facciosos, y se consiguió, a pesar de la oposición de algunos incautos.

[8.] Que los facciosos pusieron por bajomano en la plaza pública un cartel en que entre otros había el nombre de Pablo Cardellach, a quien se amenazaba de muerte.²²

Y como los individuos que deben declarar sobre ellas se hallan en dicha villa de Caldas, que radica en el partido de Granollers, a usted suplico se sirva dirigir al alcalde constitucional de dicha villa de Caldas la presente instancia con el despacho oportuno para que, con citación del Síndico principal de aquel ayuntamiento, o de quien sus veces haga, reciva la información sobre las posiciones que van transcritas, y, recobrado que sea el espediente, autorizarlo con su autoridad o decreto judicial, librándoseme de todo el testimonio que pido o el mismo original, como más convenga. Pablo Cardellach.

Com es pot entendre, Cardellach degué adreçar aquesta carta, que no porta data, a alguna autoritat provincial quan va necessitar, per a algun tràmit administratiu, una acreditació «de bona conducta». Ignorem en quin moment això va ser necessari, però podria ser que fos per accedir a la universitat —vegeu sobre aquest tema l'apartat que segueix.²³ El que ens interessa ara és constatar que, durant tots els anys de la Primera Guerra Carlina (1833-1839), el nostre autor va viure i treballar a Caldes de Montbui. Com ell mateix escriu, tenia dinou anys d'edat al principi de la guerra, i, en aquell moment, segurament acabat de sortir del seminari, és quan devia haver començat a treballar d'escrivent a casa d'algun notari de la vila.²⁴

Instal·lat allà, a banda de les tasques professionals, ja hem vist que s'integrà en l'anomenada Milícia Nacional, una organització civicomilitar característica de l'època de les revolucions liberals a Europa, que a Espanya s'havia organitzat so-

20. En l'altra versió es concreta l'any: «serví constantemente en dicha milicia de subteniente y de teniente hasta que, en 1839, fui elegido secretario de la municipalidad».

21. Segons l'altra versió: «merecí desempeñar los cargos de fiscal en casi todas las causas de infidencia, y varias comisiones difíciles, por cuenta de la municipalidad».

22. Els dos darrers punts són afegits en el segon esborrany.

23. L'al·legació als serveis prestats a la Milícia Nacional durant la guerra només tindria sentit en algun dels escassos períodes de govern «progressista» a Espanya, com ara el de la regència del general Espartero, entre els anys 1840 i 1843, que és quan Cardellach degué poder accedir a la universitat.

24. Malauradament, no es conserva informació sobre els notaris de Caldes d'aquesta època, ni tampoc els padrons municipals que ens permetrien confirmar la residència.

bretot a partir de la Guerra del Francès i havia estat regulada en la Constitució de Cadis, el 1812. La Milícia, formada per ciutadans corrents i al marge de l'exèrcit regular, tenia una dinàmica interna de caràcter democràtic —els oficials eren escollits per la mateixa tropa— i esdevenia sovint, als pobles, un focus de discussió política; tenia autonomia per prendre iniciatives de suport o rebuig als governants, i, per això, els governs de signe conservador van suprimir-la diverses vegades —la supressió definitiva fou el 1874, després de la fi de la Primera República. Durant la Primera Guerra Carlina, la Milícia va combatre al costat d'Isabel II. Pau Cardellach va ser —si donem per bones les dades que ens aporta la carta—, successivament, sotstinent i tinent de la Milícia, i representant de la Milícia de Caldes a la Junta de Partit de Granollers, que s'havia creat l'any 1838.

Precisament, el maig d'aquell any 1838 ja trobem un document escrit i signat per ell, en nom de la Junta de Granollers i adreçat a l'Ajuntament de Caldes de Montbui.²⁵ És segurament a causa de la seva professió, i del bon nom que devia tenir entre els conciutadans, que el van fer de seguida secretari d'aquell organisme. A banda d'això, sabem que intervenia en les tasques administratives de l'Ajuntament de Caldes, perquè ja des de 1834 trobem algun document oficial redactat amb la seva lletra. La participació de Cardellach en l'administració municipal degué anar pujant de nivell i l'agost de 1839 trobem ja una acta de sessió del Ple escrita per ell, tot i que va signada pel secretari municipal oficial del moment, Josep Pujades.²⁶

A partir de l'11 d'agost de 1839, amb el canvi dels càrrecs electes de l'Ajuntament, Pau Cardellach i Busquets és nomenat secretari. Les actes són, a partir d'aquest moment, escrites per ell i duen el seu nom i la seva rúbrica²⁷ o, de vegades, només la seva signatura.²⁸ Les vicissituds polítiques de l'època l'afecten. Com a conseqüència del final de la guerra, la Junta Política de Barcelona dissol l'Ajuntament de Caldes el 22 d'octubre de 1840 i restableix el consistori legítim de 1837. L'acta, que escriu el mateix Cardellach, és ben explícita:

Sesión del 22 de octubre

Bajo presidencia del señor don Francisco Padrinas, regidor primero, por ausencia del señor alcalde don Jayme Germá, se reunieron los señores del ayuntamiento en la sala consistorial y el señor presidente leyó en voz alta un

25. Arxiu Municipal de Caldes de Montbui. Document del 28 de maig de 1838.

26. Arxiu Municipal de Caldes de Montbui. Document del 4 d'agost de 1839. Potser aquest secretari Pujades era també el notari o procurador amb qui Cardellach aprenia l'ofici?

27. Arxiu Municipal de Caldes de Montbui. Documents de l'11 d'agost, 20 d'octubre de 1839; 8 de març, 19 de març, 23 de març, 15 d'abril, 18 d'abril, 26 d'abril, 14 de maig, 17 de maig, 18 de maig, 19 de maig, 20 de maig, 23 de maig, 22 d'octubre de 1840.

28. Arxiu Municipal de Caldes de Montbui. Documents del 13 d'octubre de 1839; 19 de març, 27 de març, 29 de maig, 10 de juny de 1841.

oficio del muy ylustre señor Gefé Político, concebido en estos términos: «La excelentísima Junta provisional de Gobierno, en la sesión de ayer, acordó que el ayuntamiento actual de Caldas de Monbuy sea reemplazado por el legal de mil ochocientos treinta y siete, y lo comunica a vuestra señoría a fin de que se sirva dictar las providencias oportunas. Lo que traslado a usted para los efectos correspondientes a su cumplimiento, debiendo darse aviso de haberse verificado. Dios guarde a usted muchos años. Barcelona, veinte de octubre de mil ochocientos cuarenta. Juan Ramón Llorente. Señor alcalde consistorial de Caldas de Monbuy». En consecuencia declaró que el ayuntamiento quedaba disuelto en el acto, debiendo sus individuos cesar en sus encargos.

Acto continuo fueron llamados los señores componentes [d]el ayuntamiento de mil ochocientos treinta y siete, de los cuales se hallaron tan solo presentes el alcalde don Pedro Tort, los regidores don José Cuyás, don Pedro Bonet y el síndico don Francisco Cuspinera, los cuales presentes en la sala capitular fueron enterados de la disposición espresada e invitados enseguida por el magnífico presidente a ocupar sus respectivos puestos, lo cual se verificó acto continuo tomando posesión cada uno con las formalidades de ley, dándose cuenta inmediatamente al Gefé Político. Y lo firmaron, de que doy fe.

Francisco Padrinas, regidor presidente; José Vila y Prat, regidor; Baleriá Cuscó, regidor; Felipe Ribó, regidor; Miquel Xalabarder, síndico; Pablo Cardellach, secretario.

Cardellach perd el càrrec de secretari municipal. Durant un temps, Josep Pujades torna a redactar les actes de l'Ajuntament i les signa com a secretari. El març de 1841 tornem a trobar algunes actes escrites de la mà de Cardellach, però signades per Josep Pujades.²⁹ A partir del juliol de 1841 ja no tenim més notícies de Pau Cardellach i Busquets a Caldes de Montbui.

La Primera Guerra Carlina s'havia acabat oficialment el 31 d'agost de 1839, amb l'Abraçada de Bergara entre el general Espartero, defensor de la reina Isabel II, i el general Maroto, partidari de Carles de Borbó. Un dels acords que establiren és el restabliment de la Constitució de 1837. Catalunya, però, no accepta de bon principi les condicions i continua una guerra de guerrilles fins a l'estiu del 1840, en què el cap militar Ramon Cabrera fugí a França.

El restabliment del consistori de 1837 respon, doncs, als acords de Bergara. No sabem ben bé la situació personal que visqué Cardellach a partir d'aquell moment al poble de Caldes. Sí que ens consta, però, que va haver-se d'amagar durant una temporada. A la coberta del manuscrit de la *Gramàtica catalana*, algú hi va fer constar:³⁰

29. Arxiu Municipal de Caldes de Montbui. Documents del 19 de març, 27 de març, 29 de maig, 10 de juny de 1841.

30. Vegeu la descripció del manuscrit (apartat 5.1).

escrita en Tarrasa durante los 6 meses que estuvo encerrado en su casa para evadirse de la persecución de que era obgeto por parte de la Junta Revolucionaria, en 1840.

Amb l'anàlisi actual i des d'una perspectiva global de la complexa història del Vuit-cents, és una mica desconcertant la referència a una «Junta Revolucionaria» perseguint un personatge significat de la Milícia en la Primera Guerra Carlina, que apareix en el dit fragment. Les juntes, i les milícies que en depenien, constituïen llavors un dels mecanismes amb els quals els sectors liberals o progressistes van empènyer transformacions polítiques durant bona part de segle XIX i es regulaven en la Constitució de 1812. Les Juntes Revolucionàries es vincularen després a la revolució del setembre de 1868, anomenada *la Gloriosa*, que dugué Isabel II a l'exili definitiu. La primera Junta fou creada pel general Prim a Cadis i tenien un caràcter violent. Potser qui va escriure aquesta nota, probablement un fill, ho va fer en un context ja molt allunyat de la primera carlinada i amb referents més immediats com el de les Juntes Revolucionàries que van promoure la Gloriosa.

Sembla més versemblant que Cardellach, si es va haver d'amagar —cosa ben plausible—, ho fes dels que ell mateix anomena *facciosos* (carlins descontrolats?), que ja l'havien amenaçat de mort durant la guerra i que potser, en les escaramusses posteriors al final de la guerra, l'haurien anat a buscar. Els conflictes aïllats promoguts per petites guerrilles, en realitat, es mantingueren a Catalunya durant tot el segle XIX i foren la terra de conreu i l'adob per a la Segona (1846-1849) i la Tercera Guerra Carlina (1872-1876).

Cardellach va ser sempre, pel que sembla, una persona d'ordre, encara que de sensibilitat progressista, i amb els anys voldrà contribuir decididament, com veurem, a la modernització d'Espanya. Els exemples lingüístics posats, precisament, en la *Gramàtica catalana*, a banda de l'interès que tenen com a tècnica gramatical, permeten aproximar-nos una mica als seus interessos i a les seves opinions d'aquella època. Si hi parem atenció, ens adonem que hi predominen les frases que fan referència a l'àmbit jurídic, cosa normal tenint en compte l'orientació professional de l'autor —*Vos toca ma defensa; Las multas se aplican segons lo manat; Sens perjudici de sos drets, serà remunerat; Jo estich contra semblants providèncias*—, a la guerra i l'ambient militar, que constituïa una experiència ben recent —*Ans alsarem en massa; Lo general condueix la tropa; Un bon general és més necessari que un bon exèrcit; Lo enemich dirigi las baterias contra'l baluart; Lo presoner anaba entremitg dels soldats; Són trenta homes, a més dels oficials; Com deserta, se'l fusella; Tot se perdé fora l'honor*— i, sobretot, a la política, per la qual cosa potser podem deduir-ne una mica el seu pensament en aquest àmbit: *Lo millor govern és lo representatiu: conté la ambició dels reys, refrena lo despotisme dels ministres, regula las necessitats de la pàtria, vigila sobre tots los camins de la administració y és un planter d'homes*

de estat; De tots los governs, lo millor és lo moderat; Lo pitjor dels governs és la república; Lo govern monàrquich moderat és millor que la república; Ab tal que los hòmens sían virtuosos, poch importa la forma de govern; Si lo govern és just, la nació prospera; Las guerras càusan grants mals; Aixís com lo riego és la vida de las plantas, aixís —o del mateix modo— lo patriotisme és la vida de las naciones; La nació s'constitueix; Qui no derramarà la sang per la pàtria?; Qui mor pal Estat no mor may; La pàtria premia als esforsats; Mentres que la lley impèria, no temo una arbitrariedad; L'home que no contribueix, de què serveix?; Lo ciutadà qu'és bo paga exactament las contribucions de l'Estat.

2.1.3. El notari Cardellach

Hem explicat que Pau Cardellach i Busquets es va haver de formar a través d'alguna de les acadèmies no universitàries de notaria i a base de l'experiència en l'exercici de treballs d'escrivent, més o menys subalterns. Gràcies a la reobertura de la Universitat de Barcelona, el 1842, i a la posterior creació de la càtedra de notaria, amb Fèlix M. Falguera de Puiguriguer³¹ al capdavant, a partir de 1845 el nostre autor va poder cursar pròpiament els estudis notariais oficials i es llicencià com a notari, segurament, pels volts de 1848 o 1849. La dada no l'hem poguda documentar amb certesa, però ens en dona una pista la introducció a les *Observaciones dirigidas a las Cortes sobre el proyecto de Ley de notariado*, que Cardellach i el seu company d'estudis Miquel Martí Sagristà van publicar «así en su nombre como en el de los cursantes de notaría de Cataluña». En aquell document, que surt a la llum l'any 1848, els autors al·ludeixen als seus «largos años» d'estudi a la facultat, cosa que, lligada amb l'ambició que demostren en voler influir en una llei que s'estava tramitant, fa pensar que devien estar a punt d'acabar:

[...] y cuando los representantes de la nación española y los conserjeros responsables de la corona dan muestras cada día de cuánto se desvelan para dar a sus representados el bien y la felicidad de que son merecedores, es de creer no desoirán las lecciones de largos años de experiencia y de estudio en la facultad, y darán a las *Observaciones* que a continuación tenemos el honor de esplayar aquella benévola acogida que se dispensa siempre a quien, llevado del noble deseo de acertar, se atreve a alzar su trémula voz en el templo augusto de la justicia. (*Observaciones...*, p. 4)

Els anys d'estudi a la universitat seran especialment rics i productius per a Pau Cardellach, i hi estableix sens dubte amistats i relacions que li hauran de servir en el

31. Fèlix M. Falguera de Puiguriguer i Vern de Riera (1811-1897) fou degà del Col·legi de Notaris de Barcelona. És autor i traductor de diverses obres cabdals per al notariat durant el segle XIX i fundador de la revista *La Notaria*, que avui encara es publica, i on Cardellach publicà diversos articles.

futur. Juntament amb dos companys de la facultat —l'esmentat Miquel Martí de les *Observaciones* i un tal Llorenç Pujol— va impulsar, ja des del febrer de 1846, la publicació d'una petita revista amb el títol de *La Fe Pública*, que devia distribuir-se entre els companys i els professors. En l'apartat 2.2 en donaré més detalls. També l'any 1846 —com qui diu, tot just iniciats els estudis— va publicar un llibret titulat *Prontuario de las penas en que incurren los notarios y escribanos en el ejercicio de sus funciones*, que sembla que va tenir prou ressò en el clos universitari i que va servir com a llibre de text durant els anys subsegüents a la facultat. I ja hem esmentat les *Observaciones* sobre el projecte de llei del notariat; foren llegides públicament en un acte a la facultat, el desembre de 1847. L'efervescència d'aquells anys, amb la perspectiva d'una profunda reforma de l'estament notarial que posaria fi a l'Antic Règim jurídic, que era també el règim autòcton, en favor de la unificació requerida per l'ideal nacional espanyol, devia actuar com un estímul per als aspirants a notaris, que es veien, sens dubte, protagonistes d'un moment històric per a la seva professió.

Coincidint més o menys amb la finalització dels estudis, Pau Cardellach i Busquets, que ja era força gran —voltava els trenta-cinc anys—, es va casar amb Clotilde Anfruns Archs (1822-186?), vuit anys més jove que ell, natural de Martorell. L'esposa escollida era filla també d'un notari, Antoni Anfruns i Vilart, que sabem que havia exercit a Sant Cugat del Vallès entre els anys 1826 i 1830 (Puig i Sanllehí, 1984, p. 176). Els Anfruns estaven emparentats també amb diverses famílies de notaris —els Lluch de Barcelona, els Soler de Terrassa.³² El matrimoni de Pau Cardellach i Clotilde Anfruns tingué quatre fills: Basília (1850-1893), Carles Lluís (18?-1895), Caius (1859-1893) i Rita (1861-18??).

Sabem, per la signatura en diversos documents, que Pau Cardellach treballà a Martorell, a Olesa i a Barcelona, encara sense la possessió de cap notaria. Hem trobat el seu nom, també, com a membre de la junta directiva d'una Sociedad Barcelonesa de Seguros Mútuos para el Remplazo de Ejército el 1854.³³ La professió de notari la podrà exercir finalment, a partir de 1858, a la seva vila natal de Terrassa. La decisió de la reina Isabel II de commemorar el naixement del seu primer fill creant tres places de notari en cadascuna de les audiències provincials espanyoles va permetre finalment la incorporació de Cardellach a l'ofici per al qual feia tant temps que es preparava. Es tracta de la primera promoció de notaris, a Espanya, que ho seran per oposició i no per subhasta d'una plaça vacant.³⁴

32. Un fill del notari Gabriel Lluch i de Francisca Javiera Anfruns, germana de Clotilde, arribarà a ser alcalde de Barcelona. Gabriel Lluch i Anfruns va participar també en el Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana el 1906 i, com a personatge reconegut de la ciutat, apareix esmentat en les notes necrològiques dels seus cosins Cardellach morts en l'atemptat del Liceu —ens hi referirem més endavant, a l'apartat 2.3.

33. *El Àncora* (17 març 1858).

34. Baltasar Ragon (1952?, p. 61) afirma que Cardellach va ocupar, a Terrassa, la plaça del notari

Durant els anys de 1858 a 1863, Pau Cardellach i Busquets serà, per tant, notari de Terrassa i, segons Elías de Molins, a la vegada, serà nomenat escrivà numerari del Jutjat, plaça que es va crear expressament per a ell. Conservem, de la seva ploma, alguna reflexió ben significativa del que per a ell representava el seu ofici:

Una institución [el notariado] asentada entre lo más brillante y noble de la sociedad, una institución que abarca en su seno un poder inmenso, una fuerza irresistible cual es la fe pública, debe descollar precisamente en merecimiento y respeto, debe infundir a todas las clases y a todas las gentes un prestigio ciego, reverente, sacerdotal. [...] El notario, como nosotros le deseamos y creemos lo desean todos los que se interesan por el esplendor de esta clase, no es un hombre vulgar; grave, atento, reservado, sus obras no deben ser vanas, ni fútiles sus dichos. Su conciencia, su honradez y su conducta deben estar al alcance de todos, todos tienen derecho a examinarlas. En su porte, en sus modales, en su habla debe verse el hombre de ley, el hombre de la moralidad, el hombre de la fe. Tal es el ministro que se consagra todo entero al servicio de este santuario, la notaría. (*Observaciones...*, p. 20-22)

A l'Arxiu Notarial de Terrassa, que forma part actualment de l'Arxiu Històric d'aquella ciutat, es conserven nou volums de protocols notariais de Pau Cardellach, corresponents a aquells anys.³⁵

Pel que fa als fills del seu matrimoni, Basília es casà amb Domingo Guardiola, d'ofici procurador i personatge ben reputat en els ambients jurídics. Carles Lluís i Caius estudiaren per a notari, seguint la tradició familiar.³⁶ Del primer, sabem que va ser escrivà municipal de Vilanova i la Geltrú.³⁷ Caius començà exercint a Girona, amb despatx al carrer dels Ciutadans, i residí al carrer de l'Auriga fins i tot un cop casat. Més tard obtingué una plaça de notari a Barcelona, cap el 1890, on s'integrarà ràpidament en els nuclis més representatius de la burgesia barcelonina, però de tot això en parlaré en l'apartat 2.3, lligant-ho amb la fortuna de la *Gramàtica catalana*. De Rita, no n'hem obtingut dades.

Pau Cardellach i Busquets esdevindrà, durant la seva època de notari a Terrassa, un membre molt actiu en la representació i en la defensa de la professió nota-

Joan Daura, que havia traspassat el 1857, però la veritat és que el nomenament notarial no en diu res, ni condiciona res a l'existència de cap plaça vacant. Sí que revela una circumstància curiosa: sembla que inicialment el nomenament s'havia fet, no sabem si per error, per a una notaria a Falset; al cap de poques setmanes, un nomenament posterior corregeix i assigna Cardellach a la vila de Terrassa, que és on s'executarà la real ordre.

35. Vegeu-ne el catàleg a Puig i Sanllehi (1984).

36. La referència a Carles com a notari la trobem en el *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* de 1878. Carles Cardellach consta com un dels primers socis residents. A diferència del seu pare i del seu germà Caius, no trobem documents que acreditin que exercís com a tal.

37. Nomenament publicat a *La Vanguardia* el 29 de desembre de 1881.

rial, i va vincular-se estretament als cercles on es debatien les qüestions que l'afectaven i l'apassionaven. D'això en donen testimoni les seves abundants publicacions d'aquells anys en les revistes de referència —*La Notaría*, *La España*, etc.— i, sobretot, la col·laboració amb els principals responsables de les noves regulacions i directrius professionals. Tenim motius per pensar que coneixia personalment el jurista valencià Joaquín José Cervino, llavors secretari del Ministeri espanyol de Gràcia i Justícia, a qui dedica el llibre *Jurisprudencia práctica...* (1862),³⁸ i sabem, per exemple, que els notaris de Madrid van oferir-li un banquet, en el context de l'elaboració de la Llei del notariat, que, a partir de 1863, trasbalsarà profundament la professió. Ho explica ell mateix en un dels seus articles a *La Notaría*:

La Gaceta del Notariado, en su número 34, ha dado cuenta del banquete con que los notarios de Madrid honraron, en mi humilde persona, al notariado de Cataluña, significando que este acto fue considerado por todos como el signo del estrecho lazo, unión y fraternidad que debe existir entre los notarios españoles, sin distinción de provincias ni de reynos. Esta noticia ha sido acogida con marcada intención por el diario de Brusi, y me veo obligado a dar las gracias tanto a *La Gaceta* como al diario por los lisonjeros e inmerecidos elogios con que me distinguen y por las plausibles aspiraciones con que tienden a fijar la opinión sobre la escelencia real de la Ley del notariado. («La Ley del notariado», *La Notaría*, núm. 231, p. 1628)

Justament aquest banquet, i la implicació de Cardellach en la polèmica Llei del notariat, molt mal rebuda en general pels notaris catalans, que la troben injustament uniformitzadora, l'acusen de retallar-los competències i d'altres greuges, va ser motiu d'un distanciament important entre el notari terrassenc i el Col·legi de Notaris de Barcelona, que se sentia l'òrgan representatiu del notariat català. Vegem la nota que la redacció de la revista *La Notaría*, revista oficial del Col·legi de Notaris català, avantposa a la publicació de l'article de Cardellach que acabem d'esmentar:

La Notaría, órgano único y oficial del notariado catalán y mallorquín, y único también representante de sus aspiraciones, de su espíritu y de la opinión que ha formado de la ley, no puede admitir el optimismo del señor Cardellach, porque no es en el bello ideal que quiera formarse una imagen entusiasta don-

38. Dins d'un article sobre «La Ley del notariado» de l'any 1862, de què parlaré de seguida, podem llegir-hi un gran elogi al personatge: «Pronto en concebir, fuerte en el querer, dócil en escuchar, entusiasta por lo bello, poseedor de todos los secretos, conocedor de tantas necesidades, teje en su mente esa inmensa red donde deben entrar todos, donde deben alambicarse las pasiones y confundirse las nacionalidades y los intereses locales. Nosotros hemos oído de su boca que vino un Redentor y fue crucificado, pero el notariado español, que no es un judío exaltado, sabrá preparar al redentor de la clase una estatua que inmortalice su memoria» (*La Notaría*, núm. 231, p. 1631-1632).

de debe buscarse el espíritu y la excelencia de una ley, sino en todos y cada uno de sus artículos. *La Notaría* no negará la bondad relativa de algunos de ellos, tampoco desconoce que la creación de las Juntas de Gobierno puede dar óptimos resultados, pero está muy lejos de convenir en la bondad absoluta, ni mucho menos que se haya llegado a la perfectibilidad, y cree firmemente que, sea cual fuere la situación de los notarios en el resto de España, podía reformarse la institución sin humillarla y sin poner trabas innecesarias en su ejercicio.

Por más que se pinte y se decore, el artículo 3 entraña preceptos que ofenden al notario, que ponen en duda su honradez, que le obligan a actos que no son por cierto del ministerio notarial; el título 3 introduce en Cataluña una práctica castellana, costosa a los clientes y vejatoria a los interesados; el título encierra preceptos de dudosa inteligencia unos, dignos de pronta reforma otros. En tanto es así como que no solo los notarios de Cataluña, los cuales distan mucho de ver la Ley del notariado por el prisma que la ve el señor Cardellach, la han considerado como restrictiva de sus atribuciones y de la confianza que como depositarios de la fe pública se les debe, sino también la prensa científica de esta capital la ha considerado y calificado del propio modo. [...]

La Notaría no desconoce lo bueno y excelente de la Ley del notariado, estima en lo que vale el laudable celo del Subdirector de la Propiedad,³⁹ aprecia sus esfuerzos y no pretende escatimarle en lo más mínimo su galardón de gloria, pero también *La Notaría*, que por nada ni por nadie hace abnegación de su conciencia ni de su criterio, [...] marca los lunares que ella contiene, señala los obstáculos y se lamenta porque en vez de achicar al notariado catalán para acercarlo al notariado castellano no se levantó a este para colocarlo a la altura de consideración, de prestigio, de noble valía y de inteligencia con que desde sus primeros siglos ha brillado el notariado entre los catalanes. [...]

Tal es el modo de ver y el sentir de *La Notaría*, tal es el de los notarios de Cataluña, muchísimos de los cuales, constituyéndose en eco de sus compañeros, han escrito en este sentido a la redacción [...]. He aquí por qué nos vemos precisados a rectificar el gravísimo error que cometió *La Gaceta del Notariado* cuando al dar cuenta del banquete con que los notarios de Madrid habían obsequiado al señor Cardellach supuso que este representaba allí dignamente las opiniones de los notarios de Cataluña; he aquí por qué advertimos de nuevo a nuestros lectores que esas opiniones solo se ven reflejadas en este periódico, y que un individuo de la clase no puede representarlas si no lleva espresa delegación de la junta que está a su cabeza; y he aquí, pues, por qué la opinión de *La Notaría*, que es la opinión del notariado catalán, no puede estar conforme en muchísimas de las apreciaciones y las ideas del señor Cardellach, cuya ilustración reconocemos, y a cuyo artículo, con estas salvedades, le damos en este número la publicidad que se merece. (*La Notaría*, núm. 231, p. 1627-1628)

39. L'al·lusió a Cardellach com a «Subdirector de la Propiedad» sembla indicar que va tenir un càrrec directiu en el recent creat Registre de la Propietat. No hem pogut documentar-ho, però.

El distanciament de Pau Cardellach respecte del Col·legi barceloní sembla evident i, en efecte, després d'aquell incident, no trobem cap més publicació de Pau Cardellach a *La Notaria* ni tenim notícia de gairebé cap activitat pública relacionada amb la professió ni amb el Col·legi en què Cardellach prengué part. Però tampoc no es pot dir que l'allunyament dels notaris catalans li comportés una gran acollida per part dels espanyols. Els termes de la carta autojustificatòria de Cardellach als notaris de Barcelona van encendre també els de Madrid, d'on va rebre bastonada per voler «guiñar el ojo a todo el mundo».⁴⁰

La posició de Cardellach, en un moment molt delicat de l'exercici de la professió notarial, fou poc compresa i mal atesa. Partidari de la nova Espanya que propugnava la ideologia liberal, Cardellach no va deixar mai de reivindicar les particularitats culturals catalanes, que ell creia —potser ingènuament— compatibles i integrables en la construcció de l'estat modern. En el seu llibre de *Jurisprudencia práctica...*, tan elogiat i tan difós entre els professionals de tot l'Estat, podem llegir fragments com el següent, que devien fer saltar guspíres a més d'un lector espanyol:

No por escribir en lengua castellana dejarán de ser los catalanes lo que han sido y son todos los pueblos del mundo, que no corrigen su lengua, no abandonan sus hábitos y costumbres, ni desmienten su raza, ni olvidan la nacionalidad sino por medio del exterminio.

Tanmateix, poc temps després del banquet polèmic, trobarem el notari Pau Cardellach exercint ja a la capital. Havia estat potser alguna mena de compensació pel seu suport a la reforma, que introduïa l'atorgament centralitzat de les notaries? No en tenim dades, però sabem que, el 1864, l'antic notari de Terrassa passa a treballar a Barcelona, amb despatx al carrer de la Princesa, número 3, 1r pis.

Dels anys que segueixen, només ens consta que el 1869 redacta un requeriment al governador civil en nom de tots els membres de l'Ajuntament de Barcelona, que havia estat dissolt pel general Gaminde, capità general de Catalunya, en el context del que es va anomenar la Revolta de les Quintes. També sabem que va assistir, juntament amb un altre notari de Barcelona, al I Congreso Notarial Español, el 1877, en representació dels notaris de la ciutat (Andrino, 1991). Els protocols notariais de Pau Cardellach i Busquets es guarden a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, al Col·legi de Notaris de Catalunya.

En algun moment, la notaria de Cardellach i el seu domicili es van traslladar al carrer de Sant Sever, número 5. Aquesta va ser, fins a la seva mort, la notaria on va

40. Els termes d'aquesta polèmica, que va marcar sens dubte la trajectòria del notari Cardellach, es poden seguir amb detall en la nostra tesi doctoral (Fullana, 2014, <<http://www.tdx.cat/bitstream/handle/10803/398239/tofn.pdf?sequence=5>>), on són transcrits íntegrament.

treballar Pau Cardellach i Busquets. Va morir de pneumònia, segons el registre de defunció, a dos quarts de dotze de la nit, del 28 de maig de 1879. Llavors, ja era viudo.⁴¹

2.2. LA PRODUCCIÓ DE PAU CARDELLACH I BUSQUETS

Tot i que Pau Cardellach no se sol citar com a referent dels cercles intel·lectuals de la Barcelona de l'època, ni sol aparèixer en la nòmina dels dirigents de les acadèmies i entitats significades, les obres que n'hem localitzat i els altres materials que li atribueixen els seus biògrafs ens el situen, primerament, com un home de cultura, preocupat per la bona pràctica de la seva professió, amb una reputació excel·lent i amb algunes contribucions que han romàs durant molt de temps com a treballs de referència ben significatius —és el cas del llibre *Jurisprudencia práctica o fórmulas contractuales comentadas según las leyes comunes y según la Ley hipotecaria aplicada a todas las provincias de España*, que encara és un llibre de referència per als professionals del ram.

La producció de Cardellach es pot dividir, en realitat, en dos grans grups: l'obra de caràcter jurídic, que és la més abundant, i l'obra que no ho és, i que respon als altres interessos culturals que va cultivar. La producció d'aquest darrer grup, molt menys nombrosa, se centra sobretot en els anys de joventut, i podem considerar-hi les obres següents:

- s. d., *Las heroínas* (ms. inèdit);
- 1835, «Literatura catalana», *Diario de Barcelona* (27 juliol, p. 1658-1660; 9 setembre, p. 2019-2021);
- 1840, *Gramàtica catalana* (ms. inèdit);
- 1848-1862, Col·laboracions a *Biografía eclesiástica completa*.

En primer lloc, *Las heroínas* és una traducció en vers lliure castellà de les *Heroides*, d'Ovidi, que es conserva manuscrita a la biblioteca de Montserrat. El catalogador de la biblioteca adverteix que manquen les epístoles 5 i 12. Es conserven les pàgines 1-48 i 109-240 (paper 150 × 100 mm). A l'inici del manuscrit diu que el dedica a D. Pablo Galí, «doctor en ambos derechos». No sabem com, aquest treball, va anar a parar a Montserrat, ni tampoc la data en què va ser escrit, però el més probable és que es tracti d'un treball de joventut, fins i tot escolar, influït potser pels coneixements del llatí adquirits al seminari.

El treball publicat l'any 1835 al *Diario de Barcelona*, sota les inicials P. C., és una breu síntesi de la literatura catalana medieval, de l'origen de la llengua catalana, i una reivindicació de les antigues glòries de la pàtria davant la indiferència

41. A l'adreça de Sant Sever hi oferia, encara els anys 1885 i 1886, els serveis d'advocat, el seu fill gran Caius Cardellach, que al mateix temps feia de notari a Girona, segons consta en l'*Anuario del Comercio, de la Industria, de la Magistratura y de la Administración* dels anys esmentats.

generalitzada dels contemporanis.⁴² L'article, que és farcit dels tòpics més habituals sobre el català antic, es basa inequívocament —com bona part del capítol introductori de la *Gramàtica catalana*— en els materials que publicà Felix Torres Amat en les seves *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los autores catalanes, y dar alguna idea de la antigua y moderna literatura de Cataluña*. El que resulta més singular, en aquest cas, és que el llibre de Torres Amat no es va publicar fins a l'any 1836; Cardellach, per tant, si n'era coneixedor privilegiat, vol dir que freqüentava o que tenia afinitats, en aquella època, amb gent dels cercles propers a l'Acadèmia barcelonina, malgrat la guerra i la seva residència a Caldes de Montbui.

De la *Gramàtica catalana* inèdita no en parlarem aquí, ja que ens hi referirem en l'apartat que segueix.

Finalment, hem de consignar, perquè ho assenyalen Elias de Molins (1889), Soler i Palet (1891a) i també Ragon (1952?), que deu copiar els anteriors, que Pau Cardellach va redactar diversos articles per a un diccionari biogràfic eclesiàstic. Sens dubte, l'obra a què es refereixen és la *Biografía eclesiástica completa, o sea vidas de los personajes del Antiguo y Nuevo Testamento, de todos los santos que venera la Iglesia, papas y eclesiásticos célebres por sus virtudes y talentos, en orden alfabético*, redactada per «una reunión de eclesiásticos y literatos», segurament de tall progressista, atesa la dedicatòria de l'obra «a Su Magestad la reyna madre, Doña María Cristina de Borbón».⁴³ És bastant versemblant la intervenció de Pau Cardellach en aquesta obra, ja que l'editor barceloní que la publica és, durant els primers anys, el mateix editor de la revista *La Fe Pública*, impulsada per Cardellach, i també del seu *Prontuario*, de què parlaré de seguida. A les pàgines de *La Fe Pública*, precisament, hi veiem anunciada aquesta obra, i, entre els redactors dels volums 15 i 16 (1863), trobem encara Miquel Martí, company de Cardellach i coredactor de la revista. No hem pogut confirmar, tanmateix, la participació efectiva del terrassenc, perquè fins al volum 15 no s'esmenten els redactors a l'inici del volum i els articles no van signats. És versemblant que Cardellach i el seu amic Martí i Sagristà entressin junts a col·laborar en aquesta obra, i que Cardellach plegués una mica abans; la seva participació s'hauria de circumscriure, en qualsevol cas, entre els anys 1848 i 1862.

42. Devem a Albert Rossich el coneixement de la primera entrega d'aquest treball i la sospita de l'autoria, que es confirma sobradament a la vista dels apartats relacionats de la *Gramàtica catalana*.

43. Aquesta espècie d'enciclopèdia eclesiàstica va publicar-se, en trenta volums, entre els anys 1848 i 1868. Fins al volum 12 (1862) va publicar-se en coedició entre Madrid i Barcelona, i, a partir d'aquell moment, es va publicar únicament a Madrid —a la impremta d'Alejandro Gómez Fuentenebro. Josep Maria Grau fou l'impressor barceloní dels primers vuit volums, entre 1848 i 1854; els quatre volums següents utilitzaren altres editors a Barcelona. Entre els redactors catalans de l'obra, trobem alguns erudits importants del Romanticisme català com Joaquim Roca i Cornet, amic personal de Jaume Balme, i Joaquim Maria Bover de Rosselló, autor, per cert, d'un diccionari mallorquí-castellà.

La producció de caràcter jurídic és molt més nombrosa, com ja hem avançat, i és la que va tenir un ressò més ampli. Comprèn les obres següents:

- 1846-1848, *La Fe Pública* (revista);
- 1846, *Prontuario de las penas en que incurren los notarios y escribanos en el ejercicio de sus funciones, así en la parte contractual como en la judicial. Seguido de un resumen de los trámites y dilaciones en toda clase de juicios*;
- 1848, *Observaciones dirigidas a las Cortes sobre el proyecto de Ley de notariado leído el 9 de diciembre de 1847*, elaborades juntament amb Miquel Martí Sagristà;
- 1859, «La mujer y sus privilegios», en VII entregues, a *La Notaría*, núm. 80 (17 octubre), p. 634-636; núm. 81 (24 octubre), p. 642-644; núm. 83 (7 novembre), p. 657-659; núm. 84 (14 novembre), p. 665-668; núm. 86 (28 novembre), p. 681-685; núm. 89 (19 desembre), p. 705-708, i núm. 90 (26 desembre), p. 713-716;
- 1860, «Enfiteusis», *La Notaría*, núm. 125 (27 agost), p. 923-927;
- 1861, «La Ley hipotecaria», en VII entregues, a *La España*, núm. 4425 (8 gener), p. 2; núm. 4426 (9 gener), p. 2; núm. 4427 (10 gener), p. 2-3; núm. 4428 (11 gener), p. 3; núm. 4429 (12 gener), p. 2-3; núm. 4431 (15 gener), p. 3; núm. 4432 (16 gener), p. 2-3;
- 1861, «La Ley hipotecaria», *Diario de Barcelona*, núm. 271 (28 setembre);⁴⁴
- 1862, «La Ley del notariado», *La Notaría*, núm. 231 (8 setembre), p. 4628-4632;
- 1862, *Jurisprudencia práctica o fórmulas contractuales comentadas según las leyes comunes y según la Ley hipotecaria aplicada a todas las provincias de España*, Barcelona, Imprenta de Migraña y Subirana;
- s. d., *Apunts per a un diccionari de dret amb abundants cites legals* (inèdits);
- s. d., *Llibre de reduccions mètriques per a ús dels notaris a Catalunya* (inèdit).

La Fe Pública, com ja hem explicat a l'apartat 2.1.3, fou una mena de butlletí que Pau Cardellach, juntament amb dos companys seus d'estudis, Miquel Martí i Llorenç Pujol, publicaren entre el 1r de febrer de 1846 i el 6 de febrer de 1848, amb periodicitat setmanal. Autoproclamada *Periódico de Jurisprudencia, Notaría y Literatura*, la revista constava de quatre fulls, que es distribuïen habitualment de la manera següent: «Sección notarial» (1r i 2n full), «Crítica literaria» (3r full) i un o diversos poemes al full darrer. En general, els articles que s'hi publiquen no van signats i s'atribueixen, per tant, als tres redactors; tanmateix, sí que se signen excepcionalment alguns treballs, si són de col·laboradors —Maria Josep Sala n'és un d'habitual— o tenen un relleu especial. Al llarg dels 106 números de la revista hi podem localitzar només dos articles signats amb les inicials P. C.: un de titulat

44. Aquest article és contestat per M. Coll de Álvarez al periòdic figuerenc, *El Ampurdanés*, núm. 9, el 6 d'octubre del mateix any, p. 2.

«Aranceles contractuales», al número 89 (17 octubre 1847) i un altre titulat «Cuestión», sobre herències, en el número 97 de la revista (5 desembre 1847). Les crítiques literàries i els poemes, de vegades, apareixen signats amb un pseudònim.

El *Prontuario de las penas en que incurren los notarios y escribanos...*, publicat l'any 1846 a Barcelona, en la impremta de Josep Maria Grau i Codina, on s'imprimia també *La Fe Pública*, és un llibret de 119 pàgines, signat només amb les inicials —D. P. C. y B.—, en què es contraposen les disposicions castellanes i catalanes aplicables a l'actuació notarial. En les pàgines de la revista *La Fe Pública* s'anuncia el volum, se n'explica breument el contingut i s'indica que «Se vende en la imprenta de este periódico, calle de Basea, número 10, a 6 reales a los suscritores, y a 8 a los no suscritos». Aquesta obra, escrita durant l'època d'estudiant, potser respon a algun treball encarregat a la universitat, i creiem que es pot identificar sense massa problemes amb una altra suposada obra de què parla Elias de Molins, de la qual no hem trobat cap rastre. Antoni Elias esmenta, en efecte, un *Compendio de sustanciación de juicios*, de l'any 1846, que segons ell va utilitzar-se com a llibre de text per al segon curs de notaria fins que es va publicar la Llei d'enjudiciament civil, el 1855. Donem per fet que es tracta del mateix llibre.

De les *Observaciones* publicades el 1848 ja n'hem parlat en l'apartat anterior.⁴⁵ Té interès constatar, per part de Cardellach i del seu company Martí, també futur notari, la voluntat de col·laborar en la tasca legislativa d'un Govern estatal establert a Madrid. Estem en l'anomenada *Dècada Moderada* (1844-1854), en què regna Isabel II i Ramón María Narváez Campos és el president del Govern. En aquest període es posen les bases de moltes de les estructures modernes de l'Estat espanyol: s'endega la reforma fiscal que acaba amb la fiscalitat de l'Antic Règim, es crea la Guàrdia Civil (1844), s'aprova la moderada Constitució de 1845 —que implicava monarquia constitucional i sobirania compartida entre el rei i les Corts, confessionalitat de l'Estat, centralització administrativa—, es reorganitza la instrucció pública amb el Pla Pidal (1845), s'impulsa la Llei electoral (1846) amb sufragi censatari molt restringit, cessen les desamortitzacions⁴⁶ i es dissenya l'Estat en províncies dirigides per governadors civils que nomenen els càrrecs municipals.

La preocupació de Pau Cardellach i Busquets per les lleis estatals i l'interès per incidir-hi continuen més enllà del canvi de color dels governs i de les vicissituds històriques. Això ho demostra la publicació a Madrid, el gener de 1861, sota el Govern liberal del general O'Donnell, de la sèrie d'articles referits a la Llei hipotecària que es va aprovar el mes següent⁴⁷ i la difusió dels seus continguts a través del

45. Les úniques còpies localitzades són a la Universitat Complutense de Madrid, a la Biblioteca Històrica Municipal de Madrid i a la biblioteca de la Universitat de Michigan.

46. Es reprenen el 1855 amb la Llei Madoz, que estarà en vigor fins al 1924.

47. El 1851 s'havia fet un projecte de llei hipotecària, però el Govern no s'atreveïa a aprovar-lo i va demanar als tribunals, col·legis d'advocats i facultats de dret que hi fessin observacions. Cap al 1859,

llibre *Jurisprudencia práctica...*, un llibre de 1.198 pàgines en dos volums, dedicat a Joaquín José Cervino, llavors secretari del Ministeri de Gràcia i Justícia. El llibre tingué una gran difusió i és encara una obra de referència.⁴⁸

La implicació en les reformes legislatives empreses pel Govern espanyol va propiciar una altra de les publicacions: l'article «La Ley del notariado», publicat també a la revista *La Notaría*. Aquest treball, tanmateix, és fonamentalment una resposta als atacs i a les objeccions que s'havien fet, per part dels notaris catalans, a aquella llei i, per extensió, a la posició favorable de Cardellach. Ja hem parlat més amunt d'aquest conflicte, que sembla que va distanciar el nostre autor dels companys de professió i que potser va estroncar la seva producció de treballs especialitzats. A «La Ley del notariado», trobem algunes expressions ben diàfanes d'una visió política profundament espanyolista que potser començava a xocar amb els plantejaments regionalistes d'una part de la burgesia barcelonina:

Crear en la nación un gran cuerpo uniforme, homogeneizar tantas partes heterogéneas, imprimir un espíritu y un movimiento, confundir los recuerdos antiguos con las necesidades modernas, desterrar la desidia y la inercia, vitalizar un cuerpo en su gran parte carcomido, cambiar en benévolas las prevenciones inveteradas de muchas ciudades, provincias y reynos y elevar de la nada una institución escupida y aborrecida injustamente es empresa ardua, más ardua que la conquista de un imperio.⁴⁹ Como Jesús prefirió un perdido a cien

la Llei es degué desencallar i en parlen molts articles a la revista *La Notaría*, segurament perquè era un tema central per als notaris i els afectava per la creació de la figura de registradors de la propietat. Finalment, la Llei es va aprovar el 8 de desembre de 1861. Aquesta llei es considera la llei fundacional de la llei espanyola actual.

48. N'hem trobat exemplars en totes les biblioteques de les universitats catalanes, a la Biblioteca de Catalunya, a la Biblioteca Nacional d'Espanya, a la Universitat de Harvard, a la Biblioteca del Congrés dels Estats Units, etc.

49. Curiosament, quinze anys abans, en les *Observaciones* a l'avantprojecte d'aquesta mateixa Llei del notariat, Cardellach defensava la no homologació de noms, fórmules, pesos i mesures: «Cuando leímos en el artículo 16 de la Ley del notariado francés que el Gobierno prohibía el uso de nombres y calificaciones suprimidas, de cláusulas y palabras feudales, exigiendo en los contratos las medidas que nuevamente estableció, el calendario republicano y la numeración decimal, desde luego concebimos el objeto que llevaba la ley francesa. Que en medio del furor revolucionario, cuando no había en Francia cabeza que no hirviera —puesto que habían pasado el Rhin las que no adolecían de tal manía—, cuando la Convención Nacional triunfó del orden antiguo y plantó sobre sus ruinas la bandera de exterminio, cuando un filosofismo delirante llegó a tributar a la razón un culto bacanal e idólatra, nada extraño se presenta que la ley quisiera dejar consignado en la reforma de la notaría francesa un monumento a esa odiosidad a lo existente y una prueba de las terribles irrupciones de aquel volcán revolucionario. [...] Pero leer un artículo casi igual en una ley española, sin que concurra la misma identidad de circunstancias, sin que la sangre humeante de las víctimas de la revolución haya enloquecido, como en Francia, nuestras cabezas... cosa es esta para causar la mayor admiración a cualquiera. [...] Si la idea del Gobierno es establecer una uniformidad en los pesos y medidas de España [...] por ahora el artículo en cuestión no tiene objeto porque ¿dónde está la ley o reglamento que establezca la prohibición de ciertos

justos, la ley ha mirado a los perdidos y ha dicho a los justos: *risum teneatis*. Vosotros tomad de eso la buena voluntad, que yo principio por curar directamente al paralítico, por echar andadores a los niños, por dar vista al ciego y por enseñar al ignorante. Con esa obra de prudencia no lastimo vuestra gloria; pero ¿haré para vosotros una ley particular? Siendo todos hermanos, formando todos un cuerpo compacto, el más fuerte dé la mano al débil y le enderece el camino de lo justo y noble. (p. 1631)

Aquest treball tanca la sèrie de publicacions a la revista *La Notaría*. Tanmateix, cal entendre que les diverses publicacions dels anys anteriors en aquell periòdic corroboren la preeminència de Cardellach entre els notaris catalans i la relació que degué mantenir amb altres personatges com Fèlix M. Falguera, Ramon Martí d'Eixalà o Manuel Duran i Bas, tots vinculats a la revista. Entre els treballs publicats anteriorment a *La Notaría*, destaca per la seva singularitat la sèrie titulada «La mujer y sus privilegios», de la qual podem reproduir-ne un fragment que en justifica, d'una manera ben pintoresca, la intenció:

Cuando en la contratación vemos a la muger constantemente parapetada detrás de privilegios o de prohibiciones que limitan sus facultades o su libertad natural, se nos ocurre preguntarnos ¿por qué esa solicitud con que las leyes han acudido a su amparo? ¿Cuál es la causa de haber presentado las sociedades humanas esos seres, que constituyen su parte más predominante, velados siempre con el respetable manto de su defensa, o de su protección, o de su interdicción en los negocios de la vida, o en sus hechos y obligaciones? Esta pregunta nos ha conducido a examinar fisiológicamente a la muger y a considerar sus diferentes estados, para venir a parar en los principios que las leyes han proclamado como axiomas y la sociedad ha venido respetando como un edicto imperecedero de la naturaleza.

Cuando el enemigo del género humano se dirigió a la compañera del hombre para cometer la primera y más terrible transgresión que inundara de males el mundo hasta el fin de los siglos, vio ciertamente con su instinto diabólico en la constitución física de la muger un organismo y disposición distintas a las del hombre. Esto ha venido a confirmar después la frenología y fisiología. Esta última ha demostrado que no es igual en ambos sexos la proporción respectiva de sólidos y fluidos, ni las dimensiones y formas de las partes del cuerpo ni la de cada órgano, que son distintas las cualidades físicas de los tejidos, la cohesión, elasticidad, encogimiento, etc.; la gordura, la sangre y demás humores, su cantidad, su naturaleza y su fluidez, de lo cual procede la diferencia de sensibilidad y de educación.

pesos y medidas? Nosotros la ignoramos, y como nosotros creemos también la ignoran los notarios de Cataluña; y de Cataluña repetimos porque precisamente aquí se observa una diferencia notable con la medición y peso de Castilla» (*Observaciones*, p. 43-44).

En la muger los sentidos son más delicados y sus tegumentos más nerviosos, tiene una epidermis más fina y más impresionable. Sus sensaciones son, por la misma causa, más intensas e imperiosas. En la muger predominan las facultades afectivas y en el hombre las intelectuales. Por eso desde el primer albor de su vida desarrolla la muger los sentimientos de familia que han de constituirla esposa y madre. Las cualidades inherentes a ese predominio se demuestran con el amor, con el deseo de agradar, con la vanidad, mientras el hombre crece dominado por la pasión al trabajo y estudio como elementos de empresas que requieren fuerza física o grande inteligencia. [...]

Es pues en primer lugar la terrible sentencia de Dios, y en segundo lugar la constitución física y moral de la muger desde la creación del mundo, la causa imperecedera de la servidumbre en que la vemos en todas las naciones. Y los romanos, tan grandes en sus hechos y en sus leyes, y tan profundamente observadores y tan rígidamente apreciadores de la equidad, sentaron esa condenación en sus códigos, que han servido para civilizar el mundo entero, y sintetizando los infinitos comentarios y corolarios y deducciones originadas de aquel gran principio, sentaron que la muger, por su frágil naturaleza, podía ser repentinamente sumida en la miseria —ley *Et cum lex Julia*, cod. de fundo dotal. De este principio nacieron las leyes protectoras de la muger de las cuales nos vamos a ocupar. (*La Notaría*, núm. 80, p. 634-636)

Finalment, Antoni Elias de Molins (1889) i els altres biògrafs que el segueixen atribueixen a Pau Cardellach i Busquets algunes obres que no hem pogut localitzar. Suposem que s'han perdut els seus apunts per a un diccionari de dret i també el llibre de reduccions mètriques, o bé que romanen en mans de particulars, com fou el cas de la *Gramàtica* fins fa ben pocs anys.

2.3. LA FORTUNA DEL MANUSCRIT DE LA *GRAMÀTICA CATALANA*

Quan hem parlat del final de la Primera Guerra Carlina i de l'estada de Pau Cardellach i Busquets a Caldes de Montbui, hem fet referència a la *Gramàtica catalana*, que, suposadament, va escriure durant un temps en què va haver d'amagar-se, l'any 1840, en acabar la guerra. En efecte, és versemblant que fos en aquesta època de joventut que Cardellach s'engresqués a escriure una gramàtica catalana, tot i que no podem afirmar amb rotunditat que tot el treball s'hagués elaborat en el mateix moment. L'evolució del pensament polític de Cardellach, les circumstàncies que envoltaran la seva carrera i els seus usos lingüístics posteriors fan pensar que de gran no devia dedicar temps a redactar una gramàtica de la llengua vernacle. D'altra banda, el jove Cardellach ja havia mostrat interès per la llengua catalana algun temps abans, amb la publicació en el *Diario de Barcelona* d'un article amb dues entregues sobre la literatura catalana antiga.

Si bé la data de 1840 sembla versemblant per a la redacció de l'obra —l'abundància de referències a la guerra en els exemples gramaticals, que ja hem destacat en un altre lloc, també confirmaria aquesta hipòtesi—, cal dir que les parts i els textos aplegats sobre diverses qüestions d'història de la llengua i de la literatura semblen molt més puerils que la resta de la gramàtica. Això vol dir potser que els primers treballs cal situar-los en el període en què l'autor preparava l'article per al *Diari de Barcelona* i acabava de tenir coneixement dels materials que es publicarien en les *Memorias...* de Torres Amat, el 1836. La resta de la *Gramàtica catalana*, com veurem més avall, presenta reflexions lingüístiques força acurades i uns certs coneixements de l'existència de variants dialectals.

El gruix del treball, doncs, es devia portar a terme en l'època de la joventut de l'autor, abans dels trenta anys. La descripció de la llengua, el domini de la bona llengua, segurament és una qüestió que el va preocupar tota la vida; això no obstant, en aquella època, Cardellach degué participar d'alguna manera en certes discussions que es produïen en els cercles intel·lectuals barcelonins sobre el català. Hi ha aspectes lingüístics que es tracten en la *Gramàtica*, que apareixen per primer cop en aquesta obra i que es convertiran després en temes crucials en el debat lingüístic del segle XIX, des del punt de vista de la historiografia gramatical catalana —les partícules «intraduïbles» *pu*, *pas*, *rai*, *bo i*, per exemple. Això indica, doncs, que devia discutir i intercanviar impressions amb altres homes de lletres, mestres, condeixebles o deixebles seus, i també que alguns dels temes que documentàvem fins ara en obres lingüístiques posteriors devia fer temps que eren analitzats i discutits.

Ja hem dit que el coneixement de l'existència del manuscrit inèdit de la *Gramàtica catalana* prové de l'esment que en fa Elias de Molins (1889). No descartem que Elias de Molins hagués arribat a veure el manuscrit; ens consta que Antoni Elias havia coincidit amb Caius Cardellach, l'hereu de Pau Cardellach, a l'Associació d'Excursions Catalana, associació prèvia a la creació del Centre Excursionista de Catalunya, a principis dels anys vuitanta,⁵⁰ i d'aquesta coneixença en prové molt probablement gran part de la informació que aquest bibliògraf va recollir sobre el nostre autor. L'existència de la *Gramàtica catalana* fou recordada per Josep Soler i Palet en el seu treball biogràfic (1891a) i pel cronista terrassenc Baltasar Ragon (1955?), i per això el *Repertori crític* de Marcet i Solà (1998), en la seva fitxa número 1925, també en fa esment. Durant molts anys, però, el manuscrit no fou localitzable, i tampoc no era, aparentment, en mans de la família Cardellach. Ningú no l'hauria pogut estudiar, senzillament perquè no se'n sabia el parador. Algunes dades que hem recollit em permeten desenvolupar, a continuació, una hipòtesi sobre l'atzarosa fortuna del manuscrit.

50. *Butlletí Mensual de l'Associació d'Excursions Catalana*, any v, núm. 48 (setembre 1882), p. 187.

L'interès per la llengua, Pau Cardellach i Busquets el transmeté, sens dubte, al seu fill gran —com hem dit, també notari—, Caius Cardellach i Anfruns. Caius, tot i que visqué a Girona des de l'any 1884 fins al 1890, participà plenament dels millors temps de la burgesia barcelonina i freqüentà, ja abans de la seva etapa gironina, els escenaris del món catalanista. Fou secretari de la Secció de Dret i d'Història de Catalunya del Centre Català —de la qual era vicepresident Valentí Almirall— el 1882,⁵¹ i membre de l'Associació d'Excursions Catalana des de la seva creació⁵² —el seu germà Carles també en serà membre. Caius Cardellach se significà també per dirigir un equip de taquígrafs per a la transcripció dels diàlegs durant el Primer Congrés Catalanista de 1880.⁵³ Això implicà que el Congrés fos un dels primeres actes barcelonins amb cobertura periodística, íntegra i en català. Així, es van poder publicar les sessions completes en els diaris *Lo Catalanista* i el *Diari Català* (Figueres i Artigues, 1999, p. 346).

De l'etapa gironina de Caius Cardellach, sabem que va arribar a la ciutat el 1884 i ben aviat es va integrar a la societat local. El 1885 participava activament en la vida cultural,⁵⁴ el 1887 és elegit per redactar la bases per a una societat literària⁵⁵ i formà part de la junta provincial promotora de la concurrència de la ciutat de Girona a l'Exposició Universal del 1888, com a persona «de significación».⁵⁶ Durant un temps, compartia pis al carrer de l'Auriga, número 8, 1r, amb un amic, Bernat Puig, enginyer de Pineda. El 1888, Caius es casà amb Mercè Plaja i Tapis, filla de Sant Feliu de Guíxols, vuit anys més jove que ell, i nasqueren tres fills ben seguits. L'Arxiu Històric de Girona conserva els seus protocols notariais.

L'any 1890, la família de Caius Cardellach retorna a Barcelona, on el notari obrirà despatx a l'avui desaparegut carrer de la Riera de Sant Joan —on ara passa la Via Laietana—; després es traslladarà al carrer de Pau Claris, número 6. D'ençà d'aquell moment, el 20 de desembre de 1891 és escollit vocal de la junta directiva del Centre Excursionista de Catalunya, justament quan Antoni Rubió i Lluch

51. *La Vanguardia* (1 juny 1882). El Centre Català fou una entitat catalanista fundada a Barcelona el 1882. El primer president fou Frederic Soler i el primer secretari, Valentí Almirall.

52. L'Associació d'Excursions Catalana es va crear el 1878 i es va fusionar amb l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques el 1882. Més tard, el 1890, es fusionaria amb el Centre Excursionista de Catalunya.

53. El Congrés, inspirat per Valentí Almirall, tingué lloc a Barcelona entre el 9 d'octubre i el 14 de novembre de 1880 i hi participaren 1.282 congressistes.

54. «La asociación literaria de Gerona ha publicado el volumen del certamen de 1885, correspondiente al año décimo cuarto de su instalación. Forman parte de este volumen el acta de la fiesta; el discurso del presidente del jurado, D. Alfonso Gelabert; la memoria del secretario, D. Cayo Cardellach; las poesías que...». *La Reforma* (3 octubre 1886), p. 2.

55. *La Nueva Lucha: Diario de Gerona: Eco de las Aspiraciones del Partido Liberal Dinástico de la Provincia* (3 març 1887), p. 2.

56. *La Nueva Lucha: Diario de Gerona: Eco de las Aspiraciones del Partido Liberal Dinástico de la Provincia* (20 desembre 1887), p. 2.

n'és escollit president. Els butlletins d'aquesta associació ens deixen constància que Caius Cardellach hi alternava amb personatges significatius de la Renaixença com ara Frederic Soler, Francesc Maspons, Vidal i Valenciano, etc.

L'interès per la llengua catalana de Caius Cardellach es manifesta no sols per la publicació d'algun article en català en el *Butlletí*,⁵⁷ sinó perquè el Centre Excursionista de Catalunya li encomanarà una conferència sobre l'*Ensayo de gramática del catalán moderno*, de Pompeu Fabra (1891), just quan s'acabava de publicar. El segon notari Cardellach devia haver-se significat prou com a bon coneixedor de la llengua catalana, perquè una entitat que defensava públicament l'ús de la llengua catalana a la premsa, «animada de patriòtich esperit»,⁵⁸ li proposés de fer aquesta conferència.

Caius Cardellach va pronunciar la dissertació a la seu del Centre Excursionista el 17 de març de 1892. No ens ha pervingut el text de la conferència, però n'hem localitzat dues cròniques anònimes, una publicada al *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* (any II, núm. 4, 1892, p. 67-69) i l'altra a *La Vanguardia* (19 març 1892, p. 2-3). En totes dues cròniques s'esmenta que Caius Cardellach ha fet un gran elogi de Fabra:

En frase sencilla y amigable tono empezó el señor Cardellach diciendo que antes de conocerla había mirado con alguna prevención la *Gramática* del señor Fabra, pues la creía una gramática más, pero que al entrar después en su estudio comprendió que era un trabajo digno de atención y que contenía puntos de vista nuevos e interesantes. (*La Vanguardia*, 19 març 1892, p. 2)

Coincideixen totes dues a explicar que Caius Cardellach ha lloat la sistematització dels verbs irregulars feta per Fabra, el tractament de la pronunciació de les consonants i la seva nova proposta d'accentuació. Així mateix, ens diuen que ha compartit els seus plantejaments pel que fa a la pronunciació de les vocals en el català central —la teoria de la vocal neutra— i, en conseqüència, l'acceptació de les formes reforçades dels articles i pronoms febles i la sistematització de l'apòstrof. Naturalment, no coneixem els detalls concrets del comentari gramatical:

La conferencia del señor Cardellach está llena de observaciones finísimas y de atinadas consideraciones que es imposible resumir en un sencillo extracto. El público, que era numeroso, escuchó con gusto al señor Cardellach, y le aplaudió al final de su trabajo. (*La Vanguardia*, 19 març 1892, p. 3)

57. Caius Cardellach i Anfruns, «Visita oficial a la col·lecció de dibuixos, fotografias y antigüetats del Empurdà, de D. Joseph Pella y Forgas. 18 de novembre de 1883», *Butlletí Mensual de l'Associació d'Excursions Catalana*, any VII, núm. 67 (abril 1884), p. 69-72. També tenim constància, en aquell mateix any, d'una «Acta de la excursió col·lectiva a Martorell i al castell de sant Jaume».

58. «Salutació a la premsa», *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, any I, núm. 1 (1891), p. 1.

Però és notori que els temes tractats en la conferència de Caius Cardellach són, precisament, alguns dels temes que apareixen més llargament desenvolupats en la *Gramàtica* del seu pare. Els plantejaments que defensa Cardellach, en línia amb les propostes de Fabra, són naturalment molt més moderns, però és fàcil suposar que Caius va fer servir, per preparar la conferència, els materials llegats pel seu pare.

Cal tenir en compte, d'altra banda, que aquesta conferència es produïa en un moment especialment rellevant, just en l'inici de la carrera de Fabra com a gramàtic. Després de la publicació de l'*Ensayo*, Fabra havia pronunciat dues conferències al Centre Excursionista de Catalunya, el 3 i el 19 de desembre de 1891, en què exposà alguns aspectes del seu treball: «Conjugació del verb català: present de subjuntiu i infinitiu» i «Afixos pronominals i teoria de l'apòstrof» (resums publicats a *L'Avenç*, any III, 2a època, núm. 12, 31 desembre, p. 381-389). El 17 de febrer de 1892, el periodista i poeta Claudi Omar i Barrera va publicar a *La Vanguardia* un article crític amb el llibre de Fabra titulat «Las innovaciones ortográficas». Fabra va respondre'l, també a *La Vanguardia*, el 22 de març d'aquell any, amb el cèlebre article titulat «Sobre la reforma lingüística y ortográfica».⁵⁹ En aquest context, la conferència de Caius Cardellach, membre de la junta directiva del Centre Excursionista de Catalunya, pronunciada el 17 de març de 1892, suposa una demostració de suport explícit d'aquesta institució al jove gramàtic gracienc —acabava de fer vint-i-quatre anys— i a les seves propostes.

Del que hem dit, n'hem deduït que la *Gramàtica catalana* de Pau Cardellach i Busquets estava en poder del seu fill gran. Malauradament, la difusió o l'aprofitament que s'hauria pogut fer d'aquesta obra quedà estroncat ben aviat. El 7 de novembre de 1893, Caius i quatre membres de la seva família —les seves germanes Basília Cardellach i Anfruns i Neus Cardellach i Anfruns, la seva dona Mercè Plaja i Tapis de Cardellach i una neboda, Consol Guardiola i Cardellach— moren en l'atemptat del Liceu.⁶⁰ No cal insistir en la commoció que aquell fet històric causà en la societat catalana, ni en les conseqüències que tindrà entre les famílies de la burgesia barcelonina.⁶¹ Els Cardellach, amb cinc morts d'una mateixa casa, són la família més durament castigada per l'atzar de l'atemptat —fins i tot, la segona

59. Vegeu especialment, sobre això, el treball de Sebastià Bonet (2005).

60. Segons la notícia del sumari que publica *La Vanguardia* el 14 de juny de 1894, amb relació al judici de l'anarquista Santiago Salvador, hi va haver 20 morts i 27 ferits. Entre el ferits també hi havia Domingo Guardiola, l'home de Basília i pare de Consol. La família Guardiola-Cardellach havien anat al Liceu en la inauguració de la temporada 1893/1894 a celebrar la presentació en societat de Consol Guardiola Cardellach, de catorze anys. (*La Vanguardia*, 14 novembre 1893, p. 4)

61. El 2010, el cineasta Carles Balagué va dirigir un documental titulat *La bomba del Liceu*, en què intenta reflexionar què va significar i què continua significat el fet en la memòria col·lectiva catalana. Ho contrasta amb altres bombes de l'època i la percepció dels anarquistes.

bomba Orsini, que, com és sabut, no va arribar a explotar, no ho va fer perquè va caure a la falda de l'esposa de Caius, Mercè Plaja, quan ja era morta. Les cròniques del succés són d'una escabrositat extraordinària:

Yacía en primer término en la fila catorce, bañada en sangre que formaba un gran charco que se extendía hasta la fila doce, yacía una señora vestida de blanco con la cara completamente destrozada, lo mismo que la parte superior del tronco, de tal manera abierta que dejaba al descubierto la cavidad torácica, convertida en una masa informe de pulpa sanguinolenta. A su lado, y más hacia la derecha, otra señora vestida de luto, caída también en el suelo pero cuyas heridas apenas se advertían. En el sillón del lado, otra señora muerta también, sentada como la sorprendió el proyectil y con la lívida cabeza caída hacia atrás, sobre el respaldo. Al lado de esta, un caballero vestido de frac que tenía una herida en la cabeza y esta apoyada sobre el respaldo del sillón de la otra fila.

En la fila trece, y precisamente en el sillón de al lado de aquel en que se apoyaba el último cadáver citado, estaba con la cabeza echada hacia atrás una señorita joven vestida de blanco, a la que su propia sangre salpicaba de un modo horrible, empañando en grandes manchas la blancura del traje. [...] Por último, a su lado, en el suelo, otro cadáver de una señora que tenía destrozada la cara y las piernas, dejando al descubierto por entre la desgarrada ropa las cuerdas de las exangües venas y arterias, y los tendones y músculos bañados en sangre [...]. (*La Vanguardia*, 8 novembre 1893)

Les cròniques de l'enterrament, amb el mateix caràcter morbós, citen també el nom de la família:

Todos descubren sus cabezas y se hace el silencio en aquella multitud. Quedo, al oído se pronuncian los nombres de aquellas infelices víctimas: —¡Este es el cadáver de Cayo Cardellach! ¡Este el de Juan Moreu!— se dicen en voz baja unos a otros, como dominados por honda emoción. Tras los de luto, siguen los ataúdes blancos de las desgraciadas jóvenes, muertas en plena juventud, en plena esperanza de futuras dichas. —¡Consuelo Guardiola! ¡Nieves Cardellach!— siguen diciendo silenciosamente las gentes, que pronuncian compungidas aquellos nombres como si fuesen una oración. (*La Vanguardia*, 10 novembre 1893)

Catorze mesos després, el gener de 1895, mor també Carles Cardellach i Busquets, el darrer fill de Pau Cardellach i Busquets, a conseqüència de «la enfermedad que contrajo la noche del atentado del Liceo, por la emoción que le produjo al ver morir víctimas de aquel atentado tres hermanos suyos, su cuñada y una sobrina».⁶² La

62. *La Vanguardia* (26 gener 1895), p. 3.

bomba del Liceu va estroncar, per tant, la trajectòria de la benestant família Cardellach. El llegat de Pau Cardellach i Busquets i el treball sobre la llengua catalana es ressentiran, i molt, d'aquesta trista circumstància.

Caius Cardellach deixà tres nens orfes, Pau, Sebastià i Carme, que tenien entre cinc i tres anys.⁶³ No hem pogut determinar amb certesa qui va acollir els tres nens.⁶⁴ L'hereu, Pau, és versemblant que quedés vinculat amb uns cosins del seu pare, Daniel Cardellach i Dolors Avilés, pares dels germans Fèlix i Enric Cardellach i Alivés, enginyers industrials i fundadors de la casa d'ascensors Cardellach. Pau Cardellach i Plaja fou també enginyer industrial. Ens consta que estava relacionat amb els sectors burgesos de principis del segle xx —lligat al Centre Excursionista de Catalunya, a l'Orfeó Català— com ho havia estat el seu pare. Tingué una fàbrica de gomes a Lezo, País Basc,⁶⁵ i alguns problemes amb la justícia,⁶⁶ es casà i morí sense descendents a Mallorca el 1955.⁶⁷ L'estada a Mallorca també el relaciona amb aquesta família de fabricants d'ascensors, que hi tenien possessions i hi passaven temporades.

Suposem que, en el seu moment, el manuscrit de la *Gramàtica catalana* va passar a mans del fill gran de Caius, Pau Cardellach i Plaja. En la capsula que conté el manuscrit de la *Gramàtica catalana*, hi havia també alguns documents que provarien que la gramàtica estigué en mans de Caius i de Pau: d'una banda, un parell de cartes dirigides a Caius; de l'altra, unes fotografies d'estudi amb la imatge de Pau Cardellach i Plaja.⁶⁸ Deu ser per això, doncs, que el manuscrit va viatjar a Mallorca, on va ser descobert, molts anys més tard, per un llibreter de vell a Palma, i ofert a la Universitat de Girona,⁶⁹ on, finalment, s'ha pogut donar a conèixer.

63. Caius, com a bon notari i home recte, havia contractat una assegurança de vida en el Banc Vitalici de Catalunya. Així doncs, deixà un fons equivalent a 85.000 pessetes als seus hereus (Cabana, 2011, p. 91).

64. No hem trobat cap dada sobre Sebastià. En canvi, sabem que Carme Cardellach i Plaja es casà, tingué set fills i va morir el 1970. La seva família ha continuat vinculada al dret i a la procuradoria.

65. La fàbrica de gomes tingué greus problemes amb els treballadors durant els anys trenta (*La Vanguardia*, 27 maig 1930).

66. El 1924 és denunciat per estafa a una fàbrica de Suïssa; el valor de l'estafa és de 10.251 francs suïssos (*Heraldo de Tortosa*, núm. 272, 18 desembre 1924, p. 3). El 1938 és condemnat a dos mesos de presó, suposadament per xantatge (*La Vanguardia*, 27 abril 1938).

67. *La Vanguardia* (4 desembre 1955), p. 31.

68. Suposem que són de Pau Cardellach i Plaja, perquè una de les fotografies té l'anotació «A mi adorada Mimi, en prueba de afecto. Pablo».

69. August Rafanell fou el responsable de les gestions de l'adquisició del manuscrit entre 2004 i 2005.

3. Les fonts de la darrera *Gramàtica catalana* inèdita

El manuscrit de la gramàtica de Pau Cardellach i Busquets no ens aporta referències bibliogràfiques fora de les *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los autores catalanes, y dar alguna idea de la antigua y moderna literatura de Cataluña* que Fèlix Torres Amat va publicar a Barcelona l'any 1836. L'autor les cita diverses vegades en el transcurs del capítol introductori, que, com veurem en l'apartat que segueix, n'és absolutament dependent. Ja hem explicat que Cardellach, en l'època de la seva joventut, degué freqüentar alguns ambients on els treballs del bisbe d'Astorga eren comentats i propagats, fins i tot abans de la seva divulgació impresa; l'article publicat al *Diari de Barcelona* l'any 1835, inequívocament deutor de l'obra de Torres, però anterior a la seva publicació, n'és una mostra eloqüent. Les *Memorias*... són, per tant, una font clara de la gramàtica i, a través d'aquest llibre, li n'arriben dues més que es fan explícites: el canonge gironí Antoni de Bastero, de qui se cita la famosa *Crusca provenzale* (§ 48), i l'impressor perpiñanenc instal·lat a París, Josep Tastú, que, com és sabut, va col·laborar en el diccionari de Torres amb nombroses aportacions (§ 58, 61, 64).

Les fonts que acabem d'esmentar —les úniques declarades— es limiten, però, a la redacció, en molts punts inacabada, del capítol inicial. No essent, el llibre de Torres, un tractat gramatical, difícilment pogué procurar-li a l'autor elements d'emulació en la resta de l'obra. Ens cal investigar, doncs, la possibilitat que alguna obra gramatical concreta hagi pogut servir de guia per a la resta dels capítols de la gramàtica. És impensable que, posat a confegir una obra d'aquest tipus, l'autor no tingués alguna altra gramàtica a la vista. Encara que fos per prendre model en l'estructuració de l'obra, o per tenir a mà les definicions dels conceptes gramaticals bàsics. Tanmateix, la veritat és que no hem estat capaços d'identificar cap font directa d'aquesta *Gramàtica catalana*, un text que sembla bastant lliure en les explicacions, fins dels aspectes més teòrics:

Es la concordancia aquella propiedad con que dos nombres, uno sustantivo y otro adjetivo, o un nombre y verbo se enlazan poniéndolos conformes en género y número, o en número y persona, según sean nombres, o nombres y verbos, las cosas enlazadas.

Algunos han querido que los nombres debían concordar también en caso en la lengua castellana, pero ni esta ni la catalana admiten esta concordancia, porque así nombres como pronombres como adjetivos son indeclinables sin el socorro de preposiciones, lo cual es diferente de la lengua latina que varía la concordancia en cada caso sin ningún aditamento.

Por ejemplo: si digo *hombre*, profiero un nombre que no tiene caso, y tanto es en este estado como si digo *del hombre*, *por el hombre*, *para el hombre*, porque de todos modos pronuncio *hombre* y tan solo varío los casos con el auxilio de las preposiciones *de*, *por*, *para*. Si le añado *ilustrado*, adjetivo, proferiré siempre *ilustrado* sin alteración, ya sea el *hombre* en nominativo como en ablativo u otro cualquier caso. Por consiguiente, si siempre es invariable, no puede el sustantivo concordar con el adjetivo en casos, porque tales nombres son de suyo indeclinables. Únicamente se llaman declinables porque a ellos puede unirse un artículo —*el*, *la*, *lo*, y en catalán *lo*, *la*— y les hace declinables mediante que al artículo se agregan las preposiciones propias para todos los casos. (§ 589-590)

L'exemple és interessant perquè, només amb aquest argument de la inexistència dels casos, Cardellach ja es desmarca de la gran majoria de les gramàtiques de l'època, inclosa la de l'acadèmia espanyola.

Entre les gramàtiques catalanes anteriors, que és on caldria mirar en primer terme, és ben clar que no n'hi ha cap que li hagi pogut servir de model, ni tan sols haver-lo influït de forma substancial. Ni el *Prontuario orthologi-graphico*, de Pere Màrtir Anglès, ni els tractadets del valencià Carles Ros, obres d'un segle enrere, no tenen gaire res a veure, ni en el propòsit ni en l'estructura, amb la gramàtica que ens ocupa. Les gramàtiques d'Ullastre, de Febrer i Cardona, i de Petit i Aguilar, romanien inèdites i al marge dels cercles de l'erudició barcelonina, igual que els treballs gramaticals d'Antoni Puigblanch. Les obres, publicades, del menorquí Joaquim Pons i Cardona i del mallorquí Joan Josep Amengual sembla improbable també que poguessin haver-li arribat al secretari de Caldes de Montbui, ja que llur difusió va cenyir-se estrictament a l'àmbit territorial de les Illes, i perquè el plantejament d'aquestes obres hi té poc en comú. El tractat bilingüista del mestre Domènec i Circuns, finalment, queda molt lluny dels interessos i del format de l'obra que estudiem.

Només ens queda, per tant, la *Gramatica y apología de la llengua cathalana*, de Josep Pau Ballot (1815), una obra important, que conegué una difusió notable en les seves diverses edicions, i que el terrassenc Cardellach havia de conèixer per

força. Però aquesta gramàtica tampoc no és una font directa de la de Cardellach, per diversos motius: l'estructura de l'obra no s'hi assembla en gaire res, si no és pel fet que ambdues porten un capítol introductori de caràcter històric —en Ballot es titula «Origen de la llengua catalana»— i que també totes dues aporten una antologia de textos poètics; però ni en aquests punts són realment coincidents: el capítol històric de Cardellach veu directament de Torres Amat, cosa impossible en el cas de Ballot, que és força anterior, i els poetes adduïts per Cardellach són medievals, mentre que Ballot deixa «per antigas» les poesies medievals i prefereix donar-ne una mostra «en estil corrent».

Les idees sobre la llengua catalana que demostren els dos autors són molt diferents, com ja hem explicat en els apartats precedents. En Ballot és del tot absent cap atenció envers la llengua de la parla espontània —propugna l'existència única de l'article masculí *lo*, del perfet simple, etc. Pel que fa als conceptes gramaticals que manegen, o a la terminologia, tampoc no hi ha coincidència. Ballot parla, per exemple, d'*analogia* (= morfologia), d'*accidents* del verb, de *clàusules* i *períodos*, de *quantitats vocàliques*, de *sinèresis* (= contracció), etc., conceptes que no apareixen en Cardellach; aquest, en canvi, aborda moltes qüestions gramaticals que no són al llibre de 1815, i parla de les diverses pronunciacions de les vocals, de tipus oracionals, de verbs reflexius i recíprocs en lloc de simplement «pronominals», etc. En l'apartat que segueix es descriuen amb detall els continguts, part per part, de la gramàtica de Cardellach, i les aportacions més rellevants que conté.

Hem de concloure, en definitiva, que Pau Cardellach no va seguir cap altra gramàtica catalana a l'hora de confegir la seva.⁷⁰ Tenia al davant alguna gramàtica d'una altra llengua? Ja hem dit d'entrada que és el més probable; la qüestió és quina, i de quina llengua.

Analitzant l'estructura i la terminologia gramatical emprada, en l'obra de Cardellach podem detectar certes afinitats amb la tradició gramatical espanyola: de la part de morfologia, per exemple, en diu «partes de la oración», que és un costum general de les gramàtiques castellanes des de la de Nebrija, i que fins aleshores només havia adoptat per al català Josep Ullastre. Això ens inclinaria, doncs, a pensar en alguna gramàtica castellana. Després de fer diverses prospeccions a les edicions de 1771 i de 1796, que són les que Cardellach hauria tingut més a mà, podem concloure que no va seguir la gramàtica de la Real Academia Española (RAE) —una gramàtica que sí que té present, per exemple, Joan Petit i Aguilar. Ni en aquells passatges que podrien ser més clarament *adaptats* sense canvis —en la definició

70. La que s'hi assembla una mica més, almenys pel que fa a l'estructura i a la distribució dels materials, és la de Pers i Ramona, però és posterior. A més, aquesta gramàtica «catalana-castellana» és molt més escassa en les qüestions prosòdiques, difereix en força aspectes, com ara en la classificació del tipus de verbs o en el tractament dels models irregulars, i conté algunes coses que no hauria fet mai Cardellach —per exemple, proposa la declinació dels noms comuns.

teòrica de les funcions sintàctiques o de les diferents categories morfològiques, per exemple— no hi ha coincidències significatives. Cardellach podia haver utilitzat alguna de les moltes gramàtiques escolars o de les destinades a l'aprenentatge del castellà per part dels estrangers, que ja són molt abundants als segles xvii i xviii.

La possibilitat de la influència d'una gramàtica francesa també existeix, ja que és ben segur que el nostre autor coneixia la llengua francesa —com es constata en diverses referències— i la devia haver estudiat. D'altra banda, la comparació amb el francès apareix esporàdicament en diversos llocs de l'obra, com ja hem dit anteriorment. Tot i això, la veritat és que tampoc no n'hem pogut identificar cap de concreta. Pensar en una gramàtica llatina, ateses les característiques de l'obra, creiem que és del tot descartable.

En qualsevol cas, fos quina fos la gramàtica —o gramàtiques— que Pau Cardellach hagués consultat en el moment de posar-se a redactar la seva, fos o no un divertiment per passar les estones durant uns mesos de reclusió forçada, creiem que es pot afirmar que és una gramàtica amb una bona dosi d'originalitat, que no plagia ni adapta, sinó que intenta explicar d'una manera entenedora les particularitats de la pròpia llengua. És una gràmatica, d'altra banda, que podem considerar plenament d'acord amb el seu temps: hi perviu encara una certa terminologia heretada de les gramàtiques llatines —com els casos—, però hi trobem emprats alguns conceptes, com ara el de *gramàtica raonada* (§ 40), que ens situen en el pensament gramatical del racionalisme modern, i alguns trets, com ara l'extraordinària importància donada a les partícules, permeten connectar amb una sensibilitat lingüística molt característica del segle xix, que a Catalunya compartiran també la majoria de les gramàtiques a partir d'aquest moment. I és que, d'alguna manera, la gramàtica de Cardellach reflecteix una sensibilitat lingüística i algunes preocupacions concretes que devien ser compartides entre la gent que escrivia el català a l'època, i que devien surar en l'ambient dels cercles erudits del país.

4. Estructura i continguts de la gramàtica de Cardellach

La *Gramàtica catalana* de Pau Cardellach s'estructura en cinc blocs generals, que prenen el nom de: «Introducción. Sobre la lengua catalana», «Del alfabeto», «De la pronunciación», «De las partes de la oración» i «Sintaxis». Aquesta concepció de les parts de la gramàtica no dista conceptualment de la que era usual en l'època. Podríem assimilar aquests títols de Cardellach als cinc epígrafs, bastant més usuals: *origen de la llengua, ortografia, ortologia, analogia i sintaxi*.

Com ja es pot veure amb el títol dels apartats, la gramàtica de Cardellach és redactada en castellà. No és una pràctica infreqüent a l'època, i està en consonància amb el fet que el castellà ja s'havia consolidat, a la primera meitat del segle XIX, com la llengua de cultura. Ja des dels inicis de la reflexió gramatical sobre el català, a mitjan segle XVIII, trobem textos que aborden la qüestió en llengua castellana —Carles Ros, Pere Màrtir Anglès, etc.—, i, si bé les primeres gramàtiques catalanes pròpiament dites —Ullastre, Febrer i Cardona, Ballot, Petit i Aguilar— foren escrites en català, sols la de Ballot, la tria lingüística de la qual es deu en bona mesura al context polític que en va possibilitar la gestació, va tenir una certa presència pública. Tota la resta de gramàtiques catalanes del XIX, com la de Cardellach, foren redactades en castellà o en francès. Tanmateix, la llengua dels abundants exemples que hi addueix el notari terrassenc, com no podria ser d'altra manera, és el català, i el corpus que aquests exemples constitueixen té, per ell mateix, un notable interès lingüístic que algun dia voldrem estudiar amb més detall.

Tornant a l'estructura de l'obra, val la pena assenyalar que l'apartat intítulat «De las partes de la oración» es correspon amb una secció que la majoria de gramàtiques catalanes del XIX anomenen *analogia*⁷¹ —cf. Ballot (1815), Domènech Circuns (1829), Amengual (1835), Estorch (1857), Bofarull i Blanch (1867).⁷²

71. En altres tradicions *etimologia*.

72. Petit i Aguilar fa servir un terme inventat per a aquest apartat: *Dicciologia* (cf. Ginebra, 1998, p. 62).

El fet que faci servir «De las partes de la oración» indica, com hem advertit, que l'autor beu de la tradició castellana que, des de Nebrija (1492), usa aquesta expressió.⁷³ Ullastre (1743) també fa servir aquesta denominació, i també Pers i Ramona (1847), tot i que la seva és precisament una gramàtica destinada als catalans perquè aprenguin castellà.

Així mateix, hem de notar que és corrent començar un estudi lingüístic —gramàtica, ortografia, sil·labari, diccionari, etc.— justificant-ne la necessitat. Cardellach vehicula la gramàtica a la necessitat d'homenatjar la llengua, i vol remarcar-ne els orígens prestigiosos —filla del llatí, així com l'espanyola o la francesa—, la «gloriosa» història passada del territori que li és propi, i les autoritats «internacionalment» reconegudes que han escrit en català. En aquell moment, els diversos corrents del Romanticisme comencen a donar molta importància al passat —necessàriament mitificat— que justifica l'existència de les llengües, i aquestes es configuren com elements centrals en els incipients nacionalismes europeus. D'aquí es desprèn l'interès a redactar un capítol extens sobre la història de la llengua.

Finalment, cal esmentar l'absència d'un terme que centra un apartat propi en moltes gramàtiques de l'època: la *prosòdia* —Petit i Aguilar (1796-1829), Amengual (1835), Estorch (1857), Bofarull i Blanch (1867). Es tracta d'un capítol dedicat, en general, a l'accentuació o llargària⁷⁴ de les vocals —Petit i Aguilar hi inclou, a més, l'entonació de les frases. S'ha d'advertir, en aquest sentit, que Cardellach no fa una teoria sobre l'accent i tan sols n'explica les qüestions que li semblen rellevants d'una manera intuïtiva en l'apartat «De la pronunciació», que equivaldria principalment a l'ortografia, i per això prescindeix de la denominació tradicional de *prosòdia*.

4.1. «INTRODUCCIÓN. SOBRE LA LENGUA CATALANA»

En aquesta part introductòria, Cardellach justifica per què fa una gramàtica del català. Tota la secció va destinada a enaltir la llengua explicant-ne diversos aspectes de caràcter històric, literari o contextual. Per a Cardellach, en un plantejament similar al que trobem en autors com ara Antoni de Capmany o Antoni Puigblanch —pràcticament contemporani i d'adscripció liberal com el notari—, cal homenatjar la llengua catalana en el moment del seu declivi, acceptant el seu destí funest, i donar-li tota la dignitat possible, bo i consagrant-li una obra. Reprenem una citació anterior:

73. El gramàtic castellà introdueix un capítol amb l'epítet: «De las diez partes de la oración que tiene la lengua castellana» (Nebrija, 1442, llibre III).

74. En aquests moments, sovint es parla de la llargària de les vocals. La terminologia llatina encara és molt present, tot i que provoca confusions i descripcions inexactes.

La lengua catalana está reducida ya al estrechísimo círculo de la provincia de su nombre y, dentro de ella, al uso de la conversación y de las transacciones privadas de los particulares. No ofrece ya interés ni su estudio ni su examen, porque no es esta lengua la lengua empleada en sus obras [...]. Sin embargo, ella existe. Se habla todavía con ella, con ella se escribe también, y ella vivirá con sus hechos pasados y con los recuerdos de su poder. [...] Piérdase en buen hora esa lengua, destiérresela del mundo conocido, que esta es la suerte del vencido, la de perecer; ella quedará indeleble en la historia y en el compendio de sus reglas, ella vivirá en su gramática, y su memoria no perecerá. (Cardellach, f. *ixr* i *v*)

El postulat no dista gaire d'algunes idees que es troben en les apologies lingüístiques del darrer terç del segle XVIII,⁷⁵ tot i que, com hem advertit en un altre lloc (Fullana, 2016), no sembla pas que Cardellach no doni per exhaurida la vitalitat de català.

Aquest apartat inicial està constituït pels seixanta-cinc primers paràgrafs i s'hi poden distingir quatre parts: *a*) una exposició de caire més o menys científic sobre l'origen de la llengua catalana, les seves afinitats en l'àmbit romànic i la seva situació —diguem-ne— sociolingüística (§ 1-40); *b*) una breu història de la llengua catalana d'acord amb les idees més acceptades de l'època (§ 41-49); *c*) un apartat que hem intitulat «Testimonis lingüístics», és a dir, textos «rellevants» que permeten documentar diversos aspectes de la història de la llengua catalana exposada (§ 50-57), i *d*) una antologia poètica, inacabada i encara sense articular, que segurament hauria de servir per il·lustrar el prestigi i les capacitats retòriques del català (§ 58-65).

Els primers paràgrafs són els més interessants de tot l'apartat. En realitat, no és que s'hi incorpori cap novetat important; tanmateix, l'aportació de dades lingüístiques i la manera d'exposar-les ens remet a un cert mètode científic, de tall comparatista, tot i algunes imprecisions. Les dades serveixen a l'autor per demostrar que *a*) l'origen de la llengua catalana és el llatí i que *b*) el català té moltes afinitats amb el francès. Aquest darrer aspecte resulta interessant per diversos motius: d'una banda, difereix clarament de l'opinió d'algun altre gramàtic contemporani, i, de l'altra, ens situa en la línia d'una discussió, la de la filiació romànica del català, que molts anys més tard esdevindrà el nucli d'una encesa polèmica entre científics romanistes (Fullana, 2013). En el segle xx, tanmateix, l'aposta per la gal·loromànica o la iberoromànica del català porta implícita una càrrega ideològica que és absent encara en el cas que ens ocupa. Vegem, però, amb una mica més de detall, el plantejament d'aquestes qüestions:

75. Vegeu, sobre això, Feliu *et al.* (1992). També en altres llengües europees, sense les circumstàncies descoratjadores del català, trobem elogis basats sempre en el mite de l'antiguitat per reivindicar-ne el prestigi. Cf. Cesarotti per a l'italià (Marazzini, 1994, p. 318-324).

A partir d'un centenar d'ètims llatins agrupats segons el sufix derivatiu, Cardellach aplica un procediment comparatiu del lèxic per provar la semblança entre les llengües catalana, castellana i francesa, amb l'objectiu de demostrar-ne l'origen comú:

Un egemplo práctico puede demostrarlo con evidencia: todas las terminaciones en -io latín se convierten en catalán, en castellano y en francés casi de la misma manera, con pronunciación diferente:

Latín	Catalán	Castellano	Francés
ASSUMPTIO	<i>assumptió</i>	<i>asunción</i>	<i>assumption</i>
PERMUTATIO	<i>permutatió</i>	<i>permutación</i>	<i>permutation</i>
IUDICTIO	<i>judictió</i>	<i>judicción</i>	<i>judiction</i>
COACTIO	<i>coactió</i>	<i>coacción</i>	<i>coaction</i>
OPPOSITIO	<i>oppositió</i>	<i>oposición</i>	<i>opposition</i>
CONSENSIO	<i>consensió</i>	<i>conversión</i>	<i>convention</i>
TRANSMUTATIO	<i>transmutatió</i>	<i>transmutación</i>	<i>transmutation</i>

(Cardellach, f. IIIv i IVr)

Amb el mateix procediment cita 215 mots francesos amb el seu equivalent català per mostrar la gran proximitat entre aquestes dues llengües quan els mots ja han experimentat transformacions i no s'assemblen a l'ètim llatí. Tot seguit es presenta una selecció de les dades que aporta:

Francés	Catalán	Francés	Catalán
<i>car</i>	<i>car</i>	<i>mot</i>	<i>mot</i>
<i>col</i>	<i>coll</i>	<i>nom</i>	<i>nom</i>
<i>compagnon</i>	<i>companyó</i>	<i>notre</i>	<i>nostre</i>
<i>couillere</i>	<i>cullera</i>	<i>nouire</i>	<i>nóurer</i>
<i>courtroyal</i>	<i>cortreyal</i>	<i>oncle</i>	<i>oncle</i>
<i>déjeuner</i>	<i>dejunar</i>	<i>ongle</i>	<i>ungla</i>
<i>demain</i>	<i>demà</i>	<i>oreilles</i>	<i>orellas</i>
<i>dessus</i>	<i>dessús</i>	<i>par tout</i>	<i>per tot</i>
<i>dîner</i>	<i>dinar</i>	<i>pas (neg.)</i>	<i>pas</i>
<i>donc</i>	<i>donchs</i>	<i>pastenade</i>	<i>pastanaga</i>
<i>droit</i>	<i>dret</i>	<i>porc</i>	<i>porc</i>

Francés	Catalán	Francés	Catalán
<i>ensemble</i>	<i>ensemps</i>	<i>puisque</i>	<i>pusque</i>
<i>fil</i>	<i>fil</i>	<i>quelque</i>	<i>qualque</i>
<i>fille</i>	<i>filla</i>	<i>quelqu'un</i>	<i>quisqun</i>
<i>genou</i>	<i>genoll</i>	<i>redresser</i>	<i>redressar</i>
<i>giter</i>	<i>gitar</i>	<i>rôti</i>	<i>rostit</i>
<i>guère</i>	<i>gaire</i>	<i>sang</i>	<i>sang</i>
<i>jour</i>	<i>jorn</i>	<i>savoir gré</i>	<i>saver greu</i>
<i>laisser</i>	<i>leixar</i>	<i>sens</i>	<i>sens</i>
<i>loin</i>	<i>lluny</i>	<i>souper</i>	<i>sopar</i>
<i>metre</i>	<i>metre</i>	<i>souvent</i>	<i>sovent</i>
<i>mont</i>	<i>mont</i>	<i>terre</i>	<i>terra</i>
<i>mort</i>	<i>mort</i>		

(Cardellach, f. vv i s.)

En altres parts de la gramàtica també es farà notar una similitud del català i el francès —el pronom partitiu *en* o el pronom locatiu *hi*. Aquest fet, com hem dit, no té res de banal, sobretot si tenim en compte que, a principis de segle, Joan Petit i Aguilar, en la seva gramàtica inèdita —editada per Jordi Ginebra (1998)—, feia notar insistentment que la llengua catalana i la llengua castellana eren «Germanes Bassònas» (f. 95r); que el català i el castellà eren «Germans Bassóns» (f. 103r), i que «entre las Fillas de la Llatina nò n'hi ha dós de més semblants entre si que la Castellana y la Catalana».

Per quin motiu defensa Cardellach l'afinitat amb el francès? D'una banda, el notari terrassenc beu de l'erudició literària vigent, que sosté que l'inici de l'esplendor de la literatura catalana s'ha de buscar en la llengua dels trobadors i concep, per tant, el provençal i el català com una mateixa llengua en l'edat mitjana i, doncs, el català com un idioma essencialment gàl·lic. Aquesta idea és avalada per l'enaltiment de la història comuna dels territoris del Migdia francès i els de la Corona d'Aragó fins al segle xv, i fàcilment fa mirar la França contemporània com una cosa propera. De l'altra, la intenció de confegir un epitafi gloriós per a la llengua catalana indueix Cardellach, segurament, a assimilar-la a una llengua considerada en aquells moments com la gran llengua de cultura a tot Europa i que, a més, s'identificava amb una civilització moderna que ja havia deixat enrere les monarquies absolutes i l'Antic Règim.

Les altres parts no aporten gaire res d'interessant. Es tracta d'informacions poc articulades, anotades a manera d'apunts, que, com explicaré en l'apartat dedicat a la descripció del manuscrit (5.1), s'han ordenat seguint un criteri de sentit i cro-

nològic. La font principal d'aquestes parts són las *Memorias...* de Fèlix Torres Amat (1836), tant pel que fa a les idees com per a la reproducció dels textos.

En la segona secció del bloc introductori, doncs, s'encadenen diversos paràgrafs referits a l'origen de la llengua —el llatí—; a l'origen del nom Catalunya —Gottland—; als reis més rellevants per a l'extensió històrica del català —Berenquer III, Pere III, Jaume I, etc.—; als noms de *català*, *provençal* i *llemosí* —que l'autor considera referits a la mateixa llengua.

La tercera secció, de «Testimonis lingüístics», és subsidiària de l'anterior, i aplega alguns textos de caràcter no literari que permeten demostrar l'ús del català des de 1343 i la difusió i el prestigi que obtingué la llengua fins al segle xv.

La quarta secció inclou alguns poemes trobadorescos —tots copiats del llibre de Torres Amat—, sembla que destinats a configurar una mena d'antologia literària, habitual en les gramàtiques de l'època, que permetés demostrar les capacitats expressives de la llengua. Aquest apartat és comparable, doncs, al que Josep Pau Ballot (1815) confegeix per a la seva obra. Ballot introdueix l'antologia amb aquestes paraules:

Se ha vist ja en esta gramàtica quan entera y perfeta és la llengua cathalana en todas sas parts, las terminacions várias y agradables, la ortografia regular y la prosòdia constant. Ara en la poesia, veurem quan copiosa és, quan eloqüent. Veurem que las suas paraulas són expressivas, las frases enèrgicas; que és afectuosa per a lo patètic, grave per a lo sèrio, festiva, jocosa, lacònica y sonora; y que no li falta dulçura, número, grandesa y magestat. (Ballot, 1815, p. 210)

La diferència més destacable entre Ballot i Cardellach és que el primer deixa de banda els poetes «antics» com Ausiàs Marc per citar poemes d'autors «moderns» —Vicent Garcia, Agustí Eura, Ignasi Ferreres, Josep Romaguera—, mentre que el segon se centra a reproduir poesies antigues, de factura trobadoresca —Jordi de Sant Jordi (*Tots jorns aprench e desaprench ensemps*), Joan Rocafort (*Departiment fet per solt e encadenat*), Lluís de Requesens (*No vull anar en loch on dones sien, No vull saber de res, ne vull apendre*)— o a fer una llista de trobadors dignes de ser recordats. També hi inclou, per cert, el famós poema d'Aribau, de 1833, *Adeu-siau, turons, per sempre adeu-siau*, donat a conèixer sobretot a partir de les *Memorias...* de Torres Amat, de 1836. En el context en què el trobem, creiem que aquest text ha de ser interpretat simplement com un exemple de poesia trobadoresca moderna, sense cap altre sentit programàtic.

4.2. «DEL ALFABETO»

La gramàtica pròpiament dita comença amb la presentació de l'alfabet català, és a dir, del nom de les lletres [p. 1].

Segons Rossich (1999), la primera vegada que es dona el nom de les lletres del català en un tractat lingüístic i d'una manera sistemàtica és en l'annex al diccionari de Pere Torra, *Dictionarium seu thesaurus catalano-latinus verborum, ab phrasium* (1640). Succintament, i amb petites variacions en alguns autors,⁷⁶ els noms de les lletres en català a què es refereix Rossich foren tradicionalment els següents:

a-a, b-be, c-ce, d-de, e-e, f-ef, g-ge, h-hac, i-i, j-jota, k-ca, l-el, ll-ell, m-em, n-en, o-o, p-pe, q-cu, r-er, s-es, t-te, u-u, v-ve, x-xeix, y-i grega, z-idzeta.

Rossich (1999) explica que, durant el segle XIX, es produeix un procés de substitució de l'abecedari tradicional i aporta com a primer testimoni el diccionari de Pere Antoni Figuera (1840), on apareixen les formes *éfe* —al costa de *éf*—, *êle*, *éme* —al costat de *ém*—, *éne* —amb la tradicional *én*—, *érre*, *ésse*, i també *hâtxe* i *equis*. A banda de les lletres esmentades, també s'imposarà durant aquest període la denominació *zeta* per a la lletra *z*.

En Cardellach tenim un bon exemple d'aquest procés de canvi que experimenten els noms de les lletres durant el XIX, i és especialment explícit pel fet que, com explicarem en descriure el manuscrit, tenim dues redaccions de quasi tot aquest apartat de la gramàtica, que difereixen en algunes ocasions. Pel que fa a les lletres *f*, *l*, *m*, *n*, *r*, *s*, per exemple, en la primera versió conserva la denominació tradicional —*èf*, *èl*, *èm*, *èn*, *ér*, *ès*—, i, en canvi, en la versió relligada posterior, les denominacions són *èf[a]*, *èle*, *èma*, *èna*, *èrra*, *èssa*. En aquest canvi, a banda de constatar la transformació en denominacions bisíl·labes, també es pot corroborar la vacil·lació de la terminació —amb *-e* (*ele*) o amb *-a* (*ema*).⁷⁷ La presència de la vocal final

76. Com a exemples: Torra (1640) proposa el nom *ha* per a la *h*; Anglès (1742) descriu la *en ab tilla* per a *ñ*; Ullastre (1743) anomena *zeta* la *z*; Ballot (1815) dona el nom de *u consonant* per a la *v*; Petit i Aguilar (1796-1829, p. 126) proposa *xè* per a *x* i *zè* per a *z*; Ros (1764) i Domènech Circuns (1829), *eix* per a *x*.

77. En els escrits del poeta gironí Andreu Pastells (1868) es documenta una de les poques vegades que els noms de les lletres *n*, *ñ* acaben en *-a* final, i no en *-e*. La forma en *-a* final que coneixem avui és la forma imposada pel *Diccionari ortogràfic*, de Fabra, de 1917 —segons Rossich sense gaires testimonis anteriors— i vol reflectir la pronúncia neutra de la vocal final pròpia del català oriental.

Els noms *efa*, *ela*, *ema*, *ena*, *erra*, *essa* han estat els únics normatius fins fa poc temps. En la *Gramàtica normativa valenciana*, de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua (AVL) (2006), s'atorga a les lletres *f*, *l*, *m*, *n*, *r* i *s* formes acabades en *-e* que reflecteixen la pronúncia no sols del valencià, sinó del nord-occidental; a més, aquesta gramàtica reintrodueix les formes *ef*, *el*, *em*, *en*, *er*, *es*. En els esborranys previs de la gramàtica de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) publicats per Internet (versió de 2008), s'acceptaven com a variants secundàries les formes acabades en *-e*, encara que no es recuperaven les denominacions

-a no hi ha cap dubte que reflecteix la pronúncia com a vocal neutra —Cardellach ho descriurà més endavant en l'apartat «De la pronunciación».

En relació amb la denominació de les lletres, també és interessant comprovar com Cardellach intenta reflectir-ne la pronúncia amb el màxim detall. Com hem vist, fa ús d'un sistema d'accentuació sobre les *e* en què l'accent tancat (´) correspon a una *e* oberta [ɛ] i l'accent obert (˘) a una *e* tancada [e]. El resultat és que prescriu que les lletres s'han de pronunciar [efə], [elə], [emə], [enə], [erə], [esə]. En aquest sentit, Cardellach s'alinea amb Petit i Aguilar (1796-1829) i amb Febrer i Cardona (1804) —dues gramàtiques que tampoc no es publicaren en el seu moment— i supera moltes de les gramàtiques conegudes.⁷⁸

Pel que fa a la resta de lletres, podem destacar, d'una banda, l'ús de la denominació *atxe* per a la *h*, denominació que degué alternar amb la tradicional *hac* durant molt de temps —la forma castellana devia ser d'ús general, atès que la documenten els diccionaris de Figuera (1840), d'Escriu (1851) o d'Amengual (1858-1878), tal com ha adduït Rossich (1999, p. 73).

De l'altra, cal notar l'absència de la lletra *z* en l'alfabet de Cardellach. L'exclusió d'aquesta lletra l'hem d'atribuir a una decisió conscient. En el primer esborrany, per exemple, consignava la «*z* - zeta», però finalment la ratlla i en la versió definitiva ja no hi és. Això va en consonància amb altres obres gramaticals com la de Pere Màrtir Anglès (1742, p. 349), en què s'informa explícitament que el català no fa servir la *z* —«el número de las letras catalanas es el mismo que el de las castellanas menos la *ch* y la *z*, que el catalán no las usa». És de suposar que Cardellach considerava la *z* com una lletra grega, pròpia de mots estrangers o de cultismes, explicació que es repeteix en altres gramàtiques, i que dona també per a la *k*.

Cardellach, finalment, introdueix la denominació castellana *equis* en la segona versió de la seva gramàtica. Aquesta forma degué ser ben habitual durant tot el segle XIX, i en tenim ja un testimoni al diccionari de Magí Ferrer (1836). Si bé quasi totes les gramàtiques consignen només com a lletra catalana el nom de *xeix* —algunes fan referència a una «*x* llatina»—, una poesia d'Estorch (1851, p. vi)⁷⁹ ens fa evident que la forma era estesa. Abans d'Estorch, però, no tenim cap constància documental de la vitalitat del nom *equis* i, per tant, Cardellach, confirmaria la hipòtesi del seu ús.

El nostre autor fa constar, a banda, tres lletres més: *k*, *ñ*, *ch*. De la primera, explica que el seu nom és *ca*, però que només s'usa en mots estrangers; de la segona,

tradicionals. L'*Ortografia catalana* de l'IEC (2017, p. 23-25), tanmateix, no esmenta altres formes que no siguin les acabades en *-a*.

78. La resta de gramàtiques i estudis gramaticals consultats, no només del XIX sinó també del XX, no reflecteixen la qüestió del timbre de les *e* en l'alfabet.

79. Els versos han estat reproduïts per Segarra (1985a, p. 228) i Rossich (1999, p. 73): «Jo sols desitjo que agrade / a molts catalans sensills / que l'idioma vuy parlan / que aprengueren essent xichs / que diuen X [xeix] i no *equis*, / en tot conservant l'ús antich [...]» (Estorch, 1851, p. vi).

que es tracta d'una lletra castellana que en català s'ha de substituir per la grafia tradicional *ny* —de la mateixa manera que els francesos fan *ng* i els italians *gn* per expressar el mateix so; de la tercera, diu que en català només es fa servir a final de mots com *sach*, *foch*, etc. Aquesta qüestió la reprèn quan descriu l'ús de les lletres (§ 157).

4.3. «DE LA PRONUNCIACIÓN»

L'apartat «De la pronunciación» ocupa cent quaranta-vuit paràgrafs. Està subdividit en tres blocs generals, que són: a) «Pronunciación de las vocales», b) «De los diftongos» i c) «Pronunciación de las consonantes». Una cosa que sorprèn a primera vista és que sembla que hi hagi un cert problema d'ordenació en la primera secció: es comença parlant de la pronunciació de les *e*, a continuació es passa a tractar l'ús de l'apòstrof, i es reprèn finalment el tema de la pronunciació de les *o*. Ja hem comentat en nota les possibles raons per les quals la pronunciació «muda» d'algunes *e* facilita que es passi a parlar de l'apòstrof en el transcurs d'un apartat que no sembla pas gaire planificat prèviament.

En aquest apartat, malgrat que s'anomeni «De la pronunciación», esperàriem trobar-hi la proposta ortogràfica del notari terrassenc, tema central en molts dels estudis lingüístics de l'època. Tot i això, Cardellach no hi fa explícites les seves idees sobre el model de llengua que defensa, ni quin objectiu té en redactar la secció. Implícitament, però, aquí, com en tota la gramàtica, traspua la voluntat d'indicar clarament, d'una banda, com s'ha d'escriure, i, de l'altra, com s'ha de pronunciar; i si en la primera posició podem endevinar-hi la voluntat preceptivista de tot gramàtic, de la segona se'n desprèn clarament una intenció didàctica.

D'entrada, en efecte, aquesta part de la *Gramàtica*, com moltes obres similars de l'època, té més trets d'una ortologia —com s'ha de llegir, com s'ha de pronunciar— que no pas d'una ortografia —com s'ha d'escriure. El fet que dediqui moltes explicacions a la pronúncia de les lletres i que faci una llista de regles per saber llegir/pronunciar correctament vocals com les *e* o les *o* (§ 74-93 i § 118-128) li dona aquest aire d'ortologia. La voluntat d'establir regles de lectura es visibilitza en el fragment següent, que segueix la descripció dels sons que representa la lletra *e* en català:

La pronunciación clara u obscura de esta vocal cambia enteramente la significación de muchas palabras. Para ocurrir a este inconveniente, demos reglas para conocer quando la *e* es abierta, quando es cerrada y quando muda. (§ 79)

Tanmateix, altres observacions que hi trobem no poden sinó ser atribuïdes a una voluntat ortografista; per exemple, quan dedica un llarg apartat a l'establiment de l'ús de l'apòstrof (§ 95-116); quan indica com s'ha d'escriure el so [tʃ] a

maig —*maïtg* per a ell— (§ 170); quan estableix la grafia *l-l* per representar la *ela* geminada (§ 179), etc.

Aquesta doble funció que l'autor atorga a la gramàtica té com a conseqüència l'aplec d'un munt de dades d'un valor molt significatiu per a l'estudi de l'estat de la llengua parlada a mitjan XIX, si més no del català central. Corrobora l'existència de fenòmens fonètics de la llengua col·loquial poc o molt coneguts, com ara el redoblament de les consonants oclusives posttòniques davant de *l*, però no de les pretòniques, o la neutralització de la *p* o la *l* en coda sil·làbica o final de mot:

Antes de *l*, en medio de dicción, se pronuncia doble: *lloable* es lo mismo que *lloabble*; *terrible*, *terribble*; *doble*, *dobble*. (§ 152)

La *g* se dobla cuando le precede vocal en las sílabas *gla*, *gle*, *gli*, *glo*, *glu*: *sigle* 'siglo' pronúnciase *siggle*; *regla*, *reggla*. *Aglà* 'bellota' se pronuncia simple. (§ 174)

Palms, *salms* se pronuncian por *pams*, *sams*; *olm* 'olmo' pronúnciase *om*. (§ 180)

Se pone la *p* en *camp* 'campo', *temps* 'tiempo', *baptisme*, *baptista* y no se pronuncia. (§ 187)

Els estudis sobre la història de l'ortografia de l'època de Cardellach o la immediatament precedent (Segarra, 1985a, 1985b; Ginebra, 1987, 1991, 1996a, 1998, 2004) postulen, resumint-ho d'una manera molt simple, que les obres de finals del XVIII i les del XIX —tant gramàtiques com diccionaris— s'articulen a partir de dues concepcions, *a priori* enfrontades, sobre quin ha de ser el fonament de l'ortografia catalana.⁸⁰ Això implica, doncs, dues actituds diferents a l'hora de confeccionar una proposta: una de *conservadora*, basada en la tradició escrita, i una altra d'*innovadora*, fonamentada en la llengua oral.

L'actitud conservadora pren com a model la tradició justificada en l'autoritat dels escriptors antics. En aquest grup, hi podem incloure la gramàtica de Josep Pau Ballot (1815), el diccionari d'Esteve-Belvitges-Juglà (1803-1805) o el de Labèrnia (1839-1840) i d'aquesta opinió fou durant molt de temps Marià Aguiló, un dels grans erudits de la Renaixença, com nota Segarra (1985a, p. 151 i n. 155-157):

[...] pel que fa a la qüestió ortogràfica, sembla que Aguiló en aquell temps [1875] —i molt després encara— era del parer que [...] primer calia estudiar a fons els nostres clàssics i adquirir l'habitut de l'escriptura en català. (Segarra, 1985a, p. 151)

80. Ja hem comentat anteriorment que un exemple d'aquesta polarització tingué lloc el 1796 al *Diario de Barcelona*, on alguns dels intervinents donen èmfasi a la pronunciació —«Mosén Henric Porug»; «El Niño»— com a criteri primordial per a la fixació ortogràfica i d'altres defensen l'estudi de l'etimologia, l'analogia, la sintaxi i la prosòdia abans de prendre cap decisió, és a dir, l'estudi de la tradició —«Mosèn Taboll» (Segarra, 1985a, p. 104-116; Ginebra, 1998, p. 21-22).

El concepte de *escriptors antics*, tanmateix, varia d'un autor a l'altre. Per a Ballot, els models eren els escrits de caire administratiu principalment des de 1600 fins a 1702 (Ballot, 1815, p. xvi, xlv-xlv, 118, 134).⁸¹ Per a Aguiló, les autoritats eren els autors clàssics a què es refereix Segarra en la citació anterior, és a dir, els dels segles xiv, xv i xvi.⁸²

Els partidaris de la innovació tenen com a objectiu fer una ortografia basada en la llengua parlada —en la pronunciació natural—, una ortografia de caire «fonètic», malgrat el reconeixement que hi ha limitacions per fer-ho. Vegem, per exemple, la consideració que Petit i Aguilar fa sobre la relació so-grafia:

P. Es perfèta la correspondència entre las Lletas *Escritas* y els *Sonidos* Literads representads per ellas?

R. Nò S^{or}; porque [...] sènd pròpia-mènt la escriptura una imadje de las paraulas, com aquestas ho sòn dels pensaments, apar que las Lletas y els Sonidos deurían tenir entre sí la més perfèta correspondència, so es, que nò hauría de haver-hi Lletra que nò tinguès son distint Sonido, ni Sonido que nò tinguès sa diferent Lletra; y conseguènt-mènt, que se había de escriur com se parla; pero nò hi ha llengua alguna en què ès veja practicada una règla tan confforme á la naturalesa i á la rahò. (Petit i Aguilar, 1796-1829, p. 126)⁸³

Entre les obres que es regeixen per aquest criteri,⁸⁴ s'hi poden incloure Ullastre (1743), Petit i Aguilar (1796-1829) i Febrer i Cardona (1804 i 1821), i, fins i tot, obres anteriors com la de Pere Màrtir Anglès (1742). El desig d'una correspondèn-

81. Ballot explicita diverses vegades quin és el model de llengua que fa servir: «constitucions, decrets, ordinacions, capítols de Corts y altres impresos del antich magistrat de Catalunya des de 1500 fins a 1702» (Ballot, 1815, p. 134); si bé en molts altres passatges limita els textos de 1600 a 1702. Com hem fet notar en l'apartat 4.1, en un dels apartats finals de l'obra recull unes composicions poètiques, exemples d'un bon ús de la llengua. Són poemes de Vicent Garcia, segle xvii, Agustí Eura, segle xviii, Ignasi Ferreres, segle xviii, i Josep Romaguera, segle xviii.

82. Aguiló, com a bon arxiver, prestà atenció a tota mena de documentació. Prova d'això és l'obra de 1860, que li valgué un premi a Madrid i que fou publicada pòstumament, *Bibliografia catalana o Catálogo de las obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860*. També publicà obres clàssiques dins la Biblioteca Catalana: el 1873, una edició de *Tirant lo Blanc*; una edició d'una traducció catalana de segle xiv del *Llibre de la consolació de la filosofia* de Boeci; una del *Llibre de feyts d'armes de Catalunya compost per Bernat Boades* el 1444; el 1881, el *Recull d'eximplis, gestes e faules...* En relació amb l'arregle de material lexicogràfic que es publicà amb el nom de *Diccionari Aguiló* (1815-1834), Colon i Soberranas (1986, p. 190) indiquen que el document més citat és el *Tirant*, seguit del *Recull d'eximplis, Fèlix o Llibre de l'orde de cavalleria* i altres textos d'Eiximenis o de Rois de Corella.

83. Mila Segarra (1985a, p. 114) usa una part d'aquest fragment per argumentar que Petit i Aguilar volia fer una ortografia de caire fonètic. La selecció d'un tros deixant de banda la part que diu que no hi ha cap llengua que ho hagi aconseguit falseja la voluntat original de l'autor.

84. El criteri de regir-se per la pronúncia per establir l'ortografia d'una llengua no és pas una innovació de les gramàtiques catalanes. De fet, Nebrija (1492), en la seva *Gramática de la lengua castellana*, deia per al castellà «así tenemos de escribir como pronunciamos y pronunciar como escribimos» (Nebrija, 1492, llibre 1, cap. 5).

cia el màxim d'acordada entre so i grafia comporta dos efectes: a) cal evitar que dues pronunciacions diferents es puguin escriure igual i això provoca una certa distribució o especialització de les grafies; b) cal inventar lletres noves o dígrafs per representar alguns sons.

Ullastre, per exemple, inventa una nova grafia, la *x* trencada —una *x* amb la cama dreta inferior més llarga *X* *x*—, per representar el so [dg] i [ks] de *exercici*, *exaltar* o *Fèlix* i mantenir la lletra *x* per al so [tʃ] (1743, p. 250). Petit i Aguilar, seguint una idea de Pere Màrtir Anglès,⁸⁵ fa un pas més enllà i diu que per als sons [dg] i [ks] cal fer servir les grafies *gs* —*Fèligs*— (Petit i Aguilar, 1796-1829, p. 174-175). Febrer i Cardona proposa un diacrític similar al de la enya castellana sobre la *ll* —*īl*— per distingir la ela geminada —*allusió*— de la ela palatal —*bellésa*— (Febrer i Cardona, 1804, p. 87).

L'ortografia de Cardellach s'hauria de vincular a aquest darrer corrent, en què la pronúncia és el criteri principal a l'hora d'establir grafies —en algun cas, fins i tot, es fan descripcions de com s'articulen alguns sons en una aproximació precientífica a la fonètica articulatòria.⁸⁶ Malgrat això, hem de tenir present que les opcions gràfiques finalment escollides són en realitat bastant tradicionals, potser per una consciència més aguda que la de molts contemporanis de l'arbitrarietat de la convenció ortogràfica. D'altra banda, i encara que, com hem dit, en l'apartat «De la pronunciació» es barregin continuament les explicacions de caràcter ortològic amb les de caràcter ortogràfic, bo i fent honor al títol, la bona elocució és la protagonista indiscutible.

Els conceptes *tradició d'ús*, *consuetud* o el de l'aval dels *escriptors antics* o *clàssics* no apareixen, doncs, explícitament en la gramàtica del notari terrassenc. En canvi, molt sovint hi ha referències al so que representa una lletra i argumentacions basades en la percepció sonora de la llengua per indicar com s'escriu una paraula. En el fragment següent, Cardellach aporta una justificació a partir de la fonètica sintàctica per indicar que algunes paraules s'han d'escriure amb *t* final:⁸⁷

85. Pere Màrtir Anglès addueix que l'antic alfabet llatí no contenia la consonant *x* i que s'usava la *cs* o la *gs* «escribiendo assí, *pacs*, *legs*, *gregs*, *lucs*, *crucs*, etc.» (Anglès, 1742, p. 140). Petit i Aguilar afegeix més exemples. No s'han pogut documentar l'ús d'aquest tipus de grafies en textos llatins.

86. Aquesta fonètica articulatòria precientífica la trobem també en Petit i Aguilar i en diverses ortologies d'altres llengües vulgars: «com se pronuncia la vocal A? R. Se pronuncia abrind bè la bòca, aplanand la llengua, y donand á la gargamèlla la major obertura que se acostuma parland» (Petit i Aguilar, 1796-1829, p. 177); «La *t*, *th*, *d*, suenan expediendo la voz, puesta la parte delantera de la lengua entre los dientes, apretándola o aflojándola más o menos» (Nebrija, 1492, llibre I, cap. 4); «La letra *t* se pronuncia la boca abierta, los dientes un poco apartados, y el pico de la lengua pegado a ellos, y haciendo salir el viento apretando la lengua y apartándola de un golpe echar el son un poco oscuro, ayudándose del estomago» (Salazar, 1614, p. 135).

87. En aquest sentit, Cardellach dona rellevància a uns processos que, segons Ginebra (1996a, p. 170), abans de Fabra només havia apuntat Febrer i Cardona influït pel gramàtic francès Noël-François de Wailly (1754).

La pronunciación de la *d* es igual a la del castellano, no tan fuerte como la *t*, y por esto es de observar que siendo tan dura, tan fuerte y distinta nuestra lengua, sobretudo en las finales, no pueden estas escribirse con *d* sino con *t*, cuyo sonido se siente muy vivo, cayga en ella el incremento o en la sílaba anterior. Así, *exèrcit* [f. 5r] ‘ejército’, *bondat* ‘bondad’, *bolet* ‘hongo’, *àpit* ‘apio’, se escribirán con *t* y no con *d*, porque se siente perfecto el sonido de aquella y no de esta, lo cual mejor comprobarse uniéndoles un adjetivo que comience con vocal: *exèrcit auxiliar* dirá *exerci-tauxiliar*, y no *exerci-dauxiliar*; *bondat infinita* dirá *bonda-tinfinita* y no, *bonda-dinfinita*; *bolet arrancat* dirá *bole-tarrancat* y no, *bole-darrancat*, etc. (§ 161)⁸⁸

També en el cas de la descripció de les *e* i de les *o* és capaç de distingir tres tipus de pronúncia d’aquestes lletres. Per a la *e*:

La *e* catalana tiene tres sonidos: uno claro y distinto, como la *e* española y la *e* francesa abierta; otro oscuro; otro mudo. Lo mismo que en francés podríamos, pues, dividir la *e* en abierta, cerrada y muda. (§ 74)

La *e* abierta se pronuncia como en castellano *el concierto*, *acierto*, *cerré*, y en catalán *concert*, *acert*, *cera*, que significan ‘concierto’, ‘acierto’, ‘cera’. (§ 75)

La *e* cerrada tiene un sonido entre *a* y *e* abierta. Su pronunciación se consigue abriendo los dientes un poco, y haciendo sobresalir sin esfuerzo los labios, o bien teniendo la boca abierta en su estado natural. Así, por ejemplo, se pronuncia la *e* de *festa* ‘fiesta’, *pell* ‘piel’, *test* ‘tiesto’, *Déu* ‘Dios’. (§ 76)

La *e* muda tiene siempre un sonido de *a* breve; hállese al principio, hállese al fin de dicción. Por esta causa se observa que muchos escriben con *a* sílabas que deben serlo con *e*, v. gr.: *parayra*, *traball*, *classa* —‘parayre’, ‘trabajo’, ‘clase’—, en vez de *parayre*, [p. 4] *treball*, *classe*; equivocación debida tan solo al sonido mudo de la *e* convertido en *a*. (§ 77)

I per a la *o*:

El sonido claro catalán es igual al castellano, y como en esta lengua, se logra con la boca abierta: *roca*, *lomo*, *salon*; y en catalán: *groch* ‘amarillo’, *porta* ‘puerta’, *crosta* ‘costra’. (§ 119)

El sonido oscuro se consigue abriendo un poco más la boca de cuando se pronuncia la *u*, cuya posición debe ser la misma; de esta manera se consigue el acento oscuro de *fosch* ‘oscuro’, *dos* ‘dos’, *gos* ‘perro’, *bastó* ‘bastón’, que ni es *o* clara ni *u*. (§ 120)

Y el sonido mudo se asemeja al de la *u*. Así se pronuncia *guapu* ‘guapo’, *carru* ‘carro’, *cunsell* ‘consejo’, *purtal* ‘portal’, etc., con *u* breve y sutil, en vez de *guapo*, *carro*, *consell*, *portal*. (§ 121)

88. Cal destacar que el gramàtic francès Wailly, en l’apartat referit a la *t*, fa una indicació semblant: «Si le nom commence par une voyelle, on prononce la *t* dans *vingt*: *vingt éléphants*; prononcez *vinté-léphants*; *quatre-vingts éléphants*, se prononcent *quatre-vin-zéléphants*» (Wailly, 1754, p. 313). De fet, en la tradició francesa s’ha fet sempre especial atenció a la fonètica sintàctica.

El «sonido mudo» de la *e* i la *o* equival implícitament a descriure la neutralització vocàlica en posició àtona d'aquestes vocals, és a dir, a reconèixer que hi ha un vocalisme àton diferent del vocalisme tònic en català, vocalisme que alguns gramàtics ja han començat a descriure en aquest segle —Ballot (1815, p. 206) parla de «e breve» per a la vocal central mitjana àtona [ə] i «o breve» per a la vocal tancada resultant de la *o* àtona [u]; Puigblanch (1989 [1825]) també.⁸⁹ De la distinció, en síl·laba tònica, entre les *e* i *o* obertes i *e* i *o* tancades (en terminologia actual), se'n comença a tenir consciència a finals del segle xvi (Segarra, 1985b, p. 63, n. 43). Carles Ros, de parla valenciana, el 1733 assenyala que, en la seva variant dialectal, hi dos tipus de *e* o dos de *o* (Carles Ros, 1733, p. 123-126). Tanmateix, diposar-ho tot en un sistema triple de sons corresponents a una mateixa lletra no ho trobarem fins a Estorch (1857), o prèviament a Febrer i Cardona (1821), tot i que, com hem dit, no és probable que Cardellach conegués aquestes gramàtiques.

La confluència de diversos sons en una mateixa lletra vocal *e* o *o* duu Cardellach a fer una llista de mots que podrien ser homògrafs:

La pronunciación abierta o cerrada de la *e* es tan esencial distinguirla como que este solo sonido sería causa de expresar una cosa por otra. Para precaver este inconveniente, pongo a continuación las voces que, escribiéndose de una misma manera, tienen [p. 20] la *e* diversamente acentuada con significado diferente.

Pronunciación con e abierta		Pronunciación con e cerrada	
[...] <i>jep</i>	dim. de 'José'	<i>jèp</i>	'joroba'
<i>bé</i>	cabeza y voz de ganado	<i>bè</i> adv.	'bien'
<i>fé</i>	'la fe' y 'heno'	<i>fèr</i>	'hacer'
<i>té</i>	'el té'	<i>tè</i>	3ª del sing. ind pres. de <i>tenir</i> 'tener'
<i>sélla</i>	'ceja'	<i>sèlla</i>	'silla' (§ 78)

La pronunciación clara u obscura de la *o* varía también la significación de algunas palabras. Debe por consiguiente procederse con cuidado en ella, porque o nos haríamos ininteligibles o daríamos a entender una cosa por otra.

Pronúncianse con o abierta		Pronúncianse con o obscura	
<i>sort</i>	'suerte'	<i>sord</i>	'sordo'
<i>os</i>	'hueso'	<i>os</i>	'oso'
<i>cos</i>	'cuerpo'	<i>còs</i>	'casa'
<i>soch</i>	'xanclo'	<i>soch</i>	'surco'
<i>joch</i>	'juego'	<i>joch</i>	'retiro de las gallinas'
<i>tort</i>	'torcido'	<i>tort</i>	'tordo' (§ 127)

89. El terme *vocal muda* es pot relacionar amb la tradició francesa. Aquest terme el trobem per primer cop a Estorch (1857, p. 14).

Per distingir el timbre de les *e* en els exemples que reporta fa ús de l'accent gràfic, cosa que no estén a la resta de la gramàtica. Avui pot sorprendre que la *e* oberta dugui l'accent gràfic inclinat a la dreta (´) i la *e* tancada el dugui inclinat a l'esquerra (`). Tanmateix, aquesta convenció és la que resulta més coincident amb els usos i les propostes que circulaven a l'època: precisament, la proposta ortogràfica de Febrer i Cardona (1804, 1821) incorpora l'ús dels accents d'aquesta manera, no sols en les *e* sinó també en les *o*.

D'altra banda, el nostre autor no sols adverteix de possibles homografies que duen a pronúncies equívokes, sinó que també dona exemples de l'homofonia de certs mots que, si no s'escriuen adequadament —usant, per exemple, la *s* o la *c*—, es poden confondre:

[...] y advierto de paso que hay palabras que escritas con *c* significan cosas diversas de quando se escriben con *s*. Así, *sens* significa 'sin', *cens*, 'censo'. (§ 156)

És remarcable també el detall amb què descriu algunes pronúncies com el so de l'africada palatal sorda del mot *maig*, que defensa que s'ha d'escriure *maïtg* fonamentant-se en la seva percepció del so:

Maïtg, por ejemplo: si escribo *mag* nadie sabrá que quiera decir *mayo*, porque por más que pronuncie la *g* en catalán sabe que es para los casos de *ge*, *gi* y para el final de los nombres que tienen aquel sonido suave, mas no para después de una vocal con quien va unida, porque forma un sonido algo gutural de *ag*, *eg*, *og*, *ug*, derivado de *gue*, *gui*, terminaciones de que carece la lengua catalana, o bien se le dará el de *ac*, *ec*, *oc*, *uc*, que es impropio. Si escribo *maïg*, como se hace comúnmente, no puedo pronunciar el sonido de *t*, que noto al enunciarlo, porque tengo la lengua suspensa como en la pronunciación de *calaix*, fuerte, donde no puedo percibir ni indicar la *t*, pues que la lengua no se me pega a los dientes ni aun insensiblemente; vicio, pues, la pronunciación. Si escribo *matg*, debo pronunciar el nombre sin aquel ensanche suave de los labios y sin el encogimiento de las paredes de los carrillos que se nota pronunciando sin esfuerzo tal nombre y sus semejantes. La *i* se nota en todas terminaciones y por esta causa la pronuncian algunos departamentos de Cataluña. No se comete figura dejándola nosotros de pronunciar con claridad porque debe atribuirse a lo suave y a lo líquido de la pronunciación. Escribiré, pues, con todas sus letras *maïtg*. (§ 170)

De totes maneres, Cardellach és conscient que les solucions ortogràfiques no poden basar-se només en el so. Com hem advertit, això implicaria, d'una banda, la creació de més grafemes com en els casos citats anteriorment, i, de l'altra, la desfiguració de la relació entre primitius i derivats o flexionats que, en tenir sons

en diversa posició, tenen pronunciacions diferents. Així doncs, Cardellach, com altres gramàtics de l'època, fa ús del criteri de la derivació per establir algunes grafies. És el cas d'alguns adjectius amb el so [t] en posició final de mot absoluta, però que han d'escriure's amb *d* perquè la forma flexionada la porta:

No obstante se escribirán con *d* las finales de nombres después de consonante, cuando el femenino acaba en *-da* y no *-ta*: *bord/borda, sord/sorda*. (§ 162)

Solucions com aquesta no són innovadores, certament. L'ortografia que mostra el diccionari *Diccionario catalán-catellano-latino*, d'Esteve-Belvitges-Juglà (1803-1805), encara que no fos explicada, es basava en criteris d'aquest tipus⁹⁰ i, en el fons, la convenció tradicional també.

La voluntat de Cardellach s'encamina sempre a mirar de trobar la regularitat o, si més no, una explicació plausible a qualsevol fenomen que podia ser conflictiu entre els escriptors. Un cop assumida, com acabem de dir, la triple pronúncia de la *e* (cf. § 74 més amunt) i després d'haver explicat que els parlants orientals confonen la *e* i la *a* en posició final àtona:

En la pronunciación de esta final se observan dos cosas extremas, a saber: que en la Cerdaña, condado de Urgel y otras partes de Cataluña, avezados a la pronunciación final de la *e* con sonido de *e* claro, pronuncian con *e* finales de nombres escritos con *a*; y en la parte baja de Cataluña, con el sonido mudo de la *e*, escriben y pronuncian con *a* finales de nombres que se escriben con *e*. (§ 89)

estableix les regles següents:

[...] se establece que se escriben con *e* las finales breves de nombres masculinos. (§ 90)

Y se escriben con *a* las finales de nombres femeninos. (§ 91)

Tenint en compte aquestes regles, li és fàcil d'argumentar que els plurals dels noms femenins sigui en *-as*:⁹¹

90. Criteris com aquest foren criticats durament per Ballot: «En fi de dicció nos servim de *t*, com pietat, bondat, amat, agut, cobart, tossut. Per consegüent, és molt estranya la opinió del *Diccionari cathalà* que isqué a llum en 1803, en voler escriure la veu masculina dels noms adjectius ab *d* final, axí cobard, tossud, agud, jublad, menud, rosad, no per altra rahó, sinó perquè a veu femenina termina en *da*, axí cobarda, tossuda, aguda, jubilada, menuda, rosada, com també lo voler escriure quand ab *d* final, si deriva de llatí *quando*, puix la llengua cathalana may ha usat la *d* en fi de dicció, y lo ús comú y constant en las llengües pot més que los Cèsars y Emperadors. Además no som nosaltres ni Ènios ni Catons, per innovar res en la llengua» (Ballot, 1815, p. 137-138).

91. Tanmateix, en cap lloc de la gramàtica no explica res sobre com han de ser els plurals dels masculins. Només afirma que els plurals es formen afegint una *-s* (vegeu § 300 i s.).

No escribiré pues *le garse* o *les garses* ‘las garzas’, sino *la garsa*; *les comes* ‘las piernas’, sino *las camas*. (§ 91)

Malgrat la voluntat de regularitzar i de raonar cadascuna de les propostes, el pes de la tradició —o dels models de l'època— és massa fort i Cardellach acaba acceptant sovint, sense comentar-ho ni justificar-ho específicament, més d'una grafia. L'acceptació de l'ús de la *-ch* final n'és un exemple:

La *ch*, como dije antes, no sirve en el alfabeto catalán y tan solo se usa en el final de los nombres que acaban con el sonido de *c* o *q* fuerte. Así, *sach* ‘saco’, *drach*,⁹² *foch* ‘fuego’, *amich* ‘amigo’, *grech* ‘griego’, *such* ‘jugo’, *parrach* ‘misérable’. (§ 157)

De fet, les formes *-ch/-c* finals alternen entre els escriptors anteriors al Vuitcents. Anglès (1742) ni tan sols es preocupa d'esmentar les oclusives velars finals, perquè per a ell no deu ser un problema; Febrer i Cardona (1804 i 1821) explica que la grafia final ha de ser *-c*; el diccionari d'Esteve-Belvitges-Juglà (1803-1805) no usa la *-ch* final, i Petit i Aguilar (1796-1829, p. 477) condemna obertament la grafia *-ch*: «es supèrflua la *h* en estos casos perquè no aumenta la forsa de la *c*». Malgrat això, tal com assenyala Mila Segarra (1985b, p. 22), la grafia *-ch* final arrela fortament durant el segle XIX i és tinguda durant la Renaixença com si fos l'herència d'una grafia tradicional.⁹³

Un altre mètode que utilitza Cardellach per justificar algunes grafies és l'analogia amb una altra llengua. En aquest cas, les llengües de cultura que tenia presents: el castellà i, en molt menor mesura, el francès o el llatí. Vegem, per exemple, com justifica que algunes paraules acabin en *-g* final i altres en *-c* a partir del castellà, tot i que no sempre li serveix aquesta comparació:

Los sonidos de *c* después de *n* se escriben con *g* y no con *ch* —*fang* ‘fango’, *sang* ‘sangre’, *rang* ‘rango’— cuando en castellano se escriben así, y no cuando con *c* —*banch* ‘banco’, *estanch* ‘estanco’— ni cuando no tienen una versión —*pollanch* ‘álamo negro’. (§ 159)

Des del punt de vista actual, aquest criteri el percebem com a poc ortodox, com sigui que la norma contemporània del català és establerta, en bona mesura, a

92. En el manuscrit hi ha un blanc al costat de *drach*, en el lloc on hi havia d'anar l'equivalència castellana.

93. Ballot (1815, p. 142) addueix raons de coherència amb la *h* etimològica inicial per mantenir la *-ch* final i perquè hi nota una certa «aspiració». Estorch, que no gosa contradir gairebé mai Ballot, també indica que la *h* final sona, encara que en nota fa el comentari següent: «La suavidad que la *h* imprime a la *c* en el final de las dicciones es casi imperceptible, y solo podrá apreciarla un catalán de oído delicadísimo» (Estorch, 1857, p. 14, n. 1).

partir de la «depuració» de la influència castellana. Tot i això, Cardellach l'utilitzava de la mateixa manera que utilitzava el llatí o el francès en altres casos. Vegem, per exemple, la seva proposta sobre escriure *ign-* inicial basada en el llatí, suposem que per evitar la simplificació de les dues *n* (fet que també s'ha comentat en nota en l'edició del text de la gramàtica):

Solo debe advertirse que las voces que en latín son comenzadas con *in-* o *ig-* y les sigue *n*, en catalán se escriben con *ig-*: INNOCENS/*ignocent*, IGNORANS/*ignorant*. (§ 184)

En l'ortografia de Cardellach, finalment, hi ha dos aspectes que hem de considerar d'especial interès. El primer és la constatació que té un cert coneixement, o si més no una certa consciència, de la variació lingüística diatòpica, encara que poc definida. Ho hem vist en l'exposició de la grafia *maitg* —«la *i* se nota en todas terminaciones y por esta causa la pronuncian algunos departamentos de Cataluña» (§ 170) o quan explica que hi ha zones del domini lingüístic que distingeixen les *e* i les *a* en posició àtona (§ 89).

L'altre aspecte és la distinció entre diversos registres de formalitat, fins i tot en la llengua parlada. En diverses ocasions es parla de «modo [...] culto» per enfrontar-lo a un de més col·loquial o habitual, d'una manera semblant a com Petit i Aguilar distingeix entre el parlar de la gent *erudita* i el de la gent *plebea* (Ginebra, 1998, p. 81). Ja hem explicat que el *modo culto* cal associar-lo a la pronunciació enfàtica pròpia de la lectura en veu alta i dels registres «artificials» estretament vinculats a l'escriptura. Però en altres, com en el fragment que segueix, Cardellach ens fa notar dues possibilitats diferents presents en la llengua parlada, en la llengua viva —així és com hem d'interpretar l'expressió «ambos vulgares»—; en aquest cas es tracta de l'articulació del pronom feble quan segueix un infinitiu. Per a aquesta distinció, li cal recordar que la *-r* final dels verbs no es pronuncia —ho ha dit en els § 84-86—, encara que s'escrigui. De les dues articulacions que consigna, qualifica de més culte el context en què el pronom enclític pren la forma sil·làbica i l'infinitiu es pronuncia amb la *-r* final:

Como se ha dicho ya que las *r* de la terminación de todos los verbos se suprimían en la pronunciación, de aquí resultan dos modos, y ambos vulgares, de unir el pronombre al infinitivo: uno con todas las letras del infinitivo, otro con la *r* suprimida.

El primer modo, que es más culto, exige la pronunciación natural del pronombre, y el segundo, que es vulgar, lo apostrofa, conforme a la regla precedente.

Del primer modo diré *No vol donarme lo qu'és meu*. [p. 15] Del segundo modo diré *No vol donam lo qu'és meu*. Pero de todos modos debo escribir la frase como es en sí, y no como dice la pronunciación. (§ 107)

En relació amb aquesta qüestió, cal advertir encara que Cardellach utilitza de vegades una expressió —«en lectura poètica»— que implica una altra distinció pel que fa als nivells de formalitat que avui passa sovint desapercebuda: en efecte, hi ha una manera de parlar formal, però també, una manera de llegir culta, i no necessàriament es corresponen —vegeu Rossich i Rafanell (1998); Rossich (2006, 2011). Vegem l'exemple següent:

Por regla general, no se pronuncian los finales en *-r*, salvo en los nombres autorizados por el uso: los más, acaban en *-or* —*sabor* 'gusto' se diferencia con la *r* del *sabó* 'jabón', sin ella. En la lectura poética, se pronuncian todas las letras. (§ 194)

4.4. «DE LAS PARTES DE LA ORACIÓN»

L'apartat «De las partes de la oración» és el més extens de la gramàtica de Cardellach. Ocupa tres-cents seixanta-vuit paràgrafs i fa referència a diversos aspectes de *a*) l'article, *b*) els pronoms, *c*) el nom, *d*) els adverbis, *e*) les interjeccions, *f*) els verbs, *g*) les partícules i *h*) les conjuncions. En general, es tracta de qüestions de tipus morfològic, tot i que en certs casos s'hi barregen comentaris que serien més adequats per a la secció de sintaxi o per a l'apartat d'ortografia. Cardellach intenta trobar regularitats als fenòmens que ha de descriure i donar regles. En general, no sembla voler abastar tots els aspectes morfològics de la llengua, sinó sobretot els que en el moment de redactar la gramàtica podien ser conflictius entre els erudits.

Els tipus de continguts que es tracten en aquest apartat, i que es tractaran en l'apartat següent, «Sintaxis», impliquen explicacions complexes. Cardellach no fa gaire ús de la terminologia gramatical, sinó que procedeix sobretot amb l'exposició d'exemples i de contraexemples, o de diverses maneres d'expressar una cosa. Si convé, els exemples estan contextualitzats en un diàleg, per tal que el lector pugui inferir millor la informació que vol donar. Això implica una certa reproducció, com hem ensenyat abans, de la llengua parlada.

El primer fenomen que s'aborda és l'article masculí català. Si bé Cardellach no introdueix cap novetat —segons ell, l'article masculí és *lo*—, és innovador el fet que no negui l'existència de les formes reduïdes —Ballot només admet el *lo* (cf. Ballot, 1815)— i que, alhora, vegi la forma reforçada com una variant en la llengua parlada del mateix article masculí, i no pas com un article diferent com sosté Joan Petit i Aguilar (cf. Petit i Aguilar, 1796-1829). El fet que el gramàtic terrassenc tingui en compte la llengua viva i, al mateix temps, no la desvinculi de la llengua escrita li facilitarà arribar a un cert grau d'abstracció gramatical:

Los artículos en catalán son *lo* masculino y neutro, *la* femenino, *los* masculino, *las* femenino, plurales. (§ 219)

Hemos dicho ya que tanto en singular como plural no se pronuncia la vocal de estos artículos, y que en su lugar o antes se hace oír un sonido breve de *a*, para lo cual, apuntada la lengua en el nacimiento de las dientes superiores, se hace como si quisiese pronunciarse la *a* y este esfuerzo da el verdadero sentido del artículo, que se une al momento con el nombre que le sigue. (§ 220)

Això li permet proposar que, en la variant plural de l'article masculí, la forma plena i la forma elidida siguin de la llengua escrita i la forma reforçada només de la llengua parlada:⁹⁴

[...] pero el del artículo masculino *los* la [contracció] tiene constantemente, por manera que en vez de pronunciarse como *ls* se articula *als*. En la escritura, empero, o debe escribirse como es o se escribirá *'ls*, con apóstrofo antes, porque allí es donde hay la contracción.

diré pues	y escribiré
<i>alsayres</i> (con <i>a</i> breve)	<i>los</i> o <i>'ls ayres</i>
<i>alsarts</i>	<i>los</i> o <i>'ls arts</i>
<i>alsesforsos</i>	<i>los</i> o <i>'ls esforsos</i> (§ 99)

En la secció dedicada als pronoms, tracta els pronoms personals (§ 227-231), els determinants possessius (§ 232-237), els demostratius (§ 238-243), els relatius (§ 244-251), els indefinits (§ 252-264) i els numerals (§ 276-285). A més, dedica uns paràgrafs a tractar els pronoms *ne*, *hi* (§ 265-275). En general, va enumerant els mots que fan part d'aquestes categories lèxiques; dona informacions morfològiques; característiques de la seva distribució —tot barrejant les explicacions de l'ús pronominal amb l'ús adjectiu—; i, sovint, intenta donar-ne una explicació semàntica.

Los pronombres demostrativos son *aquell*, *aqueix*, *aquet* o *aquest*, *altre*, *això*, *allò*, *asò*, *això altre*, *allò altre*. (§ 238)

También hay los pronombres femeninos *mia*, *tua*, *sua*; *ma*, *ta*, *sa*. Los primeros van unidos de artículo; los otros, no: *la mia paret*, *ma paret*. Los primeros pueden posponerse al nombre: *la paret mia*. En admiración se posponen sin artículo: *Mare mia!*, *Déu meu!* (§ 236)

Un se une muy frecuentemente con *hom* para indicar la persona que habla: *Un hom no sap què fer* equivale a *Jo no sé què fer*, pero es más lata la primera expresión, porque *un hom* se dice constituyéndose el que habla en la posición de todos los oyentes, y en su boca como si todos lo digieran a un mismo tiempo. (§ 255)

94. Pel que fa a les formes plenes, elidides i reforçades dels pronoms, en parla amb detall en la secció que dedica a l'apòstrof dins l'apartat «De la pronunciación» (cf. § 95-117).

La secció dedicada al nom (§ 286 i s.) comença fent referència a la divisió tradicional entre noms substantius i noms adjectius, i menciona diversos aspectes de la morfologia flexiva: el gènere dels substantius —masculí, femení, neutre i ambigu—, la flexió dels adjectius i la formació de plurals. Curiosament, també introdueix temes que serien més propis d'una morfologia derivativa, com la creació lèxica a partir de sufixos apreciatius —augmentatius (§ 309 i s.) i diminutius (§ 318 i s.)—, i la formació d'adverbis en *-ment* (§ 306 i s.).

Aquests paràgrafs, per al lector actual, estan estructurats d'una manera inusual. I més, si tenim en compte que l'explicació dels sufixos augmentatius va seguida d'uns paràgrafs dedicats a explicar estructures sintàctiques que també aporten aquests valors:

Tot un es espresión que se une a otra palabra para ponderar en ecceso: És tot un home!, És tot un dir!, És tot una cosa ab N! (§ 317)

I després de tots els paràgrafs referits a la formació morfològica dels diminutius, comença un bloc dedicat a explicar les estructures comparatives, totes elles sintàctiques (§ 325-335):

Usamos también para la comparación aumentativa de millor, como adjetivo unido al substantivo que le precede, y luego sigue el que sin otra voz intermedia: Lo govern monàrquich moderat és millor que la república. (§ 327)

Al final d'aquest mateix apartat es comenten, però, alguns elements lèxics que suposadament indiquen «quantitat» i que l'autor no deu saber on col·locar; ja no es tracta, per tant, d'elements comparatius:

Usamos también de massa, equivalente de demasiado, como un medio aumentativo más bien que comparativo: N'hi ha massa, Massa que-n té, No-n tinch massa. (§ 334)

Prou se usa en lugar de bastante. Así, cuando en alguna parte ya no cabe más de lo que permite la capacidad, dícese prou. Otras veces se usa en lugar de sí; preguntase: N'hi ha? Prou, se responde; No-n té? Prou que-n tinch. Otras, se usa en lugar de bien, ya: Prou podrias! Tira!, espresión que indica oposición de algun hecho por parte de quién la profiere. (§ 335)

Veiem, doncs, que Cardellach segueix un criteri semàntic per estructurar els seus comentaris lingüístics i no fa gaire atenció a allò que nosaltres consideràriem aspectes més formals o gramaticals.

En els paràgrafs que dedica a l'adverbi (§ 336-341), senzillament exposa llistes d'unitats lèxiques o d'agrupacions lèxiques vinculades per criteris semàntics. Té

en compte els tipus d'adverbis més usuals: adverbis de temps, adverbis de mode i adverbis de lloc; de quantitat; d'afirmació i de negació. No ens entretindrem a comentar aquestes llistes, si bé cal advertir que s'hi mesclen unitats algunes de les quals mereixerien comentaris i estudis individuals, com ara *per un may més*, adverbí de temps; *a la alsada d'un campanà*, adverbí de quantitat; *diga-li que ja*, d'afirmació; *és cas negat*, de negació o l'element ratllat *nimay*.

Tot seguit aplega llistes d'interjeccions (§ 342-348) també agrupades segons el valor semàntic que poden prendre: d'admiració i exclamació, de dubte, d'imprecació, d'ànim, d'exasperació, de menyspreu, de queixa. Com en el cas anterior, moltes d'aquestes expressions serien dignes d'estudis individuals —*Jo-t floch!*, interjecció d'imprecació, etc.

Al verb, hi dedica cent cinquanta-dos paràgrafs (del § 349 al § 500) i és la part més densa de la gramàtica. Fent una síntesi, els temes generals que hi explica són: a) definició, denominació i formació dels temps verbals; b) paradigmes dels verbs auxiliars i paradigmes dels verbs generals en què intenta sistematitzar totes les irregularitats; c) tipus de verbs segons els arguments que prenen. Aquests apartats són propis de totes les gramàtiques coetànies i també ho són alguns aspectes remarcables.

La tradició llatina distribuïa els verbs en tres modes —*indicatiu, subjuntiu, imperatiu*— i la condició s'expressava a través d'estructures perifràstiques amb conjuncions i el temps subjuntiu. En les llengües romàniques, apareix una nova forma a partir de la perífrasi d'infinitiu més el pretèrit imperfecte d'indicatiu del verb *habeo*, CANTARE + HABEBAM —anàloga a la del present CANTARE + HABEO que va donar la forma de futur *cantaré*—, que evoluciona fins a *cantaria* en català. Les formes com *cantarien* tenen un significat que alguns han definit com a futur del passat, però té indiscutiblement un valor irreal. La confluència de fenòmens i els esquemes llatins en què es fonamenten les primeres gramàtiques de les llengües romàniques fan que les formes com *cantaria*, *temeria*, *dormiria* es classifiquin dins el pretèrit imperfecte de subjuntiu. Cardellach actua de la mateixa manera, i, així, a § 358, que descriu el pretèrit imperfecte de subjuntiu del verb *haver*, inclou les tres formes *haguera*, *hauria*, *hagués*, a § 370, *estaria*, *estigués*, *estés*, o en els paradigmes model del § 428 al § 452, les terminacions *-ria*, *-ries*, *-ria*, *-ríem*, *-ríeu*, *-rien* per a totes les conjugacions —al costat de *-és*, *-essis*, etc., per a la primera i la segona conjugació,⁹⁵ i *-ís*, *-íssis*, etc., per a la tercera. Això no obstant, en moments puntuals prescindeix de les formes acabades en *-ria*, *-ries*, *-ria*, etc., en l'exposició del pretèrit imperfecte de subjuntiu d'alguns verbs com *tenir* (§ 395) o *ser* (§ 385). En aquest darrer cas, és en l'única ocasió

95. Cal fer notar que el nostre gramàtic ja no recull en cap moment les formes tradicionals per a la primera conjugació d'aquest temps en *-às*, *-asses*, etc. —*demanàs*, *demanasses*, etc.—, que havien estat les preferides per moltes gramàtiques (cf. Segarra, 1985b, p. 89).

en què separa les formes *seria*, *series*, *seríem*, etc. —radicalment diferents de *fos*, *fossis*, etc.— i les col·loca sota una denominació que només apareix una sola vegada, la de *condicional*; denominació i classificació heretada del francès, però que no farà fortuna en català i en castellà fins al darrer terç del XIX.

Un altre aspecte que cal comentar i que resulta aparentment problemàtic en la gramàtica de Cardellach és la definició i l'ús del concepte *pretèrit perfet* en l'indicatiu, en el sentit del que ja hem anotat en el § 414. En aquella ocasió, l'autor proposa el nom de *pretèrit perfet* com un designador genèric que inclou tant el pretèrit definit («escribí») com el pretèrit indefinit («he escrito») —les denominacions de pretèrit definit i indefinit les prenc del mateix autor (§ 417). Aquesta aglutinació és pròpia també d'altres gramàtiques de l'època. Així, d'una manera semblant, procedeix la gramàtica d'Amengual (1835, p. 170), en què, sota la denominació *pasado perefeto*, s'inclouen les formes «jo vacj treure, he tret, o vacj have tret; tu tregueras, vares treure, has tret, o vares have tret», etc.

La primera *Gramática de la lengua castellana* de la RAE de 1771 dona aquesta explicació:

Si se considera absoluta y perfectamente pasada [l'acció], se llama pretérito perfecto, como *fui*, *escribí*. Este pretérito perfecto se divide en próximo y remoto. Próximo es el que denota mayor proximidad de aquella acción o suceso que el verbo significa con respeto al tiempo en que se refiere; y remoto, el que la denota menor; v. g. *he visto al Rey*, es pretérito perfecto próximo, porque denota que desde que le vi hasta quando lo digo ha pasado poco tiempo; *vi al Rey* es pretérito perfecto remoto, porque denota que desde que le vi hasta quando lo digo puede haber pasado mucho tiempo, e intermediado otras acciones o sucesos. (RAE, 1771, p. 64-65)

Tanmateix, aquesta gramàtica, en el desenvolupament de la flexió verbal només fa servir la denominació *pretérito perfeto* i hi aplega les formes que ha etiquetat de *pretérito perfeto remoto*. Petit i Aguilar (1796-1829), en canvi, sí que fa servir sistemàticament les denominacions de la RAE i distribueix les formes verbals entre «pretèrit perfet pròxim» —*he temut*— i «pretèrit perfet remot» —*temí i vaig témer*. La proposta de Cardellach té, per tant, correlats prou clars.

El desenvolupament de paradigmes verbals també té fonament en les gramàtiques llatines i en totes les gramàtiques de l'època. Sorpren, tanmateix, en la gramàtica que estudiem, d'una banda, la voluntat d'exhaustivitat en l'arreglada de formes, tant de la llengua escrita com de la llengua oral, que dona testimoni, com a conseqüència, de formes fins llavors no reconegudes en les gramàtiques. Així, per exemple, dona fins a quatre variants d'una forma verbal —*hage*, *haja*, *hàgia*, *hagi* (§ 357); *sigui*, *síguia*, *siga*, *sia* (§ 384) o *tingui*, *tinga*, *tingua*, *tingue* (§ 394)— o explica que «jo he» en llengua oral es pronuncia «joy» (§ 351).

D'altra banda, també trobem una voluntat de sistematització dels paradigmes verbals (cf. § 428-452). Cardellach dona —a part de desenvolupar els verbs auxiliars *haver*, *estar*, *ser* i *tenir*— vint-i-tres classes de verbs segons les variacions flexives: els acabats en *-ar*, *anar*, *-er* (*-ènyer*, *-ànyer*), *-drer*, *-àurer*, *-èurer*, *-íurer* (*ríurer*), *-íurer* (*escriurer*), *-íurer* (*víurer*), *-ourer*, *-èr* (tònic), *-àixer* i *-ir* —fins a onze classes. Això el porta a separar verbs en paradigmes distints només pel fet que tenen dues formes diferents, com ara *dormir* i *obrir* —*-ir* (classe 2) i *-ir* (classe 3) respectivament—, que sols discrepen en la segona persona del present d'indicatiu i en el participi (*dorms*, *obres* i *dormit*, *obert*), segons la seva anàlisi.⁹⁶ En aquest sentit, pels aspectes comentats —la minuciositat en la recol·lecció de variants i la voluntat sistematitzadora—, el gramàtic Cardellach s'acosta a Petit i Aguilar i s'allunya de la gramàtica de Ballot.

Val a dir que les gramàtiques llatines expliquen que els verbs s'enuncien amb la primera persona de present d'indicatiu, la segona persona del mateix temps, l'infinitiu present, el perfect i el supí —*amo*, *-as*, *-are*, *-avi*, *-atum*— i això permet desenvolupar les diverses formes dels temps verbals, atès que tots els temps deriven, o bé del tema de present (*inflectum*), o bé del tema de perfect, o bé del tema de supí. Hem de suposar que en la majoria de gramàtiques de les llengües vulgars hi ha aquesta teoria gramatical a la base i, per tant, poc o molt, totes intenten explicar la formació dels temps verbals uns a partir d'uns altres. Així mateix ho fa Cardellach, que, com tot gramàtic, ja hem dit que vol donar regles i trobar la sistematització en els fenòmens morfològics, i prova de fer aquestes vinculacions (§ 456-495). Els resultats de l'estudi de Cardellach serien que: *a*) de l'infinitiu, en deriva el futur imperfect; *b*) del participi present, en deriven la primera i la segona persona del plural del present d'indicatiu i del pretèrit imperfect; *c*) del present d'indicatiu, en deriven el present de subjuntiu i l'imperatiu; *d*) del pretèrit perfect d'indicatiu, l'imperfect de subjuntiu. Les explicacions que dona són complexes, perquè entremig s'entreté a explicar la flexió del present d'indicatiu o del pretèrit perfect, i no gaire reeixides, perquè només es basa en una analogia gràfica que, com sabem, sovint no fa justícia a la pronúncia, i, a més, no és capaç d'aportar explicacions de caràcter etimològic.

Finalment, atenent als arguments del verb —al nombre d'arguments o al seu valor semàntic—, dona una classificació bàsica dels verbs en *activos* o *transitivos*, *neutros*, *impersonales*, *recíprocos* (§ 409); tot i que més endavant distribueix els verbs en *defectivos* (§ 496), *impersonales* (§ 497), *reflexivos* (§ 498), *recíprocos* i *ac-*

96. Sovint hi ha, però, deficiències i mancances. En el cas del verb *obrir*, no dona compte de la possibilitat de formes amb vocal de suport a la tercera persona *obre*, *omple*, de segur ben vives; agrupa el verb *cosir* i *cruixir* amb *obrir* atenent a la segona persona del singular del present d'indicatiu, però no s'adona que els participis són diferents —*cosit*, *cruixit* vs. *obert*.

tivos (§ 499), en dona exemples i els defineix. Ja hem aclarit en la nota 268 quin valor poden tenir les categories de verbs actius, verbs neutres, verbs impersonals o verbs recíprocs —els primers expressen accions que transcendeixen el subjecte (*estimar*); els segons, accions que «es queden» en el subjecte (*córrer*); els impersonals, accions que no tenen subjecte (*ploure, ploure*), i els recíprocs, accions que transcendeixen el subjecte i que retornen a ell (*estimar-se*).⁹⁷ El que potser trobem a faltar és la definició dels verbs auxiliars, tot i que en desplega els paradigmes sencers.

Les denominacions que acabem d'esmentar no són innovadores, sinó que són pròpies de la tradició d'herència llatina. El llatí clàssic considerava tres tipus de verbs segons la veu que expressaven: el actius, els passius i els neutres; cada veu tenia les seves pròpies terminacions morfològiques. En les llengües romàniques, ja des del llatí vulgar, es perden moltes terminacions morfològiques i la distinció semàntica que feia la veu és assumida per les arrels verbals, és a dir, es torna intrínseca al verb. Així, des de ben aviat, s'han de desenvolupar nous conceptes gramaticals per distingir els verbs, i la transitivitat, basada en criteris sintacticosemàntics, se sobreposa a la categorització inicial grecollatina (García Hernández, 1990). Tot i això, la classificació basada en el llatí clàssic conviu amb la nova categorització i és present en la majoria de gramàtiques fins als estudis més moderns. Durant tot el XIX, i en totes les llengües romàniques, encara es parla de verbs *actius* o *transitiuus*, de verbs *neutres* o *intransitiuus* (Wally, 1754; RAE, 1771, 1796, 1824; Ballot, 1815; Nonell, 1898).⁹⁸ La denominació dels verbs *recíprocs* i *reflexius* també té llarga tradició —de vegades, anomenats *pronominals* (Wally, 1754; RAE, 1796)—, així com també la denominació *defectius*, ja usada en llatí, i que s'equipara sempre en les llengües romàniques amb la de verbs *impersonals*.

Els exemples de cada classe de verb que Cardellach ofereix en els § 497-500 poden ser qüestionats a la llum dels coneixements actuals —vegeu que *importar* és dins el mateix apartat que *ploure*—, però el notari terrassenc només reproduceix la manera de procedir de la tradició i tot allò que nosaltres podríem considerar «un error» té suport en altres gramàtiques de l'època, que malden per classificar els verbs d'una manera inequívoca.⁹⁹

Aquestes remarques sobre el tractament del verb que acabem d'exposar assenten més aviat la idea que Cardellach segueix el cànon i que, dins de la seva particu-

97. Aquesta és la manera tradicional de descriure aquests tipus de verbs. Les analogies amb la terminologia actual ja s'han fet a la nota del § 409.

98. Petit i Aguilar (1796-1829, p. 423-424) inclou sota l'epígraf «Verbs actius» tant verbs «transitiuus» com «intransitiuus» i no fa servir la denominació *neutre*. Accepta una classe de verbs passius en català, tot i que en les explicacions veiem que es refereix a la passiva perifràstica.

99. Wailly (1854), per exemple, critica Restaut, perquè inclou *parlar* entre els verbs neutres i, en canvi, ell el considera actiu.

lar adaptació dels conceptes gramaticals tradicionals, no fa gaires innovacions. Tanmateix, cal valorar algunes dades que recull, sobretot, si tenim en compte el context vuitcentista i les polèmiques sobre la codificació de la llengua catalana. L'exhaustivitat amb què vol recollir totes les conjugacions i les seves variants fa que inclogui formes fins llavors proscrietes de les gramàtiques, com ara les formes en *-i* de la primera persona del present de subjuntiu, que ja hem mostrat més amunt —*hagi* al costat de *hage*, *haja* i *hàgia*;¹⁰⁰ *sigui* al costat de *síguia*, *siga* i *sia*, *tingui* al costat de *tinga*, *tinguia*, *tingue*, etc.—, encara que noti, alguna vegada, que les formes amb *-i* són només de la llengua parlada (cf. § 357, *hagi*).¹⁰¹

La capacitat per donar testimoni de tots els usos de la llengua també es constata quan afirma que hi ha un temps pretèrit perfet, que alterna amb el temps simple, «hoy usadísimo en la conversación», constituït perifràsticament amb les formes: *vaig*, *vas*, *va*, *vàrem* o *vam* o *vem*, *vàreu* o *vau* o *veu*, *varen* o *van* (§ 353). En el paradigma del ver *haver*, només ho constata en nota, però en el desenvolupament de *ser*, *estar* i *tenir* l'inclou ja sense cap anotació. Aquesta proliferació de formes contrasta amb el que feien altres gramàtics de l'època: Ballot (1815, p. 54 n.) també esmenta que es construeix un passat perifràstic amb l'ajut d'un auxiliar *anar*, però només consignant tres formes de l'auxiliar *vaig*, *vas*, *va*; Petit i Aguilar (1796-1829, p. 408) va recollir un «pretèrit perfet ramot compost» constituït amb les formes *vas*, *vàres*, *va*, *vàrem*, *vàreu*, *vàren* i l'infinitiu. Amengual (1835, p. 133) considera «propio de la lengua mallorquina» (llegiu «català») l'ús només de la primera persona del singular del perfet en forma perifràstica «vâcj venî», però no les altres formes. Estorch (1857, p. 76) torna a esmentar les mateixes formes que Petit i Aguilar. Tanmateix, la gramàtica de Bofarull i Blanch (1867), considerada «acadèmica» en paraules de Mila Segarra (1985a), molt conservadora amb la llengua escrita, ni tan sols recull la possibilitat d'un passat perfet compost.

En darrer terme, volem fer notar que, com a notari, Cardellach devia estar avesadíssim a usar les formes etimològiques de segona i tercera persona de present d'indicatiu acabades amb les terminacions *-am* i *-au* dels verbs de la primera conjugació (*cantau*, *cantam*), però, malgrat això, consigna també en els paradigmes les formes amb *-em*, *-eu*, encara que les consideri impròpies (§ 460) —tot i que uns paràgrafs més amunt havia recollit el verb *estar* només amb les formes *estem* i *esteu*

100. Les formes promogudes pel català acadèmic són les acabades en *-a* o *-e*. Vegeu Ballot (1815, p. 35), que recull també *hage*, *haja* i *hàgia*, però no *hagi*. Les formes *hàgia*, *dòrmia* i semblants són formacions analògiques creades a partir de determinats verbs que tenen *-i-* en el radical, i pertanyen al català escrit i «cerimoniós» (Gulsoy, 1993, p. 19 i 402).

101. Frederic Soler, que pretesament difon el català «que ara's parla», usa encara en els seus *Sin-glots poètics* (1864-1868), en moltes ocasions, les formes en *-e* i la forma *siga* del verb *ser*, tot i que es comença a notar la presència de formes en *-i*, i que Segarra (1985b, p. 91) afirma que no hi ha formes amb *-i* (cf. Fullana, 1990).

del present d'indicatiu (§ 363) (cf. Petit i Aguilar, 1796-1829, p. 447, només *estam*, *estau*).

Així mateix, en la sistematització dels paradigmes verbals de la segona i tercera conjugació, al costat de les formes del present de subjuntiu que es dedueixen del patró, *temam*, *temau* (§ 430), *digam*, *digau* (§ 448), trobem que es constata l'existència de formes en *-em*, *-eu* en verbs com ara *prenguem*, *prengueu* (§ 431) i en *-im*, *-iu* com ara *oferim*, *oferiu* (§ 442), o de persones que poden tenir més d'una terminació *mantinguem/mantingam*, *mantingueu/mantingau* (§ 450). No hem pogut establir quin criteri el guia per triar unes formes o unes altres o consignar-les totes, però, de ben segur, hi ha la voluntat de fer un treball el màxim de complet, i reflectir tant la llengua viva com l'escripta hi devia ajudar.¹⁰²

Per concloure el capítol dedicat a les «partes de la oración», l'autor hi situa algunes seccions dedicades al que, genèricament, anomena «partículas», i que són, d'una banda, les preposicions; de l'altra, les conjuncions, i, en darrer lloc, elements que no sap com etiquetar gramaticalment: *en*, *cal*, *can*; *pu*, *ray*, *pas*. Pel que fa a les preposicions (§ 515-554), les classifica segons criteris semàntics —«lugar», «orden», «unión», «separación», etc.—; barreja preposicions simples —*a*, *vers*, *de*, etc.— amb locucions preposicionals —*cap a*, *a pesar (de)*, *per causa (de)* etc.— i dona, com a mínim, una construcció d'exemple de cadascuna. Si repassem cada element lèxic que ha inclòs en aquests paràgrafs veurem que la llista és feta més aviat intuïtivament. Si hi apliquem criteris sintàctics, moltes de les formes consignades no haurien d'aparèixer en una secció que fa referència a les «preposiciones»: *primer*, en «Arrivà primer que jo» (es tracta d'un adverb); *mentres*, en «Mentres durarà la revolució» (es tracta d'una conjunció); *junt*, en «Anirem junts» (es tracta d'un adjectiu).

La secció dedicada a les conjuncions s'estén del § 555 fins al § 586 i té la mateixa problemàtica que l'apartat de les preposicions. Classifica les conjuncions segons criteris semàntics —«oposición», «división», «exepción», etc.—; inclou tant conjuncions simples com locucions conjuntives; i, més o menys, regularment dona exemples de les formes que cita. S'hi entreveu una classificació poc rigorosa, que no segueix uns criteris clars. Així, hi aplega adverbis com ara *també* i *tampoc* («*Tampoch és a mon gust*»); pronoms com *tal* («*Tal faràs, tal trobaràs*»); locucions prepositives com *sens perjudici de* («*Sens perjudici de sos drets, serà remunerat*»), i repeteix alguna forma que ja havia esmentat en les preposicions: *mentres* («*Mentres que la lley impèria, no temo una arbitrariedad*»).

Entre les «altres partículas» que Cardellach tracta separatament, hi trobem un epígraf dedicat a *en*, *can* i *cal*. De fet, el tema que desenvolupa és el de l'article da-

102. Els mateixos comentaris es podrien fer per a formes dels imperatius, atès que depenen de les formes del present d'indicatiu i del present de subjuntiu.

vant del nom propi de persona. L'homografia entre *en* article personal i *en* preposició fa que inclogui aquest tema aquí, però les disquisicions —l'article masculí *en*, la contracció *casa + en* o *casa + el*, l'article *na*— demostren que hauria estat del tot oportú incloure aquest fragment en la secció dedicada a l'article.

Les darreres partícules de què fa esment són *pu*, *pas* i *rai*, partícules totes emfasitzadores, sobre les quals aplega algunes anotacions que fan referència a les estructures en què poden aparèixer i als valors que hi prenen, segons ell. Tractarem aquesta qüestió en l'apartat següent.

4.5. «SINTAXIS»

L'apartat dedicat a la sintaxi no és gaire extens en comparació amb l'anterior; ocupa cent paràgrafs (§ 587-687). S'inicia afirmant que la sintaxi és la part de la gramàtica que ensenya «la concordancia, el régimen y el acento». Els dos primers temes, la concordança i el règim, Cardellach els aborda quan parla dels casos en català; de l'ús de l'article; de la concordança, i del règim dels noms, dels adjectius i dels verbs. Al final del capítol també insereix uns apartats dedicats a explicar les oracions expositives, les imperatives i les interrogatives; és evident que, en aquests tres tipus d'oracions, l'entonació i la cadència fan una funció específica. Potser es pot interpretar que la qüestió de l'accent es lliga amb l'entonació d'aquests tipus d'oracions? En tot cas, no ho explicita en cap moment.

El tema de la col·locació, o de l'ordre dels mots en la frase, no apareix enunciat en la definició inicial de sintaxi, però sí que és, en canvi, un aspecte estretament lligat a la sintaxi i present en altres gramàtiques. Cardellach dedica alguns paràgrafs, amb una bona colla d'exemples, a la col·locació de l'adjectiu qualificatiu respecte del nom i al canvi de significat si va davant o posposat al verb (§ 646-647); a l'emplaçament dels numerals (§ 648-650), a la posició dels adverbis (§ 665-667), i, a partir d'aquí, a la situació d'alguns elements gramaticals que ja ha esmentat en més d'un apartat de la gramàtica: *hi*, *ne* (§ 651-664); *per* (§ 670-671), *tot* (§ 668-669), *boy* (§ 672-674), *nimay* (§ 675).

Val la pena deturar-nos en el tractament que fa l'autor d'alguns d'aquests elements, juntament amb les formes *pu*, *pas* i *rai*, ja que atorguen justament una rellevància especial a la *Gramàtica catalana* de Pau Cardellach. En efecte, cal parar-hi atenció no sols per la informació que en dona, original i insòlita fins llavors, sinó també perquè defineixen molt clarament quin tipus de gramàtica vol fer el notari terrassenc i quin tipus de llengua té com a model. Tots aquests elements formen part de la microsintaxi de la llengua (Rigau, 2005, p. 25), alguns tenen ús dialectal, denoten una informació difícil de definir, provoquen canvis en l'entonació i, sovint, estructures sintàctiques especials.

Pel que fa als pronoms *en* —*ne* per a ell (§ 265)— i *hi*, són definits com a pro-

noms,¹⁰³ se n'indica el sentit, s'explica què substitueixen i com es combinen amb altres pronoms. És important fer notar que Cardellach no es limita, com altres gramàtiques (Ballot, 1815, p. 93-94), a fer un breu esment d'aquests pronoms, sinó que té prou exemples i prou capacitat de reflexió per voler afrontar, encara que el resultat sigui fallit, les diferències entre frases com «*Jo me'n vax*» i «*Jo me n'hi vaj*» (§ 269); per explicar que *hi* pot ser substituït d'un datiu a «*Sens rebai-xar n'hi res*» (§ 273), o els canvis que *hi* pot haver quan el datiu singular passa a ser plural (§ 657) —*ensenyem-los-hi* de *ensenyem-los a ell*, però no de *ensenyem-los a ells*.¹⁰⁴ En les explicacions d'aquests pronoms insisteix que aquests elements acosten el català al francès i el diferencien del castellà.

En aquest mateix darrer sentit —elements que no té el castellà—, valora les partícules *pas*, *pu* i *rai* i s'esplaija en l'explicació del seu significat i del seu ús. La primera, *pas*, havia estat comentada per Ballot (1815, p. 93) breument, tot i que Cardellach fa una especial atenció al valor intensificador d'aquesta negació —per això, l'agrupa amb els adverbis *pu* i *rai*— i n'explica mitjançant exemples el seu ús en respostes o en frases interrogatives (§ 507-510). Pel que fa a *pu* (§ 502) —adverbi intensificador en frases com ara *pu ho faràs*—, la de Cardellach és la primera gramàtica coneguda que se'n fa ressò, que prova de descriure les estructures sintàctiques on apareix i d'escatir quin valor aporta a la frase. Una cosa semblant al *pu*, passa amb l'adverbi *rai*: la de Cardellach és la primera gramàtica coneguda que en documenta l'existència (§ 503-506) i intenta reportar quin valor té en expressions com ara «*Això ray!*», «*Tu ray*» o «*La casa ray*».

Finalment, també trobem en Cardellach la primera referència en una gramàtica catalana de les estructures formades per la perífrasi *bo i* (§ 672-674), que alguns com Cardellach han volgut escriure aglutinada. El notari dona fe de l'estructura en què «*boi*» pot equivaler a 'enterament' i precedeix un adjectiu —«*Vingué boy enrabiàt*» (§ 672)¹⁰⁵— i comprova que, tot i l'aparent equivalència semàntica amb les estructures de la mateixa mena construïdes amb *tot*, poden coaparèixer els dos elements en la mateixa estructura, «*Aparagué lo cel tot boy estrellat*».

Però, a banda de destacar l'excepcional descripció que fa d'aquests elements, hem de fer notar que Cardellach, en realitat, s'inscriu en una tendència força general entre les gramàtiques del XIX, de tractar aquestes partícules en un apartat espe-

103. Ballot (1815, p. 93) i Bofarrull i Blanch (1867, p. 63) categoritzen *en* i *hi* com a adverbis de lloc, seguint la tradició d'algunes gramàtiques, i, sobretot, perquè *hi* prové de l'adverbi llatí *hic*. Petit i Aguilar (1796-1829) caracteritza *en* com a «Digció enclítica y pronominal natural» (p. 383) i *hi* com a «Digció enclítica y demonstrativa» «que és pose en llog de dits averbis demonstratius» (p. 382).

104. En aquest punt, ja hem observat en nota que Cardellach proposa una combinació no adequada: *Ensenyem-los-ho*.

105. És curiós que Cardellach no reculli l'estructura de *bo i* + gerundi —*Bo i esperant la seva resposta*, etc.—, pròpia de la llengua escrita.

cial. És, segurament, el màxim exponent d'un corrent de fons que travessa la gramatografia vuitcentista. La secció dedicada als adverbis de la gramàtica de Ballot acaba amb un epígraf que diu «Advertencias» (1815, p. 93) i que inclou quatre paràgrafs dedicats a *hi*, *en*, *ne* —com a variant de *en*— i *pas*. Estorch (1857) inclou un apartat que titula «*hi*, *en*, *pas*, *pus*, *ray*». Bofarull i Blanch (1867, p. 63) també té la secció «*hi*, *en*, *pas*, *pla*, *pu*, *ray*». Aquesta manera d'articular aquests elements lèxics dins les gramàtiques s'allargarà durant tot el XIX. Així, encara en Nonell (1898, p. 101-104), trobem una secció que duu per títol «Particularitats d'alguns adverbis» que considera lligats a la negació i a una funció intensificadora, i hi tracta *pas*, *pla*, *pu* i *rai*.

La voluntat de subratllar l'existència d'aquestes paraules en català no l'hem de buscar només en una intenció de descriure exhaustivament la llengua, sinó en el fet que són elements que caracteritzen i diferencien el català d'altres llengües, especialment del castellà. En dues ocasions, Cardellach atorga a *en* i a *hi* els comentaris següents:

Tal es el genio de la lengua. Con estas espresiones [*en*, *hi*] recalca el sentido de las cosas que se espresan al paso que abrevia infinito la locución. (§ 275)

Estas partículas [...] son parte esencial del genio y la construcción de la lengua. (§ 651)

Així, aquests elements defineixen per a Cardellach el «geni de la llengua», però no degué ser el primer ni l'únic a pensar-ho. Atès el que acabem de dir sobre les gramàtiques de Ballot, d'Estorch, de Bofarull i Blanch i de Nonell, ens adonem que aquests mots es converteixen en una mena d'icones en les gramàtiques del XIX, perquè són elements capaços de diferenciar el català del castellà i, en algun cas, acostar-se al francès. El fragment següent del pròleg de Valentí Almirall als *Singlots poètics*, de Frederic Soler (*Pitarra*), contemporani a la gramàtica de Bofarull i Blanch, corrobora aquesta idea del «prestigi» que tenien aquests elements en el model de llengua de l'època, sobretot, pel que representava en la revalorització del català com una llengua tan expressiva com les altres llengües de cultura veïnes:

No diré que en sa riquesa [la llengua catalana] té moltes partícules com lo *pas*, *boy*, *pu*, *ray*, *tot*, etc., pera anyadir forsa y espressió a la frase, que la conjugació dels verbs, ànima dels idiomas, és altament filosòfica, puig los verbs catalans poden expressar totas las acciones, temps y modos de ser, ab tanta precisió com los de qualsevol altra llengua neollatina; que té una porció de terminacions pera formar noms col·lectius com *fadrinalla*, *lladregada*, *donám*, etc., que contribueixen a la concisió del llenguatge; que igual riquesa té per a formar aumen-

tatius y diminutius; que té una abundància notable de sinònims que permet expressar y modificar ab tota precisió la idea. (Comas i Triadó, 1867, p. 8)¹⁰⁶

Cardellach, doncs, amb la definició d'aquestes partícules, s'insereix clarament en una tradició del seu temps, i participa de les idees lingüístiques sobre el català pròpies de la segona meitat segle XIX, i concretament de les dels partidaris d'allò que hem anomenat «el català que ara es parla», del qual, els *Singlots poètics*, de Pitarra, es consideren la representació prototípica. L'element diferenciador de la gramàtica de Cardellach són les seves llargues explicacions sobre aquestes paraules amb exemplificacions que, d'alguna manera, fotografien, com hem dit, la llengua viva.¹⁰⁷

106. Es considera Valentí Almirall (1841-1904) un del pares del catalanisme modern. Tanmateix, hem de pensar que el pròleg als entremesos de Pitarra és un document de joventut i té un cert aire burleta, per això «s'amaga» sota el pseudònim *Josep Comas i Triadó*.

107. En les gramàtiques de Fabra, de finals del XIX i principis del XX, alguns d'aquests elements perdran visibilitat. De les partícules intensificadores, només es conservaran el *pas* i el *rai* —el primer en l'*Ensayo* de 1891 i tots dos en la *Gramática...* de 1912. No serà fins a finals del segle XX, amb les descripcions de la llengua catalana «natural» dels lingüistes generativistes que tornarem a tenir estudis detallats d'aquests mots —vegeu per a *rai*: Espinal (1980, 1986); per a *pla*: Rigau (2004, 2012); per a *no ... pas*: Espinal (1993), Tubau i Espinal (2012), etc.

5. L'edició de la *Gramàtica catalana*

El manuscrit inèdit de la *Gramàtica catalana* de Pau Cardellach i Busquets, ara propietat de la Universitat de Girona, ha restat del tot desconegut per part dels estudiosos de la filologia catalana. Com s'ha dit, Albert Rico i Joan Solà (1995) ni tan sols l'esmenten en el seu volum de referència, tan exhaustiu, sobre els treballs gramaticals i lexicogràfics catalans, pensant segurament que aquesta obra s'havia perdut definitivament i ja no seria possible d'accedir-hi. L'objectiu d'aquest capítol és descriure'n el suport material, valorar les dificultats d'emprendre'n una edició crítica i exposar els criteris editorials amb què l'obra es posa, finalment, a disposició dels estudiosos.

5.1. DESCRIPCIÓ DEL MANUSCRIT

La *Gramàtica catalana* de Pau Cardellach, com ja s'ha explicat, no va passar mai de l'estadi d'esborrany. El manuscrit que ens l'ha transmès reflecteix la provisionalitat i les imprecisions de l'obra, i també ens dona compte sovint de les vacil·lacions de l'autor en el procés de redacció, d'esmenes i afegits i, fins i tot, de diverses redaccions d'alguns dels apartats. L'estat de conservació, en general, és bo, encara que la tinta utilitzada, de color marronós, presenta un grau d'oxidació elevat en alguns passatges, i en alguns casos l'escriptura traspasa el full de paper, cosa que dificulta la lectura de manera notable. La lletra és la mateixa a tot el manuscrit, i és, amb tota certesa, la de l'autor —ho hem confirmat a través de la comparació amb altres documents signats seus, de caràcter administratiu. La llengua que trobem majoritàriament en el manuscrit és el castellà, com sigui que la gramàtica està redactada en aquesta llengua; el català, tanmateix, és la llengua en què s'escriuen els abundants exemples gramaticals i molts dels documents copiats, i hi té, per això, una presència bastant important.

El manuscrit, sense relligar, es conserva a l'interior d'una carpeta de paper

blavós, de la mateixa època, força deteriorada. Es tracta segurament d'un bifoli aprofitat, dels que devien servir per arxivar o traslladar documents en el context familiar del treball notarial. Aquest bifoli, que és un simple full gran de paper gruixut, lleugerament gravat, doblegat per la part central a la mida d'un foli, porta una inscripció al llom, en part il·legible, que és com segueix: «V. Don Gabriel Cardellach / calle de R[...] nº 45, pº 1º / en Barna». Sobre la coberta hi ha escrit «Gramática/Catalana», en lletra gran i una tinta marronosa, semblant a la de la inscripció del llom. Posteriorment, una altra mà ha afegit a sota en tinta negra les paraules següents «hecha por D. Pablo Cardellach / escrita en Tarrasa escrita durante los 6 meses / que estuvo encerrado en su casa para evadir- / se de la persecución de q. era obgeto por / parte de la Junta Revolucionaria en 1840».

D'entrada, cal dir que el manuscrit d'aquest esborrany de gramàtica no és pas un manuscrit unitari, i, de fet, hem de diferenciar-hi tres blocs ben delimitats, que anomenarem A, B i C.

A:

Són dos quaderns relligats, en quart (215 × 155 mm), i paginats per la mateixa mà que ha escrit el text. Tots dos quaderns estan formats per sis fulls doblats de paper blanc, que donen lloc, per tant, a vint-i-quatre pàgines cadascun. El relligat és senzill —una costura interior en el plec de cada quadern—, i els dos quaderns resten separats entre si. El segon dels quaderns només conté set pàgines escrites (de la pàgina 25 fins a la 31), i la resta són en blanc, sense paginació.

L'escriptura, en aquests quaderns, és molt clara i neta; respecta uns marges que s'han traçat prèviament en llapis, presenta uniformitat en els encapçalaments, té el text organitzat en paràgrafs numerats al marge i els números de pàgina apareixen centrats en la part superior de la pàgina. Es tracta d'una segona versió «en net» dels primers apartats de la gramàtica: «Del alfabeto» (sencer) i «De la pronunciación» (els subapartats: «Pronunciación de las vocales», «Pronunciación de la e», «Del apóstrofo», «Pronunciación de la o», «De los diftongos», «Triptongos», «Pronunciación de las consonantes» —aquest, incomplet, només fins a la *Ch*). La numeració de paràgrafs original recomença en cada un dels apartats.

B:

Un conjunt de vint-i-dos plecs de paper, de mida foli (310 × 215 mm), que no estan relligats, però sí numerats a l'angle superior esquerre de la primera pàgina de cada plec —manca el número en els dos primers plecs. Tots els plecs són de dos fulls (bifolis), llevat del número 6, que inclou quatre fulls; aquest plec tampoc no està relligat internament. A banda de la numeració dels plecs, també estan numerats, per la mateixa mà, tots els fulls, a l'angle superior dret del *recto* de cada full, excepte el segon full (segon del primer bifoli), perquè només està escrit parcial-

ment, i només conté anotacions externes al text seguit de l'obra. Hem atribuït a aquest full el número 1*bis*, per no haver de modificar la resta de la foliació original, que utilitzem en les referències internes en l'edició. Pel que acabem d'explicar, tots els plecs menys el primer comencen en número de foli parell.

A l'interior del plec tercer (f. 4 i 5), trobem un foli solt, de la mateixa mida i originàriament sense numerar, que conté tan sols una breu anotació a la part superior del *recto*, amb què es complementa el text de la pàgina anterior. Hem atribuït a aquest full el número 4*bis*. Totes les numeracions que introduïm en el manuscrit són fetes en llaips; les originals, en la mateixa tinta de l'escriptura.

La disposició del text, al llarg de tots aquests plecs que hem esmentat, és irregular. Alternen passatges de text seguit, ben marginat, en lletra regular, exemples centrats, títols ben destacats, etc., amb passatges que donen molta sensació de provisionalitat, amb nombroses esmenes en el text, anotacions marginals, fragments ratllats, incorporacions interlineals, etc. En les notes a l'edició ja hem anat donant compte de les més rellevants d'aquestes irregularitats, i hem justificat les decisions textuais que, en ocasions, ens ha calgut prendre.

Pel que fa a la naturalesa i distribució del text en els vint-i-dos plecs, és com segueix:

- 1 (f. 1 i 1*bis*): Conté l'apartat «Del alfabeto» i l'inici del «De la pronunciación» («Pronunciación de las vocales» i part de «Pronunciación de la e»); tot això en les dues cares del primer full. El segon full, com hem dit, només conté anotacions inconnexes: llistes de verbs en *-er* i en *-ir*, sens dubte per a la seva classificació tipològica; algunes frases fetes, potser per incorporar en el text (però algunes no hi apareixen finalment, com *baliga-balaga*, *anar andoyna*, *oques a ferrar*, *tenir nyonya*, *alsar lo coure*, *n'hi ha un reguitzell*), exemples d'ús d'algunes de les partícules tractades a la gramàtica (*no·n vull pas*, *això ray*, etc.). Tot això és escrit bàsicament al *verso* d'aquest full; al *recto* hi ha anotades només, a l'extrem superior, algunes formes verbals del verb *amar*. El paper d'aquest primer plec, potser per la seva situació, al principi de tot el bloc, té un color més fosc que la resta dels plecs.
- 2 (f. 2 i 3): Hi continua l'apartat de «Pronunciación de la e» i, al *verso* del segon full, s'hi troba el de «Pronunciación de la o». El text, però, no és seguit, ni tan extens com en la segona versió d'aquests apartats que trobem en els quaderns del bloc A; sobretot l'apartat de les *e* és estructurat de manera esquemàtica, amb observacions correlatives i numerades al marge, que prefiguren la redacció definitiva. Algunes d'aquestes observacions, a propòsit de les *e* neutralitzades, debilitades i, finalment, elidides, donaran peu, després, a un apartat específic sobre l'apòstrof.

- 3-5 (f. 4-9): Hi trobem la resta del capítol «De la pronunciación» («Diftongos», «Pronunciación de las consonantes») i, a partir del full 9r, després d'un espai blanc de separació, s'inicia el capítol «De las partes de la oración», amb els seus primers apartats: «El artículo» (9r/v) i «De los pronombres» (9v i s.). El futur apartat sobre «Triptongos», de la versió definitiva de la gramàtica, és encara aquí un simple paràgraf del «De los diptongos» (meitat superior del f. 4r, amb un apunt d'amplificació en el marge esquerre). Com que l'apartat sobre la pronunciació dels sons consonàntics ja no és sencer a la versió dels quaderns en quart —i sembla que es volia estructurar diferent—, la versió de la gramàtica que seguirem en l'edició, d'aquest punt en endavant (meitat inferior del f. 4r), és la dels plecs en foli que estem descrivint. Al f. 9r («El artículo»), hi ha notes al peu de pàgina que remeten a dos llocs del text.
- 6-10 (f. 10-21): Continua l'apartat «De los pronombres» (fins al 13v), es completen els apartats «Del nombre» (f. 13v-16v), «De los adverbios» (f. 16v-17v) i «Interjecciones» (17v), i s'inscriuen els primers apartats relatius a la morfologia verbal —«Verbos auxiliares» (f. 18r-20r), «Ésser, ser, estar» (f. 20r/v) i «De la formación de los tiempos» (f. 20v en endavant). Aquest darrer apartat s'allargarà fins al foli 24, però inclou entremig un plec reaprofitat, com de seguida explicarem. La lletra és força regular en tots aquests fulls, per bé que sovint hi ha esmenes redaccionals (paraules ratllades i substituïdes a continuació o a sobre) que ens confirmen que no es tracta d'una còpia, sinó d'un document de treball original. Hi ha additaments marginals als fulls 10r, 12r, 18r/v; notes al peu a 13r. En els passatges on es fan llistes d'adverbis, interjeccions o temps verbals, el text s'estructura en dues o en tres columnes —per exemple als fulls 17, 18 i 19— i en el cas dels temps verbals s'utilitzen també claus i de vegades, amb aquestes, escriptura transversal, sempre de baix a dalt.
- 11 (f. 22 i 23): Aquest bifoli ha estat aprofitat d'alguna versió prèvia de l'apartat sobre la morfologia verbal. De fet, al *recto* del full 22, que està ratllat amb una gran creu per invalidar el que hi havia escrit, podem llegir-hi l'encapçalament «De los verbos», que marca el que devia ser, inicialment, el principi de l'apartat. Deixant de banda el contingut del f. 22r, que ja s'ha incorporat en altres llocs del text, el que sí que forma part de l'apartat «De la formación de los tiempos» és la gran taula —o taules— dels models de conjugació dels verbs catalans que ocupa les cares interiors del bifoli (22v i 23r), i també el *verso* del segon full. Per a aquest propòsit, s'han quadriculat, d'una manera un xic irregular, les tres pàgines esmentades, i en lletra molt petita s'han anat omplint les caselles amb les terminacions verbals corresponents a cadascun dels temps simples. La indicació del tipus verbal —de vegades amb indicació d'alguns dels

verbs que segueixen aquell model— és en lletra més gran, al centre i en la part superior de la filera corresponent. De vegades hi ha observacions o comentaris sobre alguns dels models (excepcions, etc.), que s'insereixen en els espais buits de la taula. La dificultat de lectura és gran, atesa la mida de la lletra, la debilitat de la tinta en alguns punts i la complexitat de la distribució del text.

12-21 (f. 24-43): Continua l'apartat «De la formación de los tiempos», i es completa el llarg capítol «De las partes de la oración», amb els apartats que resten de la morfologia verbal, de les *partículas* i les *conjunciones*. A partir del full 34v, trobem el capítol de «Sintaxis», amb tots els seus apartats —que en l'edició hem reorganitzat lleugerament, tal com s'explica en les corresponents notes al peu. El f. 24r conté també una taula, a la meitat inferior de la pàgina, i en els fulls següents hi és freqüent la distribució del text en columnes, per representar-hi la conjugació dels diferents temps verbals esmentats o, més endavant, per incloure-hi llistes d'exemples (per exemple a 37v-38r, 41v, 42r/v, etc.). En la representació dels temps verbals s'usen també habitualment les claus, obrint i tancant i, de vegades, marcant també diferents nivells d'inclusió (f. 28r/v, per exemple). La lletra es manté força regular, encara que són freqüents les esmenes redaccionals, però en alguns punts la tinta ha arribat a un grau elevat d'oxidació (f. 30v, 37r, 39r) que dificulta molt la lectura de la pàgina i també de l'altra banda del full, perquè traspassa el paper. Hi ha additaments marginals als fulls 29v, 31r, 35r, 36r, 37r, 38r i 42r/v—aquests darrers, en sentit transversal—, alguns dels quals no tenen crida i no és clar en quins lloc del text les hem de situar. El f. 36v s'ha deixat en bona part en blanc, com si s'hagués reservat per allargar el paràgraf inicial (cinc ratlles de text, a dalt de tot); en l'extrem inferior del full hi llegim un additament al text de la pàgina que segueix, que sens dubte es va fer posteriorment, aprofitant l'espai blanc.

22 (f. 44 i 45): El darrer plec d'aquest bloc B està numerat (22, a l'angle superior esquerre), però hi manca la foliació, que hem afegit en llapis. Només és escrit el primer full, per les dues bandes, i conté un índex de la gramàtica, de mà del mateix autor, per bé que en una lletra bastant més petita que el text de l'obra, i en una tinta més negra, que ens fa pensar que ha estat escrit amb una certa posterioritat. L'índex és a dues columnes, la de la dreta lleugerament més ampla, i porta l'encapçalament següent: «Índice del Borrador de la Gramatica Catalana». S'indexen no sols els apartats de la gramàtica, sinó també alguns dels fenòmens recollits en el seu interior, per la qual cosa sembla més aviat un índex temàtic; s'indica sistemàticament el número del full on es pot trobar la qüestió indexada i se segueix la foliació original —el número sol indica el *recto*, i l'al·lusió al *verso* s'indica específicament.

C:

El tercer bloc el conformen un seguit de plec i fulls solts, la majoria de la mateixa mida que els folis del grup anterior, els quals es troben agrupats a l'interior d'un bifoli, que els fa de guarda. La major part d'aquests materials, poc o gens estructurats entre si, corresponen al que hem organitzat com a capítol introductori, encara que l'ordenació que n'hem fet a l'hora d'editar la gramàtica s'ha basat en criteris de sentit, i no pas en cap indicació de vinculació formal que aquests papers continuïn. Tots els fulls d'aquest bloc són escrits també de la mà de l'autor de la gramàtica, per bé que en tintes i mides de lletra diverses, que suggereixen estadis i moments diferents en la seva redacció. Cap dels fulls no presenta una numeració original, per la qual cosa hem procedit a numerar-los, en llapis, segons l'ordre que hem considerat més coherent; hem utilitzat xifres romanes per a la foliació d'aquest bloc, per diferenciar-la del bloc B, foliat en xifres aràbigues.

Passem a descriure la naturalesa, les característiques i els continguts de cadascun dels plec i fulls aplegats en aquesta part del manuscrit:

f. i i xviii: Són el primer i el darrer full d'aquest bloc, i conformen un bifoli a l'interior del qual se situen, com hem explicat, tota la resta dels fulls —el paper és més enfosquit, segurament per la seva funció de guarda. El full i conté anotacions disperses relatives a diferents aspectes que es tracten en la gramàtica, les quals ocupen tot el *recto* i una tercera part del *verso*. Hi ha l'epígraf «Notas», escrit al marge esquerre, en lletra més grossa i en sentit transversal, que confirma el sentit d'aquests apunts. Val la pena destacar que algunes d'aquestes «notes» són referències de textos (bàsicament de les antigues *Constitucions de Catalunya*) on es documenten determinats fenòmens o trets gramaticals que sembla que s'haurien d'explicar en la gramàtica; sorprèn aquesta pràctica, perquè en la gramàtica, finalment, tots els exemples semblen posats *ad hoc*, i en cap cas s'argüeixen «autoritats»; els apunts deuen correspondre, doncs, a una fase molt embrionària de l'obra. No hem considerat necessari, en l'edició, transcriure aquestes notes, ja que tenen molt poc interès i són de difícil lectura. El full darrer (f. xviii) és en blanc.

f. ii: És una quartilla solta, de costats lleugerament irregulars (210 × 150 mm aprox.), que només és escrita al *recto* i, en unes poques ratlles, a la part superior del *verso*. Conté exclusivament una mena de llista d'equivalències catalanes de terminacions nominals castellanes de l'estil que segueix:

Los en -ero, en -er: *primero* - *primer*
 los en -ancio, en -anci: *rancio* - *ranci*, *cansancio* - *cansanci*
 los en -azo o en -aso, en -as: *brazo* - *bras*, *vaso* - *vas*
 los en -on, en -o obscura: *canción* - *cansó*, *porrón* - *porró*...

i així fins a trenta-quatre equivalències. Aquesta llista té vinculació, probablement, amb el passatge de la introducció a la gramàtica, on s'inclouen llistes d'equivalències entre el llatí, el castellà, el català i el francès, per determinar les afinitats del català. No hem considerat necessari transcriure íntegrament aquest paper.

f. III-IX: Es tracta d'un full solt (f. III) i tres bifolis que contenen el text articulat de la introducció a la gramàtica, titulada «Sobre la lengua catalana» —una anotació transversal, al marge esquerre del f. IIIv, adverteix: «Introducción». Hi ha una numeració original, a l'angle superior esquerre, que abasta el full primer (1), el primer plec (2) i el tercer plec (3), la qual cosa suggereix que el text contingut al segon dels plecs en foli va ser afegit més tard; i això és perfectament possible, com sigui que, en el segon bifoli (f. VI i VII), el full VII és en blanc, i el full VI tan sols allarga la llista de paraules en català i en francès iniciada a vv i que acaba a viii^r. El foli solt és una mica més petit que els altres (295 × 203 mm; sembla retallat) i d'un color diferent, una mica verdós. El text és seguit, fora del full en blanc que ja hem assenyalat, i en els passatges on es dona una llista de paraules presenta una disposició de quatre columnes. Només hi ha un afegit al marge a iv.

f. x: És un full solt, una mica més curt que els folis que el precedeixen (298 × 208 mm) i sembla també retallat. És escrit en una lletra molt petita i en tinta negra, encara que la lletra és clarament, també, la de Cardellach. Conté, al *recto*, un extracte de les *Memorias...* de Torres Amat, sobre l'origen de la llengua catalana i del nom de Catalunya; al *verso* es copia, també de les *Memorias...*, el cèlebre poema de Bonaventura Carles Aribau que se sol titular *Oda a la Pàtria*. El text primer sembla destinat a confegir un apartat sobre la història de la llengua catalana —i així l'hem articulat en l'edició—, i el segon sembla destinat a integrar-se en una antologia poètica.

f. xi i xii: És un altre bifoli amb apunts i fragments extrets també del diccionari de Torres Amat. Té marques d'haver estat doblegat per la meitat, i la vora superior del *recto* del f. xi es veu masegada i bruta, com si hagués quedat un temps sobresortint del cos del manuscrit. Al f. xir s'hi tracta dels comtes catalans a la Provença, de Ramon Vidal de Besalú, del Consistori de Tolosa i es copia un llarg fragment del *Torcimany*, d'Averçó, que arriba fins al primer terç del f. xiv; a continuació es copia una «Poesía de Mn Jordi de Sant Jordi», amb els respectius versos suposadament relacionats de Petrarca entre parèntesis i en el marge dret. Aquest poema ocupa una tercera part del *recto* del full xii. La resta d'aquest full és en blanc.

- f. XIII-XVI: Són dos bifolis amb més fragments copiats del diccionari de Torres Amat. Al f. XIIIr, un llarg poema de Joan Rocafor, i al *verso* d'aquest full, informacions diverses sobre aquest autor i altres de la seva època; al f. XIVr un altre poema, de Lluís de Requesens, i a la part inferior alguns apunts sobre la recepció de Jordi de Sant Jordi. Al f. XIVv s'inicia un text seguit sobre la història de la llengua catalana i del seu nom, amb fragments copiats de testimonis lingüístics antics; aquest text s'allarga fins al principi del f. XVv —la resta de la pàgina, en blanc. El contingut del full XVI no té res a veure amb la gramàtica i és l'esborrany de la carta de caràcter personal, que hem transcrit a l'apartat de la biografia; ocupa tot el *recto* i la meitat del *verso* d'aquest full.
- f. XVII: És un foli solt, escrit només al *recto*, on podem llegir-hi una segona versió, més neta, de la carta que hem esmentat al full anterior; aquesta, però, no va signada. La vora dreta del paper és força irregular i sembla que ha estat arrencat per aquesta part.

5.2. EDITAR UN ESBORRANY

El fet que la *Gramàtica catalana* de Pau Cardellach i Busquets es quedés en un estadi d'esborrany és una circumstància que condiciona, d'entrada, tot el procediment d'edició. Un esborrany implica que les parts que van ser redactades no van arribar mai a assolir un estatus de versió definitiva; no són encara l'*original* de l'obra, per utilitzar la terminologia més clàssica de la crítica textual. Si l'objectiu d'una bona edició crítica, tal com l'han formulat els més acreditats estudiosos de la matèria, és la restitució del *text original* d'una obra, el concepte de *edició crítica*, en el nostre cas, esdevé força més complex. Com podem abordar els objectius tradicionals de la crítica textual,¹⁰⁸ les diverses circumstàncies de la transmissió, manuscrita o impresa d'una obra, el deteriorament o la modificació, quan un original no ha arribat a existir mai? En el cas del text que ens ocupa, tot i que l'absència d'original simplifica el procés de l'edició —no cal col·lacionar manuscrits, construir un *stemma codicum*, ni fer selecció de variants—, també complica la decisió de quin ha de ser considerat el text definitiu.

Generalment, en textos d'aquesta mena, s'opta per l'opció, sempre més neutra, de transcriure'ls tal com s'han trobat, fer-ne edicions paleogràfiques o semipaleogràfiques amb l'únic objectiu de publicar els materials d'una manera acceptablement polida, i facilitar així l'accés als continguts per part dels estudiosos que se

108. «La critica testuale si propone di restituire al testo che prende in esame la forma il più possibile vicina all'originaria, cioè a quella definitiva voluta dall'autore allorchè "pubblicò" la sua opera, ossia permise che se ne traessero copie e che si diffondesse» (Brambilla, 1984, p. 15).

n'haguessin d'ocupar. L'aplicació conseqüent dels supòsits bàsics de la crítica textual, tanmateix, sembla que requereix una intervenció més compromesa de l'editor, i demana la realització d'una anàlisi acurada dels materials que permeti, ja no la reconstrucció d'un punt de partida objectivable, sinó l'acostament a un estat del text que potser només va existir en la imaginació de l'autor, o potser ni això.¹⁰⁹ Cal aproximar-se, en la mesura del possible, a allò que n'hauria estat l'antígraf de referència, el manuscrit de l'original previ en una eventual publicació.

El propòsit d'aquest estudi no és pas aprofundir en la reflexió metodològica sobre l'edició crítica dels textos inacabats, cosa que quedaria massa lluny de les necessitats concretes que ara experimentem. Tanmateix, si baixem de l'especulació teòrica a la realitat concreta de l'edició que tenim entre les mans, podrem precisar molt bé els principals problemes que s'hi plantegen i mirar de justificar les solucions que hem adoptat —al capdavant, com afirmava el cèlebre filòleg dantista Michele Barbi, «ogni testo a il suo problema critico; ogni problema, la sua soluzione» (1973, p. x-xi). Francesc Feliu ho ha advertit també en un treball seu sobre l'edició de textos catalans de l'edat moderna: «Per dir-ho curt: els criteris d'edició depenen, en primer lloc, del resultat que busquem, del tipus de text final que ens interessa —i, doncs, de la finalitat amb què editem. Però hem d'advertir que, en segon terme, aquests criteris cal sempre adaptar-los a les exigències particulars de cada text» (Feliu, 2008, p. 355).

En primer lloc, tenim el problema de l'articulació de diverses anotacions o apunts que trobem dins el manuscrit i que no tenen marcat un lloc clar en el text. S'imposa analitzar-ne el contingut, interpretar-ne el sentit i cercar el lloc més adequat per situar-los en el text, si no és que resulten ja reiteratius i es poden desestimar. En aquest darrer cas, cal sospesar també la conveniència de reproduir-los en nota, si aporten res d'interessant, o d'esmentar-ne l'existència, o si se n'ha de prescindir simplement. Resulta especialment problemàtica l'articulació d'aquests materials quan no hi ha cap passatge o apartat del text articulat a què puguin fer referència —aquest és el cas, per exemple, dels poemes catalans copiats en diversos fulls o plec solts, que ja hem descrit al bloc C. En aquests casos, hem de pensar si aquests materials estaven o no destinats a constituir nous apartats o seccions de l'obra, i, si és així, ens cal organitzar-los de la manera que resulti més coherent amb el costum de l'època i amb el criteri de l'autor. Això és el que hem fet en el cas dels apartats «Història de la llengua catalana» i «Antologia poètica», que, seguint una pràctica prou estesa en obres de les mateixes característiques —la gramàtica de

109. Franca Brambilla, en el seu imprescindible manual d'ecdòtica, explica que «preparando un'edizione critica, c'impegniamo a ridare all'opera la fisionomia piú vicina che sia possibile a quella voluta dall'autore, cioè a quella che egli aveva in mente, non a quella che, per ragioni accidentali o esteriori, ci ha trasmessa» (1984, p. 35).

Ballot, per exemple—, hem situat al principi, com a part del capítol introductori. Tot això, per tant, ens ha obligat a una feina de selecció d'aquesta mena de materials, més abundants en relació amb unes parts que amb d'altres de l'obra —la distribució no és homogènia—, i a decidir quins mereixen l'estatus de text, quins el de versió alternativa, o complementària, o quins són negligibles.¹¹⁰

Un segon problema crític el plantegen les diverses redaccions existents d'alguns dels apartats —«Del alfabeto» i els primers apartats del «De la pronunciación». Malgrat la inequívoca constància de quina és la versió més elaborada i més acostada, per tant, a un estadi més definitiu —la que recullen els quaderns del bloc A del manuscrit—, com que les versions tenen divergències importants, ha calgut destriar quines revesteixen el mínim d'interès per consignar-les en nota al costat de la versió posterior. Això si és que hi ha una connexió clara amb un passatge concret del text, que no sempre hi és. D'altra banda, la decisió de seguir, en l'edició, la versió més evolucionada no resulta adequada ni possible en tots els casos. L'apartat de la «Pronunciación de las consonantes», per exemple, es planteja d'una manera diferent en la primera i en la segona versió: el text més antic va repassant, lletra per lletra, les qüestions que considera convenients, i, en canvi, en la segona versió, l'autor havia començat a tractar agrupadament les lletres que corresponen a uns mateixos sons o que estan relacionades (B i V; C, Q i K, etc.). La segona versió, tanmateix, és incompleta, i s'acaba havent tractat una mínima part de les lletres consonants. És possible, llavors, mantenir el criteri de seguir la versió que sabem positivament que volia l'autor? Hauríem hagut de refer els comentaris de cadascuna de les consonants de la primera redacció i confegir un text alternatiu a la manera del que havia començat a fer l'autor en la segona? La decisió en aquest cas ha estat que no, perquè ens hauria abocat a refer els textos, a «inventar» un redactat sotmès a tantes variables que difícilment l'autor l'hauria produït d'una manera semblant. Si és cert que cal adequar els procediments a la finalitat crítica i a les circumstàncies en què ens arriba el text, encara que en algun aspecte a algú li puguin semblar poc ortodoxos o en algun altre potser excessivament primmirats, també ho és que aquesta adequació no pot anar mai en detriment del rigor exigible en tota labor filològica.

En tercer lloc, cal tenir en compte el problema de l'ordre dels continguts, que en ocasions resulta un veritable entrebanc per a la comprensió de la gramàtica, altera la seva articulació lògica i acaba provocant un efecte depreciatiu, per aquest fet, en un lector desapaixonat. Aquesta constatació ens ha dut a pensar, de mane-

110. Al capdavant, com adverteix Alberto Blecau en el seu utilíssim manual de crítica textual, aquesta és una potestat essencial de l'editor: «Si una edición paleográfica o semipaleográfica intenta reproducir la materialidad del texto como documento, la edición crítica se preocupa de los aspectos sustanciales y elimina todos aquellos que considera irrelevantes» (Blecau, 1983, p. 137).

ra sistemàtica, si una ordenació diferent de determinats passatges o apartats millorava o no la seva disposició, i a practicar, efectivament, en últim terme, alguns desplaçaments de paràgrafs o d'apartats amb la finalitat d'aconseguir una estructura més coherent.¹¹¹ En altres ocasions, com per exemple en el cas de l'apartat «Del apóstrofo», que es troba sorprenentment inserit entremig dels apartats sobre la pronunciació de les lletres *e* i *o*, hem vist que una recol·locació més lògica de l'apartat implicaria modificar parts del text, referències internes, etc., i hem optat per deixar-lo on és. Tot això, naturalment, ho hem indicat i justificat en les notes corresponents al peu de la pàgina.

I és que les notes al peu de pàgina que acompanyen l'edició constitueixen el principal suport i, alhora, l'acreditació principal del treball editorial. Hem mirat de fer-hi explícites totes les decisions de caràcter textual que hem anat prenent en l'establiment del text de l'obra i també les especulacions a què la seva disposició donava lloc.

En realitat, les notes que es troben al peu de l'edició de la gramàtica poden classificar-se en dues tipologies principals: les de caràcter textual i les de caràcter cultural. En les segones busquem ampliar les qüestions tractades amb una perspectiva més general, proporcionar el context necessari per situar els plantejaments de l'autor, aportar bibliografia relativa als temes que es tracten. En les primeres, intentem sempre de garantir la fiabilitat del text establert, marcar les connexions amb altres parts de la mateixa obra, posar en relleu vacil·lacions o canvis de criteri que es poden atestar per les variants d'autor, justificar totes les decisions de caràcter textual que hem pres durant el procés de l'edició crítica de l'obra.

Pensant en la millor comprensió de les característiques de l'obra, en les notes de caràcter textual no s'hi explica tot; l'excés d'informació resultaria esterilitzador. S'hi dona compte, justament, de tot allò que té alguna rellevància. Com a regla general, transcrivim en nota els passatges o paraules ratllats si és que no han estat incorporats en un altre lloc del text; no consignem la situació marginal o entre línies de determinats passatges si no és que se'n pot extreure alguna interpretació rellevant; remarcuem aspectes complementaris, com el canvi de tinta o de mida de la lletra, només si se'n pot deduir alguna conseqüència significativa.

Hem descartat la col·locació entre les notes editorials de les notes a peu de pàgina que l'autor de la gramàtica, en unes poques ocasions, situa dins el manuscrit; aquestes les hem integrat, com a notes, dins del text, al final dels paràgrafs a què fan referència. En realitat, aquest és un recurs que ha permès, en alguna ocasió, de situar en el text algun dels passatges descol·locats de què hem parlat abans, que difícilment es podien integrar en l'endemig d'un discurs ja travat.

111. L'ordre original, d'altra banda, pot recuperar-se a través de la foliació indicada a l'interior del text, o bé a partir de l'índex original de la gramàtica, que hem reproduït al final de l'obra.

En definitiva, hem entès que l'objectiu de la present edició crítica havia de ser, sobretot, recrear un text que ni davant del mateix autor no havia aparegut mai sencer i seguit; fer d'un esborrany un discurs llegidor, clar, que s'entengui.¹¹² Perquè, en realitat, allò que de veritat ha d'interessar al filòleg és poder fer arribar a l'estudiós, al lector, de la forma més còmoda i més completa possible, el contingut de l'obra i el seu autèntic valor.

5.3. CRITERIS D'EDICIÓ

Havent explicat el propòsit i la naturalesa de les principals intervencions que hem fet amb l'objectiu de fixar un text «quasi definitiu» de la *Gramàtica catalana* de Pau Cardellach, correspon ara d'exposar amb detall els criteris que hem aplicat per a l'establiment lingüístic i formal d'aquest text.

En primer lloc, hem considerat que calia practicar un tipus d'edició respectuosa amb la forma original del text. Tenint en compte la naturalesa lingüística del contingut de l'obra i l'època en què va ser redactada, hem considerat que l'edició havia de ser poc intervencionista, sempre que permetés salvar el propòsit inicial de fixar un text el màxim de coherent i facilitar-hi l'accés —això ja feia descartar, d'entrada, una edició de caràcter paleogràfic. Ens hem decantat, doncs, per practicar una intervenció en el text que en respecte la literalitat (les lletres), però que permeti ajustar-ne els aspectes, diguem-ne, tipogràfics, en un sentit ampli. Seria el tipus B dels que consigna Feliu en un treball que ja hem citat (Feliu, 2008, p. 370-371).

Succintament, la nostra intervenció ha consistit a transcriure, per tant, literalment els textos manuscrits, mantenint les formes i les solucions ortogràfiques emprades, però regularitzant: *a)* la puntuació; *b)* l'ús de les lletres majúscules i minúscules; *c)* la separació de paraules, segons els usos actuals, i *d)* les abreviatures, que hem desenvolupat de forma sistemàtica. Hem esmenat alguns errors del text —quan eren obvis no hem considerat necessari d'advertir-los en nota— i hem utilitzat els claudàtors per inserir dins del text algunes lletres o paraules quan calia, per assegurar-ne el sentit correcte o per mantenir una certa regularitat formal; aquestes intervencions les hem limitat als punts on eren imprescindibles, per no desfigurar l'aspecte original de l'obra. Pel que fa als aspectes que hem regularitzat, detallem algunes de les decisions preses:

112. Feliu ha parlat del que suposa l'edició d'un esborrany d'aquesta època: «En aquests casos la qüestió no és tant “reconstruir” un text original, sinó “construir-lo” en força dels seus aspectes [...]. A l'obra que l'autor tenia al cap, naturalment, només podem arribar-hi a través del bon criteri interpretatiu del filòleg que n'assumeix l'edició, i encara que una interpretació és sempre relativa, un treball filològic seriós en aquestes circumstàncies es revesteix d'un valor afegit inqüestionable» (Feliu, 2008, p. 365).

a) Hem dit que s'ha regularitzat la puntuació. En parlar de la puntuació no ens referiem només a la situació dels punts i de les comes, etc., sinó també a l'ús de l'accentuació gràfica, entenent que aquesta és una convenció formal de l'escriptura, en certa manera, externa a «la llengua». Som conscients que aquest criteri pot ser controvertit i, de fet, a causa de la naturalesa gramatical i de vegades prescriptiva de l'obra editada, en dos o tres punts de l'edició hem hagut de suspendre l'aplicació d'aquest criteri i mantenir en els exemples l'accentuació original, per assegurar la coherència del text —advertint-ho sempre en nota. Però la veritat és que l'accentuació moderna facilita més que no pas dificulta la lectura de l'obra, i l'accentuació original, d'altra banda, no és sistemàtica ni tan sols en el text castellà, ni aporta cap informació addicional: el sistema d'accentuació original es pot descriure adequadament per a qui vol tenir-ne coneixement, i amb això queda suficientment ressenyat.

Algú podrà objectar que l'ortografia també és una convenció externa a la llengua, i que si modifiquem els accents també podríem deixar d'escriure les *-ch* finals, els plurals en *-as* o la *-r* final antietimològica en els infinitius de la segona conjugació, i això no canviaria la llengua emprada, no alteraria els fenòmens lingüístics que apareixen al text, només la seva «representació». Sense negar el fonament teòric d'aquesta objecció, que ens portaria a fer una edició del tot regularitzada des del punt de vista ortotipogràfic i perfectament legítima, hem d'advertir que la complexitat del sistema ortogràfic, les implicacions ideològiques que tenen moltes de les convencions tradicionals del català o la dificultat de discernir, moltes vegades, entre la naturalesa fonètica o simplement ortogràfica d'una determinada realització escrita, desaconsellen aquest camí. Una altra cosa seria una edició modernitzada, en què es modifiquin tots aquells aspectes de la llengua que avui han quedat antiquats, però si això pot resultar convenient per posar a l'abast del gran públic, posem per cas, l'obra d'un autor clàssic, resultaria absolutament contraproduent —almenys pel que fa als fragments catalans— en l'edició d'una gramàtica catalana, l'interès de la qual radica justament en la visió de la llengua catalana que proposa i que projecta.

b) Hem dit també que es regularitzava l'ús de les majúscules. En el cas dels nombrosos exemples adduïts arreu de l'obra, hem adoptat el criteri d'iniciar-los en lletra majúscula quan es tracta de frases completes, i deixar-los en minúscula quan son paraules soltes o bé locucions, girs o constituents oracionals solts —alguna vegada, en inici de paràgraf, o si hi ha barreja dels dos tipus d'exemples, estenem l'ús majoritari a tots els de la llista, per un criteri estètic, però és excepcional. En general, la sistematització tipogràfica dels exemples gramaticals comporta força complexitat, ja que sovint s'hi interposa també la traducció castellana dels exemples, o no es distingeix clarament si es tracta de paraules o de «transcripcions» fonètiques, o es requereix marcar contrast en comptes de simple enumeració, etc.; per a aquest darrer cas utilitzem habitualment el signe /.

c) Pel que fa a la separació de paraules, quan ha calgut dissociar mots entre els quals s'havia elidit alguna lletra vocal, hem utilitzat l'apòstrof en els casos en què avui és normatiu, i en la resta ens hem servit del punt volat (·). Amb el guionet hem fet una cosa semblant: l'hem introduït quan avui seria normatiu, i hem separat simplement els mots en la resta de casos.

d) A l'hora de substituir les paraules que al text apareixen abreujades, naturalment, les hem desenvolupat en la llengua que els corresponia pel context: castellà en el redactat, català en els exemples. Si en alguns casos ha calgut restituir un mot abreujat que també apareix desenvolupat en altres llocs del text, ho hem fet seguint l'ús del text —és el cas de *exepciones*, per exemple, que hem restablert sempre amb aquesta forma i no amb *-xc-* per coherència amb la resta d'ocasions en què apareix escrit així. Els numerals els hem regularitzat sempre en la seva forma escrita quan són a dins del text, i els hem mantingut com a números en situació d'esquema, quadres, etc.

A banda dels signes de puntuació i de l'ús de les majúscules o de les abreviatures corrents, hem aplicat els recursos tipogràfics que tenim a l'abast per donar un aspecte ordenat i rigorós al text editat. Així, en diversos llocs de l'obra hem inserit taules o quadres per distribuir la informació d'una manera visualment més efectiva; també hem estructurat en columnes algunes enumeracions llargues i hem sistematitzat el tractament tipogràfic de casos anàlegs —el desplegament dels temps verbals, per exemple. Ens hem servit també de la tipografia per visualitzar l'estructura formal de l'obra, a partir dels títols dels capítols, apartats i subapartats; la jerarquia és la següent:

Títols de capítol, en majúscules:	DE LAS PARTES DE LA ORACIÓN
Títols d'apartat, en versaleta rodona:	USO DE LAS PARTÍCULAS
Títols de subapartat, en versaleta cursiva:	OTRAS PARTÍCULAS O PREPOSICIONES
Títols de nivell inferior, en rodona:	De lugar
(o en cursiva si són mots gramaticals: <i>Haber</i>)	

Hem inclòs, a l'interior del text i entre claudàtors, marques de referència que indiquen cada canvi de pàgina o de cara de foli, per tal de poder localitzar ràpidament en el manuscrit, si cal, qualsevol passatge de l'obra. A més, i seguint una pràctica que l'autor havia dut a terme en la petita part «passada en net», hem introduït una numeració de paràgrafs per facilitar les remissions internes al text de la gramàtica. Aquesta numeració l'hem indicada en el marge esquerre del text i serveix també per marcar, d'alguna manera, l'estructura interna dels apartats: el criteri per a la delimitació dels paràgrafs no és quantitatiu sinó conceptual, i prefigura dins el text petites unitats de sentit. Hem seguit una única numeració al llarg de tota l'obra, que arriba a comptar fins a 687 paràgrafs. No hem inclòs dins

d'aquests paràgrafs ni els títols dels apartats ni l'índex original de la gramàtica, que hem reproduït al final del text.

Tots aquests criteris els hem aplicat al text de l'obra editada —el produït per l'autor Pau Cardellach i Busquets—, però els hem estès també a tots els altres textos, d'altres èpoques o autors, copiats en algun lloc del manuscrit o citats en l'estudi introductori, per garantir una homogeneïtat formal i mantenir la unitat de criteri en tot el volum.

6. Conclusions

Com a conseqüència de tot el que hem explicat, podem afirmar que la *Gramàtica catalana* de Pau Cardellach i Busquets —finalment posada ara a disposició dels estudiosos amb les garanties d'una anàlisi crítica i filològica—, malgrat l'impacte quasi nul que va poder tenir entre els seus contemporanis, reuneix un seguit de característiques que la fan extraordinàriament interessant per a l'estudi històric del període en què fou escrita, tant per les idees sobre la llengua que s'hi expliciten o que es posen de manifest en l'intent de subjectar-la als límits d'una estructura gramatical, com pel testimoni que representa d'una actitud i d'un capteniment envers la llengua autòctona que devien compartir molts més professionals cultes com Cardellach.

En efecte, aquesta gramàtica, malgrat les mancances evidents que imposen les circumstàncies en què va ser escrita, documenta una sensibilitat per la llengua vivent que no és freqüent encara entre els gramàtics de l'època. Ens proporciona dades sobre l'existència de fenòmens lingüístics que no han estat descrits fins bastant més tard i sobre unes varietats del català que, essent *centrals*, han restat més amagades en el debat de la codificació contemporània de la llengua, que prenia com a referència justament el català central, i ens resulten avui més desconegudes. La distinció dels timbres vocàlics, la sistematització de les diverses formes de l'article i dels pronoms febles, les propostes ortogràfiques per a determinats sons conflictius, la racionalització de les irregularitats verbals, la constatació de formes no tradicionals com els subjuntius en *-i* o el passat perifràstic, l'atenció a diversos aspectes de la col·locació sintàctica o l'interès per les partícules més pròpies del discurs espontani, són alguns dels principals trets que destaquen en l'anàlisi de l'obra.

La gramàtica de Cardellach, posada en el context de la producció i de les activitats del seu autor, documenta també una actitud o, si ho volem dir així, un conflicte davant la llengua propi d'un determinat sector de la població il·lustrada de la

primera meitat del XIX, que en part ja coneixem, però que rarament hem afrontat des de la perspectiva d'un col·lectiu professional, el dels notaris i els escrivans, els que necessàriament havien d'utilitzar la llengua en la seves activitats, que havien sostingut precisament l'ús del català en la documentació pública i privada durant segles i que prou eren conscients, segurament, del punt d'inflexió històric que representava el moment en què els tocava viure.

7. Referències bibliogràfiques

- ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA = AVL (2006). *Gramàtica normativa valenciana*. València: AVL.
- ALCOVER, Antoni M.; MOLL, Francesc de Borja (1995). *Diccionari català-valencià-balear*. Palma de Mallorca: Moll.
- AMENGUAL, Joan Josep (1835). *Gramática de la lengua mallorquina*. Palma: Impr. Joan Guasch i Pascual.
- (1858-1878). *Nuevo diccionario mallorquín-castellano-latín*. Palma: Impr. Joan Colomar.
- ANDRINO, Manuel (1991). «Un defensor de la articulación unitaria del Notariado español. Pablo Cardellach». *Gazeta de los Notarios*, núm. 30, p. 2.
- ANGLÈS, Pere Màrtir (1742). *Prontuario orthologi-graphico trilingue en que se enseña a pronunciar, escribir y letrear correctamente, en latín, castellano y catalán*. Barcelona: Mariano Soldevila Impressor. [Consultat el facsímil del manuscrit de la Library of Congress dels Estats Units d'Amèrica]
- ANGUERA, Montserrat (1980). «Introducció». A: ULLASTRA, Josep. *Grammatica cathalana*. Barcelona: Bibliograf, p. VII-LXVIII.
- ANGUERA, Pere (1997). *El català al segle XIX: De llengua del poble a llengua nacional*. Barcelona: Empúries.
- BADIA I MARGARIT, Antoni M. (1994). *Gramàtica de la llengua catalana: Descriptiva, normativa, diatòpica, diastràtica*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- (1999). *Les 'Regles de esquivar vocables' i «la qüestió de la llengua»*. Barcelona: IEC.
- BAIGÉS I JARDÍ, Ignasi J. (1994). «El notariat català: origen i evolució». A: SANS I TRAVÉ, Josep M. *Actes del I Congrés d'Història del Notariat Català*. Barcelona: Fundació Noguera.
- BALLOT I TORRES, Josep Pau (1815). *Gramatica y apología de la lengua cathalana*. Barcelona: Impr. Piferrer. [També edició a cura de Mila Segarra (1987), Barcelona, Altafulla]
- BARBI, Michele (1973). *La nuova filologia e l'edizione dei nostri scrittori da Dante al Manzoni*. Florència: Sansoni. [1a ed., 1933]
- BENAU BERENGUER, Josep M. (1992). «Los orígenes de empresa textil lanera en Sabadell y Terrassa en el siglo XVIII». *Revista de Historia Industrial*, núm. 1, p. 39-62.

- BERNAT BALTRONS, Francesc (2007). *Un estudi de dialectologia catalana al segle XIX: les notes de Manuel Milà i Fontanals sobre el maonès*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Maó: Institut Menorquí d'Estudis.
- (2010a). «Les relacions històriques entre les llengües catalana i occitana segons Manuel Milà i Fontanals». A: *Actes del Catorzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*. Vol. III. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 85-95.
- (2010b). «La frontera lingüística del català a l'Aragó segons Manuel Milà i Fontanals». A: *Actes del Quinzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*. Vol. I. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 235-246.
- BLECUA, Alberto (1983). *Manual de crítica textual*. Madrid: Castalia.
- BOFARULL, Antoni de; BLANCH, Adolf (1867). *Gramática de la lengua catalana de D. A. Bofarull y D. A. Blanch de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*. Barcelona: Espasa.
- BONET, Sebastià (2005). «Les principals gramàtiques catalanes de Pompeu Fabra». A: *Obres completes de Pompeu Fabra*. Vol. 1: *Gramàtiques de 1891, 1898, 1912*. Edició a cura de Jordi Mir i Joan Solà. Barcelona: ECSA: Edicions 62; València: Edicions 3i4; Palma: Moll.
- BOSCH I CARDELLACH (1882). *Memorias de Sabadell antiguo y su término, desde el año 1789*. Sabadell: Establecimiento Tipográfico de Juan Baqués.
- BRAMBILLA AGENO, Franca (1984). *L'edizione critica dei testi volgari*. Pàdua: Antenore.
- CABANA, Francesc (2011). *La burguesia emprenedora*. Barcelona: Proa.
- CASANOVAS ROMEU, Àngels; RENOM PULIT, Mercè (2012). «Com un fill d'un teixidor de lli va preparar-se per esdevenir un savi metge il·lustrat». *Arraona: Revista d'Història*, 4a èp., núm. 33, p. 22-39.
- CICA = Corpus Informatitzat del Català Antic [en línia]. Dirigit per Joan Torruella, Manuel Pérez Saldanya i Josep Martines. <<http://www.cica.cat>>.
- COLON, Germà; SOBERANAS, Amadeu-J. (1986). *Panaroma de la lexicografia catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- COMAS I TRIADÓ, Josep [Valentí Almirall] (1867). «Pròleg». A: SOLER, Frederic [Pitarra]. *Singlots poètics, ó sia, Col·lecció de obras jocosas, dramáticas, líricas y narrativas*. Barcelona: Impremta López.
- COMAS, Rafael; GARCIA, M. Gemma; MORO, Antonio (2000). «El vapor Busquets de Terrassa». A: *La indústria tèxtil*. Vol. 23: *Actes de les V Jornades d'Arqueologia Industrial a Catalunya*. Barcelona: Associació d'Enginyers Industrials de Catalunya: Marombo, p. 407-419.
- CORDE = Corpus Diacrònic del Español [en línia]. Creat per la Real Academia Española. <<http://corpus.rae.es/cordenet.html>>.
- COROMINES VIGNAUX, Joan (1980-1991). *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial. 10 v.
- CTILC = Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana [en línia]. Creat per l'Institut d'Estudis Catalans, dirigit per Joaquim Rafel i Fontanals. <<https://ctilc.iec.cat>>.
- Diccionari de la llengua catalana de l'Institut d'Estudis Catalans*. Barcelona: IEC, 1995. [2a ed., 2007]

- DOMÈNECH CIRCUNS, Josep (1829). *Elementos de gramática castellana-catalana entresacados de varios autores*. Barcelona: Imprenta de la Viuda e Hijos de Brusi.
- ELIAS DE MOLINS, Antoni (1889). *Diccionario biográfico y bibliográfico de escritores y artistas catalanes del siglo XIX: (Apuntes y datos)*. Barcelona: Impr. Fidel Giró.
- ESCRIG, Josep (1851). *Diccionario valenciano-castellano*. València: Imprenta de J. Ferrer de Orga.
- ESPINAL, Teresa (1980). «Tu rai! Observacions sobre un mot-frase anafòric». *Els Marges: Revista de Llengua i Literatura*, núm. 18-19, p. 102-108.
- (1986). «Els mots connectors: entorn de rai». *Els Marges: Revista de Llengua i Literatura*, núm. 35, p. 21-42.
- (1993). «The interpretation of no-pas in Catalan». *Journal of Pragmatics*, vol. 19, núm. 4, p. 353-369.
- ESTEVE, Joaquim; BELVITGES, Josep; JUGLÀ, Antoni (1803-1805). *Diccionario catalán-castellano-latino*. Barcelona: Tecla Pla.
- ESTORCH I SIQUÉS, Pau [Lo Tamboriner de Fluvià] (1851). *Poesias*. Girona: Imprenta de Grases. 2 v.
- (1857). *Gramática de la lengua catalana*. Barcelona: Impr. Herederos de la Viuda de Pla.
- FABRA, Pompeu (1891). *Ensayo de gramática del catalán moderno*. Barcelona: L'Avenç.
- (1912). *Gramática de la lengua catalana*. Barcelona: Tipografia L'Avenç.
- (1917). *Diccionari ortogràfic precedit d'una Exposició de l'ortografia catalana segons l'IEC*. Barcelona: IEC.
- (1918). *Gramàtica catalana*. Facsímil de la 7a ed. Barcelona: IEC, 1995 [7a ed., 1933].
- (1956). *Gramàtica catalana*. Barcelona: Teide.
- (2010). «Converses filològiques». A: MIR, Jordi; SOLÀ, Joan (dir.). *Obres completes de Pompeu Fabra*. Vol. 7. Edició a cura de Joaquim Rafel, Joan A. Argenter, Josep Murgades, Maria Toldrà, Antoni Tobella. Barcelona: IEC.
- FEBRER I CARDONA, Antoni (1804). *Principis generals de la llengua menorquina. Modo fácil d'aprendre de llegir, parlar y escriure aquestta llengua*. A: *Obres gramaticals, I*. Estudi i edició a càrrec de Jordi Ginebra. Barcelona: IEC, 2004.
- (1821). *Principis generals y particulars de la llengua menorquina*. A: *Obres gramaticals, II*. Estudi i edició a càrrec de Francesc Feliu i Gemma Albiol. Barcelona: IEC, 2017.
- FELIU, Francesc (2008). «Problemes en l'edició de textos catalans de l'edat moderna». *Anuari Verdaguer*, núm. 16, p. 353-376.
- FELIU, Francesc; MARTÍ, Sadurní; TEN, Francesc; VICENS, Josep (1992). «Introducció». A: *Tractar de nostra llengua catalana. Apologies setcentistes de l'idioma al Principat*. Vic: Eumo, p. 9-37.
- FELIU, Francesc; NADAL, Josep M. (2014). «Des inventions nécessaires. Éloge de la linguistique». A: NADAL FARRERAS, Josep M.; CHABROLLE-CERRETINI, Anne-Marie; FULLANA NOELL, Olga. *L'espace des langues*. París: L'Harmattan, p. 11-26.
- (2016). «Languages as a construction: an enlightening perspective». A: FELIU, Francesc; NADAL, Josep M. (ed.). *Constructing languages: Norms, myths and emotions*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. (Series IVITRA; 13), p. 1-6.

- FERRANDO FRANCÉS, Antoni; NICOLÁS AMORÓS, Miquel (2011). *Història de la llengua catalana: (Nova edició revisada i ampliada)*. Barcelona: UOC.
- FERRER, Magí (1836). *Diccionario manual castellano-catalán*. Reus: Imprenta de Pablo Riera.
- FIGUERA, Pere Antoni (1840). *Diccionâri mallorquí-castellà, y el primer que se hà donâd a llum*. Palma: Imprenta y Llibreria de Esteve Trias.
- FIGUERES I ARTIGUES, Josep M. (1999). *El primer diari en llengua catalana*. Barcelona: IEC.
- FULLANA NOELL, Olga (1990). «El significat de l'expressió "escrit en català del que ara's parla" a l'obra de Frederic Soler». Treball de curs per a Modest Prats. Universitat de Girona. [Manuscrit]
- (2013). «Les précédents d'une violente polémique entre romanistes: les affinités du catalan vues au début du XIXe siècle». A: CHABROLLE-CERRETINI, Anne-Marie (ed.). *Romania: Réalité(s) et concepts*. Llemotges: Lambert-Lucas, p. 167-174.
- (2014). *La gramàtica inèdita de Pau Cardellach i Busquets*. Tesi doctoral dirigida per Francesc Feliu. Girona: Universitat de Girona. També disponible en línia a: <<http://www.tdx.cat/bitstream/handle/10803/398239/tofn.pdf?sequence=5>>. [Programa de doctorat en Ciències Humanes i de la Cultura]
- (2016). «El treball gramatical de Pau Cardellach i les gramàtiques catalanes anteriors a la "ciència lingüística"». *eHumanista/IVITRA*, vol. 10, p. 523-542.
- GARCÍA HERNÁNDEZ, Benjamín (1990). «Transitividad, intransitivación y causas de su desarrollo en latín tardío». *Revista Española de Lingüística*, núm. 20/1, p. 1-16.
- GARCIA OMS, Arcadi (2010). *El dret notarial català: La implantació a Catalunya del model castellà 1716-1755*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona.
- GINEBRA SERRABOU, Jordi (1987). «Un home apassionat per la seva llengua». A: BOFARULL, Antoni de. *Escrips lingüístics*. Edició a cura de Jordi Ginebra. Barcelona: Alta Fulla, p. 5-26.
- (1988). *Antoni de Bofarull i la Renaixença*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs.
- (1991). *La 'Gramàtica catalana' (1796-1829) de Joan Petit i Aguilar: estudi i edició*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona.
- (1994). «L'abast de la Renaixença. Notes sobre Antoni de Bofarull». *Serra d'Or*, núm. 412, p. 14-17.
- (1996a). *L'obra gramatical d'Antoni Febrer i Cardona (1761-1841)*. Maó: Institut Menorquí d'Estudis: Ajuntament de Maó.
- (1996b). «Noves dades biogràfiques i bibliogràfiques d'Antoni de Bofarull». A: ANGUERA, Pere; TOMÀS, Margalida; GINEBRA, Jordi; VALL, Xavier; TIÑENA, Jordi. *Sis estudis sobre Antoni de Bofarull*. Reus: Centre de Lectura, p. 33-56.
- (1996c). «Antoni de Bofarull: literatura, llengua i societat». A: ANGUERA, Pere; TOMÀS, Margalida; GINEBRA, Jordi; VALL, Xavier; TIÑENA, Jordi. *Sis estudis sobre Antoni de Bofarull*. Reus: Centre de Lectura, p. 57-77.
- (1998). «Estudi introductori». A: PETIT I AGUILAR, Joan. *Gramàtica catalana*. Edició i estudi a cura de Jordi Ginebra. Barcelona: IEC.
- (1999). «Problemes de la història social de la llengua dels segles XIX i XX». *Caplletra: Revista Internacional de Filologia*, núm. 27 (tardor), p. 13-21.
- (2004). «Estudi introductori». A: FEBRER I CARDONA, Andreu. *Principis generals de la*

- llengua menorquina. Modo fácil d'aprendrer de lligir, parlar y escriurer aquestta llengua.*
A: *Obres gramaticals*, I. Estudi i edició a càrrec de Jordi Ginebra. Barcelona: IEC.
- GULSOY, Joseph (1993). *Estudis de gramàtica històrica*. Barcelona: Biblioteca Sanchis Guarnier.
- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (2017). *Ortografia catalana*. Barcelona: IEC.
- JANÉ, Albert (1976). «On anirem a raure?». Columna de la sèrie «El llenguatge». *Avui* (20 octubre).
- (1984). «Raure». Columna de la sèrie «El llenguatge». *Avui* (30 agost).
- JUHER BARROT, Cristina (2002). *Josep de Móra i Catà, Marquès de Llió (1694-1762), autor de l'«Apèndice al lenguaje romano vulgar»*. Treball de recerca inèdit. Girona: Universitat de Girona.
- LABÈRNA, Pere (1839-1840). *Diccionari de la llengua catalana ab la correspondència castellana y llatina*. Barcelona: Estampa dels Hereus de la V. Pla.
- MARAZZINI, Claudio (1994). *La lingua italiana: Profilo storico*. Bolonya: Il Mulino.
- MARCET I SALOM, Pere (1987). *Història de la llengua catalana*. Barcelona: Teide. 2 v.
- MARCET I SALOM, Pere; SOLÀ, Joan (1998). *Història de la lingüística catalana 1775-1900: Repertori crític*. Girona: Universitat de Girona; Vic: Eumo.
- MAURI CREUS, Josep (2007). *Conspiración en el Sur*. Bloomington: Trafford Publishing.
- MOLL, Francesc de Borja (1968). *Gramàtica catalana referida especialment a les Illes Balears*. Ciutat de Mallorca: Moll.
- MONTSERRAT, Sandra (2012). «Els mots gramaticals en el *Curial e Güelfa*. El cas de *pur*». A: *Estudis lingüístics i culturals sobre el 'Curial e Güelfa'*. Vol. II. Edició a cura d'Antoni Ferrando. Amsterdam: John Benjamins Publishing. (IVITRA Research in Linguistics and Literature; 3), p. 671-690.
- NADAL, Jordi; GIRALT, Emili (1960). *La population catalane de 1553 à 1717: L'immigration française et les autres facteurs de son développement*. París: SEVPEN: École des Hautes Études.
- NADAL, Josep M. (2012). «*I si escric 'llengua', veus?, / el dolor em trenca l'ànima.*» *Per què vivim les llengües amb tanta passió?* Discurs llegit en la sessió inaugural del curs 2012-2013. Barcelona: IEC.
- NEBRIJA, Antonio de (1492). *Gramática de la lengua castellana* [en línia]. <<http://www.antoniodenebrija.org/indice.html>>. [Edició digital adaptada al castellà actual]
- NONELL I MAS, Jaume (1898). *Gramàtica de la llengua catalana*. Manresa: Establiment Tipogràfic de Sant Josep.
- PASTELLS I TABERNER, Andreu [*Lo Fluvioler del Ter*] (1868). *Poesías jocosas, satíricas, serias, morales, y sagradas*. Girona: Imprenta de Pasià Torres.
- PEREA, M. Pilar (2002). «Flexió verbal regular». A: SOLÀ, Joan; LLORET, Maria-Rosa; MASCARÓ, Joan; PÉREZ SILDANYA, Manuel (dir.). *Gramàtica del català contemporani*. Vol. 1: *Introducció. Fonètica i fonologia. Morfologia*. Barcelona: Empúries, p. 583-646.
- PERS I RAMONA, Magí (1847). *Gramàtica catalana-castellana*. Barcelona: Imprenta de Anton Berdeguer.
- PETIT I AGUILAR, Joan (1796-1829). *Gramàtica catalana*. Edició i estudi a cura de Jordi Ginebra. Barcelona: IEC, 1998.

- PEYTAVÍ DEIXONA, Joan (2003). «Antroponímia, poblament i immigració a la Catalunya Nord moderna». *Llengua i Literatura*, vol. 14, p. 361-370.
- PRATS, Modest (2009). *Engrunes i retalls: Escrits de llengua i de cultura catalanes*. Edició a cura de Francesc Feliu. Girona: CCG Edicions.
- PUIG USTRELL, Pere; SANLLEHÍ I UBACH, Josep (1984). *Catàleg de l'Arxiu Notarial de Terrassa*. Barcelona: Fundació Noguera.
- PUIGBLANCH, Antoni (1989 [1825]). *Observaciones sobre la lengua catalana*. Edició de Josep M. Miquel i Vergés. A: *La filologia catalana en el període de la decadència*. Barcelona: Crítica, p. 163-172.
- RAGON, Baltasar (1952?). *Una cosa cada dia: (Efemèrides terrassenques)*. Terrassa: Impr. Joan Morral.
- RAGON, Baltasar (1955?). *Terrassa en el segle XIX*. Terrassa: Impr. Joan Morral.
- REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (1771). *Gramática de la lengua castellana*. 1a ed. Madrid: Joachin de Ibarra.
- (1796). *Gramática de la lengua castellana*. 4a ed. Madrid: Joachin de Ibarra.
- (1824). *Gramática de la lengua castellana. Nueva edición corregida y aumentada*. [5a ed.] Bordeus: Inpremta Lawalle Joven.
- RECASENS, Daniel (1993). *Fonètica i fonologia*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- RICO, Albert; SOLÀ, Joan (1995). *Gramàtica i lexicografia catalanes: síntesi històrica*. València: Universitat de València.
- RIGAU OLIVER, Gemma (2004). «El quantificador focal *pla*: un estudi de sintaxi dialectal». *Caplletra: Revista Internacional de Filologia*, núm. 36 (primavera), p. 25-54.
- (2012). «Mirative and focusing uses of the catalan particle *pla*». A: BRUGÉ, L.; CARDINALETTI, Anna; GIUSTI, Giuliana; MUNARO, Nicola; POLETO, Cecilia (ed.). *Functional heads*. Oxford: Oxford University Press, p. 92-102.
- ROS, Carlos (1733). *Tractat de adages y refranys valencians, y practica pera escriure ab perfecció la lengua valenciana*. València: Vicent Cabrera.
- (1764). *Diccionario valenciano-castellano*. València: Cosme Granja.
- ROSSICH, Albert (1999). «El nom de les lletres». *Caplletra: Revista Internacional de Filologia*, núm. 27 (tardor), p. 65-83.
- (2006). «El model ortològic del català modern». A: FERRANDO, Antoni; NICOLÀS, Miquel (ed.). *La configuració social de la norma lingüística a l'Europa llatina*. Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, p. 125-153.
- (2011). «L'ortoèpia catalana segons Milà». A: *Actes del Simposi Manuel Milà i Fontanals*. Vilafranca del Penedès: Institut d'Estudis Penedesencs.
- ROSSICH, Albert; RAFANELL, August (1998). «Oralitat, escriptura, ortologia». A: MAS I VIVES, Joan; MIRALLES I MONTSERRAT, Joan; ROSSELLÓ BOVER, Pere (ed.). *Actes de l'Onzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (Palma, 8-12 setembre 1997). Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 283-285.
- ROSSELLÓ, Joana (2002). «El SV, I: verb i arguments verbals». A: SOLÀ, Joan; LLORET, Maria-Rosa; MASCARÓ, Joan; PÉREZ SALDANYA, Manuel (dir.). *Gramàtica del català contemporani*. Vol. 2: *Sintaxi (1-16)*. Barcelona: Empúries, p. 1857-1949.
- SALAZAR, Ambrosio de (1614). *Espexo general de la gramática en diálogos, para saber la*

natural y perfecta pronunciación de la lengua castellana. Mirroir general de la gramire en dialogues, pour sçavoir la naturelle et parfaite prononciation de la langue espagnole.
Rouen: Adrien Morront.

- SEGARRA, Mila (1985a). *Història de l'ortografia catalana*. Barcelona: Empúries.
- (1985b). *Història de la normativa catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- (1987). «Introducció». A: BALLOT I TORRES, Josep Pau. *Gramatica y apología de la llengua cathalana*. Barcelona: Alta Fulla, p. 5-62. [Impressió facsímil]
- SOLÀ, Joan (1987). *Qüestions controvertides de sintaxi catalana*. Barcelona: Edicions 62.
- SOLER I PALET, Josep (1891a). «Galería de tarra-senses ilustres: D. Pablo Cardellach y Busquets». *Boletín del Ateneo Tarra-sense* (30 setembre), p. 1-2.
- (1891b). «Galería de tarra-senses ilustres: D. Nemesio Cardellach y Busquets». *Boletín del Ateneo Tarra-sense* (30 setembre), p. 2-3.
- (1900). *Cent biografies terrassenques*. Barcelona: Estampa La Catalana de J. Puigventós.
- TLFi = Trésor de la Langue Française Informatisé [en línia]. Corpus basat en el diccionari *Trésor de la langue française*, dirigit per Paul Imbs i Bernard Quemada. La versió informatitzada depèn del centre ATILF, de la Universitat de Lorraine. <<http://atilf.atilf.fr/tlf.htm>>.
- TORRA, Pere (1640). *Dictionarium seu thesaurus catalano-latinus verborum, ab phrasium*. Barcelona: Llibreria d'Antoni Lacavalleria.
- TORRES AMAT, Fèlix (1836). *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de les escritores catalanes*. Barcelona: Imprenta de J. Verdaguer. [Facsímil editat per Curial, Barcelona i Sueca, 1973]
- TORRES ELIAS, Jaume (1992). «Gremio, familia y cambio económico. Pelaires y tejedores en Igualada, 1695-1765». *Revista de Historia Industrial*, núm. 2, p. 11-30.
- TUBAU, Susanna; ESPINAL, Teresa (2012). «Doble negació dins l'oració simple en català». *Estudis Romànics*, vol. 34, p. 145-164.
- ULLASTRE, Josep (1743). *Grammatica cathalana*. Estudi i edició crítica a cura de Montserrat Anguera. Barcelona: Bibliograf, 1980.
- VALLET DE GOYTISOLO, Juan B. (2007-2008). «La escuela jurídica catalana del siglo XIX». *Ius Fugit*, núm. 15, p. 513-536.
- VALLS SALADA, Judit (2009). *Ramon Martí d'Eixalà: un exponent de l'escola jurídica catalana del segle XIX*. Tesi doctoral, dirigida per José María Pérez Collados. Universitat de Girona.
- WAILLY, Noël-François de (1754). *Grammaire françoise, ou la minère dont les personnes polies et les bons auteurs ont coutume de parler et d'écrire*. París: Debure l'Ainé. [Citat a partir de la 6a ed., *Principes généraux et particuliers de la langue française*, París, Chez J. Barbou, 1772]

II. Edició

GRAMÁTICA CATALANA, por don Pablo Cardellach, escrita en Tarrasa durante los 6 meses que estuvo encerrado en su casa para evadirse de la persecución de que era obgeto por parte de la Junta Revolucionaria en 1840.

INTRODUCCIÓN. SOBRE LA LENGUA CATALANA

1. [f. IIIr] Que la lengua catalana sea un idioma tan estenso y abundante como el que más pueda serlo de los conocidos es cosa averiguada y que no admite ya ninguna duda. Ella tiene su diccionario tan rico de términos y frases como el más rico, de tal manera que apenas hay nombre en lenguas extranjeras que no pueda aplicársele el suyo particular y espresivo en la lengua catalana. Ella tiene sus reglas ortográficas, de construcción, de locución y de pronunciación tan exactas como la lengua más simple, pues son pocas las excepciones que derivan de cada regla general. Tiene la misma inflexión de voces, y tanta facilidad presta en espresar los conceptos que una cosa, en esta lengua, puede espresarse de maneras diversas sin que el pensamiento pierda por ello su elegancia ni su belleza.
2. Verdad es que la lengua catalana ha sufrido, como todas, aquellas alteraciones que necesariamente lleva consigo la civilización. Unas voces han sido anticuadas, y otras le han sido substituidas, pero no es menos cierto por eso que esta lengua mereció en su origen el honor de descollar entre las primeras en la poesía y el despertar a un Dante los conceptos más bellos de sus composiciones inmortales. ¿Quién olvidará el renombre que adquirió la Provenza cuando abrigó en su corte la multitud de trovadores catalanes que eran el primer lustre de los siempre memorables condes de Barcelona? ¿De dónde le deriva a la Provenza el honor de tribuírsele la invención de la lengua catalana, y de mentarla a cada paso como la cuna de la poesía antigua por sus composiciones en lengua que han llamado lemosina o provenzal?
3. Antes que los condes de Barcelona fijasen su asiento en la Provenza estaba amortiguado el genio catalán, y de su lengua no se sabe cosa notable. Únicamente es averiguado que en aquella época se extendían en romano vulgar los documentos y escrituras, tal vez porque las letras no tenían la protección que últimamente les dispensó el conde don Ramón, formando

su corte de trovadores catalanes. Desde entonces comensaron a ver la luz pública [f. IIIv] escritos en romance,¹¹³ y desde entonces la lengua catalana tomó el vuelo a que debían conducirle el genio y el esfuerzo de sus naturales.

4. Claro es que el catalán no es una lengua independiente u original en su clase, ni podía serlo cuando siglos había que sufrió la coyunda y la ley de distintos vencedores. Los cartagineses la poseyeron por siglos; los romanos le prestaron después su lengua, sus costumbres y sus leyes; los godos la subyugaron fijando en Cataluña su asiento antes de emprender la conquista de España; los moros la poseyeron por siglos dándole asimismo vocablos. Forzosamente los catalanes debían participar del espíritu y de la lengua de tantas naciones que invadieron alternativamente la provincia, y debían de tanta mezcla formar al fin su language patrio. Esto sucedió cabalmente cuando, constituyendo Carlo Magno la Marca Española, dio condes a Barcelona y la erigió en nación. Entonces fue cuando principió a formarse el idioma catalán, que 300 años después debía despertar el genio de la poesía y debía dar impulso al cultivo de las bellas letras, mereciendo la lengua catalana el honor de ser la primera en ensanchar la poesía, después de la griega y la latina, y un catalán el de ser llamado a fundar en Francia la famosa academia de la Gaya Ciencia, primer establecimiento científico conocido.
5. Así pues, la lengua catalana, en su esencia, es la lengua latina vulgar, la que hablaba la gente del pueblo, mezclada de voces árabes y godas. El mismo origen tiene la lengua francesa, la castellana, la portuguesa y la italiana, porque todas sufrieron las mismas alternativas que Cataluña. Tan solo la pronunciación distinta, propia del origen de cada pays, y algunas voces propias también, o particulares a cada provincia, constituyen su diferencia.
6. Un ejemplo práctico puede demostrarlo con evidencia: todas las terminaciones en -io latín se convierten en catalán, en castellano y en francés casi de la misma manera, con pronunciación diferente:¹¹⁴

Latín	Catalán	Castellano	Francés
ASSUMPTIO	<i>assumptió</i>	<i>asunción</i>	<i>assumption</i>
PERMUTATIO	<i>permutatió</i>	<i>permutación</i>	<i>permutation</i>
IUDICIUM	<i>judició</i>	<i>judicción</i>	<i>judiction</i>

[f. IVr]

113. Dona a entendre que el «romano vulgar» no és el «romance», és a dir, el català. Aquesta és una posició diferent de la tradicional, que havien defensat els erudits catalans del segle XVIII (Bastero, marqués de Llió) i que trobem encara en molts textos posteriors.

114. Al llarg dels paràgrafs següents, Cardellach consigna elements lèxics del llatí, del català, del castellà i del francès per demostrar-ne la similitud, si bé els fa derivar tots del nominatiu llatí —avui ningú no discuteix que l'herència dels mots llatins es feu a partir de l'acusatiu. Algunes formes són errònies (ll. CONVENIO) i la manera de distribuir els sufixos és més aviat intuïtiva que científica.

COACTIO	<i>coactió</i>	<i>coacción</i>	<i>coaction</i>
OPPOSITIO	<i>oppositió</i>	<i>oposición</i>	<i>opposition</i>
CONSENSIO	<i>conversió</i>	<i>conversión</i>	<i>conversion</i>
TRANSMUTATIO	<i>transmutatió</i> ¹¹⁵	<i>transmutación</i>	<i>transmutation</i>

Y así váyase siguiendo en todos los demás nombres de esta terminación, que importan más de 900, y se verá la igualdad, siendo de notar la afinidad ortográfica de las tres lenguas latina, catalana y francesa, bien que en el día se observa alguna variación.

7. Las terminaciones en -ABILIS, -EBILIS, -IBILIS latinas en las tres lenguas se convierten en terminaciones iguales con diferente pronunciación:

Latín	Catalán	Castellano	Francés
AMABILIS	<i>amable</i>	<i>amable</i>	<i>amable</i>
MISERABILIS	<i>miserable</i>	<i>miserable</i>	<i>miserable</i>
EXECRABILIS	<i>execrable</i>	<i>execrable</i>	<i>execrable</i>
TERRIBILIS	<i>terrible</i>	<i>terrible</i>	<i>terrible</i>

8. Los nombres en -ALIS:

Latín	Catalán	Castellano	Francés
CANALIS	<i>canal</i>	<i>canal</i>	<i>canal</i>
ANIMALIS	<i>animal</i>	<i>animal</i>	<i>animal</i>
SALIS	<i>sal</i>	<i>sal</i>	<i>sel</i>
REALIS	<i>real</i> (antes <i>reyal</i>)	<i>real</i>	<i>royal</i>
TALIS	<i>tal</i>	<i>tal</i>	<i>tel</i>
SPECIALIS	<i>especial</i>	<i>especial</i>	<i>especial</i>

9. En -US:

Latín	Catalán	Castellano	Francés
MAGNANIMUS	<i>magnànim</i>	<i>magnánimo</i>	<i>magnanime</i>
VIRTUS	<i>virtut</i>	<i>virtud</i>	<i>vertu</i>
CANTUS	<i>cant</i>	<i>canto</i>	<i>chant</i>

115. Els derivats en alveolar fricativa sorda [s] i escrits amb s o c són usuals des del segle XIII. En la segona meitat del segle XV es documenta una certa recuperació de les formes escrites amb t, però estrictament en textos poètics. Ja llavors, doncs, degué respondre a una voluntat arcaïtzant. En el cas de Cardellach, l'ús de les formes amb t pot respondre a la voluntat de fer assemblar el català al llatí i al desig d'igualar el català amb el francès —llengua també amb una ortografia arcaïtzant— i allunyar-lo del castellà.

SURDUS	<i>sort</i> ¹¹⁶	<i>sordo</i>	<i>sourd</i>
ADVOCATUS (y todos los-ATUS)	<i>advocat</i>	<i>abogado</i>	<i>avocat</i>
CIRCULUS	<i>círcul</i>	<i>círculo</i>	<i>cercle</i>
FRIVULUS	<i>frívol</i>	<i>frívolo</i>	<i>frivol</i>
MULUS	<i>mul</i> (antic)	<i>mulo</i>	<i>mule</i>
MANUS	<i>mà</i>	<i>mano</i>	<i>main</i>
ROMANUS	<i>romà</i>	<i>romano</i>	<i>romain</i>
MAHOMETANUS	<i>mahometà</i>	<i>mahometano</i>	<i>mahometan</i>

10. [f. IVV] -ANTIA, -ENTIA:

Latín	Catalán	Castellano	Francés
PATIENTIA	<i>patiència</i> (hoy con <i>c</i>)	<i>paciencia</i>	<i>patience</i>
VIGILANTIA	<i>vigilàntia</i>	<i>vigilancia</i>	<i>vigilance</i>

11. -ANS:

Latín	Catalán	Castellano	Francés
CONSTANS	<i>constant</i>	<i>constante</i>	<i>constant</i>
RESIDENS	<i>resident</i>	<i>residente</i>	<i>resident</i>
EXHORTANS	<i>exortant</i>	<i>exortante</i>	<i>exortant</i>
TRANSEUNS	<i>transeünt</i>	<i>transeunte</i>	<i>passager</i>
VIVENS	<i>vivent</i>	<i>viviente</i>	<i>vivent</i>
AUDIENS	<i>oyent</i>	<i>oyente</i>	<i>auditeur</i>

12. [-OR:]

Latín	Catalán	Castellano	Francés
AUDITOR	<i>auditor</i>	<i>auditor</i>	<i>auditeur</i>
AMATOR	<i>amador</i>	<i>amador</i>	<i>amateur</i>
FUROR	<i>furor</i>	<i>furor</i>	<i>fureur</i>
ACTOR	<i>actor</i>	<i>actor</i>	<i>acteur</i>
AMOR	<i>amor</i>	<i>amor</i>	<i>amour</i>
RETOR	<i>rector</i>	<i>rector</i>	<i>rheteur</i>

116. En l'original hi ha una vacil·lació en l'escriptura de *virtud/virtut* i *sord/sort*. Sembla que l'autor dubta de si els mots han d'acabar en *-d* o en *-t*. Per a aquesta edició, hem escollit les formes amb *-t*, perquè són les terminacions anàlogues als altres exemples reportats en aquesta llista.

13. [-RIUM:]

Latín	Catalán	Castellano	Francés
SALARIIUM	<i>salari</i>	<i>salario</i>	<i>salair</i>
ARMARIUM	<i>armari</i>	<i>armario</i>	<i>armoire</i>
TEMPLARIUM	<i>templari</i>	<i>templario</i>	<i>templeire</i>
SACRARIUM	<i>sacrari</i>	<i>sacrario</i>	<i>sacraire</i>

14. [-ITAS:]

Latín	Catalán	Castellano	Francés
FACILITAS	<i>facilitat</i>	<i>facilidad</i>	<i>facilité</i>
DOCILITAS	<i>docilitat</i>	<i>docilidad</i>	<i>docilité</i>
HUMILITAS	<i>humilitat</i>	<i>humildad</i>	<i>humilité</i>
PRIORITAS	<i>prioritat</i>	<i>prioridad</i>	<i>priorité</i>
PRAVITAS	<i>pravitat</i>	<i>pravidad</i>	<i>pravité</i>
AGILITAS	<i>agilitat</i>	<i>agilidad</i>	<i>agilité</i>

15. [-IA:]

Latín	Catalán	Castellano	Francés
ANALOGIA	<i>analogia</i>	<i>analogía</i>	<i>analogie</i>
COMEDIA	<i>comèdia</i>	<i>comedia</i>	<i>comédie</i>
PHILOSOPHIA	<i>filosofia</i>	<i>filosofía</i>	<i>philosophie</i>
BESTIA	<i>bèstia</i>	<i>bestia</i>	<i>bête</i>

16. [-ANTIA, -ENTIA:]

Latín	Catalán	Castellano	Francés
TEMPERANTIA	<i>temperansa</i>	<i>templanza</i>	<i>temperance</i>
INTELLIGENTIA	<i>inteligència</i>	<i>inteligencia</i>	<i>intelligence</i>
CONSCIENTIA	<i>conciència</i>	<i>conciencia</i>	<i>conscience</i>

17. [-CIUM:]

Latín	Catalán	Castellano	Francés
SACRIFICIUM	<i>sacrifici</i>	<i>sacrificio</i>	<i>sacrifice</i>
OFFICIUM	<i>offici</i>	<i>oficio</i>	<i>office</i>

18. [-IDUS, -ICUS:]

Latín	Catalán	Castellano	Francés
SOLIDUS	<i>sòlit</i>	<i>sólido</i>	<i>solide</i>
ESQUALIDUS	<i>esquàlit</i>	<i>escuálido</i>	<i>esqualide</i>
FANATICUS	<i>fanàtich</i>	<i>fanático</i>	<i>fanatique</i>
HERETICUS	<i>heretge</i>	<i>herege</i>	<i>heretique</i>

19. [-IS:]

Latín	Catalán	Castellano	Francés
FINIS	<i>fi</i>	<i>fin</i>	<i>fin</i>
FACILIS	<i>fàcil</i>	<i>fácil</i>	<i>facil</i>
AGILIS	<i>àgil</i>	<i>ágil</i>	<i>agil</i>

20. [-INUS:]

Latín	Catalán	Castellano	Francés
MASCULINUS	<i>masculí</i>	<i>masculino</i>	<i>masculin</i>

21. [f. vr] [-ISMUS:]

Latín	Catalán	Castellano	Francés
CRISTIANISMUS	<i>cristianisme</i>	<i>cristianismo</i>	<i>cristianisme</i>
FATALISMUS	<i>fatalisme</i>	<i>fatalismo</i>	<i>fatalisme</i>
ABISMUS	<i>abisme</i>	<i>abismo</i>	<i>abisme</i>

22. [-ODUS:]

Latín	Catalán	Castellano	Francés
MODUS	<i>modo</i>	<i>modo</i>	<i>mode</i>

23. [-ITA:]

Latín	Catalán	Castellano	Francés
DESITA	<i>desita</i>	<i>desita</i>	<i>desita</i>

24. [-EX:]

Latín	Catalán	Castellano	Francés
SIMPLEX	<i>simple</i>	<i>simple</i>	<i>simple</i>
SEX	<i>sis</i>	<i>seis</i>	<i>sis</i>
REX	<i>rey</i>	<i>rey</i>	<i>roy</i>

25. [-NS:]

Latín	Catalán	Castellano	Francés
DENS	<i>den</i>	<i>diente</i>	<i>dens</i>

26. [-IVUS:]

Latín	Catalán	Castellano	Francés
ACTIVUS	<i>actiu</i>	<i>activo</i>	<i>actif</i>
SENSITIVUS	<i>sensitiu</i>	<i>sensitivo</i>	<i>sensitif</i>
VIVUS	<i>viu</i>	<i>vivo</i>	<i>vif</i>

27. [-OR:]

Latín	Catalán	Castellano	Francés
PUDOR	<i>pudor</i>	<i>pudor</i>	<i>pudeur</i>
ERROR	<i>error</i>	<i>error</i>	<i>erreur</i>
ARDOR	<i>ardor</i>	<i>ardor</i>	<i>ardeur</i>
COLOR	<i>color</i>	<i>color</i>	<i>couleur</i>

28. [-ORIUM, -ORIA:]

Latín	Catalán	Castellano	Francés
PURGATORIUM	<i>purgatori</i>	<i>purgatorio</i>	<i>purgatoire</i>
PROMONTORIUM	<i>promontori</i>	<i>promontorio</i>	<i>promontoire</i>
HISTORIA	<i>història</i>	<i>historia</i>	<i>histoire</i>
CONSISTORIUM	<i>consistori</i>	<i>consistorio</i>	<i>consistoire</i>
MEMORIA	<i>memòria</i>	<i>memoria</i>	<i>memoire</i>

29. [-OSUS:]

Latín	Catalán	Castellano	Francés
GENEROSUS	<i>generós</i>	<i>generoso</i>	<i>genereux</i>
VALEROSUS	<i>valerós</i>	<i>valeroso</i>	<i>valereux</i>
CODICIOSUS	<i>codiciós</i>	<i>codicioso</i>	<i>coditieux</i>
MALICIOSUS	<i>maliciós</i>	<i>malicioso</i>	<i>malicieux</i>

30. [-ULIS, -ULA:]

Latín	Catalán	Castellano	Francés
CREDULIS	<i>crèdul</i>	<i>crédulo</i>	<i>credule</i>
CEDULA	<i>cèdula</i>	<i>cédula</i>	<i>cedule</i>
BULA	<i>butlla</i>	<i>bula</i>	<i>bule</i>

31. [-ARIS:]

Latín	Catalán	Castellano	Francés
REGULARIS	<i>regular</i>	<i>regular</i>	<i>regulier</i>
PERPENDICULARIS	<i>perpendicular</i>	<i>perpendicular</i>	<i>perpendiculier</i>

32. [-URA:]

Latín	Catalán	Castellano	Francés
USURA	<i>usura</i>	<i>usura</i>	<i>usure</i>
PICTURA	<i>pintura</i>	<i>pintura</i>	<i>peinture</i>
LITTERATURA	<i>literatura</i>	<i>literatura</i>	<i>literature</i>

33. Por manera que, en general, podemos asegurar que todos los nombres de las terminaciones precedentes, todos reconocen un solo origen, la lengua latina. Y si añadimos sus compuestos y derivados, los verbos y la abundancia de participios de todas las conjugaciones que comúnmente acaban de una misma manera, [f. vv] vendremos a parar en que la fuente principal de dichas lenguas es la latina, su madre común.

34. Pero lo que más sorprende es la semejanza de voces que hay entre la lengua catalana y la francesa, fuera del origen de la latina. Véace:¹¹⁷

117. La llista és llarga i ha estat segurament redactada en diverses etapes, perquè al principi es respecta una mena d'ordre alfabètic que, per a les noves incorporacions, ja no es manté. Hem optat per ordenar alfabèticament la totalitat de la llista, que és el que segurament hauria fet l'autor en un estadi més definitiu de l'obra, i per afegir-hi els mots d'una llista similar —traient-ne els repetits— que es troba intercalada en aquest punt del manuscrit, destinada segurament a amplificar aquesta qüestió. La llista ocupa els folis vv, vii/v, i vii/v; el foli vii és en blanc.

Francés	Catalán	Francés	Catalán
<i>a grand pas</i>	<i>a grand pas</i>	<i>corps</i>	<i>corps</i> (hoy <i>cos</i>)
<i>abus</i>	<i>abús</i>	<i>corrompiment</i>	<i>corrompiment</i>
<i>accusateur</i>	<i>accusador</i>	<i>corrompre</i>	<i>corrompre</i>
<i>advocat</i>	<i>avocat</i>	<i>couillere</i>	<i>cullera</i>
<i>air</i>	<i>aire</i>	<i>countre</i>	<i>contra</i>
<i>ajouter</i>	<i>ajustar</i>	<i>court</i>	<i>curt</i>
<i>apres</i>	<i>après</i>	<i>courtroyal</i>	<i>cortreyal</i>
<i>armoire</i>	<i>armari</i>	<i>crime</i>	<i>crim</i>
<i>art</i>	<i>art</i>	<i>cristaill</i>	<i>cristall</i>
<i>attendre</i>	<i>attendre</i>	<i>dans</i>	<i>dans</i> (ant.)
<i>avant</i>	<i>avant /avans</i>	<i>dause</i>	<i>dausa</i>
<i>avoir à coeur</i>	<i>aver a cor</i>	<i>debat</i>	<i>debat</i>
<i>avoir à faire</i>	<i>aver a fer</i>	<i>déjeuner</i>	<i>dejunar</i>
<i>bal</i>	<i>ball</i>	<i>demain</i>	<i>demà</i>
<i>balance</i>	<i>balansa</i>	<i>dense</i>	<i>dens</i>
<i>ban</i>	<i>ban</i>	<i>dent</i>	<i>dent</i>
<i>banc</i>	<i>banc</i>	<i>deposer</i>	<i>deposar</i>
<i>barbe</i>	<i>barba</i>	<i>dessus</i>	<i>dessús</i>
<i>barre</i>	<i>barra</i>	<i>devant</i>	<i>devant</i>
<i>bât</i>	<i>bast</i>	<i>devenir</i>	<i>esdevenir</i>
<i>bâton</i>	<i>bastó</i>	<i>different</i>	<i>different</i>
<i>bou homme</i>	<i>bon home</i>	<i>digne</i>	<i>digne</i>
<i>bouasse</i>	<i>bouàs</i>	<i>diner</i>	<i>dinar</i>
<i>bouilli</i>	<i>bullit</i>	<i>donc</i>	<i>donchs</i>
<i>bras</i>	<i>bras</i>	<i>dormir</i>	<i>dormir</i>
<i>camp</i>	<i>camp</i>	<i>dou</i>	<i>dou</i>
<i>caporal</i>	<i>caporal</i>	<i>droit</i>	<i>dret</i>
<i>car</i>	<i>car</i>	<i>en cas de vouloir</i>	<i>en cas de voler</i>
<i>carte</i>	<i>carta</i>	<i>enemi</i>	<i>enemic</i>
<i>cent</i>	<i>cent</i>	<i>ensemble</i>	<i>ensemps</i>
<i>chose</i>	<i>cosa</i>	<i>entre</i>	<i>entre</i>
<i>ciel</i>	<i>cel</i>	<i>envers</i>	<i>envers</i>
<i>col</i>	<i>coll</i>	<i>ere</i>	<i>era</i>
<i>cola (v. lat.)</i>	<i>{colem}</i>	<i>état (ant. estat)</i>	<i>estat</i>
<i>colonne</i>	<i>columna</i>	<i>examen</i>	<i>examen</i>
<i>compagnon</i>	<i>companyó</i>	<i>fil</i>	<i>fil</i>
<i>complainte</i>	<i>complancta</i>	<i>fille</i>	<i>filla</i>
<i>complot</i>	<i>complot</i>	<i>fil</i>	<i>fill</i>

Francés	Catalán	Francés	Catalán
<i>flanc</i>	<i>flanc</i>	<i>moût</i>	<i>most</i>
<i>fond</i>	<i>fons</i>	<i>mul</i>	<i>mul</i>
<i>font</i>	<i>font</i>	<i>mur</i>	<i>mur</i>
<i>fortfait</i>	<i>fortfet</i>	<i>neure</i>	<i>noure</i>
<i>fraissallit</i>	<i>frassallit</i>	<i>nez</i>	<i>nas</i>
<i>genou</i>	<i>genoll</i>	<i>nom</i>	<i>nom</i>
<i>giter</i>	<i>gitar</i>	<i>nombre</i>	<i>nombre (ant.)</i>
<i>gris</i>	<i>gris</i>	<i>notre</i>	<i>nostre</i>
<i>guère</i>	<i>gaire</i>	<i>nouire</i>	<i>nòurer</i>
<i>guise</i>	<i>guisa</i>	<i>oncle</i>	<i>oncle</i>
<i>havoir</i>	<i>haver</i>	<i>ongle</i>	<i>ungla</i>
<i>imperial</i>	<i>imperial</i>	<i>or</i>	<i>or</i>
<i>jour</i>	<i>jorn</i>	<i>ordonames</i>	<i>ordenam</i>
<i>juger</i>	<i>jutjar</i>	<i>oreilles</i>	<i>orellas</i>
<i>là</i>	<i>la</i>	<i>par</i>	<i>per</i>
<i>lac</i>	<i>llac</i>	<i>par tout</i>	<i>per tot</i>
<i>laisser</i>	<i>leixar</i>	<i>parceque</i>	<i>perquè</i>
<i>lait</i>	<i>llet</i>	<i>parole</i>	<i>paraula</i>
<i>langue</i>	<i>llenga</i>	<i>parricide</i>	<i>parricida</i>
<i>laque</i>	<i>laca</i>	<i>parti</i>	<i>partit</i>
<i>lettre</i>	<i>letra</i>	<i>participer</i>	<i>participar</i>
<i>leur</i>	<i>lur</i>	<i>particule</i>	<i>partícula</i>
<i>lever</i>	<i>levar</i>	<i>partiel</i>	<i>parcial</i>
<i>lit</i>	<i>lit (ant.)</i>	<i>partir</i>	<i>partir</i>
<i>loi</i>	<i>ley</i>	<i>pas (neg.)</i>	<i>pas</i>
<i>loin</i>	<i>lluny</i>	<i>pas</i>	<i>pas</i>
<i>loup</i>	<i>lop</i>	<i>passade</i>	<i>passada</i>
<i>maintenant</i>	<i>mantenent</i>	<i>passage</i>	<i>passatge</i>
<i>mais</i>	<i>mais (ant.)</i>	<i>passe</i>	<i>passe</i>
<i>mari</i>	<i>marit</i>	<i>passeport</i>	<i>passaport</i>
<i>mer</i>	<i>mar</i>	<i>pastenade</i>	<i>pastanaga</i>
<i>mere</i>	<i>mare</i>	<i>pastille</i>	<i>pastilla</i>
<i>mes</i>	<i>mes (ant.)</i>	<i>patent</i>	<i>patent</i>
<i>metre</i>	<i>metre</i>	<i>patronne</i>	<i>patrona</i>
<i>mi, mon, ma</i>	<i>ídem</i>	<i>patrouille</i>	<i>patrulla</i>
<i>mont</i>	<i>mont</i>	<i>pature</i>	<i>pastura</i>
<i>mort</i>	<i>mort</i>	<i>pays</i>	<i>pays</i>
<i>mot</i>	<i>mot</i>	<i>peine</i>	<i>pena</i>

Francés	Catalán	Francés	Catalán
<i>perdrix</i>	<i>perdiu</i>	<i>science</i>	<i>sciència</i>
<i>pere</i>	<i>pare</i>	<i>se tenir ferm</i>	<i>tenir-se ferm</i>
<i>plume</i>	<i>ploma</i>	<i>sel</i>	<i>sal</i>
<i>porc</i>	<i>porc</i>	<i>sens</i>	<i>sens</i>
<i>port</i>	<i>port</i>	<i>sou</i>	<i>sou</i>
<i>pot</i>	<i>pot</i>	<i>soufre</i>	<i>sofre</i>
<i>pouls</i>	<i>pols</i>	<i>souper</i>	<i>sopar</i>
<i>prejudice</i>	<i>prejudici</i>	<i>sourd</i>	<i>sord</i>
<i>produir</i>	<i>produir</i>	<i>sous</i>	<i>sots</i>
<i>puis</i>	<i>puis</i>	<i>sousmètre</i>	<i>sotsmetre</i>
<i>puisque</i>	<i>pusque</i>	<i>souvent</i>	<i>sovent</i>
<i>punir</i>	<i>punir</i>	<i>specialement</i>	<i>specialment</i>
<i>quand</i>	<i>quand</i>	<i>talon</i>	<i>taló</i>
<i>quant</i>	<i>quant</i>	<i>tant</i>	<i>temps</i>
<i>quatorze</i>	<i>catorze</i>	<i>tard</i>	<i>tart</i>
<i>quelque</i>	<i>qualque</i>	<i>temps</i>	<i>temps</i>
<i>quelqu'un</i>	<i>quisqun</i>	<i>terre</i>	<i>terra</i>
<i>querelle</i>	<i>querela</i>	<i>tirant</i>	<i>tirant</i>
<i>question</i>	<i>qüestió</i>	<i>torcer</i>	<i>torçar</i>
<i>recours</i>	<i>recors</i>	<i>tour</i>	<i>torn</i>
<i>redresser</i>	<i>redressar</i>	<i>trente</i>	<i>trenta</i>
<i>registre</i>	<i>registre</i>	<i>treve</i>	<i>treva</i>
<i>reprouvé</i>	<i>reprovat</i>	<i>trot</i>	<i>trot</i>
<i>rester</i>	<i>restar</i>	<i>vent</i>	<i>vent</i>
<i>ret</i>	<i>ret</i>	<i>venter</i>	<i>ventar</i>
<i>retour</i>	<i>retorn</i>	<i>vers</i>	<i>vers</i>
<i>retourner</i>	<i>retornar</i>	<i>vert</i>	<i>vert</i>
<i>rit</i>	<i>rit</i>	<i>vertú</i>	<i>virtut</i>
<i>rôti</i>	<i>rostit</i>	<i>vitre</i>	<i>vidre</i>
<i>salle</i>	<i>sala</i>	<i>voir</i>	<i>vèurer</i>
<i>sang</i>	<i>sang</i>	<i>voyage</i>	<i>viatge</i>
<i>sçavoir grè</i>	<i>saver greu</i>		

35. [f. viii^r] Y así de otros infinitos, en los cuales se nota hasta la semejanza en la escritura, siendo lo más particular que casi todos ellos están articulados ya en la lengua catalana, lo que prueba que al tiempo de su mayor uso, cuando la len[f. viii^v]gua catalana principió a remontarse, en tiempo de los condes (1216), hizo divorcio con la francesa, que al parecer contrajo con

ella muy inmediato parentesco. Hasta locuciones enteras parecen en el language antiguo tomar el genio francés, como la cantinela a la virgen de Marsella hecha por los catalanes, y la fórmula del juramento del governador de aquel distrito: «*En nom de Dieu, et de la Vierge Marie, etc.*». Más moderno también, el catalán hubiera dicho: «*En qualque part que vos fesats la treva, redressats los forfets, car és bo de metre l'exemple de la justítia en qualque loc hon lo crim ha penetrat, etc.*». El francés dirá: «*En quelque part que faites la treve, redressez les forfaits, car il est bon de metre l'exemple de la justice en quelque lieu où les crime a pénétré.*».

36. Con el transcurso de los siglos, la lengua catalana ha perdido su gravedad y su pureza antigua a trueque de asemejarse a la lengua castellana en todos sus dichos y locuciones, por manera que infinitos vocablos usamos ya con las mismas letras que los castellanos, variedad notable que hace perder el estilo y genio del language, tan solo porque la catalana obedece a los reyes de Castilla.
37. Hasta Felipe Quinto (1713) los catalanes celebraban sus cortes bajo presidencia de los reyes de Aragón y de Castilla. Allí los estamentos deliberaban en su lengua patria y los decretos se daban de la misma manera. Jamás floreció la catalana en ciencias y en artes como el periodo de su larga independencia, como en aquellos días en que los reyes venían ante los tres brazos a jurar la observancia de sus leyes y a proclamar el [f. ixr] gran principio de no deber ser obedecidos si mandaban lo contrario. Entonces Cataluña se ensoberbecía con su lengua, que transmitió a otras naciones con sus conquistas y su comercio. Mas perdió su brillo, eclipsó su estrella cuando Felipe Quinto quitole la libertad y le impuso el yugo de su poder absoluto. Desde entonces data el descaecimiento de la lengua catalana, y desde entonces se han ido introduciendo los modismos de Castilla, como era natural por serle en todo adicta y en todo dependiente la provincia catalana.
38. No por eso se ha alterado, que digamos, la esencia de la lengua, porque se conserva la misma, salvo alguna variación, en los verbos, en la construcción gramatical, en la pronunciación y en varios nombres, cambio que, si bien es notable, no es tan raro que no deje de correr al igual de otras lenguas que, si bien más independientes, han sufrido sin embargo la misma alteración —tal es, por egemplo, la castellana, que tiende a destruir la catalana absorbiéndola como la madre de un río grande a un riachuelo.
39. La lengua catalana está reducida ya al estrechísimo círculo de la provincia de su nombre, y dentro de ella al uso de la conversación y de las transacciones privadas de los particulares. No ofrece ya interés ni su estudio ni su examen, porque no es esta lengua la lengua empleada en sus obras, como antes lo fue en el código immortal de su legislación y como lo fue en sus

trobadores y en los escritos de los innumerables escritores que la provincia enseña al orbe, mostrando con ellos sus glorias y su literatura, gracias al diccionario dado a luz por el Ilustrísimo Amat, celosísimo y sabio catalán.¹¹⁸ El idioma castellano [f. ixv] se emplea por lo regular en todos los autos memorables que inspiran el deseo de saber, haciéndose por consiguiente la lengua unitaria de la monarquía española, como lengua dominante.

40. Sin embargo, ella existe. Se habla todavía con ella, con ella se escribe también, y ella vivirá con sus hechos pasados y con los recuerdos de su poder. Por consiguiente, es digna de que se la investigue y de que se la ajuste en los límites de una gramática razonada, porque de todo es susceptible. Trabajo es, en verdad, molesto, casi infructuoso; pero ¿quien permite se pare en silencio la magestad de un language grave, magestuoso, redundante y capaz de toda la flexibilidad del castellano, de la dulzura de un italiano y del ingenio de un francés? No. Piérdase en buen hora esa lengua, destiérresela del mundo conocido, que esta es la suerte del vencido, la de perecer; ella quedará indeleble en la historia y en el compendio de sus reglas, ella vivirá en su gramática, y su memoria no perecerá.

[HISTORIA DE LA LENGUA CATALANA]¹¹⁹

41. [f. xr] Discurriendo el Ilustrísimo Amat sobre el origen de la lengua catalana, dice que es imposible averiguar que sea anterior al siglo octavo. Que en tiempo de los romanos, así en las Galias como en España se usaban tres idiomas: el *latino*, peculiar de los literatos, el *romano vulgar* o latín corrompido que hablaba el pueblo, y el *nativo*, que en algunos parages lo mezclaron con el romano. Que del latín corrompido por la pronunciación de varias naciones del dominio de Roma y por las nuevas adoptadas por el vulgo vino a formarse el language romano vulgar, que de la capital del orbe se difundió por todos sus reynos, y acabó de corromperse con la invasión de los godos,

118. No sabem des de quin moment Cardellach té coneixement de l'obra de Torres Amat *Memorias*... —«escribiolas el Ilustrísimo señor don Félix Torres y Amat de Palou, Obispo de Astorga, prelado doméstico de Su Santidad y asistente al sacro pontificio, del consejo de S. M. e individuo de las reales academias española, de la historia, de las ciencias eclesiásticas y ciencias naturales en Madrid, de la buenas letras en Barcelona». *Les Memorias*... foren publicades el 1836, però és sabut que el projecte començà anys abans, cap allà el 1798, i fou idea del seu germà Ignasi Torres Amat de Palou.

119. Reproduïm en aquest apartat un seguit d'apunts, més o menys extensos, però no articulats encara, relatiu tots ells a la història de la llengua catalana, incloent-hi alguns testimonis antics. Aquests apunts, que trobem en els fulls xr, xi, xii, xivv i xv del manuscrit, com els textos literaris que recollim en l'apartat següent, procedeixen quasi tots de les pràcticament contemporànies *Memorias*... de Félix Torres Amat de Palou, a què es fan fins i tot algunes referències puntuals. Els hem ordenat de la manera que ens ha semblat més lògica.

resultando de ahí, y con la diversa pronunciación, y otras veces originarias de cada pays, las lenguas española, italiana, francesa, hijas todas de la romana. Que si bien en España continuó durante el imperio de los godos el latino y romano vulgar, en Cataluña se radicaron más voces góticas o germanas, por la detención que en ella hicieron los godos hasta penetrar por lo restante de España. Que en el siglo ix, x y xi no se aprendió sino un mal latín como por tradición, y que en Cataluña, si hay algo bueno de aquella época, se debe a la inmediación de la Francia de donde le envió Carlo Magno los primeros condes, que dispensaron mucha protección al estudio del latín.

42. En el siglo ix, año 842, se lee un epitafio del marqués de Gocia, conde Bernardo, cuya capital era Barcelona, que dice en catalán:¹²⁰

Assí jay lo comte Bernad
fisel credeire al Sang Sacrat,
que sempre prud·hom és estat.
Pregueu la Divina Bontat
qu·aquela fi que lo tuat
poscua son aima aber salvat.

120. La redacció de Cardellach no s'entén. Torres Amat diu: «Para conocer el antiguo idioma romano vulgar que prevaleció en Cataluña hasta fines del siglo xi, puede verse el compromiso que establecieron en Strasbourg los dos hermanos Carlos Calvo, rey de Francia o Neustria (esto es desde el Meuse al Loire), y Luis rey de Germania, hecho el año 842 para ayudarse mutuamente contra las empresas de Lotario. Se halla en Du Cange, *Glossariorum in praefatio* y en el tomo de las *Memorias de la Academia de Bellas Letras*, p. 573. Solamente pondré aquí, tomado de dicha academia, el epitafio del sepulcro del conde Bernardo, en el cual se ve el lenguaje que a la sazón se usaba en todo el marquesado de Gocia de que era capital Barcelona y marqués dicho Bernardo» (Torres Amat, 1836, p. xxvii). I reproduceix l'epitafi.

Les *Memorias...* que cita Torres Amat són les memòries de la Reial Acadèmia de Bones Lletres, concretament, el primer volum, *Observaciones sobre los principios elementales de la historia*, redactades per Josep Móra i Catà, marquès de Llió, publicades l'any 1756. El text de Torres Amat reproduceix més o menys un fragment d'un dels apèndixs d'aquest volum, «Apèndice al lenguaje romano vulgar», un estudi sobre la història de la llengua catalana (Juher, 2002, p. 112).

Aquest epitafi és repetit en diverses obres erudites des del segle xvii i xviii. L'origen suposadament es remunta a un cronista anomenat Odó Aribert en l'obra del metge erudit languadocià Pierre Borel —o Pèire Borrelh?—, *Les antiquités de Castres*, de 1649 (Pierre Borel, *Les antiquités de Castres: avec le rôle des principaux cabinets et autres raretés de l'Europe*, Castres, Chez Arnaud Colommez, 1649). Es tracta de la història de la mort de Bernat, duc de Septimània, a mans del rei Carles, el 844, quan li anava a retre homenatge. Borel posa l'epitafi en boca de Samuel, bisbe de Tolosa, i diu, literalment: «tertio die Samuel Episcopus Tolosanus illud sepultura tradidit, cum hac inscriptione in Romancio, cumulo apposita» (la cursiva és nostra).

El mateix marquès de Llió avisa que aquesta història l'extreu ell del llibre dels frares de sant Maure *Histoire générale de Languedoc*, de Claude de Vic, Joseph Vaissete et al. Del que no s'adona l'erudit català és que en el llibre dels maurins ja hi ha una nota que diu que aquesta història és «faux a tout point» (Claude de Vic, Joseph Vaissete et al., *Histoire générale de Languedoc avec des notes et les pièces justificatives*, Paris, Chez Jacques Vincent, 1730-1645, p. 239).

43. A fines del siglo x es donde se comienzan a ver indicios de romance.
44. El nombre de Catalunya, según la opinión más probable, deriva de los godos, desde que Ataúlfo, firmada la paz con el emperador Honorio, estableció su corte en Barcelona y fundó su reyno, llamándole en su idioma *Gottland* (voz que en la pronunciación teutónica suena *ketelánd*, y en la nuestra *cathalán*), en romance¹²¹ vulgar *Gotholaunia* (en nuestro acento *Cathalonia*), y en latín *Gotia* o *Gothia*. En lengua de los teutones y otros payeses del norte, *land* significa ‘país’ o ‘tierra’, y así *Gottland* es lo mismo que ‘país de los godos’. La variación de la voz goda *keteland* en *catalán* no debe extrañarse, pues la *g* en alemán o godo tiene generalmente más sonido de *k* que de *g*; la *o* en plural con dos puntitos, lo tiene de *e*; y las dos *tt* esfuerzan un dejo o pronunciación de *e*.
45. [f. xrvv] Berenguer III, y I de Provenza, en 1080 tomó posesión de sus estados ultrapirenaicos. Fue él que dio impulso a la lengua catalana, y en 1110 estaba ya en auge y apreciada de todo el orbe culto.
46. En Jaume I, rey de Aragón y conde de Barcelona, llamado el Conquistador, nació en Montpellier a 1207, y así es catalán.¹²² Entonces Barcelona era la corte y cabeza de toda la Corona de Aragón. El condado de Barcelona se unió a la corona de Aragón o esta a aquel por el matrimonio de Berenguer IV con doña Petronila de Aragón, bien que Berenguer continuó apellidándose conde de Barcelona, que era su residencia. En 19 enero 1479, por muerte de Juan II, sucedióle su hijo Fernando, que casó con Isabel de Castilla.
47. Barcelona fue corte de los reyes de Aragón 317 años, reputando por su patria Cataluña, y por lengua materna la catalana, con la que se extendían los diplomas y edictos para todos sus estados, si no eran en latín.
48. El rey don Jayme I escribió su historia en lengua catalana o lemosina, pero ni él ni Montaner, ni Pedro III llaman nunca lemosina a nuestra lengua, sino catalana. El llamarse lemosina quizá provino de que, en últimos del siglo xv, en que se introdujo la imprenta en Cataluña, los primeros caracteres fueron lemosinos. La lengua catalana pasó de Cataluña a la Provenza, según el señor Bastero en su *Crusca provenzal*, cuando dicho país quedó bajo el dominio de nuestros condes, como después sucedió en Valencia, Mallorca, etc. Y así como es una cosa muy natural el que Cataluña introdujera su idioma en los países conquistados, como después la lengua castellana se ha extendido en América, parece muy violento el que de Provenza viniera la lengua a Cataluña, país que nunca le estuvo sugeto.

121. Torres Amat diu «romano vulgar» (p. xviii).

122. Sembla que és extret de l'entrada *D. Jaume o Jaime* (Torres Amat, 1836, p. 317b).

49. La lengua catalana, la provenzal y la lemosina fueron una sola lengua, al menos desde que los condes de Barcelona lo fueron también de Provenza. Esto no obsta a que la lengua catalana, en Provenza, en Valencia, etc., haya tomado muchas voces de la lengua de los reynos vecinos. En 1102 entró Provenza a ser del conde Berenguer I de Barcelona, que casó [f. xvr] [con] doña Dulce, heredera del condado de Provenza. Fundó la Universidad de Lérida (*vid.* lib. 2, tit. 8, *Constitucions de Catalunya*, p. 177).¹²³

[TESTIMONIS I DOCUMENTS LINGÜÍSTICS]¹²⁴

50. «Est llibre feu escriurer honrat en Pons de Copons en 1343.» (Amat, fol. 318, tratando de la copia de los comentarios escritos por Jayme I: *Crònica o comentari del gloriósissim e invictíssim rey en Jacme, rey d'Aragó, vid.*)¹²⁵
51. Carta de la reyna doña María, muger de Alfonso IV, a la abadesa del monastir de Saïdia de Valencia:

Venerable abadessa, com segons antiquatuo e costum cascuna reina en son novell stat o dignitat reyal promoguda pusca metre en cascun monastir de monges una monge, e axí ho haïam practicat en aquestes parts, vos pregam que per la dita rahó, e si de res nos desijats complaure, vós reebats en monga del vostre monastir na Isabel de Sant Jordi, germana de Jordi de Sant Jordi, cambrer del senyor rey, marit e senyor nostre molt car, e sarà cosa que us grautirem molt beatificant-vos, que en fer lo contrari nos desplaurets molt. E sia vostra guarda la Trinitat Santa dada en Barcelona sots nostre segell secret, del qual usàvem stants princessa de Gerona, a xiiii de juliol de l'any mil ccccxvi. La reina. *Dna. regina mandavit mihi Petro Suau. A la venerable e religiosa la abbadessa del monastir de la Saïdia de la ciutat de València*

La misma dirigió otra al mismo fin al obispo de Valencia.

52. N'Alfons V de Aragón estendió en catalán una libranza a favor de Felipe de Malla, nombrado embajador para el concilio de Constanza; su fecha: 10 de abril de 1417.
53. Carta de la reyna doña Violante a su primo el conde Foix:

123. Torres Amat diu: «Constitucions de Cat. lib. 2, títol 8, volumen 1, pàg. 177, ed. 1704» (1836, p. 321a).

124. Agrupem en aquest subapartat tot un seguit de fragments de textos catalans medievals —alguns amb explicacions prèvies— que no tenen aparentment altra connexió entre ells que la voluntat de documentar, amb exemples concrets i fora de l'àmbit literari o poètic, la llengua antiga.

125. Torres Amat (1836, p. 318b). Cardellach abreuja el text.

18 juny 1389. Car cosí, reebuda havem vostra letra ensemps ab lo libre molt bell e bo de Guillem Maixant que·ns havets tramès, e lo cual vos entenem remetre com lo haurem acabat de legir. Dada en Montçó a xviii dies de juny de mil tres-cents vuitanta e nou (art. Merchant).

54. [f. xv] Carta de Pedro III a Pedro Desvalls:

3 Enero 1381. En Pere Desvalls: temps ha que manam ésser donats cent florins an G. Nicholau, capellà nostre, per treballs que sostench en trasladar les cròniques de Aragon e de Sicília. E com per causa vullam haver pres-tament les dites cròniques de Sicília, les quals ell té envers si, dehim-vos e·n demanam que li paguets los dits cent florins e recobrets les dites cròniques e aquelles nos trametats de continent, e açò no mudets per res. Dada en Sera-gosa sots nostre segell secret, a iii dies de janer de l'any MCCCLXXXI (nombre Nicolau).

55. En 1413, Fernando I, rey de Aragón, señaló al consistorio del Gay Saber de Barcelona una pensión anual de 40 florines de oro sobre el real erario, para premiar los trovadores en los Juegos Florales.
56. [f. xir] Ramón Vidal de Besalú fue el fundador de la Gaya Sciencia o del Gay Saber, o del consistorio o academia creada en Tolosa de Francia en el año 1323 (véase Vidal). Créese que Guillermo, 9º conde de Poitiers y duque de Aquitania, en 1102, de vuelta de una cruzada a la Tierra Santa, se puso a cultivar las musas, de que tenemos ejemplos. A su imitación fecundaron la poesía los ingenios provenzales, cuya lengua era común al Rosellón y Cataluña, y a los países meridionales de Francia. A fines del siglo XII se perfeccionó la poesía provenzal declarándose sus protectores los condes de Barcelona, hechos ya condes de Provenza, de cuyas ventajas se aprovecharon los italianos para hacer florecer su lengua toscana. Y a medida que los condes adelantaron en conquistas, y hechos ya reyes de Aragón, estendióse la lengua provenzal no solo en los países meridionales de Francia, en Cataluña, Rosellón y Cerdaña, sino también en Valencia y Murcia, islas Baleares y Cerdeña, en donde no se hablaba sino el lemosín o provenzal. La academia, o los siete mantenedores de la Gaya Ciencia del consistorio de Tolosa, dirigieron a los hombres eruditos y versados en aquella ciencia la siguiente circular:

Segons que dis lo philosoph, tut li home del món desiron haver sciensa, de la cua nays saber; de saber, conoyssensa; de conoyssensa, sens; de sens, be far; de be far, valor; de valor, lauzors; de lauzors, honors; de honor, pretz; de pretz, placers; de placer, gaug e alegriers. E car segons que dits Catós, e certa experiensa ho mostra, tots homs ab gaug ed alegrier, quant locs e temps ho requier,

porta miels e suefri tota manera de trabalh, ços a saber las misèrias, las angústias e las tribulacions per las quals nos convé passar en la presén vida, e regularmén, ab aytal guaug e alegrier, hom endevé miels en sos bos faits e sa vida melhura trop miels que ab tristícia. Quar aissí com guaug e alegriers conforta-l cor e noirís lo cors, conserva la vertud dels v sens corporals, e el sen, l'entendement e la memòria, aissí ira e tristícia confon lo cor, gasta lo cors e sega-ls ossos, e destrú las ditas vertús. E quar a Déu nostra sobirà maestre, senhor e creator platz qu·hom fassa lo seu seu servezi ab gaug ed ab alegrier de cor, segon que fa testimoni lo psalmista, que dits: «cantats e alegrats-vos en Déu», per ço en lo temps passat foron en la reyal noble ciutat de Tolosa VII valén sabi subtil e discret senhor, li cual agron bon desirier e gran afecció de trobar aquesta nobla, excel·lén, maravilhosa e vertuosa dona sciensa, perquè lor des e lor administrés lo Gay Saber de dictar, per saber far-vos dictats en romans ab los quals pugueson dire e recitar bos mots e notables, per dar bonas doctrinas e bos ensenhamens a lauzor e honor de Déu nostre senhor e de la sua gloriosa maire [f. xiv] e de tots los sans de paradís, e a destrucció dels ignorans e no sabens, e refrenamén dels fols e nescis amadors, e per vivre e ab gaug e ab alegrier dessus dit, e per fugir ad ira e tristícia, enemigas del Gay Saber (palabra Averçó, fol. 63).

57. La Gaya Ciencia, o la academia fundada en Barcelona por Juan I de Aragón, padeció decadencia con la muerte de Martín, último rey de Aragón del vástago de los condes (año 1410). Don Martín murió 31 mayo 1410 en Barcelona. Fue el último vástago de los condes de Barcelona que reynaron en Aragón 272 años. Esta casa vestía de acero más que de púrpura, corriendo por inmensas tierras y mares de África, Sicilia, Italia, Grecia, Cerdeña, etc. (veáse Martín).¹²⁶

[ANTOLOGIA POÈTICA]¹²⁷

58. Poesía de mosén Jordi de Sant Jordi (fol. 332):
Tots jorns aprench e desaprench ensemps,
e visch e muyr, e fau d'enuix plaher,
axí mateix fau de l'àvol bon temps,
e vey sens ulls e say menys de saber,

126. El fragment que comença per «Don Martín» es troba en el foli xvr.

127. Transcrivim aquí tot un seguit de composicions poètiques copiades entre els fulls 16 i 26 del manuscrit, alternades entre els apunts de caràcter històric precedents, que segurament havien de constituir un apèndix literari en el capítol introductori sobre la història de la llengua catalana, encara no del tot estructurat. No corregim en cap cas els textos copiats, i els apliquem els mateixos criteris d'edició que en la resta del manuscrit.

[Veggio senz occhi (soneto 90, vers. 9, Petrarca)]¹²⁸
 e no strench res e tot lo món abràs,
 [E nulla stringo e tutto'l mondo abbraccio (s. 90, v. 4)]
 vol sobre'l cel e no-m movi de terra,
 [E volo sopra'l cielo, e giaccio in terra (s. 90, v. 3)]
 e ço que-m fuig incesantment acàs
 e-m fuig açò que-m segueix e m'afferra.

Lo mal no-m plats e sovén lo-m percàs,
 am sens amor e no creis ço que sé,
 par que somiy tot quant vey pres ma fas,
 hoy he de mi e vull altre gran bé,
 [Ed ho in odio me stesso et amo altrui (v. 11, *id.*)]
 de l'hoc cuyt no, lo ver me par falsia,
 e menis sens fam, e grat me sens pruhir,
 e sens mans palp, e fai de seny follia.

Com vull muntar devall sens que no-m gir,
 e devallant puig corrent en alt loch,
 e rient plor e vellar m'és dormir,
 [Piangendo rido (v. 12)]
 e quant só fret pus calt me sent que foch,
 [Ed ardo e sono un ghiaccio (v. 2, *id.*)]
 e a dret seny jo fas ço que no vull,
 e perdent guany e-l temps cuytats més tarda,
 e sens dolor mantes de vets me dull,
 e-l simpl'anyell tinch per falsa guinarda.
 [Renarde, au féminin, en français (Tastú)]

Colquant me leu e vestint me despull,
 e trop leuger tot fexuch e gran carch,
 e quant me vany me pens que no-m remull,
 e sucre dolç me sembla fel amarch,
 lo jorn m'es nuyt e fas clar des escur,
 lo temps passat m'és present cascun ora,
 e-l fort m'es flach, e-l blan tinch molt per dur
 e sens faller me fall ço que-m demora.

No-m part d'un loch e jamés no m'atur,
 lo que no crech ivarçosament trob,

128. Cardellach copia els fragments reproduïts entre claudàtors de les notes a peu de pàgina de Torres Amat (1836, p. 332a,b).

del qui no-m fiu me tinch molt per segur,
 e-l baix m'és alt e l'alt me sembla prop,
 e vaig cercant ço que no-s pot trobar,
 e ferma veig la causa somoguda,
 [f. xiiir] e lo fons gorg aygua sus port me par,
 e ma virtut no-m te prou ne m'aiuda.

Quant xant me par de que-m prenc udular,
 e lo molt bell me semble fer e leig,
 abans m'entorn qu'en loch no vull anar,
 e no n'he pau e no tench qui-m garreig.

[Pace non trovo, e non ho da fer guerra (v. 10, *id.*)]

Açò-n ve tot per tal com vey encès
 de revers fayts aycest món e natura,
 e veu qui-m so en lurs fayt tant empès,
 que m'és forçat de viure sens mesura.

Tornada /Refrain

Prengua cascú ço que millor li és
 de mon dit, vers reverçat d'escriptura;
 e si-l mirats al dreyt e al revés,
 traure porets de l'àvol cas dretura.

59. [f. xiv^r] Mosén Jordi escribió a la mitad del siglo xiii, a saber, por los años 1250: «e no n'he pau e no tench qui-m garreig», «vol sobre-l cel e no-m movi de terra», «e no stretch res e tot lo món abràs». Francisco Petrarca los copió después (soneto 104, ver. 1, 2 y 4, edic. de Orleans 1786). Floreció un siglo después de Jordi.^{129, 130}
60. [f. xiiir] Juan Rocafort. El ilustríssimo señor don Félix Torres Amat, en su *Diccionario de escritores catalanes*, fol. 556 y 57, trae bajo este nombre la poesía siguiente:

Depertiment fet per solt e encadenat
 Tots mos delits e pensa ten joyosa
 en què mon cor solia delitar

129. Aquest és un fragment del final del foli xiv^r, però resulta més coherent situar-lo en aquest punt.

130. La suposada influència del poeta Jordi de Sant Jordi sobre Petrarca té una llarga trajectòria en els escrits apologetics sobre la llengua catalana. Basada en una cronologia errònia, la coincidència formal d'alguns versos del poeta valencià amb Petrarca serveix per argumentar la major antiguitat i preeminència del català —identificat amb la llengua dels trobadors i, en definitiva, amb la *llengua romana* dels primers testimonis vulgars— respecte d'altres llengües neollatines.

me són tornats en pena dolorosa,
 e hisch de seny, que-m cuyt desesperar.
 No-m veig ni m'hoig, tant és ma vida trista.
 Tot mon desig és que pogués morir,
 ans que jo-m vers¹³¹ absent de vostra vista
 pel cars cruel qui-m fa de vós partir.

De vós me ve lo cas qui-m met a terra,
 perquè parlàs lo que may no diguí.
 Per vós la pas, aquesta mortal guerra;
 tant hi són pres que ja no és a mi
 que returar me pugués una hora.
 E perdre-l seny com veure no us poré,
 en aquell punt que-m trobaré deffora
 l'arm-e lo cors senyore tot quant he.

A, trist, catiu! Com pens en la partida,
 pel mig del cor he desig d'esclatar.
 Lo món me fall ab dolor infinida,
 jamés mos ulls no són farts de plorar.
 O! Bé só mès en estranya pressura:
 no visch ne muyr ne sé que s'és de mi.
 Partint de vós, hon roman ma ventura,
 desert me trop, cansat, las e mesquí.

Trist, dolorós, en mal signe fonch l'ora,
 maleyt lo punt que mare-m concebé!
 Mala nesquí, car vós sou ma senyora,
 de qui jo-m part sens que may no us veuré.
 Car, en lo punt qu'absent de vós me senta,
 me pendrà mal qui nunca-m leixarà
 ffins a la mort, qui tots los mals destenta.
 E 'n lo terç jorn lo meu cors finirà.

O, partiment ab incerta jornada!
 Cruel, estrany, mala t'e conegut!

131. La lectura d'aquest mot és ambigua —*vers* o *veés*—, però, atès que la font és Torres Amat (1836, p. 557a), mantenim la forma utilitzada per aquest darrer i deixem de banda l'altra lectura possible admesa en altres edicions.

Lo cors desert, mala desamperada,
 a totes parts me trobe combatut.
 No sé dolor ne se compare pena
 a la que pas, senyora, si y pensau.
 Pus de vós part e mala sort m'amenau,
 coman me vós, senyor', a Déu siau.

[f. xliii] *Tornada*
 Vingua la mort, qui tots los mals reffrena!
 A mi, que-m part, senyora, d'on restau.
 En semblant cas, vostr'amor me deffena,
 qui-m fa restar e partir com li plau.

61. Dice Amat que es este un poema que le remitió monsieur Tastú, literato francés amante de la lengua catalana, entresacado de las poesías del *Cancionero de París*, con la siguiente nota:

Aquí nota señor Tastú que este poema, cuyo autor no se nombra, en nada cede al anterior, ni en pureza catalana, ni en ingenio, y por lo mismo inclina a que bien puede atribuirse al mismo Juan Rocafort. Es, dice, una hechicera elegía que por lo menos vale tanto como las modernas de nuestros poetas, así castellanos como franceses, y hace honor a las musas catalanas.

62. Tocante al nombre de Rocafort dice Amat:

No hemos reparado en escribir Rocafort a pesar de que en el *Cancionero de París* se lee *Roquefort*.¹³² Bien habrá podido observarse en las varias piezas que hemos copiado que nuestros mayores no eran muy escrupulosos en lo tocante a la ortografía, puesto que unas veces añadían una letra y otras la variaban.

63. Autores del Cancionero: fra Rocabertí, Luis de Requesens, Martín García, mossén Martí Gralla, mosén Jordi, mossén Arnau March, mossén Ausiàs March, mossén Jaume March, mossén Pere March, mosén Berenguer de Masdovelles, mosén Navarro, don Pedro III, don Pedro II, Petrarca, mosén Pere Despuig, Juan Pujol, Queralt, Ramió, Requesens, Rocabertí, Rocafort, Pere Serafi, mosén Bernat Serra, mosén Lleonart Sors, mosén Pere Fontanella, Traffort, don Anton Vallmanya, mossén Avinyó, Luis de Averçó —nombrado por don Juan Primero de Aragón para fundar una escuela academia de la Gaya Ciencia en Barcelona—, mosén Martí Gralla.

132. Torres Amat diu *Roquafort* (1836, p. 556b).

64. [f. xiv^r] Luis de Requesens. Sparça remitada por monsieur Tastú (fol. 452)

No vull anar en loch on dones sien
 car si jo y vaig cové qu·euré pensar,
 e cascun jorn me farte de plorar
 esmaginant los temps com se cambien.
 E plaurie'm de punt en punt morir
 com ve que pens que la que·m senyoreia
 per res al món no puch fer que la veia,
 e per ço plor jamegant e sospir.

Tornada

Hulls falaguers, mal haja qui mal mir
 com io no us veig! De què muyr de enveja.
 Mes vostr·amor axí·m capitaneia
 que, nunca us vers,¹³³ tostemps vos vull servir.

Sparça

No vull saber de res, ne vull apendre,
 ans lo que se vull tot renunciar,
 pus que jo veig lo món axí anar
 que res no val contra sort a deffendre.
 Vàlegue'm, donchs, bona sort si·l plaurà
 e lo saber romangua'n un depart,
 car yo no vull en mi manya ni art,
 ans tinch per bo ço que la sort farà.

Tornada

Hulls falaguers, si la sort ho volrà,
 si bé us teniu que no us veig sinó tard,
 ella·m darà de vós o part o guard,
 e guard vos bé qui gordar vos porà.
 (Mosén Luis de Requesens)

65. [f. xv] Poesía catalana de don Carlos Buenaventura Aribau, felicitando en 1833 al señor don Gaspar de Remissa. Se halla en las *Memorias para un*

133. Vegeu la nota 131.

diccionario crítico de escritores catalanes por el ilustrísimo don Félix Torres Amat, obispo de Astorga (nombre Aribau).¹³⁴

Adeu-siau, turons, per sempre adeu-siau,
o serras desiguals que allí en la pàtria mia
dels núbols e del cel de lluny vos distingia
per lo repòs etern, per lo color més blau.
Adeu tu, vell Montseny, que, des ton alt palau,
com guarda vigilant, cubert de boyra e neu,
guaytas per un forat la tomba del juheu
e al mitg del mar immens la mallorquina nau.

Jo ton superbe front coneixia llavors
com conèixer pogués lo front de mos parents;
coneixia també lo so de tos torrents,
com la veu de ma mare, o de mon fill los plors.
Mes, arrancat després per fets perseguidors,
ja no coneix ni sent com en millors vegadas;
axí d'arbre migrat a terras apartadas
son gust perden los fruyts e son perfum las flors.

¿Què val que m'haja tret una enganyosa sort
a vèurer de més prop las torres de Castella,
si'l cant dels trobadors no sent la mia orella
ni desperta en mon pit un generós recort?
En va a mon dols pays en alas jo em transport
e veig del Llobregat la platja serpentina
que, fora de cantar en llengua llemosina,
no·m queda més plaher, no tinch altre conort.

Plau-me encara parlar la llengua d'aquells sabis
que ompliren l'univers de llurs costums e lleys,
la llengua d'aquells forts que acataren los reys,
defengueren llurs drets, venjaren llurs agravis.
Muyra, muyra l'ingrat que, al sonar en sos llavis
per estranya regió l'accent natiu, no plora,
que al pensar en sos llars no·s consum ni s'anyora,
ni cull del mur sagrat las liras dels seus avis.

134. Torres Amat (1836, p. 48a).

En llemosí sonà lo meu primer vagit
quant del mugró matern la dolça llet bebia;
en llemosí al Senyor pregava cada dia
e càntichs llemosins somiava cada nit.
Si, quant me trobo sol, parl ab mon esperit,
en llemosí li parl, que llengua altra no sent,
e ma boca llavors, no sab mentir ni ment,
puix surten mas rahons del centre de mon pit.

Ix doncs per expressar l'afecte més sagrat
que puga d'home en cor gravar la mà del cel,
o llengua a mos sentits més dolça que la mel,
que'm tornas las virtuts de ma innocent edat.
Ix, e crida pel món que may mon cor ingrati
cessarà de cantar de mon patró la glòria;
e pàssia per ta veu son nom e sa memòria
als propis, als estranys, a la posteritat.

DEL ALFABETO¹³⁵

66. [p. 1] El alfabeto de la lengua catalana se compone de 24 letras,¹³⁶ cuya configuración y pronunciación es esta:¹³⁷

A a	pronúnciese	a
B b		bè
C c		cè
D d		dè
E e		é
F f		èf[a] ¹³⁸
G g		gè
H h		aco atxe
I i		i
J j		jota
L l		èle
Ll ll		èlla
M m		èma
N n		èna

135. Dels dos capítols inicials («Del alfabeto» i «De la pronunciación»), n'hi ha una segona redacció, més neta, en uns plecs de quartilles inclosos en el mateix manuscrit —el segon capítol no hi és sencer. Seguim mentre és possible aquesta versió, que considerem que l'autor donava per més definitiva, advertint en nota quan hi ha discrepàncies respecte a l'esberrany de la primera versió. La numeració de paràgrafs és de la versió definitiva.

136. En la primera versió diu «letras esenciales».

137. Transcrivim els accents de les *e* com en l'original perquè són rellevants. Per a una explicació de l'ús dels accents de Cardellach, vegeu l'apartat 4.3.

138. Els noms de les lletres *l*, *ll*, *m*, *n*, *r*, *s*, difereixen d'un esberrany a l'altre. En la primera versió es consigna la pronúncia de les lletres com a *el*, *ell*, *em*, *en*, *er*, *es*, denominacions, per altra part, tradicionals. En el segon esberrany, tenen els noms *ele*, *ella*, *ema*, *en*, *erra*, *essa*. El manteniment, doncs, de la forma *èf* en la segona redacció sembla un descuit de l'autor, que hem esmenat amb l'afegit de la vocal final. Altres formes no tradicionals que introdueix en la versió més definitiva són: *atxe* per *h*, *equís* per *x*. Per a la qüestió del nom de les lletres, vegeu l'apartat 4.2.

O o	o
P p	pè
Q q	cu
R r	érre
S s	èssa
T t	tè
U u	u
V v	vè
x x	équis o xeix ¹³⁹
Y y ¹⁴⁰	i grèga

67. Sin embargo, tiene también la *ch*, la *k* y la *ñ*.
68. La *ch*, que algunos llaman *che* como en español, y otros *ce-ac* o *ce-atxe*, porque se compone de la *c* y la *h*, tiene uso tan solo para la final de los nombres acabados en *c*, como veremos en su lugar.
69. La [p. 2] *k*, llamada también *ca* como en español, no tiene más aplicación que en las voces griegas¹⁴¹ escritas con ella.¹⁴²
70. La *ñ* se escribe en la lengua catalana con la *n* y la *y* unidas así: *ny*. Algunos, empero, la adoptan en determinados nombres, otros la destierran y adoptan la *ñ* española; pero debemos aplicarla a todas las palabras con la misma generalidad como los españoles la *ñ* y los franceses o italianos la *gn*. Al cabo, estos son signos convencionales y no hay para qué dar razón de su adopción; pero tampoco hay para qué desterrar del alfabeto de una lengua una letra para sustituirla otra de diferente lengua con igual sonido, sin demostrar primero que esta última lleva en si el signo característico de su pronunciación.¹⁴³

139. En la primera versió només consigna la *xeix*.

140. En la primera redacció hi apareix la lletra *Z*, però després ha estat ratllada. Això s'adiu amb el comentari que fa sobre aquesta consonant en l'apartat de la pronunciació de les consonants: «La *z* no es del alfabeto catalán» (§ 208).

141. En la primera versió diu «los nombres griegos o estrangeros a la lengua».

142. En la primera versió afegeix «y aun se le ha substituido la *C* en todos los casos».

143. La redacció de la primera versió era més clara en aquest punt: «Algunos la adoptan en determinados nombres, quizá para conformarse con la escritura castellana, pero la pureza de la lengua exige que se adopte en todos los casos por regla general».

DE LA PRONUNCIACIÓN

PRONUNCIACIÓN DE LAS VOCALES

71. Las letras vocales son cinco: *a, e, i, o, u*. Hay también la *y* con el doble uso de consonante.
72. La *a, e, i, u* se pronuncian claras como en castellano¹⁴⁴ hallándose solas. La *o*, hallándose sola, tiene un sonido oscuro que participa de *u*. Así, por ejemplo: *Joan o Pere*, se pronunciará *Joan u Pere*.
73. [p. 3] La *a, i, u* conservan todo el sonido en cualquier parte de una palabra en que se hallen. La *e* y la *o* tienen otros sonidos que explicaré.

PRONUNCIACIÓN DE LA E

74. La *e* catalana tiene tres sonidos: uno claro y distinto, como la *e* española y la *e* francesa abierta; otro obscuro; otro mudo. Lo mismo que en francés podríamos, pues, dividir la *e* en abierta, cerrada y muda.
75. La *e* abierta se pronuncia como en castellano *el concierto, acierto, cerré*, y en catalán *concert, acert, cera*, que significan ‘concierto’, ‘acierto’, ‘cera’.^{145, 146}
76. La *e* cerrada tiene un sonido entre *a* y *e* abierta. Su pronunciación se

144. En la primera versió diu «español».

145. Els exemples que dona en la primera versió són: «*res* que significa ‘nada’; *ble*, ‘metxa’; *crec*, ‘yo creo’, etc.».

146. No s’ha d’interpretar que Cardellach s’errés en la comparació del so *e* en la paraula castellana *concierto* amb el so *e* de la paraula catalana *concert*. En aquell moment, la pronúncia coneguda dels mots castellans era *conci*[ε]*rto*, *aci*[ε]*rto*, *cerr*[ε]. Així ho ratifica una indicació de Pers i Ramona (1847, p. 10) descrivint la *e* del castellà corresponent a la *e* oberta del català: «*E* tampoch té més que un so y es pronuncia com la *e* dels mots: *carena, arena, pena*». Més d’un segle més tard (1976), en una entrevista de Joaquín Soler Serrano a una persona culta, llegida i viatjada com Josep Pla, l’escriptor català pronunciava en castellà *pi*[ε]*l*, *imm*[ε]*nsa*, *hi*[ε]*rba*, *bu*[ε]*no*, *encu*[ε]*ntro*, etc.

consigue abriendo los dientes un poco, y haciendo sobresalir sin esfuerzo los labios, o bien teniendo la boca abierta en su estado natural. Así, por ejemplo, se pronuncia la *e* de *festa* ‘fiesta’, *pell* ‘piel’, *test* ‘tiesto’, *Déu* ‘Dios’.¹⁴⁷

77. La *e* muda tiene siempre un sonido de *a* breve; hállese al principio, hállese al fin de dicción. Por esta causa se observa que muchos escriben con *a* sílabas que deben serlo con *e*, v. gr.: *parayra*, *traball*, *classa* — ‘parayre’, ‘trabajo’, ‘clase’ —, en vez de *parayre*, [p. 4] *treball*, *classe*; equivocación debida tan solo al sonido mudo de la *e* convertido en *a*.
78. [p. 19] La pronunciación abierta o cerrada de la *e* es tan esencial distinguirla como que este solo sonido sería causa de expresar una cosa por otra. Para precaver este inconveniente, pongo a continuación las voces que, escribiéndose de una misma manera, tienen [p. 20] la *e* diversamente acentuada con significado diferente.¹⁴⁸

Pronunciación con e abierta

<i>séba</i>	‘cebolla’
<i>réyna</i>	‘resina’
<i>vermell</i>	adj. ‘vermejo’
<i>deu</i>	‘nº 10’ y ‘debe’ 3º del sing. pres. ind. de <i>deber</i>
<i>aném</i>	pres. de suj. de <i>anar</i>
<i>péra</i>	‘una pera’

Pronunciación con e cerrada

<i>sèba</i>	pronombre ‘suya’
<i>rèyna</i>	la reyna ¹⁴⁹
<i>vermèll</i>	subs. instrumento como podadera
<i>Dèu</i>	‘Dios’
<i>anèm</i>	imperativo
<i>Père</i>	‘Pedro’

147. En la primera versió, l’explicació és més llarga: «La *e* cerrada se pronuncia entre *a* i *e* abierta, achicando un poco la abertura de la boca, soltando los labios sin esfuerzo y como si la mandíbula inferior o la barba se adelantase un poco perdiendo la juntura con la mandíbula superior, cuya posición facilita por necesidad la pronunciación de la *e* cerrada». Els exemples també són diferents: «Así se pronuncia *breu* ‘breve’, *Déu* ‘Dios’, *fusell* ‘fusil’, *pell* ‘piel’, *bell* ‘viejo’, *test* ‘tiesto’, etc.».

148. En la llista que segueix, i per coherència amb el discurs gramatical, que té en aquest punt un cert caràcter de prescripció ortogràfica, reproduïm els accents gràfics dels mots inventariats tal com els estableix l’autor (sobre aquesta qüestió, vegeu l’apartat 4.3).

149. Aquest exemple, que fa referència a les paraules actualment grafiades *reïna* i *reina*, comporta certes dificultats d’interpretació. Cardellach posa *reïna* ‘muller del rei’ com un exemple de *e* tancada, i això és així en bona part dels dialectes catalans, encara que en els parlars orientals de més al nord (bisbats de Girona, Vic, etc.) la pronúncia d’aquesta *e* vacil·la i tendeix ser oberta. Pel que fa al mot *reina* amb *e* oberta, amb el sentit de ‘resina’, cal entendre que es tractaria de la forma resultant d’un desplaçament accentual sobre el mot *reïna*, que recullen tant el *Diccionari català-valencià-balear* (DCVB) com el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* (DECat) —el DCVB, a més, la documenta amb *e* oberta en diversos llocs del Principat. Tenint en compte tot això, l’exemple de Cardellach és perfectament vàlid.

<i>féu</i>	2º del plur. pres. de indicativo de <i>fer</i>	<i>fèu</i>	3º del sing. del pret perf. de indic.
<i>sec</i>	‘seco’	<i>sèch</i>	
<i>Jep</i>	dim. de ‘José’	<i>jèp</i>	‘joroba’
<i>bé</i>	cabeza y voz de ganado	<i>bè</i> adv.	‘bien’[...]
<i>fé</i>	‘la fe’ y ‘heno’	<i>fèr</i>	‘hacer’
<i>té</i>	‘el té’	<i>tè</i>	3º del sing. ind pres. de <i>tenir</i> ‘tener’
<i>sèlla</i>	‘ceja’	<i>sèlla</i>	‘silla’ (§ 78)
<i>bèlla</i>	‘hermosa’	<i>vèlla</i>	‘vieja’
<i>nét</i>	‘limpio’	<i>nèt</i>	‘nieto’
<i>cens</i>	‘censo’	<i>sens</i>	‘sin’
<i>cents</i>	‘cientos’		
<i>méu</i>	voz del gato	<i>mèu</i>	‘mío’
<i>séu</i>	‘cebo’	<i>sèu</i>	‘suyo’
<i>vénen</i>	‘aquellos venden’	<i>vènen</i>	‘aquellos vienen’ ¹⁵⁰

79. [p. 4] La pronunciació clara u obscura de esta vocal cambia [pues] enteramente la significació de muchas palabras. Para ocurrir a este inconveniente, demos reglas para conocer cuando la *e* es abierta, cuando es cerrada y cuando muda.

80. Se pronuncia clara y distinta como en español la *e* catalana:

1.º En todos los nombres diminutivos, sean substantivos o adgetivos, v. gr.: *sotet* ‘hoyuelo’, *xiquet*.

2.º En las terminaciones en *-et* de los nombres positivos, como *barret* ‘sombrero’, *estret* ‘estrecho’, etc. Exeptúanse *plet* ‘pleyto’, *secret* ‘secreto’, *fet* ‘hecho’, *ret* ‘redecilla’, *tret* —participio ‘sacado’ y nombre ‘tiro’—, *explet* ‘siembra’, *goret*,¹⁵¹ *net* ‘nieto’, *bestret* ‘adelantado’, en los cuales es cerrada la *e*.

3.º Las terminaciones en *-ern* son abiertas, como *pern* ‘perno’, *hibern* ‘invierno’, *infern* ‘infierno’, *etern* ‘eterno’, y las en *-erm*, como *herm*.

150. Tot aquest § 78, que va encapçalat en el manuscrit amb l'epígraf «Advertencia», es troba situat, en la redacció que seguim, una mica més endavant, al final de tot l'apartat de l'apòstrof, que neix com una derivació del de la «Pronunciació de la *e*». Com que, en l'emplaçament en què finalment es troba, aquesta reflexió ha quedat aïllada de la resta de consideracions sobre les *e*, hem decidit moure-la en aquest punt, que ens sembla més natural.

151. Manca l'equivalent en castellà *barbecho*, que Cardellach no devia conèixer bé i no devia aparèixer en els diccionaris que tenia a mà: no es troba en l'Esteve-Belvitges-Juglà (1803); en canvi, sí el dona el Labèrnia (1839-1840). Segons Coromines, tant en la forma *goret* com en la forma *guaret*, es detecta una pronúncia amb [ɛ] en les zones urbanes per analogia amb els finals en *-et* dels diminutius i desconeixement del mot. La pronúncia documentada a bastament en les zones rurals, sense vacil·lació, i en tot el domini lingüístic és amb [e] (DECat s. v. *guaret*). Hem de pensar, doncs, que Cardellach co-neixia bé el mot i el pronúncia amb [e].

4.º Las terminaciones en *-eitg*: *safareitg* ‘algibe’, *paseitg* ‘paseo’, *maneitg* ‘manejo’, *festeitg* ‘festejo’. Exceptúase *reitg* ‘especie de hongo’, cuya *e* es cerrada.

5.º La *e* final larga, o en la que recae el acento de la palabra, es también clara, como en *bitè* ‘una res’, *ble* ‘mecha’, *re* ‘nada’, *vostè* ‘usted’.

6.º Las terminaciones en *-ert*, como *concert* ‘con[p. 5]cierto’, *vert* ‘verde’, *expert* ‘experto’.

7.º Las finales de *-eu*, así de nombres como de verbos en la tercera persona del singular y segunda del plural del presente de indicativo.¹⁵² Exceptúanse *neu* ‘nieve’, *breu* ‘breve’, *feu* —tercera persona del singular del pretérito perfecto de indicativo del verbo *fer* ‘hacer’—, *Déu* ‘Dios’, *greu* —adverbio de la frase *saber greu* ‘saber mal’ o ‘repugnar’—, y los pronombres *meu* ‘mío’, *teu* ‘tuyo’, *seu* ‘suyo’, que la tienen cerrada.

8.º La terminación *-ech* de la primera persona del singular del presente de indicativo y la de los nombres sustantivos: *plech* ‘pliego’, *burrech* ‘una res’, etc.¹⁵³ Exceptúanse *sech* ‘rasgón’, *brech* ‘pico’, *rech* ‘alcantarilla’, *grech* ‘griego’, *eixech* ‘desgracia’, *prech* ‘ruego’, *bech* ‘pico’, que la tienen cerrada.

9.º Las terminaciones de *-el* y *-elt* también son claras, como *arrel* ‘raíz’, *fiel* ‘fiel’, *pèl* ‘pelo’, *esbelt* ‘esbelto’, *empelt* ‘engerto’.

10.º La primera persona del plural del presente de subjuntivo de la primera conjugación y la primera del plural del presente de indicativo de la segunda conjugación, que acaban en *-em*, es también abierta. Exceptúase el verbo *anar*, que tiene cerrada la terminación *-em* del imperativo: *aném nosaltres* dirá y no, *anèm nosaltres* ‘vamos’.¹⁵⁴

11.º Es también clara la terminación de *esquerp* ‘uraño’, *verb* ‘verbo’ y otras, menos la de *serp* ‘sierpe’, que es cerrada.

12.º Igualmente es clara la pronunciación de *vers* ‘verso’, *envers* ‘hacia’ —pronúnciese *embès*—, *ters* ‘tercio’, *invers* ‘inverso’, cuya terminación [p. 6] equivale al plural de los acabados en *-ert*, que tienen también la *e* clara.

La misma terminación de *-ers* es cerrada en nombres de pueblos, en cuya pronunciación se deja la *r*: *Calders*, *Granollers*, y en el plural de nombres sustantivos acabados en *-er*, como se dirá hablando de la *e* cerrada.

152. Cardellach devia estar pensant en exemples com *ell seu*, *ell beu*, d’una banda, i, de l’altra, en *vosaltres mengeu*, *canteu* —vegeu més endavant (§ 428-441 i § 460) per a les terminacions *-am*, *-au* / *-em*, *-eu* del present d’indicatiu.

153. «y así todas las primeras personas del presente de indicativo de los verbos en *-er* y en *-ir* que tienen esta terminación, como se verá en su lugar.»

154. Accentuo gràficament aquí els dos mots, encara que això contravingui la convenció ortogràfica general, per marcar els dos timbres de la *e* i fer que s’entengui bé l’explicació de Cardellach. En el manuscrit original, l’autor marca les dues pronunciacions amb els accents invertits, d’acord amb el seu ús, que ja hem explicat a 4.3: el so obert es marca amb l’accent que avui en diem agut, i el so tancat, amb l’accent greu.

81. Es cerrada la *e*:

1.º En las terminaciones en *-eix*, como *deix* ‘dejo’, *feix* ‘haz de leña’, *greix* ‘grasa’.

2.º En todos los participios de presente, nombres y adverbios acabados en *-ent*. Así: *enteniment* ‘entendimiento’, *solament* ‘solamente’, *estenenent* ‘extendiendo’. Exceptúase *habent*, participio de presente del verbo *haber*, que tiene la *e* clara porque la tiene también el infinitivo.

3.º En las terminaciones en *-est*, como *llest* ‘listo’, *secrest* ‘secuestro’, *prest* ‘presto’, *test* ‘tiesto’, etc.

4.º En las terminaciones en *-ell*: *cascabell* ‘cascabel’, *baixell* ‘bajel’, etc. Exeptúanse *vermell* ‘vermejo’, *consell* ‘consejo’, *aparell* ‘aparejo’, *rubell* ‘moho’, y también ‘yema de huevo’, *parell* ‘par’, *cabell* ‘cabello’, *donsell* ‘doncel’,¹⁵⁵ donde es abierta la *e*.

5.º Es también cerrada la *e* en las terminaciones en *-es*, cuando en ellas recae el acento. Exeptúanse *tres* ‘tres’, *res* ‘nada’, *espès* ‘espeso’, *estès* ‘estendido’, *pretès* ‘pretendido’, *encès* ‘encendido’, *comès* ‘cometido’, y participios de pretérito de los verbos acabados en *-endrer*¹⁵⁶ y en *-trer*,¹⁵⁷ *pagès* ‘labrador’ y algún otro cuya final es abierta.

82. Regla: Todos los compuestos y derivados de [p. 7] las terminaciones sentadas siguen el acento marcado en cada una de ellas. Así, en las terminaciones en *-et*, que son claras, hállese el acento para el femenino, como de *estret* ‘estrecho’, *estreta* ‘estrecha’. De los diminutivos que siguen esta regla, hállese comprendidos los diminutivos femeninos: de *espasa* ‘espada’, *espaseta* ‘espadilla’; de *taula* ‘mesa’, *tauleta*. De las terminaciones en *-ern*, que son también claras, deduciré que es abierta la *e* de *infernàl*, *hibernal*, *eternisar*. De la pronunciación clara de las terminaciones en *-eitg*, sacaré el acento de *manejar* ‘manejar’, de *corretja* ‘correa’, etc.¹⁵⁸83. Así de las demás terminaciones, cuyo examen, más que otras reglas, puede facilitar el conocimiento del acento de la *e* en medio de dicción, bien

155. Coromines (DECat s. v. *donzell*) nota que el mot *donzell* ‘planta’ —també escrit *doncell* en ocasions— és present en tot el domini català, i que si bé en català nord-occidental la pronúncia de la *e* és sempre tancada, en el català oriental la pronúncia és [e] en moltes zones: [dunzeɫ]. Aquesta constatació avala la decisió de Cardellach, parlant del català oriental, de considerar *donzell* com a part d’aquesta llista d’excepcions.

156. És a dir, els participis de verbs com *atendre* > *atès*, *fendre* > *fes*, etc.

157. Cardellach deu estar pensant en el verb *metre* i tots els seus compostos: *admetre* > *admès*, *ometre* > *omès*. Altres verbs acabats en *-tre*, com *batre*, *fotre*, etc., fan el participi acabat en *-ut*.

158. En la major part d’aquests darrers mots —*infernàl*, *hibernal*, *eternisar* i *manejar*— falla la regla establerta, perquè la *e* és en posició àtona i, per tant, la pronúncia no és pas de *e* oberta sinó de vocal neutra. És estrany que el gramàtic es confongui aquí, perquè precisament aquest fenomen és el que es descriu en els paràgrafs següents.

que, en la precipitación del habla, la *e* en medio de dicción se confunde con el sonido ligero de la *a*, que es el que produce la *a* muda en la lengua catalana cuando sobre ella no recae el incremento del nombre.

84. Basta notar que en la lengua catalana hay una multitud de nombres acabados en *-er* larga, cuya *e* es cerrada por la fuerza de la *r*, que no se pronuncia. Empero tales voces se escriben con *-r* porque de suprimirla resultaría la conversión de la *e* cerrada en *e* muda, a menos de acentuarla —que es lo que algunos practican, porque no ven en la pronunciación articulada la *-r* final. De este [p. 8] modo escribimos:

<i>fer</i> , verbo <i>hacer</i> ,	pronúnciase	<i>fé</i>
<i>carrer</i> ‘calle’		<i>carré</i>
<i>paper</i> ‘papel’		<i>papé</i>
<i>carreter</i> ‘carretero’		<i>carreté</i>

En esta terminación acaban casi todos los nombres de oficios, como *droguer* ‘droguero’, *sabater* ‘zapatero’, *forner* ‘hornero’, *calderer* ‘calderero’, etc.

Exeptúase *haber* y *saber*, que tienen la *e* abierta, sin embargo de suprimírseles también la *r* en la pronunciación.

85. La *-r* final de los verbos en *-ar*, *-ir* tampoco se pronuncia.
 86. En los verbos de la segunda conjugación acontece que la final en *-er* es breve, por cuya causa se pronuncia como *e* muda, y por tanto con el sonido ligero de *a* que le corresponde; y así, las demás finales breves de *-er*:

<i>bàtrer</i> ‘batir’	pronúnciase	<i>batra</i>
<i>néixer</i> ‘nacer’		<i>neixa</i>
<i>estrènyer</i> ‘estrechar’		<i>estrenya</i>
<i>càurer</i> ‘caer’		<i>caura</i>
<i>crèurer</i> ‘creer’		<i>creura</i>
<i>ríurer</i> ‘reir’		<i>riura</i>
<i>plòurer</i> ‘llover’		<i>ploura</i>
<i>ésser</i> ‘ser’		<i>essa</i>

87. Lo mismo sucede en las terceras personas del plural del indicativo de los mismos verbos:

<i>aquells</i> <i>baten</i>	pronúnciase	<i>batan</i>
<i>neixen</i>		<i>neixan</i>
<i>cauen</i>		<i>cauan</i>

88. Igual acento mudo tiene la *e* final breve:

<i>compte</i> 'cuenta'	pronúnciase	<i>compta</i>
<i>llibre</i> 'libro'		<i>llibra</i>
<i>tretze</i> 'trece'		<i>tretza</i>

89. [p. 9] En la pronunciación de esta final se observan dos cosas extremas, a saber: que en la Cerdaña, condado de Urgel y otras partes de Cataluña, avezados a la pronunciación final de la *e* con sonido de *e* claro, pronuncian con *e* finales de nombres escritos con *a*; y en la parte baja de Cataluña, con el sonido mudo de la *e*, escriben y pronuncian con *a* finales de nombres que se escriben con *e*.

90. Para unos y otros se establece que se escriben con *e* las finales breves de nombres masculinos:

<i>lo coure</i> 'el cobre'	no diré ¹⁵⁹	<i>lo coura</i>
<i>lo pare</i> 'el padre'	no escribiré	<i>lo para</i>
<i>lo llibre</i> 'el libro'	no escribiré	<i>lo llibra</i>
<i>l'ayre</i> 'el ayre'	y no	<i>l'ayra</i>
<i>lo frare</i> 'el frayle'	y no	<i>lo frara</i>

91. Y se escriben con *a* las finales de nombres femeninos. No escribiré pues *le garse* o *les garses* 'las garzas', sinó *la garsa*; *les comes* 'las piernas', sinó *las camas*.

92. Es muda también la *e* final breve de las terminaciones en *-ech*:

<i>màstech</i>	pronúnciase	<i>màstach</i>
<i>róssech</i>		<i>rósach</i>
<i>rústech</i> 'rústico'		<i>rústach</i>

Y en otra cualquier final, con tal que sea breve.

93. En principio de dicción se pronuncia tan sutil que más bien se suprime que no que deja percibir un sonido. De esta manera:
[p. 10]

<i>esgrima</i> 'esgrima'	pronúnciase	<i>asgrima</i> o <i>sgrima</i>
<i>estrella</i> 'estrella'		<i>astrella</i> o <i>strella</i>
<i>esquella</i> 'cencerro'		<i>asquella</i> o <i>squella</i>
<i>embà</i> 'tabique'		<i>ambà</i> o <i>mbà</i>

159. Aquest *diré* sembla un lapsus, ja que clarament l'autor està tractant una qüestió ortogràfica i que correspon, per tant, a l'escriptura, com ja queda ben palès en els exemples posteriors: «no escribiré...». En qualsevol cas resulta ben il·lustratiu de com l'ortografia i l'ortologia es barregen sovint en les obres gramaticals d'aquesta època.

94. Como los pronombres *me, te, se* tienen muda la *e* y la dejan por lo regular uniéndolos a algún verbo —cuya regla siguen también los artículos y los pronombres *nos, vos, lo*—, tratemos del apóstrofo.

DEL APÓSTROFO¹⁶⁰

95. Es el apóstrofo una virgulilla o coma (') que se pone en lugar de la *a, e*, o de los pronombres *me, te, se, la, lo, los, nos, vos*, y de la partícula con vices de pronombre *ne*, y otros.¹⁶¹
96. El señalamiento del apóstrofo varía según la parte donde se suprime la vocal o según sea la parte donde queramos unir los artículos o pronombres que afecta.
97. El único artículo que sufre contracción es el masculino *lo* (y el femenino *la*); el mismo artículo cuando es neutro no la sufre jamás.
98. Cuando al artículo le sigue un nombre que principie con vocal, artículo y nombre se unen en la pronunciación, mas no en la escritura, la cual debe conservar todas las letras, o cuando más debe marcar el apóstrofo en lugar de la vocal del artículo. Por e[p. 11]gemplo:

diré	escribiré
layre 'el ayre'	lo ayre o l'ayre
lart 'el arte'	lo art o l'art
lignocència 'la inocencia'	la o l'ignocència
lescala 'la escala'	la escala o l'escala
lasfors 'el esfuerzo'	lo esfors o l'esfors

99. El plural del artículo femenino no tiene contracción, pero el del artículo masculino *los* la tiene constantemente, por manera que en vez de pronunciarse como *ls* se articula *als*. En la escritura, empero, o debe escribirse como es o se escribirá 'ls, con apóstrofo antes, porque allí es donde hay la contracción.¹⁶²

160. Aquest apartat sobre l'apòstrof i les elisions vocàliques potser seria més lògic que anés darrere del subcapítol sobre la pronunciació de les vocals (*e* i *o*). No és clar per què s'insereix aquí, però és així en les dues versions que conservem d'aquesta part de la gramàtica, segurament perquè en la seva gènesi hi ha la constatació de la neutralització i afebliment de les vocals àtones, especialment la *e*. En el manuscrit, l'apartat sobre la pronunciació de la *e* encara es reprèn, al final d'aquest, amb una «Advertencia» que, en l'edició, hem situat més amunt, per evitar-ne l'aïllament (§ 78); llavors el text continua amb la «Pronunciación de la o». En la primera versió de l'obra, molt menys estructurada, tots els advertiments sobre l'apòstrof s'insereixen entre les observacions a la pronúncia de la *e*, sense un encapçalament diferenciat.

161. En la primera versió, i a propòsit del *ne*, adverteix: «y como se observa no solo se suprime la *e* sino que antes se hace sonar algún tanto la *a*: *ne tinc molts* dirà *an tinc molts* y se escribirá *n' tinc molts*, etc.».

162. Lògicament, en tota aquesta secció mantenim l'ús dels apòstrofs tal com apareix en el manuscrit, encara que no concordi amb l'ús normatiu actual.

diré pues	y escribiré
<i>alsayres</i> (con <i>a</i> breve)	<i>los o 'ls ayres</i>
<i>alsarts</i>	<i>los o 'ls arts</i>
<i>alsesforsos</i>	<i>los o 'ls esforsos</i>

100. Cuando el nombre que sigue al artículo masculino empieza con conso-
nante, el artículo se apostrofa también.

diré	escribiré
<i>alpare</i> (<i>a</i> breve)	<i>lo o l'pare</i>
<i>alcistell</i> 'el cesto'	<i>lo o l'cistell</i>

101. Los pronombres *me*, *te*, *se*, *lo* se apostrofan también, ora empiece con
vocal ora empiece con consonante el verbo que les siga. Hay sin embargo que
notar que, cuando el verbo que [p. 12] sigue empieza con vocal, el pronom-
bre se pronuncia unido con el verbo, como el artículo en igual caso.

diré	escribiré
<i>manimo</i> 'me animo'	<i>me animo o m'animo</i>
<i>tadornas massa</i> 'te adornas demasiado'	<i>te o t'adornas massa</i>
<i>laprecio</i> 'lo aprecio'	<i>lo o l'aprecio</i>
<i>salsà</i> 'se alzó'	<i>se o s'alsà</i>
<i>nascullo</i> 'de eso escojo'	<i>ne o n'escullo</i>

102. Pero cuando el verbo que les sigue empieza con consonante, entonces,
demás de no pronunciarse la *e* o la *o*, precede al pronombre el sonido de *a*,
como se dijo también del artículo en casos iguales.

diré pues	y escribiré
<i>am compadesch</i> 'me compadezco'	<i>me o 'm compadesch</i>
<i>at portas bé</i> 'te portas bien'	<i>te o 't portas bé</i>
<i>as diverteix</i> 'se divierte'	<i>se o 's diverteix</i>
<i>al feren rey</i> 'lo hicieron rey'	<i>lo o 'l feren rey</i>
<i>an pòrtan</i> 'llevan de aquello'	<i>ne o 'n portan</i>

103. Conocidas estas observaciones, diré que, hallándose los pronombres
en medio de dos palabras, de las cuales la primera acaba y la segunda em-
pieza en vocal, se unen a la segunda palabra, que siempre es un verbo
cuando la oración no es de imperativo, porque afectan a esta con preferen-
cia. Por ejemplo:

[diré]	escribiré
<i>ja manimo</i> 'ya me animo'	<i>ja m'animo</i>
<i>no tantreguis</i> 'no te entregues'	<i>no t'entreguis</i>

<i>ara salsa</i> ‘ahora se levanta’	<i>ara s’alsa</i>
<i>no laprecio</i> ‘no lo aprecio’	<i>no l’aprecio</i>
<i>jo nastudio</i> ‘yo estudio el tal libro’	<i>jo n’estudio</i>

104. [p. 13] Pero cuando está en medio de dos palabras, la primera de las cuales acaba con vocal y la segunda principia con consonante, entonces se une el pronombre a la primera palabra:

[diré]	[escribiré]
<i>aquí m tens</i> ‘aquí me tienes’	<i>aquí m’tens</i>
<i>demà t veuré</i> ‘mañana te veré’	<i>demà t’veuré</i>
<i>ja s publica</i> ‘ya se publica’	<i>ja s’publica</i>
<i>no l perdono</i> ‘no le perdono’ ¹⁶³	<i>no l’perdono</i>
<i>ónsan fèrem</i> ‘hicimos once’	<i>onse n’fèrem</i>

105. Empero cuando los pronombres se hallan en medio de dos consonantes, entonces los pronombres se pronuncian con el sonido de *a* al principio o al fin:

<i>diré</i>	<i>escribiré</i>
<i>aixís ma tindràs</i> o <i>aixís am tindràs</i>	<i>aixís m’</i> o <i>’m</i>
<i>aixís ta veuré</i> o <i>aixís at veuré</i>	<i>aixís t’</i> o <i>’t</i>
<i>aixís sa publica</i> o <i>aixís as publica</i>	<i>aixís s’</i> o <i>’s</i>
<i>aixís lo perdono</i> o <i>aixís al perdono</i>	<i>aixís lo</i> o <i>’l</i>
<i>aixís na farem</i> o <i>aixís an farem</i>	<i>aixís n’</i> o <i>’n</i>

106. Estos mismos pronombres, después del imperativo, no dejan entreoír ninguna vocal, menos cuando el imperativo acaba con consonante o con el diptongo de *au*, *eu*, *iu*, en cuyo caso conserva el pronombre su acento mudo natural. De todos modos, el pronombre se une al verbo, apostrofado o no, según indique la pronunciación.

Egemplos de la segunda persona del singular:

<i>apàrtat</i> ‘apártate’	en vez de <i>aparta te</i>
<i>ajúdam</i> ‘ayúdame’	en vez de <i>ajuda me</i>
<i>guàrdal</i> ‘guárdalo’	en vez de <i>guarda lo</i>
<i>guàrdan</i> ‘guarda de esto’	en vez de <i>guarda ne</i>
<i>conservis</i> ‘consérvese usted’	en vez de <i>conservi se</i>

163. El text diu «nollperdono».

[p. 14] Al contrario, no escribiré ni diré: *prent'* ni *prenat la pena* 'tómame la pena', sino *prente la pena*, ni *treum'* o *treuam d'aquí* 'sácame de ahí', sino *treume d'aquí*, ni tampoco *fesn'* o *fesan tants* 'haz tantos', sino *fesne tants*, ni *remetl'* o *remetal* 'remítelo' sino *remetlo*.¹⁶⁴

Egemplos de la segunda del plural:

lligaulo, ensenyaume 'atadlo, enseñadme'
bebeulo, cregueume 'bevedlo, creedme'
beneñulo, seguiume 'bendecidlo, seguidme'

Egemplos de la tercera del plural:

<i>ajudinme</i> 'ayúdenme ustedes'	—no dirà <i>ajudinm'</i>
<i>guiinte bonas màccimas</i>	'guíente buenas máximas'

107. Como se ha dicho ya que las *r* de la terminación de todos los verbos se suprimían en la pronunciación, de aquí resultan dos modos, y ambos vulgares,¹⁶⁵ de unir el pronombre al infinitivo: uno con todas las letras del infinitivo, otro con la *r* suprimida.

El primer modo, que es más culto, exige la pronunciación natural del pronombre, y el segundo, que es vulgar, lo apostrofa, conforme a la regla precedente (§ 106).¹⁶⁶

Del primer modo diré *No vol donarme lo qu'és meu*. [p. 15] Del segundo modo diré *No vol donam lo qu'és meu*. Pero de todos modos debo escribir la frase como es en sí, y no como dice la pronunciación.

108. Las reglas dadas por los pronombres *me*, *te*, *se* pueden servir para los plurales *nos*, *vos*. La diferencia notable que hay está en que casi siempre se pronuncian suprimiéndoles la *o* y diciendo *ans*, en vez de *nos*, y *aus*, en vez de *vos*, variación notable que ciertamente nos haría ininteligible el signifi-

164. En tot aquest apartat sobre l'apòstrof no apliquem del tot els criteris d'edició establerts en la transcripció dels exemples. Concretament, no introduïm guionets o punts volats, no regularitzem els apòstrofs i no apliquem el criteri de separació de paraules. D'una banda, no sempre és clar quan l'autor reproduïx seqüències fonètiques i quan els exemples són «d'escriptura». De l'altra, la coherència del discurs exigeix respectar els criteris per a l'apostrofació dels clítics que el text mateix estableix, i en aquest context, la introducció de guionets o d'altres convencions tipogràfiques actuals, a banda que no permetria tampoc assolir un aspecte regular en l'escriptura dels exemples, desvirtuaria la proposta ortogràfica implícita. Tampoc no posem accents en els exemples, per les mateixes raons.

165. Cal entendre que totes dues maneres són vives en el parlar, es diuen parlant sense afectació. *Vulgar* no s'oposa, doncs, en aquest cas, a *culto* —de fet, de seguida veurem que un dels dos *modos* és considerat, precisament, més culte.

166. Hem esmenat el número del paràgraf de referència d'acord amb la numeració actual. En el manuscrit el número que apareix és el 12.

cado de la palabra a no saber el porqué de su uso. Muchos hay, sin embargo, que pronuncian ambos pronombres como son, en honor a la pureza del language.

Bajo este supuesto, si al pronombre le sigue vocal, diré *Ans alsarem en massa* ‘Nos levantaremos en masa’, pero escribiré *nos alsarem*; *Vos armareu de una daga* ‘Os armaréis de una daga’, o bien *aus armareu*, pero siempre escribiré *vos armareu*.

Si le sigue consonante, diré *Ans proposem lo bé* ‘Nos proponemos el bien’, *Aus toca ma defensa* ‘Vos toca mi defensa’, [p. 16] o bien *Vos toca ma defensa*, y así lo escribiré también.

Si se hallan en medio de dos vocales, la *s* del pronombre se une a la segunda palabra con un silbido dulce y suave como la *r* española no cerrada o la *s* francesa. Así pues, en conversación diré *Sempran-sangànyan* ‘Siempre nos engañan’, y deberé escribir *Sempre nos engànyan*, o apostrofado *Sempre’ns engànyan*. Lo mismo será por el *vos* —*Semprau-sangànyan*—, y también escribiré: *Sempre vos*, o *sempre’us engànyan*.

El que oiga las *ans* de *Sempre ans angànyan* y las oiga unidas, no podrá dejar de escribir mal, si ignora que la *a* final de *sempre* es el sonido mudo de la *e* (*sempre*) según las reglas dadas; que la *a* de *ans* o *aus* no es más que el sonido leve del apóstrofo del pronombre *nos* o *vos* que se une al primer nombre, tanto por las reglas dadas para cuando un pronombre se halla entre dos vocales, como para evitar el encuentro de dos vocales; y que la *a* de *anganyar* tampoco no es más que el sonido mudo que tienen las *en* en principio de dicción según dijimos ya (§ 93).¹⁶⁷

109. [p. 17] Únicamente se pronuncian como son los pronombres *nos*, *vos* cuando siguen al infinitivo pronunciado también con todas sus letras: *Vax a donarvos bons consells* ‘Voy a daros buenos consejos’, *Res més propi per portarnos al precipici* ‘Nada más propio para llevarnos al precipicio’.

110. Pero cuando al infinitivo se le suprime la *r* siguen apostrofados. Así:

donaus por *donar-vos*
portans por *portar-nos*

111. *Nos* se pronuncia como es en el imperativo:

alsemnos ‘levantémonos’
socorreunos ‘socorrednos’

167. Hem corregit la referència d’acord amb la numeració de paràgrafs actual. En el manuscrit hi llegim: «pág. 9».

No puede pronunciarse de otra manera. Pero se apostrofa en la segunda persona del singular: *alsans*’, *socorrans*’ por *alsanos*, *socorranos*; mas no cuando acaba con consonante o diftongo: *fesnos*, *treunos* —dícese empero *fens*’.

112. Vos puede pronunciarse de ambas maneras: *alseus* o *alseuvos* ‘levantaos’.

113. Las mismas reglas se observan, cuando en la oración imperativa hay dos o más pronombres, o pronombre y artículo.

Así diré: *Fesmal favor de donarman* ‘Hazme el favor de darme de eso’, pero escribiré: *Fesme l’favor de donarmen*’ o *donarme n*’.

Feunos al favor de donansan. ‘Hacednos el fa[p. 18]vor de darnos de eso’, o bien *Feunos al favor de donarnosen*, mas tendré cuidado de escribir: *Feunos l’ favor de donarnos n*’

Dícese también *Treyeuvosho del cap* o *treyeusho del cap* ‘sáqueselo usted de la cabeza’, mas escribiré *treyeuvosho*; *gardeusan* ‘guardaos de ello’ por *gardeuvos n*; *portalsal* ‘llévaselo’ o ‘llévalo a ellos’ por *portals’l* o *porta’ls l*; *portemsanho* o *portemnosho* ‘llevémonoslo’ o ‘llevémonos esto’ [por] *portemnosho*.

114. También se apostrofan la preposición *de*, *per* y la conjunción *que*: el *de* y *que* cuando les sigue nombre que empiece con vocal, y el *per* o *pera* cuando le sigue artículo masculino.¹⁶⁸

<i>en temps d’hivern</i>	‘en tiempo de invierno’
<i>saber d’escriúrer</i>	‘saber de escribir’
<i>dich qu’és veritat</i>	‘digo que es verdad’
<i>lo govern qu’aspira</i>	‘el gobierno que aspira’

El apóstrofo es conforme a la pronunciación; pero pueden así la preposición, como la conjunción, escribirse sin él.

115. La preposición *per* o *pera* se desfiguran en [p. 19] la pronunciación, de tal manera que no le queda más que la *p*, ya porque la final *er* se convierte en *a* breve (§ 86),¹⁶⁹ ya porque el artículo masculino siempre se apostrofa suprimándole siempre la vocal tanto en singular como en plural (§ 98-100).¹⁷⁰

168. «o femenino» ratllat.

169. Hem esmenat el número del paràgraf de referència d’acord amb la numeració actual. En el manuscrit la referència que apareix és: «pág. 8 n° 12».

170. Hem corregit també la referència d’acord amb la numeració de paràgrafs actual. En el manuscrit hi llegim: «pág. 11».

Así diré *pal* o *pel* en vez de *per lo*; *pals* o *pels* en vez de *per los*: *Qui mor pal Estat no mor may*, en vez de *Qui mor per l'Estat*; *Debem sacrificarnos pels* o *pals pares*, en vez de *Debem sacrificarnos per los pares*.

116. Bien se ve que si se escribe *pel* o *pal* o *pels* o *pals* es incomprendible su significado, porque no encierra preposición ni artículo, a menos que quiera significarse un pelo (*pèl*) o una estaca (*pal*). Si la pronunciación altera tanto las voces, es necesario proceder con cuidado en no autorizarlo con la escritura.
117. Fuera de eso, bien se dice *pera tu* o *per tu*, para ti; *per Joan*, para Juan; *per aquell*, para aquel, etc.

PRONUNCIACIÓN DE LA O

118. [p. 21] También la *o*, lo mismo que la *e*, tiene tres sonidos: claro, oscuro y mudo.
119. El sonido claro catalán es igual al castellano, y como en esta lengua, se logra con la boca abierta: *roca*, *lomo*, *salon*; y en catalán: *groch* 'amarillo', *porta* 'puerta', *crosta* 'costra'.
120. El sonido oscuro se consigue abriendo un poco más la boca de cuando se pronuncia la *u*, cuya posición debe ser la misma; de esta manera se consigue el acento oscuro de *fosch* 'oscuro', *dos* 'dos', *gos* 'perro', *bastó* 'bastón', que ni es *o* clara ni *u*.
121. Y el sonido mudo se asemeja al de la *u*. Así se pronuncia *guapu* 'guapo', *carru* 'carro', *cunsell* 'consejo', *purtal* 'portal', etc., con *u* breve y sutil, en vez de *guapo*, *carro*, *consell*, *portal*.¹⁷¹
122. Es muy difícil dar reglas para la pronunciación clara de la *o*. Regularmente no tiene este sonido sino en monosílabos y en medio de dicción cuando en ella carga el acento, y en las terminaciones en *-ot*, sonido que guarda también en los femeninos que se forman de los mismos nombres.¹⁷² Exeptúanse *mot* 'palabra', *brot* 'pimpollo', *tot* 'todo', *bot* 'odre', que se pronuncian con *o* obscura.
123. Acaban en *o* obscura los nombres que al fin de dicción llevan la *o* y en ella carga el acento, lo cual se verifica en todos o casi todos los nombres que

171. En l'esberrany també fa servir la terminologia de «o breve» i no queda clar a què correspon: «Casi todos los nombres castellanos acabados en *o* breve lo son en catalán: *gasto*, *bravo*, *macho*, *trato*, *basto*».

172. La versió de l'esberrany és una mica més extensa: «Las terminaciones *-ot*, *-ota*, son de *o* clara y larga —*complot*, *capot*, *xicota*—, lo mismo que cuando a una cosa se la desprecia con aquella terminación: a una *cadira* le diremos *cadirota*, a un *càntir* dolent, *cantírot*, etc.».

derivan de iguals caste[p. 22]llanos acabados en *-on* o en *-ion*.¹⁷³ Por egiemlo: *pendó*, *balcó*, *varó*, *oració*, *cansó*, que derivan o se conforman con otros castellanos: *pendón*, *balcón*, *varón*, *oración*, *canción*.

124. También tienen acento obscuro los nombres adjetivos terminados en *-os*: *graciós* ‘gracioso’, *preciós* ‘precioso’ y los substantivos *ros* ‘rubio’, *tos* ‘tos’, *dos* ‘dos’, *gos* ‘perro’.
125. Por lo regular tienen el mismo acento los acabados en *-or*. En casi todos la *r* se suprime así en singular como en plural. No se suprime la *r* en *sabor*, en significación de *gusto* del paladar, para diferenciarse de *sabó* ‘jabón’ —ni en *or* ‘oro’, cuya *o* es clara—, ni en *amor*, *temor*, *valor*, *furor* y algún otro. *Flor*, *plor* ‘llanto’ tienen la *o* clara y dejan también la *r* en la pronunciación.
126. Las finales en *o* breve y la *o* en principio y en medio de dicción breve se pronuncian como *u*, porque la *o* es entonces muda; así pronuncian: *cuchinu* ‘cochino’, *tussinu* ‘tocino’, *cunsol* ‘consuelo’, *bundat* ‘bondad’, etc., que se escriben *cochino*, *tocino*, *consol*, *bondat*.¹⁷⁴
127. La pronunciación clara u obscura de la *o* varía también la significación de algunas palabras. Debe por consiguiente procederse con cuidado en ella, porque o nos haríamos ininteligibles o daríamos a entender una cosa por otra.¹⁷⁵
[p. 23]

Pronúncianse con o abierta

<i>sort</i>	‘suerte’
<i>os</i>	‘hueso’
<i>cos</i>	‘cuerpo’
<i>soch</i>	‘xanclo’
<i>joch</i>	‘juego’
<i>tort</i>	‘torcido’
<i>mot</i>	‘escavación’ o ‘valle’
<i>rossa</i>	‘animal muerto’

Pronúncianse con o obscura

<i>sord</i>	‘sordo’
<i>os</i>	‘oso’
<i>còs</i>	‘casa’
<i>soch</i>	‘surco’
<i>joch</i>	‘retiro de las gallinas’
<i>tort</i>	‘tordo’
<i>mot</i>	‘palabra’
<i>rossa</i>	adj. ‘rubia’

173. En el text de l’esberrany parla de «*o* semimuda» en els llocs en què la versió passada en net fa servir el terme «*o* obscura»: «los nombres castellanos acabados en *-on* terminan en *o* semimuda en catalán: *canción/cansò*, *reflexión/reflexió*, *balcón/balcò*»; «los acabados en *-oso* adjetivos también terminan en *-os* semimuda».

174. En la primera versió del text l’autor remarca: «lo cual da ocasión a que muchas veces se vean en escritos señaladas con *u* dicciones que se deben escribir con *o*».

175. Com en la llista anterior, de paraules que es distingeixen pel so de la *e* (§ 78), respectem l’accentuació original. El que és remarcable, en aquest cas, és l’absència quasi total d’accents gràfics —només en la paraula *còs*—, que contrasta amb la sistematicitat de l’accentuació de les *e*.

<i>vot</i>	‘voto’	<i>bot</i>	‘odre’
<i>bota</i>	‘bota’	<i>bota</i>	‘cuba’
<i>xo</i>	voz para detener los animales	<i>xo</i>	voz para ahuyentar las gallinas
<i>dos</i>	abreviado de <i>donces</i> ‘pues’	<i>dos</i>	‘dos’
<i>dona</i>	‘muger’	<i>dona</i>	imp. de <i>donar</i>
<i>so</i>	‘sonido’	<i>so</i>	1º del ind. de <i>ser</i>
<i>son</i>	‘sueño’	<i>son</i>	3º del plur. de <i>i[n]d.</i>
<i>font</i>	‘fuente’	<i>fon</i>	3º del sing. ind. de <i>fondrer</i> ‘colar’
<i>moch</i>	1º ind. de <i>mover</i>	<i>moch</i>	moco

128. La diferente pronunciación de las vocales *e* y *o* y el uso más o menos lato del apóstrofo constituye la gran diferencia en el habla entre los pueblos del alta montaña y la parte baja de Cataluña. Los primeros hablan el catalán con todas sus letras dando a cada vocal el acento que tiene en realidad, salvos pocos abusos, y los segundos lo desfiguran, recortando términos, suprimiendo vocales [p. 24], dándolas sonidos equívocos y entrelazando las palabras a fuerza de sincopar artículos, pronombres y conjunciones, todo, a lo que parece con el objeto de perfeccionar, abreviar o pulir la locución. Origen ha sido este de la confusión de esta lengua abundante cuya ortografía apenas parece en público sino para darnos muestra de nuestra ignorancia o desidia reprehensible.

DE LOS DIFTONGOS

129. Diez y seis diftongos tiene la lengua catalana, los cuales se pronuncian dando a cada vocal todo su sonido, pero atándolas de un golpe, para que no formen sílaba aparte.
130. El acento recae ya a la primera, ya a la segunda vocal, según el diftongo, y para que se vea, se notará en cada uno la parte que afecta.¹⁷⁶

1.	áy	<i>áyre</i>	‘ayre’
2.	áu	<i>bláu</i>	‘blavo’
3.	éy	<i>servéy</i>	‘servicio’
4.	éo	<i>séo</i>	‘cebo’ o ‘seo’
5.	éu	<i>réuma</i>	‘reuma’

176. Mantenim, per tant, en la representació dels diferents diftongs, l'accentuació gràfica original.

	6.	iá	<i>ganancia</i> [l]	‘ganancial’
	7.	ié	<i>vidriéra</i>	‘vidriera’
	8.	ió	<i>vidriól</i>	‘vidriolo’
	9.	íu	<i>níu</i>	‘nido’
[p. 25]	10.	oá	<i>loable</i>	‘loable’
	11.	oé	<i>poéta</i>	‘poeta’
	12.	óy	<i>convóy</i>	‘convoy’
	13.	óu	<i>plóurer</i>	‘llover’
	14.	uá	<i>guápo</i>	‘guapo’
	15.	úy	<i>cúyna</i>	‘cocina’
	16.	uó	<i>cuóta</i>	‘cuota’

131. Pronunciándose de un golpe ambas vocales, para que sea diftongo, no lo habrá si una vocal afecta a otra sílaba o se pronuncia aparte, o el acento recae en vocal distinta de la que corresponde según sea el diftongo.
132. El diftongo de *áy* no puede variarse, porque el acento siempre recae en la *a* por tener la *y* oficios de consonante. Cuando en una palabra en que estén unidas la *a* y la *i*, el acento recae sobre la *i*, esta *i* debe ser la latina y no la griega *y*; porque la *i* latina no pierde jamás la fuerza que tiene aislada y por si misma forma sílaba, a menos que precediendo a la *a* no recaiga el acento sobre una ni otra vocal en cuyo caso forma el diftongo de *iá*. Por esta causa no escribiré *trayció* con *y* griega, porque diría *tray-ció*, sino con *i* latina y entonces se pronunciará *tra-i-ció* ‘traición’.
133. No habrá diftongo de *au*, cuando el acento recaiga sobre la *u*, porque entonces no pueden pronunciarse unidas ambas vocales sino [p. 26] en dos tiempos. Así pues: *baül* no será diftongo, porque la fuerza del acento me obliga a pronunciar en dos sílabas, *ba-ul* ‘baúl’.
134. El diftongo de *éy* ha de ser como el de *áy*, siempre escrito en *y* griega y con el acento en la *e*; recayendo en la *i*, no es ya diftongo, porque se divide en dos sílabas, y deberá usarse la *i* latina. *Feyna* ‘faena’ es diftongo porque con la *y* griega debo pronunciar *fey-na*, pero no lo es *féissim* ‘feísimo’, porque la fuerza de la *i* latina hace que pronuncie *fe-í-sim*.
135. Es diftongo también el de *éo*, mientras el acento recaiga en la *e*, como en *feo*, *seo*, *correo*, porque la *o* se ata con la *e*; pero deja de serlo cuando el acento recae en la *o* y porque de ahí resultan dos sílabas como en *peó* ‘peón’, que pronuncio *pe-ó*.
136. Cuando en el diftongo de *e* y *u* el acento recae sobre la *u*, deja de ser diftongo. *Crèurer* ‘creer’ lo es porque el acento recae sobre la *e*; pero no lo es *reüsar* ‘reusar’, porque el acento de la *u* hace que pronuncie *re-u-sar*.
137. Mientras las vocales *i* a reunidas son breves, forman diftongo: *pa-*

ciencia.¹⁷⁷ Cuando el acento recae sobre la *i* o sobre la *a*, deja de serlo, porque en ambos casos cada vocal conserva su fuerza natural. *Carestia*, *vian-da* se pronuncian *carestí-a*, *vi-ánda*. Puede sin embargo tomarse como diftongo la *i-a* cuando el acento recae sobre la *a* como en *diable* ‘diablo’: *dia-ble*, [p. 27] bien que en este caso más bien forma la *a* sílaba aparte —*di-a-ble*, *cri-a-tura*— y solo una licencia poética puede unir las como diftongo.

138. Los diftongos de *ié*, *ió* lo son porque pueden pronunciarse muy bien de un golpe, mas tienen la particularidad de que en el metro pueden dividirse las vocales sin menoscabo de una buena pronunciación.
139. El diftongo de *i* y *u* tiene el acento en la *i* o no lo tiene en ninguna de sus letras: *niu* lo tiene en la *i*, *diuenge* ‘domingo’ es breve. Por tanto, será diftongo mientras el acento no recayga sobre la *u*, como en *di-urno* ‘diurno’.
140. También el diftongo de *oa* dejará de serlo si el acento recae sobre la *o* en vez de la *a*; por ejemplo, en *loa* ‘loa’, que se parte en dos sílabas *ló-a*, no será diftongo.
141. El diftongo de *oé* tiene la misma particularidad que los de *ié*, *ió* (§ 138).¹⁷⁸
142. Los diftongos *óy*, *úy* están en el caso de los en *áy*, *éy* (§ 132 y 134).¹⁷⁹ Serán tales y deberán como tales escribirse con *y* griega mientras el acento recayga sobre la vocal primera —*boyra* ‘niebla’, *abuy* ‘hoy’—, mas dejan de serlo cuando el acento recae sobre la *y*, y no se escriben ya con *y* griega sino con la *i* latina, pues que esta letra tiene de suyo esa fuerza disyuntiva cuando le carga el acento después de una vocal: *oir* ‘oir’, *egoista* ‘egoista’, *ruido*. [p. 28] Así como se escribirá con *i* latina y no griega cuando la *o* y la *i* se pronuncian separadas como en *intro-it* ‘introito’, con el acento en la *o*.
143. El diftongo de *óu* no puede variarse porque no hay palabras en que el acento recayga sobre la *u* en consecuencia con la *o* antepuesta.
144. Del diftongo en *uá* hay que notar que deja de serlo cuando el acento recae sobre la *u* como en *gru-a* ‘grulla’.
145. En el diftongo en *uó* no hay más exepción que *du-o* ‘dúo’, que es común con todas las lenguas.
146. Regla. Los diftongos en *áy*, *éy*, *óy*, *úy* tienen el acento en la primera vocal y se escriben con *y* griega, cuyo oficio es el de afectar a las vocales como consonantes o el de unirse a su sonido formando una sola sílaba.

177. Per coherència amb l'explicació, no l'accentuem.

178. Hem esmenat el número del paràgraf de referència d'acord amb la numeració actual. En el manuscrit el número de referència que apareix és el 10.

179. Com en els casos anteriors, hem esmenat la referència. En el manuscrit s'esmenten els números «4 y 6».

Los diftongos *áu, éo, éu, íu, óu* tienen acento a la primera vocal.
 Los diftongos *ié, ió, oá, oé, uá, uó* tienen acento a la segunda vocal.
 El diftongo *ia* es breve y puede serlo el *iu*.
 Los diftongos *ié, ió, oé* pueden dividirse.
 Fuera de estos casos no hay diftongos.

TRIPTONGOS

147. El único triptongo¹⁸⁰ que puede admitirse en cata[p. 29]lán es el de *iáy*: *oliayre* ‘aceytero’, *vidriayre* ‘vidriero’, que sin embargo puede sin inconveniente dividirse en el metro formando diftongo con las dos últimas vocales: *oli-ayre, vidri-ayre*.¹⁸¹
148. Hay también el nombre, común a otras lenguas como nombre nacional, que forma el diftongo de *uay* como *Paraguay*.
149. Hay verbos que en la segunda persona del plural de ambos presentes tienen tres vocales que se pronuncian de un golpe: *siau* del verbo *ser* —*A Déu siau* ‘quedad con Dios’—, *consiliau* y *consilieu* ‘consiliáis’ ‘consiliéis’, del verbo *conciliar*, y de los demás que tienen igual terminación de *iár*.
150. Si algún nombre fuera de los expresados se halla con triptongo, ciertamente no será propio de la lengua catalana.

PRONUNCIACIÓN DE LAS CONSONANTES¹⁸²

B

151. [f. 4r] La *b* se pronuncia de la misma manera en principio y medio de dicción. Jamás se escribirán con *b* los finales de nombres que terminan con aquel sonido, com *cap* ‘cabo’ o ‘cabeza’, *drap* ‘trapo’, *nap* ‘nabo’, etc., porque todos se escriben con *p*, por razón de la pronunciación fuerte que tiene la *p* comparada con la *b*, que es más suave, y con ella debiera pronunciarse *nabe, drabe*, etc.

180. «diptongo» en l'original.

181. En la primera versió de la gramàtica el plantejament era diferent: «El catalán no tiene triptongos salvo los extranjeros a la lengua, como *Paraguay*; si alguna vez se unen tres vocales, la primera forma sílaba aparte».

182. En aquest punt, tal com hem explicat a l'apartat 5.1, deixem de seguir la segona versió i passem a transcriure la versió que ens ofereixen els folis manuscrits que hem anomenat *primera versió de la gramàtica*, i que és completa. Els quaderns en quart paginats que hem seguit fins ara no contenen sencer aquest apartat de la «Pronunciación de las consonantes» i, a més, sembla que l'estructuren d'una manera diferent, unint la descripció de B i V, o de C, Q i K, per exemple. Incorporem en nota, allà on correspon, els passatges de la segona versió fragmentària que no es corresponen amb el redactat de referència.

152. Antes de *l*, en medio de dicción, se pronuncia doble: *lloable* es lo mismo que *lloabble*; *terrible*, *terribble*; *doble*, *dobble*.¹⁸³
153. Los nombres de hermosura o pulcritud se escriben con *b*: *bella vista*, *Bellagarde*, *Bell-lloch*.

C

154. Se pronuncia *ca*, *ce* —como si fuera escrito con *s*, y no *que*—, *ci* —de la misma manera—, *co*, *cu* —como *quo*, *quu*.¹⁸⁴
155. [f. 4v] Los nombres *cuartel*, *cualitat*, *cuota*, y todos los [que] comienzen en *ua* y *uo* se escriben hoy con *c* i no con *q*, la cual sirve tan solo para el *que*, *qui*: *requesta*, *quintana*.¹⁸⁵
156. La *c* tiene la pronunciación más fuerte que la *s*¹⁸⁶ y se escribirán con ella todas la sílabas fuertes de *ce* y *ci*, en medio de dicción y al principio [de] las voces: *cincuenta* ‘cincuenta’, *cent* ‘cient’, *cens* ‘censo’; y advierto de paso que hay palabras que escritas con *c* significan cosas diversas de cuando se escriben con *s*. Así, *sens* significa ‘sin’, *cens*, ‘censo’; pero también esta diferencia se nota ya en la pronunciación que como he dicho es más fuerte en la *c* que en *s*.¹⁸⁷

183. En la segona versió, incompleta, de la gramàtica, aquest fenomen és descrit com segueix: «La *b* tiene la particularidad de pronunciarse como dos en las sílabas *bla*, *ble*, *bli*, *blo*, *blu* precedidas de vocal, cuya pronunciación hace catalanes casi todos los nombres que en castellano se escriben de esta manera, con la pronunciación suave que le corresponde. Así escribiré *amable*, que en castellano se pronuncia como es, y en catalán *amab-ble*; *terrible*, *terrib-ble*; *establi* ‘establecer’ pronúnciase *estab-blir*; *doblon*s ‘doblons’, *dob-blons*; *diablura*, *diab-blura*» (p. 30). Vegeu també el que diu Ginebra (1998, p. 87), arran de la mateixa constatació de Petit i Aguilar.

184. L’explicació és més clara en la segona versió, que tracta conjuntament les lletres *c*, *q* i *k*: «La *c* se pronuncia como la *q* con las vocales *a*, *o*, *u*: *ca*, *co*, *cu*. Para que la *e* y la *i* tengan igual fuerza, o para que se oiga ese sonido de *k* con la *e* y la *i*, se usa la *q*, único oficio que en el día tiene esta letra. Así pues escribiré: *ca*, *que*, *qui*, *co*, *cu* para pronunciarse con la fuerza de la *k* (ca) el *ka*, *ke*, *ki*, *ko*, *ku*» (p. 30-31).

185. Poc més amunt, just a l’inici de la lletra C, llegim una frase en el manuscrit que hem eliminat, perquè és del tot redundant amb el que ja s’explica en aquest paràgraf: «Antes se escribían con *q* el *qua* y *quo*, mas ahora se escriben con *c*».

186. En aquest punt sembla que l’opinió de Cardellach va variar amb el temps. En el fragment conservat de la segona versió d’aquest apartat hi llegim: «Se tratará de la pronunciación *ce*, *ci* al hablar de la *s*, que tiene igual sonido» (p. 31).

187. En la línia següent hi ha escrites dues paraules, *accident* i *axioma*, però no estan acompanyades de cap redactat. Degué ser una qüestió que no va poder afrontar o no va tenir temps de redactar. Els mots *accident* i *axioma*, dos mots cultes amb grafies tradicionals, contenen el mateix so intervocalic [ks] amb dues grafies diferents, *cc* i *x*. En el moment en què Cardellach escrigué aquesta ortografia el problema era una mica més complicat, perquè des de feia molt de temps els ortògrafs catalans es plantejaven quin era el valor de la *x* intervocalica, el de [ks] o el de [tʃ]. Alguns ortògrafs com Anglès (1742), Ullastre (1743) i Petit i Aguilar (1796-1829) proposen grafies innovadores com l’ús de *cs* en mots com *ecstrèmo* (Petit i Aguilar, 1796-1829, p. 13v.). Vegeu l’apartat 4.3.

CH

157. La *ch*, como dije antes, no sirve en el alfabeto catalán y tan solo se usa en el final de los nombres que acaban con el sonido de *c* o *q* fuerte. Así, *sach* ‘saco’, *drach*,¹⁸⁸ *foch* ‘fuego’, *amich* ‘amigo’, *grech* ‘griego’, *such* ‘jugo’, *par-rach* ‘miserable’. El incremento o acento en estas voces casi siempre está en la última sílaba. Los hay, empero, en que no, como *càntich*, *rústich*, *elàstich*, derivados de iguales castellanos [o] españoles.
158. Antes, por imitación del latín, escribían *Christo*, *christià* y he visto escrituras antiguas donde se usó la *ch* en vez de *c* en medio de dicción: *rocha* por *roca*, *sacha* por *saca*, *àpocha* por *àpoca*, *hipòchrita* por *hipòcrita*; pero fácil es de ver que es impropia la escritura con letras compuestas cuando las hay para el caso simples y con igual fuerza.
159. Los sonidos de *c* después de *n* se escriben con *g* y no con *ch* —*fang* ‘fango’, *sang* ‘sangre’, *rang* ‘rango’— cuando en castellano se escriben así, y no cuando con *c* —*banch* ‘banco’, *estanch* ‘estanco’— ni cuando no tienen una versión —*pollanch* ‘álamo negro’. Antes de *n*, en medio, la *ch* se convierte en *c* o *q* si le siguen otras sílabas con aquel sonido: *blanch* ‘blanco’ / *blanquíssim*, *xich* ‘xico’ / *xiquíssim*.
160. No se pronuncia la *ch* como en castellano, pero tampoco la llamamos en catalán *che* sino *ce ach* o *ce atxe* ‘ce ache’. Por consiguiente, su uso en la lengua catalana será muy diferente del que tiene en la castellana, porque su esencia no es la misma. Así pues, el sonido de *ch* castellana se obtiene en catalán con la *x*.¹⁸⁹

D

161. La pronunciación de la *d* es igual a la del castellano, no tan fuerte como la *t*, y por esto es de observar que siendo tan dura, tan fuerte y distinta nuestra lengua, sobretudo en las finales, no pueden estas escribirse con *d* sino con *t*, cuyo sonido se siente muy vivo, cayga en ella el incremento o en la sílaba anterior. Así, *exèrcit* [f. 5r] ‘ejército’, *bondat* ‘bondad’, *bolet* ‘hongo’, *àpit* ‘apio’, se escribirán con *t* y no con *d*, porque se siente perfecto el sonido de aquella y no de esta, lo cual mejor comprobarse uniéndoles un adjetivo que comience con vocal: *exèrcit auxiliar* dirá *exerci-tauxiliar*, y no *exerci-dauxiliar*; *bondat infinita* dirá *bonda-tinfinita* y no, *bonda-dinfinita*; *bolet arrancat* dirá *bole-tarrancat* y no, *bole-darrancat*, etc.

188. En el manuscrit hi ha un blanc al costat de *drach*, en el lloc on hi havia d'anar l'equivalència castellana.

189. Hem restituit la darrera frase a partir de la segona versió que conservem de l'apartat (p. 31 del manuscrit). El text que constitueix aquest § 160 es troba en un full solt (f. 4bis), amb la indicació d'incorporar-lo a la lletra *ch*, i és pràcticament calcat al paràgraf que llegim en les quartilles de la segona versió, només que deixa incompleta l'última frase: «Así pues, para el sonido de *ch* castelana...».

162. No obstante se escribirán con *d* las finales de nombres después de consonante, cuando el femenino acaba en *-da* y no *-ta*: *bord/borda, sord/sorda*.
163. En medio de dicción se dobla si la pronunciación lo señala: *rèddit*, que viene de REDDITUS latín, y no *rèdit*.

F

164. Nada hay que notar con respecto a esta letra, solo que se escriben con ella los nombres que antes se escribían con *ph*.

G

165. Algunos confunden la *g* con la *j* y con la *x*, y así confunden también la escritura, poniendo en el sonido de la *g* cualquiera de las otras dos letras. Empero nosotros hemos precisamente de observar que el sonido de la *g* es muy fino, que el de la *j* es más fuerte y que el de la *x* lo es mucho más, luego según el sonido de la pronunciación aplicaremos una u otra de dichas letras.
166. La *g* solo se usa en los sonidos de *ge, gi* del *ja, jelge, jilgi, jo, ju*.
167. Antes de consonante¹⁹⁰ y de *a, o, u*, hace *gue* y se pronuncia *ga, gue, gui, go, gu*, igual a la pronunciación de *gato, guerra, guinda, gota, gusta*.
168. El sonido de *ja, ge, gi, jo, ju* es igual al francés: *rajada, mongeta, fingir, dijous, ajuda*.
169. Importa mucho distinguir, así en la escritura como en la pronunciación, este modo de hablar, porque significaríamos cosas diversas de las que pretendemos: *Déu t'ajud* 'Dios te ayude', *Déu t'aixut* nada significaría, porque es lo mismo que 'Dios te enjuto';¹⁹¹ *Juan* es nombre propio de hombre, [f. 5v] *Xuan* lo es de secta o provincia en Francia —la Guerra de los Chuanes.¹⁹²
170. La *g* se escribe también en todos los finales de *t* en que se oye sonido de

190. Cal suposar que es refereix a *gr/gl*, però no en dona cap exemple.

191. Aquest primer exemple no respon exactament al propòsit de l'autor, ja que pretén ensenyar com la distinció de *j* i *x* fa que certes paraules signifiquin coses diverses, però només mostra que canviant la forma verbal *ajut* per l'adjectiu *eixut*, la frase no té sentit. Descarto la referència al verb *eixutar* perquè la traducció castellana diu clarament 'Dios te enjuto', i no pas 'Dios te enjute'.

192. L'exemple «la Guerra de los Chuanes» fa referència a la insurrecció o a les diverses insurreccions de les zones rurals de l'oest de França (Bretanya, Maine, Anjou, Normandia), aferrades a un model de país monàrquic, contra la Revolució Francesa. En francès són conegudes també amb el nom de *Chouanneries* i tingueren lloc entre 1791 i 1800 —primera, segona i tercera *chouanneries*—, 1815, *petite chouannerie*, i 1832, *chouannerie légitimiste*. L'origen del mot *Chouan* ha estat controvertit; el més creïble és que fos el motiu que rebé un dels capítosts dels insurgents, però en cap cas no fa referència a un territori en concret. Balzac (1829) publicà una novel·la amb el nom *Les Chouans ou la Bretagne il y a trente ans*, que té com a marc històric aquests fets. Si Cardellach coneixia aquesta novel·la, potser el títol el va dur a la confusió.

la *g*: *fuitg*! ‘huye!’, *roitg* ‘rojo’, *bolitg* ‘bolillo’, *maneitg* ‘manejo’, *ensaitg* ‘ensayo’. Aquí corresponde observar que, por regla general, todas las terminaciones de *g* van precedidas de *i* y de *t*, letras que se hallan distintas y bien significadas analizando la verdadera pronunciación, por más que en el habla se sigan apenas por la ligereza y brevedad en el decir.

Maitg, por ejemplo: si escribo *mag* nadie sabrá que quiera decir *mayo*, porque por más que pronuncie la *g* en catalán, sabe que es para los casos de *ge*, *gi* y para el final de los nombres que tienen aquel sonido suave, mas no para después de una vocal con quien va unida, porque forma un sonido algo gutural de *ag*, *eg*, *og*, *ug*, derivado de *gue*, *gui*, terminaciones de que carece la lengua catalana, o bien se le dará el de *ac*, *ec*, *oc*, *uc*, que es impropio. Si escribo *maig*, como se hace comúnmente, no puedo pronunciar el sonido de *t*, que noto al enunciarlo, porque tengo la lengua suspensa como en la pronunciación de *calaix*, fuerte, donde no puedo percibir ni indicar la *t*, pues que la lengua no se me pega a los dientes ni aun insensiblemente; vicio, pues, la pronunciación. Si escribo *matg*, debo pronunciar el nombre sin aquel ensanche suave de los labios y sin el encogimiento¹⁹³ de las paredes de los carrillos que se nota pronunciando sin esfuerzo tal nombre y sus semejantes. La *i* se nota en todas terminaciones y por esta causa la pronuncian algunos departamentos de Cataluña. No se comete figura dejándola nosotros de pronunciar con claridad porque debe atribuirse a lo suave y a lo líquido de la pronunciación. Escribiré, pues, con todas sus letras *maitg*.

171. Si así no debe escribirse, ¿cómo es que hay tan notable diferencia entre *coneix* y *correitg*, *amaneix* y *maneitg*, entre *urdeix* y *urdeitg*? ¿No [f. 6r] es más fluida la pronunciación de *coneix*, *amaneix*, *urdeix* que la de *correitg*, *maneitg*, *urdeitg*, en que, después de pronunciada la *t*, se pronuncia casi sola y en toda su fuerza la *g*? ¿Y si en la escritura no diferenciamos la pronunciación, como es que, sin embargo, el *urdeix* me dirá unas veces *urde* y otras el oficio o acto de *urdir*, con pronunciación distinta?¹⁹⁴

172. Y que estas terminaciones se escriban con *g* y no con *x* lo demuestra la calidad de *cs* que tiene la *x* sola en medio de dos vocales, como observaremos en su lugar, y en que la pronunciación de *xeix* es vehemente, más de lo que se nota en la final de dichos nombres: *metge* ‘médico’ es distinto de *metxa* ‘la mecha’; *fetge* ‘hígado’, de *fetxa* ‘fecha’.

193. «de los labios y sin él», escrit a sobre; a sota, ratllat: «de boca que se nota, y».

194. La paraula *urdeitg* que suposa Cardellach hauria de correspondre a una forma *ordeig* en la codificació moderna. Les formes amb *u* -*urdir* per *ordir* es recullen en el diccionari d'Esteve-Belvitges-Juglà (1803), però per a l'accepció ‘acte d'ordir’ dona el nom *urdidura*. El mot *urdeitg* no s'ha documentat ni en el Corpus Informatitzat del Català Antic (CICA) ni en el Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana (CTILC) en cap de les seves possibles variants.

173. Para pronunciar *güe, güi* me valdré de la diéresis.
 174. La *g* se dobla cuando le precede vocal en las sílabas *gla, gle, gli, glo, glu*: *sigle* ‘siglo’ pronunciase *siggle*; *regla, reggla*. *Aglà* ‘bellota’ se pronuncia simple.

H

175. Esta letra en el día no tiene más uso que el de dar fuerza a las finales acabadas en *c*, como observamos al tratar de ella. Además, se pone a todos los nombres que la tienen en latín y castellano: *honor, hermosa, humanitat, horror*, etc.
 176. La *h* al medio de dicción está desterrada, menos cuando entre dos vocales da fuerza a una de ellas quitando el diftongo: *rahó, brahó, sahó, mahó*. *Trahir*, sin ella, diría *trair* o *trayr* —diftongo—, porque el diftongo de *ai* es breve.¹⁹⁵ No debe escribirse *viuhen*.

J

177. Solo sirve en los sonidos de *ja, jo, ju*, siendo su pronunciación como el *ge, gi*. El catalán no tiene sonido gutural.

K

178. La *k* tampoco se usa más que en los nombres estrangeros a la lengua que lo tienen, y aun algunas veces se escriben con *c* o *q*: *kalendas* se escribe *calendas*, *kirie* se escribe *quirie*, etc.¹⁹⁶

L

179. La *l* se pronuncia siempre sencilla, porque con sonido de [f. 6v] *l-l* doble no la hay en catalán. No obstante, si algún nombre se hallare donde suenen dos *l*s, deben dividirse con una rayita así *l-l*, de lo contrario, se pronunciaria *ll*: *caramel-lo* se pronuncia con una *l* sostenida que hace fuerza de dos; si unen las dos *ll*, dirá *caramello*. Exeptúase *illustre, illuminar*, que como en castellano y latín hace sonar las *l*s.¹⁹⁷
 180. *Palms, salms* se pronuncian por *pams, sams*; *olm* ‘olmo’ pronunciase *om*.

LL

181. Nada puede advertirse con respecto a esta letra, pues que su pronunciación es como en castellano. Debe procurarse no pronunciar *ll* por *y*: *poy* ‘piojo’, *poll* ‘pollo’; *ay!* exclamación, *all* ‘ajo’; *servey* por *servell*. Cuando no haya este inconveniente se pronunciará *all, ell, ill, oll, ull*, menos *herbey*.

195. En el manuscrit llegim: «el diftongo de *ia*»; esmeno l'error evident.

196. En la segona versió: «La *k* no se usa sino en los nombres griegos» (p. 31).

197. També hi ha escrit *illusió* al marge.

M

182. La *m* se dobla en las dicciones de *immortal*, *immòbil*, *immiscuïa*, *immutable*, y en general en todas las palabras que comienzan de la misma manera. Fuera de esto es sencilla.
183. Se escribirá *m* y no *n* antes de *p*, en medio de dicción: *ximplesa* y no *xinplesa*.

N

184. Tampoco se dobla la *n*. Solo debe advertirse que las voces que en latín son comenzadas con *in-* o *ig-* y les sigue *n*, en catalán se escriben con *ig-*: *INNOCENS/ignocent*, *IGNORANS/ignorant*.¹⁹⁸
185. *Ben fet*, *bon home* se les une la *n*.¹⁹⁹

P

186. La *p* tiene una fuerza más espresiva que la *b* y debe usarse no solo al fin de dicción, com dijimos hablando de la *b*, sino en medio, en que suene con viveza: *capbreu* es más fuerte que *cabbreu* ‘cabreo’; *dissapte* ‘sábado’ lo es más que *dissabte*; *recapte* más que *recabte*.
187. Se pone la *p* en *camp* ‘campo’, *temps* ‘tiempo’, *baptisme*, *baptista* y no se pronuncia.

198. Text ratllat, a continuació: «Lo mismo se nota si está en medio de dicción: *insigna* ‘insignia’, *signe* ‘signo’», suposem perquè s’adona que es tracta d’un fenomen diferent.

La qüestió de si el mot provenient del llatí *INNOCENS* s’havia d’escriure *innocent* o *ignocent* devia ser una disputa usual a l’època, sobretot si pensem que hi ha un procés de simplificació de les *nn*. Les obres medievals alternaven les dues grafies, però obres cabdals com el *Tirant* només fan servir *ignocent*. Badia creu que és per una interferència del mot *ignorància* (Badia, 1999, p. 353), però el fet és que en llatí hi ha altres formes amb *IGN-*, com *IGNOBILIS*, *IGNOMINIA*. La forma *ignocente* també es documenta en castellà medieval, però d’una manera molt marginal (13 ocurrences en el Corpus Diacrònic del Español, CORDE), i també en francès (vegeu Trésor de la Langue Française Informatisé, TLFi s. v. *innocent-ente*). Aquestes alternances començaren molt aviat també en altres mots: el CICA documenta *ignata*, *ignovar*, *ignovan* al costat de *innata* i *innada*, *innovar*, *inovan*. Fabra, en una conversa del 6 de setembre de 1913, també comenta dues possibilitats d’escriure aquest adjectiu (vegeu Fabra, 2010, p. 886, conv. 872); finalment, en el *Diccionari ortogràfic* (1917) s’estableix la forma *innocent* com a normativa.

La qüestió també pot ser simplement deguda a un procés de dissimilació de les dues nasals en contacte en la parla col·loquial, com és el cas de *innombrable* pronunciat [ignumˈβ̞aβ̞lə] o *gimnàs* [ʒigˈnas].

199. Sense expressar-ho d’una manera precisa, Cardellach ens assenyala l’aparició de /n/ subjacent quan l’adjectiu apareix en posició proclítica. Es poden contrastar els exemples que aporta amb la versió amb l’adjectiu en posició enclítica, on la -n final dels adjectius no hi és present: *fet bé*, *home bo*. Vegeu Recasens (1993, p. 163).

Q

188. [f. 7r] La *q* no tiene más uso que el *que*, *qui*: *banquet* ‘banquito’, *pasquí* ‘pasquín’, etc.²⁰⁰

R

189. La *r* se pronuncia fuerte como dos en principio de dicción —*roca*, *rata*, *resta*, *rúbrica*—; en fin de dicción, cuando se sigue consonante —*comers*, *part*, *vers*, *born*—; y en medio de dicción seguida también de una consonante, bien que es algo más suave —*carta*, *cordura*, *merla*, *torpesa*, *curta*, *forma*.
 190. En medio de dos vocales es breve —*cara*, *salari*— [y] cuando forma sílaba con otra consonante que le precede —*grossa*, *depressa*, *brisa*, *crua*, *broch*. Para que tenga sonido fuerte en medio de dos vocales se dobla —*arròs*, *barri*, *terra*, *surra*—, menos los nombres compuestos como *cararodó* o *carirodó*.²⁰¹
 191. La *r* final no se pronuncia en los acabados en *-er*; la *e* es cerrada así como en los plurales se pronuncia. De los en *-or*, exepitúase: *dolor*, que se pronuncia *duló*, con *o* semimuda; *flor*, *flo*; *por*, *po*; *tristor*, *tristó*.
 192. En los monosílabos se pronuncia: *mar*, *ser* sustantivo, *or*, *por* [t], *mur*; *dur* se pronuncia *du*.
 193. En los en *-ir*, se suprime; la *i* es fuerte.
 194. Por regla general, no se pronuncian los finales en *-r*, salvo en los nombres autorizados por el uso: los más, acaban en *-or* —*sabor* ‘gusto’ se diferencia con la *r* del *sabó* ‘jabón’, sin ella. En la lectura poética, se pronuncian todas las letras.
 195. La *r* suprimida en singular lo es también en el plural.

S

196. La *s* catalana tiene un sonido suave como la francesa y como la *z* española. Al principio de dicción, no obstante, es fuerte como el [f. 7v] *ce*, *ci*: *sentència* se pronuncia como en español; *sincerarse*, lo mismo.
 197. La *s*, por regla general, antes y después de dicción, al principio y al fin de las sílabas,²⁰² se pronuncia como el *ce*, *ci*: *sabi*, *sostre*, *estudis*, *conversa*.²⁰³

200. En la segona versió, incompleta, d'aquest apartat, on la lletra *q* és tractada juntament amb la *c* i la *k*, llegim: «La *q* pierde ya su uso cuando se pronuncia *cua*, *cue*, *cui*, *cuo*. El *cuu* no se pronuncia ni se escribe en la lengua catalana» (p. 31). L'advertiment fa referència al que s'ha notat en parlar de la lletra *c*: «Los nombres *cuartel*, *cualitat*, *cuota*, y todos los [que] comienen en *ua* y *uo* se escriben hoy con *c* i no con *q*...» (§ 155).

201. Mantenim la seva grafia per als compostos citats, per no posar en qüestió l'exemple de context intervocàlic. No escric, doncs, *cara-rodó*.

202. Abans havia escrit «voces» en lloc de «sílabas».

203. Hi ha una versió prèvia ratllada que diu: «Todos los sonidos formados por la *s* a principio de dicción y en medio después de consonante son fuertes como lo es la *s* final de los plurales: *sabi*, *semina-ri*, *single*, *sòcol*».

198. Exepteu-se los nombres numerales *onse, dotse, tretse, catorse, quinse, set-se*²⁰⁴ y sus derivados; *esmorsar, colse, Quirse* y algún otro en que suena suave.²⁰⁵
199. También se pronuncia suave la *s* en medio de dos vocales, y para que suene fuerte es preciso poner dos. Antes se diferenciaba con la *ç* con cedilla, o *ç* «trencada» que llamaban, que hacía la fuerza de las dos *ss*, mas desterrada del alfabeto catalán, no hay otro signo para espresar este sonido fuerte que la *s* doble. Exepteu-se entre nombres compuestos como *Vilaseca*, que se compone de *vila-seca*.
La necesidad de este método es palpable con solo ver que *casa* es ‘casa’ y *cassa* ‘la caza’ o ‘el cazo’; *rasa* es el arroyo por donde se escurre el agua pluvial en las viñas, *rassa*, el género o familia de hombres y plantas y animales; *pesa* es tiempo del verbo *pesar* ‘pesar’, *pessa* es una ‘pieza’. El uso, empero, ha autorizado escribirlo todo con una *s*, dejando al sentido de la cosa de que se trata pronunciarla sencilla o doble. Algunos inteligentes la han adoptado en los casos equívocos, pero para obviar inconvenientes puede establecerse la sentada regla general.
200. Cuando es en fin de una palabra y la siguiente empieza con vocal, entonces la *s* une ambas palabras por medio de un sonido sencillo.

T

201. La *t* sirve en el final de todos los sonidos fuertes de esta clase: *set, plet, distret, forat, guarnit, complot, engrut*. La *t* se pone al final de todos los nombres acabados en *-an* y *-en, -in, -on, -un* largos, sean nombres, sean participios de presente. La *t* en los nombres *-ent* los hace largos y convierte la *e* en *e* cerrada —exepteu-se los nombres propios. En los en *-an*, los diferencia de los tiempos [verbales], así como en los en *-in*. En los en *-on*, los hace de *o* clara —exepteu-se los [f. 8r] verbos.²⁰⁶ Exepteu-se *son, con, don* y algún otro que [tienen *o* clara y] se escriben sin *t*.
202. La *t* no se pondrá jamás al final de una *l*, menos cuando el nombre femenino acabe en *-ta*: *malalt/malalta, falt/falta, alt/alta*.
203. La *t* se coloca en todas las terminaciones de *-eitg, -aitg, -itg, -uitg, -oitg*.
204. Los derivados de nombres escritos con *d* se escriben con *d* aunque se

204. L'autor escriu els numerals en xifres aràbigues, però els hem restituit en lletres perquè és allò que fa més sentit. Utilitzo el seu criteri d'escriptura (§ 266).

205. Després de *Quirse* havia afegit algunes paraules més entre línies que després va ratllar: *resar, músich, friso*.

206. No és clar en quines formes verbals podia pensar Cardellach que acabessin en *-ont* i tinguessin la *o* tancada. Just al costat d'aquest text hi llegim l'apunt següent: «*pont, font* son nombres; *correspon*, verbo». Potser el que vol dir és, simplement, que les formes verbals no cal acabar-les en *-t* perquè la pronunciació sigui oberta —com en el cas de *correspon*.

cometa sinéresis: *Déu vos guard*, a pesar de la pronunciación fuerte, se escribe en *d*, por derivar de *guardar* y sin la figura diría *garde*.²⁰⁷

205. *mol* ‘mucho’ se diferencia de *molt* ‘molido’, participio de *mòldrer* ‘moler’; *col* ‘verza’ se diferencia [de] *colt* ‘abrasado’, participio de *colrar* ‘abrasar’; *sol* ‘sol’ o ‘solo’, de *solt*, participio de *soltar* ‘soltar’. Esto indica que los participios de pretérito acaban con *-t*, cualquiera que sea su terminación.
206. En la pronunciación se suprime la *t* del plural después de *s*: *las parts* dirá *las pars*; *verts*, *vers*.

V

207. La *v* tiene igual pronunciación que en castellano, debe pronunciarse tal como ella es por no confundirla con la *b*, de lo cual nacerían grandes equivocaciones: *bella* ‘hermosa’, *vella* ‘vieja’.²⁰⁸
208. La sílaba *ba* se escribe siempre *ba* y no *va*. La *ve*, siempre *ve* y no *be*. La *vi*, lo mismo, menos en los nombres que no la tienen en el latín, de que se originan la mayor parte de nuestras voces.
209. Las terminaciones *-au*, *-eu*, *-iu*, *-ou*, *-uu* se escriben con *u* cuando el acento recae sobre la vocal precedente.²⁰⁹

X

210. [f. 8v] La *x* tiene dos sonidos: uno de *cs*; otro de *xeix* fuerte, equivalente a la *ch* castellana pero más suave o sin el sonido en *t*. Su pronunciación debe aprenderse de viva voz.
211. Tiene sonido de *xeix* en principio de dicción y principiando sílaba después de consonante: *xasco* ‘chasco’, *xiscle* ‘grito’, *cotxo* ‘coche’, *fetxa* ‘fecha’, *burxa*. Después de *i*: *guixa*.

207. A continuació hi ha els exemples *Déu t'ho pag*, *Déu t'ho pagui*, però no sembla que lliguin en aquest punt.

208. En la segona versió, fragmentària, de la gramàtica —en què s'agrupa, com hem explicat més amunt, el tractament de *b* i *v*—, es fa molt més èmfasi en aquesta qüestió: «La pronunciación es *ba*, *be*, *bi*, *bo*, *bu*, y se ejecuta uniendo los labios ligeramente y soltándolos también débilmente, profiriendo en el acto el sonido de la vocal que se quiera, que es lo mismo que se ejecuta en español. La *v* se diferencia en que los dientes inferiores tocan el labio superior, y en esta disposición se hace percibir un sonido dulce muy diferente del de la *b*».

»En el uso de ambas letras, sí como en la pronunciación, debe procederse con cuidado, porque la *v* y la *b* dan diferente significación a unas mismas palabras: *buyt* adj. ‘vacío’ / *vuyt* ‘ocho, número’; *ben* ‘adverbio bien’ / *vent* ‘viento’; *botar* ‘botar y refunfunar’ / *votar* ‘dar voto’; *bella* ‘hermosa’ / *vella* ‘vieja’; *bel* ‘balido de ovejas’ / *vel* ‘velo’; *bast* ‘un basto’ / *vast* ‘cosa vasta’» (p. 29-30).

209. Sembla que es refereix al possible dubte ortogràfic amb els masculins en *-au*, *-eu*, etc., que en femení esdevenen *-ava*, *-eva*, etc. Hi ha afegit, però, una continuació: «lo mismo los en *alo*, *elo*, *ilo*, *olo*», que eliminem perquè no veiem que faci sentit amb el text precedent.

212. En medio de dos vocales tiene el sonido de *cs*, como en latín: *eximir*, *ecsimir*; *fluxió*, *flucció*; *exemció*, *ecsemció*; *axioma*, *accioma*; *exercici*, *ecsercici*.
213. Para que haga el sonido de *xeix* es preciso anteponerle la *i*, que ya se pronuncia insensible por la brevedad: *eixir*, *afluixar*, *encoixar*, *boix*, *peix*, *guix*, *aixa*, *aixís*, *uix*, *xeixa*, *això*, etc.
214. Si en la pronunciación hay tan enorme diferencia en pronunciar una letra en medio de unas mismas vocales, como *eximir/eixir*, *exemció/eixeix*, *màxima/aixís*, *taxa/aixa*, *fluxo/afluixo*, prueba de que es necesario que haya un signo que marque esta diversidad, pues no basta el uso para autorizarlo, y no hay razón para que pronuncie, por egemplo, *ecsimir* i no *eiximir* escribiendo *eximir*; y pronuncie *eixir* y no *ecsir*, escribiendo también *exir*, con *e* antes e *i* después, como en *eximir*.
215. Algunas veces, la *x* en medio de dos vocales tiene fuerza de dos *cc*, mas bien que de *cs*. Por egemplo: *axioma* pronúnciase *accioma* y no *acsioma*; *exitar* pronúnciase *eccitar* y no *ecsitar*, al paso que *èxit* se pronucia *ècsit* y no *èccit*, y *exèrcit*, *ecsèrcit* y no *eccèrcit*. Esta diferencia debe obligarnos, pues, a escribir con dos *cc* las voces donde la *x* haya tenido este sonido, adoptando la *x* para los sonidos de *cs*, meramente — así se escribe *accident* y no *axident*.
216. La costumbre de escribir con *x* el sonido de *cc* deriva de la etimología latina, que escribe con *x* tales nombres: *EXEMPTUS* *exemp*, *EXHUMARE* *exhumar*, *EXHIBERE* *exhibir*, *EXEMPLUM* *exemple*, *EXAMINARE* *examinar*, etc.; pero el latín tenía un solo sonido y el catalán dos, fuerte y suave — si no por la etimología, a lo menos autorizado constantemente por el uso.
217. Para que en medio de dos vocales tenga la fuerza de *ch* castellana, debe precederle la *t*: *fetxa*, en castellano *fecha*; *bretxa*, en castellano *brecha*: *metxera*, *mechera*; *cotxera*, *cochera* — no precediéndole la *t* diría *fecsa*, *brecsa*.

Z

218. [f. 9r] La *z* no es del alfabeto catalán.

DE LAS PARTES DE LA ORACIÓN

EL ARTÍCULO

219. Los artículos en catalán son *lo* masculino y neutro, *la* femenino, *los* masculino, *las* femenino, plurales.
220. Hemos dicho ya que tanto en singular como plural no se pronuncia la vocal de estos artículos, y que en su lugar o antes se hace oír un sonido breve de *a*, para lo cual, apuntada la lengua en el nacimiento de las dientes superiores, se hace como si quisiese pronunciarse la *a* y este esfuerzo da el verdadero sentido del artículo, que se une al momento con el nombre que le sigue:

[Singular]

	<i>Masculino</i>	<i>Femenino</i>
nom.	<i>lo</i> , pronúnciase <i>l'</i>	<i>la</i>
gen.	<i>de lo</i> , pronúnciase <i>dal'</i>	<i>de la</i>
dat.	<i>per lo</i> , <i>a lo</i> , ^a <i>al'</i>	<i>per o a la</i>
acus.	<i>al</i>	<i>a la</i>
abl.	<i>per</i> , <i>ab</i> , ^b <i>de</i> , <i>sens</i>	etc.

[f. 9v] Plural

nom.	<i>los cels</i> , <i>'ls cels</i>	<i>las lletras</i>
gen.	<i>de los cels</i> , <i>dels cels</i> ^c	<i>de las lletras</i>
dat.	<i>a o per los cels</i> , <i>als o per 'ls cels</i> ^d	<i>a o per las lletras</i>
acus.	<i>los cels</i> , <i>'ls cels</i>	<i>a las donas</i>
abl.	<i>per</i> , <i>ab</i> , <i>de</i> , <i>sens 'ls cels</i> , etc.	etc.

221. NOTA^a: El dativo del artículo masculino tiene un modo de decir que no puede atribuirse sino al cuidado de no confundir el dativo con el acusativo: *A qui ho has dit?* Responderé: *An al' germà*.²¹⁰ Y aun en la pregunta ha invadido generalmente este modo de hablar: *An a qui ho donas?* *An al fill*. *An a qui ho pots donar millor qu'an al fill?*
222. NOTA^b: Pronúnciase *am*. Dicese *amba qui te acompanyas* y está mal dicho: la pureza del estilo exige que se diga tal como se escribe: *Ab qui t'acompanyas?* *Am al pare*, *Ab lo pare*.
223. NOTA^c: El dativo plural se escribe con propiedad como se habla: *dels* en vez [de] *de los*.
224. NOTA^d: Este modo ha invadido en la escritura poética sobretodo: *pels* en vez de *per los* o de *per'ls*, que debe pronunciarse *pels* con *e* algo muda, o *pals*, a breve. La escritura *pels* se confunde con *pels* 'pelos'. Fuera de eso, bien se dice *per tu*, *per aquell*, *per Joan*, con todas sus letras y *e* muda. A los también se escribe *als*: *jo dich als sabis* y no *a los sabis*.
225. El artículo se antepone a todos los nombres, sean propios, apelativos, comunes o de otra especie: *Lo Joseph m'escriu*, *L'Joseph m'escriu*; *Diuen que lo Joseph morí* pronúnciase *Diuen que'l Joseph morí*. No se dice *Joseph m'escriu* ni *Diuen que Joseph morí*.
226. No se pone en *Déu*, en estas expresiones: *Déu ho mana*, *Déu per ser Déu* *no ho volgué* y otras en que se adoptan iguales reglas en español.

DE LOS PRONOMBRES

PERSONALES

227. Los pronombres personales²¹¹ son aquellos que se ponen en lugar de una persona: *jo*, *tu*, *ell* [*ella*], *aquell*,²¹² *aquella*, singular; *nosaltres*, *nosaltres*, *vosaltres*, *vosaltres*, *aquells*, *aquellas*, plural.

210. Com en altres exemples, el recurs a la llengua parlada li permet enregistrar seqüències fonètiques amb consonants epentètiques, que no s'escriuen i que avui encara són vigents. D'una manera similar procedia Petit i Aguilar (Ginebra, 1998, p. 89).

211. En el manuscrit diu, tant aquí com en l'encapçalament precedent, «relatius». Hem descartat que sigui una opció terminològica particular pel fet que, més endavant, l'autor es refereix als relatius anomenant-los també «relatius». És per això que ens hem decantat per considerar-ho un error, i ho hem esmenat en l'edició.

212. Crida l'atenció la consideració de *aquell* com una forma del pronom personal de tercera persona; ho trobarem també en algun altre lloc de la gramàtica. La idea ve afavorida, sens dubte, per l'idèntic origen etimològic del pronom personal i del demostratiu (amb reforç). No és pas gens habitual, però, en les gramàtiques de l'època, i entre les catalanes només ho trobem en la de Josep Ullastre, que, de fet, proposa *aquell* com a única forma del pronom personal de tercera persona (1743, p. 52).

	<i>Singular</i>	<i>Plural</i>
nom.	<i>jo</i>	<i>nosaltres</i>
gen.	<i>de mi</i>	<i>de nosaltres</i>
dat.	<i>a o per mi, o me</i>	<i>a o per nosaltres</i>
acus.	<i>a mi, me</i>	<i>a nosaltres</i>
abl.	<i>per, ab, de, sens mi</i>	<i>per, ab, de, sens nosaltres</i>

228. Otros pronombres: *me, te, se*, singular; *nos, vos, los*, plural. Dativo *li* 'a ell' no debe confundirse con *l'hi* que son dos pronombres: *diga-li* es diferente de *diga-l'hi*.
229. [f. 10r] *Me* se pone en lugar de *jo*: *La glòria m'cautiva, M'acàban de dir, M'càusan los trastorns*;²¹³ *te*, en lugar de *tu*: *Te'n rius?, Va-ten', Ves-ten'*; *se*, en lugar de *aquella, aquell, aquells, aquellas* y también indica impersonal y pasiva: *La nació s'constitueix, S'màtan a fora* (impersonal), *Las cors fan lleys / Las lleys se fan per las cors* o²¹⁴ *són fetas per las cors* —esta conversión se explicará en los verbos.
230. *Nos* siempre se pronuncia *ans*; *vos, aus*; *los, als*, como se explicó al tratar de la *e*: *Los enemichs ans persegueixen* o *nos persegueixen*; *Lo rey vos demana / L' rey aus demana*; *Als dolents, dona-los*²¹⁵ *càstich / Als dolents, dona'ls càstich*.
231. En los imperativos se suprime la vocal: *senya-t', menja'ls, estranya-m', arrenca-l'*.²¹⁶ En el dativo *li*, no: *dona-li això, fes-li*.

POSESIVOS

232. *Meu, teu, seu*, singular; *meus, teus, seus*, plural.
233. Estos pronombres se unen bien con el artículo: *lo meu, lo teu, lo vostre*, etc. En las preguntas se suprime: *De qui és? Meu, teu, seu, vostre, nostre*, etc.
234. Dicen en catalán *en so del meu* para decir 'en posesión mía': *Jo estich en so del meu, Volia ficar-se en so del meu*. No se dice *en so del seu* ni *de nosaltres*, etc.; dicese *en so dels altres*.
235. *Meba, teba, seba*, singular femenino; *mebas, tebas, sebas*, [plural].
236. También hay los pronombres femeninos *mia, tua, sua*; *ma, ta, sa*. Los

213. En tot aquest paràgraf respectem l'ús original dels apòstrofs —que concorda amb el que s'ha establert en els § 95-117—, ja que, en el cas contrari, el text perdria coherència.

214. Canviem la conjunció copulativa *y*, que apareix al manuscrit, per l'adversativa *o*, que assegura millor el sentit del text.

215. En el manuscrit diu «donar-los», però no fa sentit.

216. Apliquem també, en aquest paràgraf, el que s'ha dit per al § 229.

primeros van unidos de artículo; los otros, no: *la mia paret, ma paret*. Los primeros pueden posponerse al nombre: *la paret mia*. En admiración se posponen sin artículo: *Mare mia!, Déu meu!*

Mon, ton, son tienen la misma construcción —plural *mos, tos, sos*.

237. Estos pronombres se usan siendo uno el que habla o el poseedor. Siendo muchos es *nostre, vostre*, singular; *nostres, vostres*, plural.

DEMOSTRATIVOS²¹⁷

238. Los pronombres demostrativos son *aquell, aqueix, aquet* o *aquest, altre, això, allò, asò, això altre, allò altre*.

239. *Aqueix, aquest, aquell* se usan para los hombres cuando no hay otros antecedentes, pero comúnmente se usa para todo; *això, asò, allò* se usa para todas las cosas, únicamente y en terminación neutra.

Aqueix, masculino, *aqueixa*, femenino, indica lo de más cerca; *aquet* o *aquest, aquesta*, lo intermedio; *aquell, aquella*, lo de más lejos.²¹⁸

Això, asò, allò no tienen plural. *Això* es para lo más cercano; *asò*, para lo intermedio; *allò*, para lo lejano.

240. [f. 10v] *Qui és aqueix?, aquell?, aquesta?*, etc., indica referirse a hombre o muger y no a otra cosa; lo señala con el dedo.

241. No dirá bien *Què és aqueix?* sino *Què és això?, allò?* En el primer modo debe unírsele el nombre a que se refiera: *Què és aqueix ruido?, D'ahont ve aqueix llam?* —equivale a un adjetivo. En el segundo debe espresarse sin él: *això que tens, res de això, Què vol dir això?*

242. *Est, eix* no se usan sino en la escritura: *per est motiu, Esta rahó me convens*; lo mismo que *per aqueix motiu, per aqueixa rahó*, que se usa en la conversación.

243. Dícese también *no hi ha un tal* o *no hi ha tal* en expresión negativa equivalente a los pronombres indefinidos, donde se verá.

217. *Demonstrativos*, en el manuscrit, però no ho hem mantingut perquè tot seguit usa *demonstratius*, sense *n*.

218. En català central, la distinció ternària dels díctics demostratius difícilment va existir mai, i des dels primers testimonis trobem una distinció binària, similar a l'actual. Tot i això, en llenguatge acadèmic, es recomanava l'ús de *aquest* per 'prop del que escriu', de *aqueix* per 'prop del que llegeix' i de *aquell* per 'lluny dels interlocutors' —aquest sistema ternari encara el recull Moll (1968) i l'explica Coromines (1980-1991). El que sorprèn en Cardellach no és que vulgui difondre un sistema ternari, sinó que els valors de les formes *aqueix* i *aquest* (i, més avall, *això* i *açò*) estiguin intercanviats. Atès que era un bon coneixedor del llatí, es pot sostenir que va relacionar les formes *aquest* i *aquell* amb els demostratius *iste, ille*, de segon i tercer grau, i va deduir que *aqueix* era comparable a *hic*, de primer grau.

RELATIVOS

244. Los relativos catalanes son *qui*, *quin*, *quins*, *quina*, *quinas*, *que*, *cual*, *cuals*.
245. Cuando se pregunta por alguno y se responde como sin haber oído, la pregunta es *qui*: *Ha vingut lo Francisco?* *Qui?*, responderá como para que se repita. También se responde *cual?*, o *quin?*, *quins?* o *quinas?*, cuando la pregunta es dudosa y se desea que se aclare cual de lo preguntado se busca o se quiere dar a entender: *Dona bons consells. Quals?*, *Quins?*; *Has llegit las sessions de Cors?* *Quinas?*, se responde.
246. También se usa *qui* cuando la interrogación se refiere a personas indeterminadas: *Qui no derramarà la sang per la pàtria?*, *Qui ho ha dit?*, *Qui són los enemichs de la llibertat?* No dirá *Quin no derramarà?* ni *Quin ho ha dit?*, etc.
247. Úsase *quins* cuando de un número se desean saber los que se buscan: *Quins ho han fet?*, *De quin medi se han valgut?* Regularmente se acompaña del nombre a que se refiere: *Per quin fi ho proposas?*
248. Se usa *quin*, *quina*, *quins*, *quinas* en la admiración ponderando la gravedad o importancia de la cosa de que uno se admira: *Jesús!*, *quinas batallas!*; *Quin modo de dir!*; *Quins discursos!*; *Quin geni!*
249. El *que* se usa para ponderar el número: *Que batallas!*, *Que revolucions causa la ambició!*²¹⁹
250. *Cual* y *cuals* se usan apenas sino en el caso dicho antes.²²⁰
251. *Que*: *L'home que no contribueix, de què serveix?*
Cual: *Lo asunto del cual parlem, Per cual rahó no seguí, De quals resultas ocorregué*. Estos se usan refiriéndose a un antecedente.

219. Hem optat per editar sense accent aquest «relatiu», encara que es tracta clarament d'una partícula diferent del relatiu àton (recollit en el § 251), i que té un valor exclamatiu. La construcció citada, amb aquest *que* quantitatiu modificant un element nominal, és relativament freqüent en textos antics —basta recordar només la tornada dels coneguts *Goigs de les ànimes del Purgatori*: «A les ànimes oiú, que criden: Ai, *que* dolor!»— i molts editors han optat per accentuar aquesta partícula, justament per diferenciar-la de la conjunció i del relatiu àton —Modest Prats, per exemple, quan edita aquests mateixos goigs (Prats, 2009, p. 200). Coneixent, però, l'ús viu que encara té en alguns llocs aquesta construcció, aplicada també a substantius comptables, com ho fa Cardellach —[kə kázəs kə ján], etc.—, podem atestar que el timbre vocàlic és neutre; per això ens hem decantat per no accentuar aquesta partícula.

220. Hi ha dues línies ratllades, just abans d'aquest apunt, que diuen: «Sin preguntar ni admirar, en casos de elección o [...] es *quin*: *De quin parer ets tu?* *De o...*».

PRONOMBRES INDEFINIDOS O INDETERMINADOS

252. [f. 11r] Llámense los que en general significan ‘uno’ o ‘algunos entre muchos’, sin determinarlos.
253. *Un, algun, quiscun, cada un, altre, ningun, cap, res, cada cual, cualsevol, sia qui sia*, todos son indefinidos y pueden usarse solos: *Un m’ha dit que no, Algú plorarà d’aquesta feta, Venen gramàtiques a 15£²²¹ quiscuna, Cada hu llansa per lo cantó que vol, Altre se’n trobarà millor, Ningú ho vol, Res me cansa, Cada cual contribuirà, Cualsevol és amo, Sia qui sia deu obeir la ley.*
254. Pueden usarse seguidos de preposición *de*: *Un de vosaltres ha faltat, Algun dels allegats ho ha fet, Quiscun de ells fou premiat, Jo só altre de tants, Cap de tantas lleys feu proba, No m’immuta res d’això, Cada cual de ells marxa per diferent camí, Cualsevol de ells vos ho dirà, Sia qui sia de vosaltres.*
255. *Un* se une muy frecuentemente con *hom* para indicar la persona que habla: *Un hom no sap què fer* equivale a *Jo no sé què fer*, pero es más lata la primera expresión, porque *un hom* se dice constituyéndose el que habla en la posición de todos los oyentes, y en su boca como si todos lo digeran a un mismo tiempo.
256. De todos los referidos pronombres, solo *un, algun, cada un, quiscun* y *ningun* tienen femenino; los demás son comunes a ambos géneros.
257. Todos pueden usarse en respuesta secamente: *Qui vindrà? Algun, un, quiscun, cualsevol, cap, altre, de nosaltres*; por donde se ve que en la pregunta *qui* van unidos o seguidos de *de*, porque son partitivos, bien que solos se usan también, pero son indeterminados o generales.
258. Hay, sin embargo, pronombres que se unen a nombres sustantivos y son: *cada, cert, certa, alguna*; considéranse como nombres adjetivos que no pueden por si solos subsistir en la oración. Así: *Cada paraula, una sentència, Cert home ho digué, Ha descobert una certa cosa, Alguna cosa sab ell.*

221. El símbol utilitzat sembla, efectivament, el de la lliura, moneda en ús a Catalunya fins a la unificació monetària que van promoure els governs liberals d’una manera definitiva a partir de la revolució de 1868. Tanmateix, quinze lliures de l’època eren molts diners i no sembla gaire coherent com a preu d’una gramàtica (un oficial de la construcció a Barcelona, pels volts de 1850, cobrava uns trenta sous diaris i una lliura de plata barcelonina equivalia a vint sous; quinze lliures serien tres-cents sous, l’equivalent a deu dies de feina d’un obrer qualificat). Potser la lectura correcta ha de ser quinze sous i el símbol usat és alguna mena de S barrada que significaria aquesta moneda; no hem trobat, però, documentat aquest ús. D’altra banda, la qüestió és del tot irrellevant a efectes de l’exemple gramatical que es proposa.

259. El pronombre *cada* puede cambiarse con *tots*, *totas*, pero en estos cambios se pospone al pronombre el artículo, siendo de notar que ambos se ponen en concordancia [f. 11v] en el plural: *Cada dia surt lo sol / Tots los dias surt lo sol*, *Cada remat té son pastor / Tots los remats tenen son pastor*; pero esta conversión no tiene lugar sino en cosas colectivas y no en otras en que el *cada* denota exclusión: *Cada paraula, una sentència* no dirá muy bien si convierte *Totas*²²² *las paraulas, sentencias*; *Cada terra fa sa guerra* no sonará bien con decir *Totas las terras fan sa guerra*.
260. *Cert* se usa también como pronombre indeterminado²²³ y como sujeto de la oración junto con *home*: *Cert home he vist*, *Cert home m'ha dit*.
261. *Fulano, sutano, menguano* equivalen a *aquel*, pronombre; lo mismo que *tal cosa, tal altre y tal altre*; *això, allò, això altre, allò altre*. Lo primero lo sustituimos en lugar de *hombre*: *Eran fulano y fulano*. Dícese también *aquet, aquest altre, aquell altre*. Lo mismo se dice de *un tal* en caso de duda: *Hi havia un tal Domingo*; también se dice *No hi ha tal* o *No hi ha tal cosa* cuando quiere negarse.
262. *Això, allò, allò altre* se ponen en boca del que dice para substituirse en lugar de cosas que le conviene callar o para acortar o por no ser necesario referirlo. Regularmente se dice *això, això, això y això*; *allò altre* se deja. Si se me pregunta por ejemplo, en medio de una relación que yo haga, *Y què respongué?* diré *això y això y això y això* o bien *tal y tal y tal cosa*.
263. Para indicar o decir 'aquí' o 'allí', decimos también indeterminadamente *a tal y tal part* o *banda*, *per aquí* o *per allí*; decimos también *per aqueix y aqueix cantó* o *per tal y tal part, per tal y tal banda*.
264. *Ho* pronombre demostrativo se pone en lugar de *això, allò*: *Ja ho saps, Qui ho proposa?* En la comunicación se hace oír como una *u* y por esta causa algunos lo escriben uniéndolo al nombre precedente. En los ejemplos dados escribirían: *Jau saps, Quiu proposa?*; pero no puede permitirse que, por razón de la brevedad o licencia del language, se altere la gramática.

222. «Todas» en l'original.

223. No aporta cap exemple que justifiqui aquesta categorització de *cert*. En català actual, *cert* només té ús com a adjectiu. És possible que, atès que en les frases que consigna —*Cert home he vist*, *Cert home m'ha dit*—, *cert* és substituïble pel determinant indefinit *un*, es pensés que hi podia donar un tractament anàleg.

DE LOS PRONOMBRES NE, HI

265. [f. 12r] En el tratado de la pronunciación dijimos que *ne* era pronombre y tocamos algo sobre la manera con que se pronuncia.²²⁴
266. Efectivamente es de tal uso que ni en la más correcta escritura puede suprimirse, pero, por no haber comprendido su uso y su origen, se une sin razón o bien con el nombre que le precede o bien con el que le sigue bajo la figura de una *n* sola. Así escribirán *Ja non hi ha* o *Ja no ni ha*, *Cuants an portas?*, *An tens molts?*, *Ten dono dos*, y así otras oraciones en que suena cierta espresión referente a otra cosa.
267. Pues esto que se refiere a una cosa que se calla o que está dicha no es más que el pronombre *ne* o una partícula que hace su oficio, de la cual llamamos la *e* en todos casos y por esta razón se considera como parte de los nombres que lo acompañan uniéndola al primero o segundo según principio este último con consonante o vocal, y aún se le antepone una *a* cuando, hallándose en medio de dos palabras, la primera acaba y la segunda empieza con consonante, y cuando, hallándose al principio, le sigue consonante también, lo cual proviene de que no pudiéndose pronunciar sola la *n*, y desterrada la *e* de la pronunciación, le añadimos un sonido vocal involuntario equivalente al de la *a*, cuando en realidad debe escribirse siempre solo con el apóstrofo antes o después según sea el punto donde pronunciemos la vocal.
268. Esto supuesto, el *ne* se pone en lugar de *de això*, *de asò*, *de allò*, *de aquí*, *de allí*, de cuyo medio carecen los castellanos, mas no los franceses, que tienen para idéntico oficio la partícula *en*.
269. *Jo me n' vax*,²²⁵ *Jo me n'hi vaj*, el primer *ne* significa 'de aquí'; el segundo no tiene más significación que la de hacer a *me* la persona que ejecuta: sin el *ne* sería la persona para quien, y estaría en dativo.²²⁶
270. Así, si hablamos de dinero diré, por ejemplo, *San necesita mol*, entien-

224. El pronom *ne* i les seves formes elidides o reduïdes apareixen profusament en els exemples del capítol sobre la pronunciació, però l'únic lloc on s'esmenta de manera explícita aquesta partícula és al final del § 95. Allà no se la considera pròpiament un pronom, sinó «partícula con vices de pronombre *ne*».

225. En els exemples d'aquest paràgraf i del següent respectem l'ús original dels apòstrofs, d'acord amb el que hem fet en els apartats precedents que toquen l'apostrofació.

226. Aquest paràgraf és afegit en el marge. La distinció que es vol establir entre els dos exemples no és gaire reeixida, perquè es confon, en el segon cas, la realització sense *en* (*m'hi vaig*) amb l'homòfon pronom personal datiu. L'autor no s'adona, en realitat, que l'*en*, en cap dels dos exemples, no és un veritable pronom —com tampoc el *me*—, sinó que forma part de la construcció morfològica del verb *anar-se'n*.

do decir *Se necessita mol diner*, pero escribiré *Se n' necessita mol*; *Pochs na tinch* diré también *pochs an tinch* o *an tinch poch*s, entiendo decir *tinch poch*s *diners*, pero escribiré en el primer caso: *Pochs n' tinch*; en el segundo, *Pochs 'n tinch*; en el tercero, *N' tinch poch*s.

271. La partícula *hi* se confunde del mismo modo; por [f. 12v] no haber quizá querido comprender su uso, la han añadido a uno u otro de los nombres con que se acompaña, escribiendo *y* por *hi* y confundiendo una conjunción con un pronombre.
272. *Hi* es, pues, un pronombre que se pone en lugar de *aquí* o *allí*, *a este*, *a ese*, *a aquel*, *a esto*, *a aquello*, que es lo mismo de que se valen los franceses con su partícula *y*; medio de que carece la lengua castellana.
273. *L'hi poso?*, preguntará alguno; se entiende '¿pongo esto o aquello aquí, allí?', etc. Si *t'hi vinch* se dice amenazando a alguno como si dige[se] *Si vinch a tu*. Si compro alguna cosa sentando el precio, dirá el vendedor: *Sens rebaixar n'hi res*, espresión que abrevia y realza a esta otra: *Sens rebaixar a vostè*²²⁷ *res de lo que li demano*. Si hablamos de inconvenientes en algún negocio, diré: *Tants n'hi ha!*, que es como decir *Tants inconvenients se tròban en aqueix asunto!*
274. Algunas veces se usa esta partícula a pesar de hallarse en la oración la cosa a que se refiera y esto le da más fuerza. Así diré *Tants inconvenients hi ha en aqueix asunto!* o *Tants n'hi ha en aqueix asunto!* A pesar de que el *hi* se refiere a *asunto*, lo pongo para multiplicar o realzar la real y efectiva existencia de los inconvenientes del asunto.
275. Tal es el genio de la lengua. Con estas espresiones recalca el sentido de las cosas que se espresan al paso que abrevia infinito la locución:
Si quiero convidar a alguno a que juegue conmigo le diré *Hi vol ser?*; este *hi* denota 'en el juego'. El castellano dirá *Quiere usted jugar conmigo?*, pero el catalán podría decir también con iguales palabras *Vol vostè jugar ab mi?*, pero no significa tanto como la sencilla espresión de *Hi vol ser?*
Què hi dius?, pregunta uno esperando respuesta a alguna consulta como si digese '¿Qué respondes a lo que te esplico, te propongo?'.
Ja hi som es espresión usada para todo; este *hi* pertenece a una riña, a una broma, a un lugar. Cuando uno se jalea con otro, este le dirá *Ja hi som*. Principiándose debate, otro dirá en torno de novedad *Ja hi som*.

227. Cardellach no s'adona que en la frase *Sens rebaixar n'hi res*, la forma *hi* té un valor diferent del valor locatiu que està descrivint. La combinació de pronoms *n'hi*, sovint rebutjada en textos escrits, correspon a la combinació canònica *li'n*, on *hi* equival a *li*, és a dir, el datiu de tercera persona.

NUMERAL[E]S

276. [f. 13r] Los numerales son:

1.	un ^a	31.	trenta-un
2.	dos	32.	
3.	tres	33.	
4.	cuatre	34.	
5.	sinch	35.	
6.	sis	40.	cuarenta
7.	set	45.	
8.	vuyt	50.	cinquanta
9.	nou	55.	
10.	deu	60.	xeixanta
11.	onse	65.	xeixanta-sinch
12.	dotse	70.	setanta
13.	tretse	75.	
14.	catorse	80.	vuytanta
15.	quinse	85.	
16.	setse	90.	noranta
17.	diset	95.	
18.	divuyt	100.	cent
19.	dinou	101.	cent y un
20.	vint	120.	cent y vint
21.	vint-y-un ^b	121.	cent vint-y-un
22.		129.	cent vint-y-nou
23.		130.	cent trenta
24.		200.	dos-cents
25.		300.	
26.		900.	
27.		1000.	mil
28.		1100.	mil cent y no onse cents
29.		2000.	dos mil
30.	trenta	2100.	dos mil cent, etc.

277. NOTA^a: Se dice también *hu*: *vint-y-un/vint-y-hu*, este último en partidas de 21 arriba: *Cuants n'hi ha? Un / cent cinquanta-hu*.

278. NOTA^b: De ahí a 30 se pone la *y*, en los demás no; lo mismo de 120 a 130, etc.

ORDINALES Y PARTITIVOS

279. *Primer, segon, ters, quart, quint, sisè, setè, vuytè, novè, desè, onse, dotsè, tretsè, catorsè, etc.*, ordinales.
280. Estos números son también partitivos: *unitat, ters, quart, quint*; empero no se dice *vint-y-unè, vint-y-nouè, trenta-unè, trenta-nouè, etc.*²²⁸
281. Un *centenar* y no un *centè*, colectivo. Ahí toma la expresión de -avo: *un cent y unavo, cent-y-vintavo*.
282. *Un trisagi, un octavari, un septenari, un novenari, un quinsenari, un trentanari*, colectivos.
283. *Mitad, segona, tercera, cuarta, quinta, sexta, sèptima, octava, novena, desena, onsenà, dotsena, tretsena, catorsena, quinsena, dècima sexta, dècima sèptima, [dècima] octava, [dècima] nona, vintena, vint-y-sinquena, trentena, cuarentena, cincuantena, xexantena, etc., centena, dos centenàs, etc.*, partitivos —una *vuytena* es un panecico y colectivo, como parte de los anteriores.
284. Se dice una *quinsenada* y no *quinzena*:²²⁹ una *quinsena* de días, de duros, de caballs, y no una *quinsenada*, colectivo; [f. 13v] *la vuytada del Corpus*, colectivo, y no *la vuytena*, y así *la capvuytada* para espresar el último día de la octava.
285. *La major part, pochès, molts, un grapad, bons xichs, bona cosa*, son partitivos.

DEL NOMBRE

286. El nombre es sustantivo y adjetivo, prescindiendo de las demás subdivisiones. Solo le subdividiremos en masculino, femenino, neutro y ambiguo, por razón de los géneros.
287. El nombre sustantivo lleva siempre consigo un artículo que le determina el género, por manera que la sola calidad, el buen gusto o la naturaleza misma de las cosas les hace atribuir universalmente el artículo masculino o femenino que le conviene, lo mismo que en español. Al contrario del francés, que mira las terminaciones y requiere largas tablas para su conocimiento.

228. Cal entendre que no es diuen, o no s'usen, com a partitius.

229. En aquest apartat, Cardellach intenta explicar que mots com *quinzenada, vuitada* o *capvuitada* tenen un sentit lexicalitzat, mentre que formes molt properes s'usen en sintagmes que fan de determinants quantitius: *una quinzena de...* El mot *quinzenada* l'hem documentat al CICA amb el valor de 'quinze dies d'arrest'.

288. Se ha dicho que el artículo *lo* se da a los masculinos y *la* a los femeninos y, por un contraprinipio, que es masculino el que lleva el artículo *lo* y femenino el que lleva *la*; pero ¿por qué a un nombre le damos *lo* y a otro *la*?, ¿cómo conocemos que *taula* lleva el género femenino y *paper* el masculino?, ¿por qué no invertimos en estos nombres su calidad? Respóndese que *taula* corresponde a la clase femenina. ¿Por qué? Que *paper* a la clase masculina. ¿Por qué también? No pudiéndose alegar otra razón, hemos de convenir que no hay para qué buscar reglas para la determinación de una cosa que se resuelve por sí misma.
289. No obstante es averiguado que todos los femeninos terminan con *a* breve y los masculinos en distintos sonidos y en *a* fuerte: *un capità, un paysà, etc.*
290. Si algún nombre acabado en *a* breve no es femenino será porque pertenece esencialmente a la clase de varón —*lo papa*— o que es ambiguo, como en los nombres de oficios o derivados: *lo maquinista / la maquinista; lo flautista / la flautista, etc.*
291. Algunos nombres de aves o bestias son epicenos: *la guineu* es masculino y femenino; *la cadarnera, la* [f. 14r] *griba, un garrí.*²³⁰

CONVERSIÓN DEL MASCULINO AL FEMENINO

Substantivos

292. Los nombres substantivos pocas veces se cambian en femeninos, porque ambos son distintos y no derivan el uno del otro.
Así, si decimos *un plan* y queremos feminizarlo, diremos *una plana*, y nos da una idea diferente.
293. Solamente se convierten en femeninos los masculinos en los nombres de oficios acabados en *-er* y *-or*, añadiéndoles una *-a*: *botiguer*, masculino / *botiguera*, femenino; *rajoler, rajolera; barber, barbera; autor, autora; rector, rectora*. En los nombres nacionales: *español, española; francès, francesa; turc, turca*.
294. En los acabados en *-a* larga se convierte añadiendo *-na*: *capità, capitana; paysà, paysana; italià, italiana; català, catalana, etc.*
295. *Metge* se convierte en *metgessa; sastre, sastressa; poeta, poetissa; abad, abadesa; sacerdotisa, papissa*.

230. Un nom epicè és un substantiu animat que designa alhora tant un individu de sexe masculí com un de femení independentment del gènere gramatical. En l'explicació que dona Cardellach es confonen el gènere gramatical amb el sexe: gramaticalment, *la guineu* és un substantiu sols femení.

Adjetivos

296. En los adjetivos se convierte el masculino añadiéndole una *-a*: *prudent*, *prudenta*; *gros*, *grossa*; *trist*, *trista*; *melancòlich*, *melancòlica*.
297. Empero en los participios de pretérito de verbos regulares acabados en *-it*, el femenino se convierte en *-[i]da*: *farsit*, *farsida*; *oït*, *oïda*; *vestit*, *vestida*; y, en general, así sucede en todos los participios acabados en *-t* después de vocal, siendo de verbos regulares: *portat*, *portada*; *aixugat*, *aixugada*.
298. Los participios irregulares se convierten tan solo con añadir la *-a*: *escrit*, *escrita*; *dit*, *dita*; *aixut*, *aixuta*.
299. Los participios recíprocos no cambian el género con los verbos sustantivos [con] *haber*:²³¹ una muger dirá *Cuant me hauré vestit*, y no *vestida*.

FORMACIÓN DE LOS PLURALES

300. [f. 14v] Los plurales de los nombres sustantivos o adjetivos se forman añadiendo una *-s* en la terminación: *pare*, *pares*; [*la nit*], *las nits*; *lo foch*, *los fochs*; *atrevit*, *atrevits*; *atrevida*, *atrevidas*.
301. No obstante, *bras* hace *brasos*; *nas*, *nasos*; *cas*, *casos*; *pas*, *pasos*; *cedàs*, *cedasos*; *bordegàs*, *bordegasos*, lo cual denota que el plural en tales terminaciones se forma añadiéndole *-os*: *pasadís*, *pasadisos*; *sis*, *sisos*; *dos*, *dosos*; *corredós*, *corredosos*;²³² *tres*, *tresos*; *fus*, *fusos*.²³³
302. Hay nombres que no se usan sino en plural: *unas estoballas*, *uns tarnals*, *uns anaguas*, *uns esmolls*, *aixams*, *elàstichs*, [...], *matines*, *trespeus*.
303. *Una faus* o *fals* no tiene plural o no se muda;²³⁴ *un calis*, *dos calis* —mejor *un càlser*, etc.²³⁵

231. Aquí hi ha, potser, una confusió terminològica. Quan parla dels «verbos sustantivos» sembla clar que vol dir els temps compostos dels verbs (amb l'auxiliar *haber*). La concordança del participi dels temps compostos amb el complement directe (o amb el subjecte, si l'auxiliar era *ser*) era habitual en la llengua medieval, però ha quedat com un fenomen residual en el català contemporani. Fabra l'admetrà encara, amb caràcter opcional, en la gramàtica normativa de 1918, però només la recomana quan el complement directe està pronominalitzat (Fabra, 1918, p. 95-96). Cardellach sembla que ja la descarta del tot, en aquest passatge —i, de fet, ja no parlarà enlloc de la gramàtica de temps compostos amb l'auxiliar *ser*, on la concordança era, potser, més imprescindible. Això darrer no deixa de ser significatiu, coneixent bé l'autor la gramàtica francesa, on sí que s'ha mantingut i prescrit l'ús de l'auxiliar *ser* en determinats verbs.

232. Aquesta formació, segurament vulgar, sembla de doble plural, o un plural reduplicat: *corredors* ja és plural i d'aquí es formaria un altre plural.

233. Hi ha un fragment ratllat que diu: «También se añade el *-os* en [...] *mtos*, [...] *mtos*».

234. En aquest lloc l'autor hi anota també «*un vals*, *dos valsos*», però aquest exemple clarament no fa sentit.

235. Una mica més amunt, a continuació del § 300, podem llegir al manuscrit una frase, ratllada,

304. Los en *-o* y *-a* largos [y] en *-i* se forman añadiendo *-ns*: *oració, oracions; ca, cans; pi, pins*.
305. Los nombres de metales y virtudes en si mismos no tienen plural; los de ciudades, villas, etc.

FORMACIÓN DE LOS ADVERBIOS

306. De los adjetivos acabados en *-al* se forman [adverbios] añadiéndoles *-ment*: *fatal, fatalment; tal cual, talcualment; igual, igualment*. De *mal* se forma *malament*.
307. De los acabados en *-ble*, se forma[n] de la misma manera: *terrible, terriblement; passable, passablement* —la *e* del *-ble* es muda.
308. De los adjetivos acabados en *-os* largo, derivados por lo regular de verbos, se forma[n] añadiéndoles *-ament*: *perillós, perillosament*. Esto da la regla de que los adverbios se forman de los femeninos añadiéndoles *-ment* —*guapa, guapament; bona, bonament*— y que los adjetivos que bajo una terminación común prestan adverbio son comunes a los dos géneros.²³⁶

FORMACIÓN DE LOS SUPERLATIVOS

309. [f. 15r] Los superlativos se forman del adjetivo masculino añadiéndole *-íssim* masculino, *-íssima* femenino: *alt, altíssim; xich, xiquíssim; blanch, blanquíssim*. El acento está en la primera *i*.
310. Los pretéritos mudan además la *-t* en *d*: *passat, passadíssim; cansat, cansadíssim; esblancaït, esblancaïdíssim*.
311. Los superlativos de los substantivos se forman añadiéndoles *-as, -arro, -aso, -atxo, -atxàs*: de *home* se forma *homenàs, homenarro, homenasso, homenatxo, homenatxàs* y *hombron*; de *llop*, *llopàs, lloparràs, lloparro, llopar-raso, lloparratxo, lloparratxa*; de *cistell*, *cistellàs, cistellarro, cistellasso, cistellar-rasso*.
312. Tiene también, y se usa en tono de desprecio o de depresión, la terminación *-ot*: *homenot, llopot, lloparrot, cistellot*; *Vaya un homenot!, No vull aqueix cistellot*. La terminación en *-atxo* es menos usada.
313. El catalán admite muy bien aumentativo de aumentativo, como se ha visto: de *homenatxo, homenatxàs*; de *homenarro, homenarràs*; de *homenaso,*

que ha estat substituïda per aquest paràgraf i l'anterior: «Los nombres acabados en *-s* no se mudan: *las fals, los anaguas, los tarnals, los...*».

236. No s'entén gaire bé el sentit de la darrera afirmació. Sembla que vol dir que els adjectius que no formen l'adverbi en *-ment* a partir del femení és perquè són invariables.

homenasàs, homenasarro; de *caball, caballàs, caballarro, caballasso, caballarraso, caballassàs, caballassarro* —depresivo, *caballot*.

Así se ve cuán suceptible es de aumentativos la lengua catalana y todos significativos de la grandor²³⁷ que se pondera. Sin embargo, no todos los nombres admiten esta diversidad, como de *palla* no formo sino *pallassa* en buen sentido, y a lo más *pallarra*, pero esto lo enseña el uso.

314. Cuando el nombre no puede tomar estas variaciones se pondera con los adverbios *molt, bastant*,²³⁸ y si es necesario toman estos adverbios el superlativo: *És molt home de bé, És moltíssim home de bé; Feu bastanta fortuna, Feu bastantíssima fortuna*.
315. El *tant* deja siempre suspenso el sentido, cuando no sirve para comparar como veremos después: *És tant home de bé que...*, *Digué tantíssimas coses que...*
316. [f. 15v] Algo parece ser tomado del español y sirve como de promedio entre lo pequeño y lo positivo: *És bo / És algo bo*; hay la diferencia que el segundo es menos que el primero; *Com se troba? Bé / Algo bé*; este último modo presupone enfermedad. Estos y demás adverbios se tratarán en su lugar.
317. *Tot un* es expresión que se une a otra palabra para ponderar en exceso: *És tot un home!, És tot un dir!, És tot una cosa ab N!*

DIMINUTIVOS

318. Los diminutivos de los adjetivos se forman añadiéndose la terminación *-et*: *blanc, blanquet; sabi, sabiet; prim, primet; grog, groguet*, etc.
319. Los participios de pretérito, como en los superlativos, cambian la *-t* en *d*: *estimat, estimadet; afligit, afligidet; beneït, beneïdet*, etc.
320. De los sustantivos, se forma [el diminutivo] añadiendo *-net* a las terminaciones de los nombres que acaban con vocal larga, y quitando la *n* a los que acaben con consonante. Egemplos de lo primero: *porró, porronet; bité, bite-net; paysà, paysanet; gra, granet; pi, pinet*. Egemplos de lo segundo: *salt, saltet; forn, forniet; coix, coixet; xich, xiquet; animal, animalet; camp, campet*.
321. Los acabados en vocal breve pierden esta vocal. —Egemplos: *casa, caset; matxo, matxet; agulla, agulleta; morro, morret*, etc.—, lo cual sucede también con los adjetivos femeninos: *sàbia, sabieta*.

237. «de la grandor» afegit sobre la línia; «con la viveza», a sota, *ratllat*.

238. Hi ha també «tant» y «algo», però han estat ratllats. Contrasta la manera d'escriure aquí l'adverbi *molt*, quan abans s'havia propugnat la diferència gràfica entre *mol* (adverbi) i *molt* (participi de moldre) —§ 205 i 270, però Cardellach també ha escrit *molt* a § 266, 285, etc. En el § 331 es fa del tot evident la vacil·lació.

322. Los acabados en los diftongos de *-au*, *-eu*, *-iu*, *-ou* no pierden la vocal: *palau*, *palauet*; *creu*, *creueta*; *niu*, *niuet*; *ou*, *ouet*. Tampoco los en *-oy*: *noy*, *noyet*.
323. También tiene el diminutivo la terminación de *-icó* (o larga), *-illa*, *-ona* (femenino): *botifarra*, *botifarreta*, *botifarrica*, *botifarrona*, *botifarrilla*.
324. La terminación *-ot*, *-ota* no aumenta ni disminuye la cantidad, pero deprime la cualidad: *No llegendes semblants llibres* es menos vivo que *No llegendes semblants llibrots*. Este modo, sin embargo, es del vulgo.

COMPARACIÓN

325. [f. 16r] Comparamos a veces una cosa con otra por término de igualdad; otras veces para aumentar, otras para disminuir.
326. En el primer caso usamos del adverbio *tant* y le corresponde *com*, a diferencia de cuando es un medio aumentativo que le corresponde el *que*, como vimos hablando de los aumentativos: *Un bon general és tant necessari com un bon exèrcit*; igualamos así la necesidad relativa que hay del uno y del otro.
327. En el segundo, usamos de *més* y le corresponde *que*: *Un bon general és més necessari que un bon exèrcit*.
Usamos también para la comparación aumentativa de *millor*, como adjetivo unido al sustantivo que le precede, y luego sigue el *que* sin otra voz intermedia: *Lo govern monàrquich moderat és millor que la república*.
328. Lo mismo sucede con el diminutivo o depresivo *pitjor*: *Lo govern monàrquich moderat és pitjor que la república*.
329. Para denotar una cosa grande usamos de la voz *major*; para otra pequeña la de *menor*: *Joan és major que Francisco*, *Francisco és menor que Joan*. Hubiera dicho también: *Joan és més grand, més alt*, que *Francisco*, *Francisco és menos alt*, o *més petit, més xich* que *Joan*.
330. Para denotar la corpulencia usamos de *gros* o de *gruixut*, y [para] la delgadez, de *prim*. Advértase que estos términos comparativos se usan bastante con este modo de hablar: *És més gruixut, més gros que un dimoni*; *És més prim qu'un no sé què*, o *més prim qu'una canya*. A no valerse de estas locuciones vulgares en la conversación dícese: *És molt gros*, *És molt gruixut*, *És molt prim* o, al contrario, *És poch gruixut, poch prim*.
331. Al adverbio *millor* lo aumentamos an[f. 16v]teponiéndole el adverbio *mol*: *És mol millor de lo que jo creya*, *Est guisat és molt millor que l'altre*.
332. Las voces *millor*, *pitjor* van precedidas a veces del artículo, pero en tal caso les sigue *de* en vez de *que*: *De tots los governs, lo millor és lo moderat*; *Lo pitjor dels governs és la república*; *De totas las ambicions, la del saber és la millor*.

333. Es de saber que es muy familiar a la lengua ese término de comparación aumentativa en todos los casos y sucesos: *Més negre qu'un dimoni, Sap més qu'un dimoni, que un butavant, que'l Bricant, Xarra més qu'un dimoni, És més viu que lo dimoni, Ves al butavant*. Al parecer, el vulgo no ha hallado término más a propósito para asimilar lo grande de sus comparaciones que la idea del mismo Satanás: la parte ilustrada reprueba tamaña costumbre.
334. Usamos también de *massa*, equivalente de *demasiado*, como un medio aumentativo más bien que comparativo: *N'hi ha massa, Massa que-n té, No-n tinch massa*.
335. *Prou* se usa en lugar de *bastante*. Así, cuando en alguna parte ya no cabe más de lo que permite la capacidad, dicese *prou*. Otras veces se usa en lugar de *sí*; pregúntase: *N'hi ha? Prou*, se responde; *No-n té? Prou que-n tinch*. Otras, se usa en lugar de *bien*, ya: *Prou podrias! Tira!*, expresión que indica oposición de algun hecho por parte de quién la profiere.

DE LOS ADVERBIOS

DE TIEMPO (*responden a: cuant?*)

336.	ara	a la nit
	tot seguit	a mitja nit
	ara tot just	entrada fosch
	ahir	a la vetllada
	antes de ahir	a la matinada
	demà	al vespre
	passat demà	de aquí a un mes
	a mitg die	dintre un any
	a la tarde	dins quatre mesos
	abuy	sens tardar
	entre dos clars	a la nit
	[f. 17r] a la tornada	cuant antes
	fins a la tornada	per un may més
	a la vista	sempre
	may	subint
	després, después	[y] las horas del día

*DE LLOCH (ahont?)*²³⁹

337.	aquí	més amunt
	allí, allà	sobre
	més ensà	sota
	més enllà	desota
	detràs de casa	a fora
	al costat de casa	fora, més enfora
	debant de casa	dins, més endins
	dalt	dintre, a dintre
	baix	lluny
	a baix	aprop
	amunt	cerca
	avall	a part
	dret o ret a o vers	a tot arreu
	endetràs, enderrera	endebant (también es interjección)

DE MODO (com?) Y CALIDAD

338.	aixís	si fa no fa
	bé	plegats
	mal	dret
	malament	de gom a gom
	bonament	frech a frech
	junts	ab un plegat
	separadament	ab un brasejat
	leri-leri	a ulls cluchs
	fort	a las paupentas
	de pal a mal	d'un patach
	de repente	en un tancar y obrir d'ulls
	no gayre bé	arreu
	gayre	pitjor que pitjor
	tau a tau	a la futroya
	aixís, així	si fa no fa

239. En aquesta ocasió l'autor s'ha despistat i ha consignat en català el títol de l'apartat.

DE CANTIDAD (cuants?)

339.	pochs	may menos
	molts	bons xichs
	no gayres	més
	bona cosa	massa
	menos	qui-sab-los ²⁴⁰
	una pila	a la alsada d'un campanà
	bona pila	massa y tot ²⁴¹
	bastants	

DE AFIRMACIÓN

340.	[f. 17v] sí	cert
	prou	aixís és
	bo	sens dupte
	esta bé	verdaderament
	en efecte	just
	ja	perfectament
	oy	bravo
	oydà	diga-li que ja
	de debò	

DE NEGACIÓN

341.	no	no pot ser
	de cap manera	no cal que-t cansis
	és cas negat ²⁴²	deixem-ho córrer
	per cap estil	

240. En l'original «quissablos».

241. Ratllat «úpala».

242. Ratllat «nimay».

INTERJECCIONES

DE ADMIRACIÓN Y ESCLAMACIÓN

342.	Déu meu!	Què ho havia de dir!
	Jesús!	Ah!
	Grandíssim!	Com Mare de Déu!

DE DUDA

343.	Qui sap!	Pudé no!
	Tal vegada!	Pot ser!
	Pudé!	Encara que!
	Pudé sí!	Com diantre!

DE IMPRECACIÓN

344.	Jo-t flich!	Botua listo! (s'enfada)
	Caramba!	Vaya, vaya!
	Home!	Futral!
	Malvinatja!	Jo-t floch!

DE ÁNIMO

345.	Upa!	Au!
	Issa!	Ûpala!
	Vaja!	Axò! (voz para animales)
	Vamos!	Ayre! (denota pressa)
	Alí!	

DE EXASPERACIÓN

346.	Nimay!	Alsa!
	Dali!	

DESPRECIO

347. Arri! Anda!

DE QUEJA

348. Ayre!

[DE LOS VERBOS]²⁴³

VERBOS AUXILIARES

349. [f. 18r] Los verbos auxiliares son aquellos que contribuyen a la formación de tiempos de los demás verbos. En catalán son *ser, haber, tenir que o de, estar*. Como su uso es de todos los tiempos compuestos, los continuaremos por estenso.

Haber

350. El que sirve para la formación de tiempos compuestos.
351. Presente de indicativo

Singular

jo *he*^a

tu *has*

aquell *ha*

Plural

nosaltres *hem* o *habem*^b

vosaltreu *heu* o *habeu*

aquells *han*

NOTA^a: Pronunciado *joy* —*joy vist*—, es impropio.

NOTA^b: *habem* es impropio: se confunde con el verbo *hèurer*.

243. Restituïm aquí el títol d'inici de tota la secció dedicada a la morfologia verbal. Aquest títol apareix a l'encapçalament d'una pàgina posterior que ha estat ratllada (f. 22r), a causa d'una reestructuració posterior de la secció. La resta de continguts d'aquella pàgina ja han estat ressenyats, en nota, en els apartats corresponents (§ 455-456).

352. Pretérito imperfecto

jo *habia*
tu *habias*
aquell *habia*

nosaltres *habíam*
vosaltres *habíau*
aquells *habían*

353. Pretèrit perfet²⁴⁴

jo *haguí^a* o *he hagut*
tu *hagueres* o *has hagut*
aquell *hagué* o *ha hagut*

nosaltres *haguérem* o *hem hagut*
vosaltres *haguéreu* o *heu hagut*
aquells *hagueren* o *han hagut*

NOTA^a: Hoy usadísimo en la conversación, entre toda clase de personas, este pretérito: jo *vas*²⁴⁵ *haber*, tu *vas haber*, aquell *va haber*, nosaltres *vàrem*, *vam*, *vem haber*, vosaltres *vàreu*, *vau*, *veu haber*, aquells *varen*, *van haber*²⁴⁶ y equivale perfectamente al jo *haguí*, tu *hagueres*, etc.

354. Pretèrit plusquamperfet

jo *habia hagut*
tu *habias hagut*
aquell *habia hagut*

nosaltres *habíam hagut*
vosaltres *habíau hagut*
aquells *habían hagut*

244. Trobem en el manuscrit una curiosa alternança del castellà i el català per a la denominació dels temps verbals en tota aquesta secció. No sembla respondre a cap criteri regular, i potser és atribuïble a una certa deixadesa per la provisionalitat dels apunts manuscrits. Mantenim els noms tal com apareixen i, només quan aquests hi són abreujats d'una manera ambivalent, els restituïm en castellà, que és la llengua en què està escrita l'obra.

245. Hi ha una vacil·lació a l'hora d'escriure aquesta forma. En el text de la *Gramàtica* hem trobat: *vax*, *vaj*, *vaitg*, etc., però aquí sembla que l'escriu amb -s final. Això el faria coincidir amb Petit i Aguilar, però en l'obra d'aquest darrer es consigna la forma *vares* com a segona forma del singular, cosa que la distingeix de la primera. En el cas de Cardellach, hi ha una coincidència entre la primera i la segona forma del singular, com a mínim, formal.

246. La diversitat de formes de l'auxiliar en les persones del plural ha estat afegida posteriorment, sobre la línia del text. La forma escrita primer era només: *vàrem*, *vàreu* i *varen*.

355. Futur imperfet
 jo *hauré*
 tu *hauràs*
 aquell *haurà*

 nosaltres *haurem*
 vosaltres *haureu*
 aquells *auran*
356. Futur perfet
 jo *hauré hagut*
 tu *hauràs hagut*
 aquell *haurà hagut*

 nosaltres *haurem hagut*
 vosaltres *haureu hagut*
 aquells *auran hagut*
357. Present de subjuntiu
 jo *hage* o *haja* o *hàgia*, *hagi*^a
 tu *hages*, *hajas*, *hàgias*, *hagis*
 aquell *hage*, *haja*, *hàgia*, *hagi*

 nosaltres *hagem*, [*hajam*,] *haguem*
 vosaltres *hageu*, *hajau*, *hagueu*
 aquells *hagen*, *hàjan*, *hàgian*, *hagin*
- NOTA^a: El último es de la conversación.
358. [f. 18v] Pretèrit imperfet [de subjuntiu]²⁴⁷
 jo *haguera*, *hauria*, *hagués*
 tu *hagueras*, *haurias*, *haguesses*
 aquell *haguera*, *hauria*, *hagués*

247. La consideració del condicional com una forma de l'imperfet de subjuntiu té un innegable fonament formal i semàntic, i, en totes les llengües romàniques, moltes gramàtiques antigues —basades en el llatí, una llengua que no tenia aquest temps— així ho recollen de la mateixa manera. Sorpren, però, que Cardellach, més endavant, en conjuguar els verbs *ser* i *tenir*, separi el condicional i el consideri un temps verbal autònom (i el condicional compost, un altre). No s'explica gaire aquest canvi de criteri, sobretot, si tenim en compte que, a la vista del manuscrit, no sembla haver-hi cap solució de continuïtat en la redacció de tot aquest apartat dels verbs auxiliars —en el mateix full on s'acaba la conjugació del verb *estar*, sense condicional, comença la conjugació del verb *ser*, amb condicional. Més avall de la gramàtica, en l'explicació teòrica sobre «la formación de los tiempos. Su conocimiento y división», tampoc no es considera enlloc el condicional com un temps a part, sinó que se'l considera un dels «dos modos de optar» que expressa l'imperfet de subjuntiu (§ 420).

nosaltres *haguéram, hauríam, haguéssem*
 vosaltres *haguérau, hauríau, haguésseu*
 aquells *haguéran, haurían, haguessen*

359. Pretèrit perfet [de subjuntiu]

jo *hage, hagi, haja, hàgia hagut*
 tu *hages, hakis, hajas, hàgias hagut*
 aquell *hage, hagi, haja, hàgia hagut*

nosaltres *hagem, haguem, hajam hagut*
 vosaltres *hageu, hagueu, hajau hagut*
 aquells *hagen, hagin, hàjan, hàgian hagut*

360. Plusquamperfet [de subjuntiu]

jo *haguera, hauria, hagués hagut*
 tu *hagueras, haurias, hague[s]ses hagut*
 aquell *haguera, hauria, hagués hagut*

nosaltres *haguéram, hauríam, haguéssem hagut*
 vosaltres *haguérau, hauríau, haguésseu hagut*
 aquells *haguéran, haurían, haguessen hagut*

361. Imperativo

hakis tu
hagi aquell

haguem nosaltres
hagueu vosaltres
hagin aquells o vostès

362. Infinitivo

Presente: *haber*
 Participio: *hagut*
 Participio de presente: *habent*
 Participio de pretèrito: *haber hagut*²⁴⁸
 Gerundivo presente: *habent hagut*

248. Aquí hi ha una confusió en la terminologia. Cardellach atorga el nom de *participio de pretèrito* a *haber hagut*, quan, en realitat, es tracta de l'infinitiu compost o l'infinitiu perfet, segons la terminologia de les gramàtiques llatines. En llatí, només hi ha participi de pretèrit de la veu passiva i correspon en realitat al que ha anomenat com a participi —*hagut*.

Estar

363. Presente de indicativo

jo *estic*
 tu *estàs*
 aquell *està*

nosaltres *estem*
 vosaltres *esteu*
 aquells *estan*

364. Pretérito imperfecto

jo *estaba*
 tu *estabas*
 aquell *estaba*

nosaltres *estàbam*
 vosaltres *estàbau*
 aquells *estàban*

365. Pretèrit perfet

jo *estiguí, vas estar o he estat*^a
 tu *estigueres, vas o vares estar o has estat*
 aquell *estigué, va estar o ha estat*

nosaltres *estiguérem, vam o vàrem estar, hem o habem estat*
 vosaltres *estiguéreu, vau o vàreu estar, heu o habeu estat*
 aquells *estigueren, van [o] varen estar o han estat*

NOTA^a: El segundo es de la conversación.

366. [Pretérito] plusquamperfecto

jo *habia estat, etc.*

Se compone del imperfecto de *haber* y del participio de *estar*.

367. Futuro imperfecto

jo *estaré*
 tu *estaràs*
 aquell *estarà*

nosaltres *estarem*
 vosaltres *estareu*
 aquells *estaran*

368. [f. 19r] Futuro perfecto
 jo *hauré estat*, etc.

369. Es el futuro simple de *haber*.
 [Presente de] subjuntivo
 jo *estiga, estigue, estíguia*
 tu *estigas, estigues, estigüias*
 aquell *estiga, estigue, estíguia*

nosaltres *estigam, estiguem*
 vosaltres *estigau, estiguen*
 aquells *estígan, estiguen, estíguian*²⁴⁹

370. Pretérito imperfecto [de subjuntivo]
 jo *estaria, estigués y estés*
 tu *estarias, estigue[s]ses, este[s]ses*
 aquell *estaria, estigués, estés*
- nosaltres *estariam, estigué[s]sem, esté[s]sem*
 vosaltres *estariau, estigué[s]seu, esté[s]seu*
 aquells *estarian, estigue[s]sen, este[s]sen*

371. Pretèrit perfet [de subjuntiu]
 jo *hage, hagi, hàgia estat*, etc.

372. Se compone del subjuntivo de *haber*.
 Plusquamperfecto [de subjuntivo]
 jo *haguera, hauria, hagués estat*, etc.
 Se compone del pretérito imperfecto de subjuntivo de *haber*.

249. En aquesta ocasió, contràriament al que fa Cardellach en el temps anàleg del verb *haver*, no es consignen les formes *estigui, estiguis*, etc., ni que sigui com a forma «de la conversació». Tampoc no apareixen *estiguera, estigueres*, etc., que se circumscriuen a l'àmbit valencià.

373. Imperativo
*estigas, està,*²⁵⁰ *estiguias* tu
*estiga, estigui,*²⁵¹ *estiguia* aquell

estiguem, estem nosaltres
estigueu, esteu vosaltres
estigan, estiguin, estiguian aquells

374. Infinitivo
estar
estat
estant

Ser

375. [Presente de] indicativo
 jo *só*
 tu *ets*
 aquell *és*

 nosaltres *som*
 vosaltres *sou*
 aquells *són*

376. Pretérito imperfecto
 jo *era*
 tu *eras*
 aquell *era*

 nosaltres *éram*
 vosaltres *érau*
 aquells *éran*

250. La forma *està* per a l'imperatiu és etimològica i generalment se circumscriu només a textos medievals, però la seva inclusió en el model del verb *ser* suggereix que devia ser prou present en la contemporaneïtat, almenys per a l'autor —és clar que, essent notari, no devien ser-li estranyes les escriptures antigues.

251. Aquí apareix una de les formes en *-i* que no s'han consignat en el present de subjuntiu: *estigui*.

377. Pretèrit definit^{252, 253}
 jo *fonch*, o *vas* o *vaitg ser*²⁵⁴
 tu *fores*, o *vas* o *vares ser*
 aquell *fou*, o *va ser*

 nosaltres *fórem*, *vam* o *vàrem ser*
 vosaltres *fóreu*, *vau* o *vàreu ser*
 aquells *foren*, *van* o *varen ser*
378. Pretérito indefinido
 jo *he sigut*
 tu *has sigut*, etc.
379. Pretèrit plusquamperfet
 jo *habia sigut*
 tu *habias sigut*, etc.
380. Futuro imperfecto
 jo *seré*
 tu *seràs*
 aquell *serà*

 nosaltres *serem*
 vosaltres *sereu*
 aquells *seran*
381. Futuro perfecto
 jo *hauré sigut*, etc.

252. Cal fer atenció a aquesta denominació per a un temps verbal que en la conjugació dels verbs precedents i posteriors anomena sempre *pretèrit perfet*. Semblaria un simple error que es pot esmenar sense problemes; tanmateix, la reflexió que fa l'autor més avall, a propòsit del valor d'aquest temps verbal (§ 414), suggereix que potser admetia com a denominacions vàlides per a aquest temps verbal tant la de *pretèrit perfet* com la de *pretèrit definit* —per oposició al *pretèrit indefinit*, compost, en què «parece que falta algo por pasar». En la llista de temps verbals de l'indicatiu (§ 417) també hi apareix el «pretérito definido». És per això que ens hem inclinat per mantenir aquí la denominació que es llegeix, inequívocament, en el manuscrit.

253. Vegeu que, sota aquesta denominació de *pretèrit definit*, inclou tant formes que actualment anomenariem *simples* com *perifràstiques*. Vegeu també § 414.

254. Les formes del perfet perifràstic s'incorporen, a partir d'ara, sense cap remarca sobre el seu ús estrictament oral.

382. Condicional²⁵⁵
 jo *seria*
 tu *serias*
 aquell *seria*

 nosaltres *seríam*
 vosaltres *seríau*
 aquells *serían*
383. [f. 19v] Condicional pasado
 jo *hauria sigut*
 tu *haurias sigut*, etc.
384. [Presente de] subjuntivo
 jo *sigui* o *síguia* o *siga* o *sia*
 tu *siguis*, *síguias*, *sigas*, *sias*
 aquell *sigui*, *síguia*, *siga*, *sia*

 nosaltres *siem*, *siguem*, *sigam*, *siam*
 vosaltres *sieu*, *sigueu*, *sigau*, *siau*
 aquells *siguin*, *síguian*, *sigan*, *sián*²⁵⁶
385. Pretérito imperfecto
 jo *fora* y *fos* y *sigués*
 tu *foras*, *fo[s]sas*, *sigue[s]ses*
 aquell *fora*, *fos*, *sigués*

 nosaltres *fóram*, *fó[s]sam*, *sigué[s]sem*
 vosaltres *fórau*, *fó[s]sau*, *sigué[s]seu*
 aquells *fóran*, *fó[s]san*, *sigue[s]sen*

255. Sobre la consideració d'aquest nou temps verbal, vegeu el que hem explicat en nota al § 358. No deixa de ser curiós que, sota la forma *fora*, *fores*, etc., aquest verb se segueixi incorporant dins de l'imperfet de subjuntiu (§ 385). Potser la individuació d'aquest nou condicional respon a la incapacitat de situar les formes *seria*, *series*, etc., de formació analògica de l'infinitiu *ser*. Però llavors, en el cas del verb *tenir*, que ve a continuació, com és que es manté la presència del condicional i s'aprima l'imperfet?

256. El que és particular, pel que fa a aquest model, és que, d'una banda, hi tornen a aparèixer les formes en *-i* (*sigui*, *siguis*, etc.), no recollides per al verb *estar*, i aquesta vegada sense cap prevenció de «col·loquialitat» (§ 357). De l'altra, en la primera i segona persones del plural (formes febles) s'explicita l'alternança *siguem/sigam* – *siem/siam*, però, en canvi, en les altres persones no es consigna la variant gràfica, possible, *sie*, *sies*, etc. —sí, en canvi, *haja* i *hage*, o *estiga* i *estigue* (§ 357, 369).

386. Imperativo²⁵⁷*sias, sigas* tu*sia, siga, sigui* aquell²⁵⁸*siguem, sigam, siam* [siem] nosaltres*sigueu, sigau, siau, sieu* vosaltres*sían, sígan, síguian, siguin, siguen* aquells

387. Infinitivo

*ser, ésser*²⁵⁹*sigut**sent, essent**Tenir*

388. El verbo *tenir* es también auxiliar, mediante que se une con una de estas partículas *de, que*; así: *tenir de* o *tenir que*. Pondremos los tiempos simples, pues los demás se forman de *haber* y del participio.

389. Presente [de] indicativo

jo *tinch*tu *tens*aquell *té*nosaltres *tenim*vosaltres *teniu*aquells *tenen*

390. [Pretérito] imperfecto

jo *tenia*tu *tenias*aquell *tenia*

257. Falten els pretèrits perfet i plusquamperfet del subjuntiu.

258. No consigna, potser per descuit, la forma *siguis* per a la primera persona, ni *síguies, síguia*, que són també del present de subjuntiu; sí que apareixen, en canvi, les formes corresponents en la tercera persona del plural.

259. Optem per accentuar l'infinitiu *ésser*, d'acord amb la tradició escrita, encara que al manuscrit aparegui sense accent i sabent que és molt dubtosa l'existència real d'una pronunciació paroxítona d'aquest infinitiu més enllà de l'edat mitjana (vegeu DECat III, 713a4-15).

nosaltres *teníam*
 vosaltres *teníau*
 aquells *tenían*

391. [Pretérito] perfecto²⁶⁰

jo *tinguí, vas, vaitg tenir*
 tu *tingueres, vas, vares tenir*
 aquell *tingué, va tenir*

nosaltres *tinguérem, vam, vàrem tenir*
 vosaltres *tinguéreu, vau, vàreu tenir*
 aquells *tingueren, van, varen tenir*

392. Futuro imperfecto

jo *tindré*
 tu *tindràs*
 aquell *tindrà*

nosaltres *tindrem*
 vosaltres *tindreu*
 aquells *tindran*

393. Condicional

jo *tindria*
 tu *tindrias*
 aquell *tindria*

nosaltres *tindríam*
 vosaltres *tindríau*
 aquells *tindrian*

394. [Presente de] subjuntivo

jo *tingui, tinga, tinguia, tingue*
 tu *tinguis, tingas, tinguies, tingues*
 aquell *tingui, tinga, tinguia, tingue*

nosaltres *tingam, tinguem*
 vosaltres *tingau, tingueu*
 aquells *tinguin, tingan, tinguian, tinguen*

260. Tenint en compte les explicacions del § 414, aquí faltaria consignar les formes *he tingut, has tingut*, etc.

395. [f. 20r] [Pretérito] imperfecto

jo *tingués*
 tu *tinguesses*
 aquell *tingués*

nosaltres *tinguéssim*
 vosaltres *tinguéssiu*
 aquells *tinguessen*

396. Imperativo

té tu
tinga, tingue, tinguia aquell

tingam, tinguem nosaltres
tingau, tingueu vosaltres
tingan, tinguen, tinguin, tinguian aquells

397. Infinitivo

tenir
tingut
tenint

398. Como se ve, el verbo *tenir* sirve en lugar de *haber de* y ambos se usan indistintamente: *Si jo hagués de escriure, Si jo tingués de escriure; Quant hàgias de marxar, Quant tinguías de marxar*, etc.²⁶¹

399. Diferénciase [el verb *tenir*] en la significación de *poseer* —*Jo tinch un llibre*— y cuando se substituye a *dèurer* con la partícula *que*: *Jo tinch que parlar-te* es lo mismo que *Dech parlar-te*. De ahí se ve que *dèurer* es también auxiliar:²⁶² substitúyese al verbo *haber de* y a *tenir de, que*. Ejemplos: *Los fills deuen obeir als pares* substituye a igual persona de *haber de* o *tenir de, que*: *Los fills han de obeir als pares, Los fills tenen de obeir als pares, Los fills tenen que obeir als pares*.

261. Fabra considera la perífrasi d'obligació *tenir de* menys recomanable que *haver de* (1956, p. 88), encara que no la proscriu. En realitat, però, en totes les *converses* i altres escrits on tractarà la qüestió, la seva recomanació és sempre usar *haver de* per combatre l'«inadmissible» *tenir que*, silenciament sistemàticament l'altra perífrasi que hem esmentat. Això no vol dir que no es tracti d'una formació ben genuïna, i lliure de la influència castellana, on no té correlat. No són clars els motius pels quals Fabra va establir la seva preferència, que va estigmatitzar la construcció *tenir de* entre els correctors i lletraferits, i avui l'ha pràcticament erradicada. L'annotació de Cardellach ens permet constatar la vitalitat d'aquesta construcció en èpoques força anteriors a la de la codificació fabriana.

262. Un bon tros de la primera part d'aquest paràgraf havia estat ratllat —de «y cuando...» fins a «se ve que»—, però l'hem restituit en el text, perquè fa més sentit.

Así pues, en todas las significaciones de *haber de*, podremos indistintamente valernos de *tenir de*, *tenir que* y de *dèurer* sencillo.²⁶³

ÉSSER, SER, ESTAR

400. No son lo mismo *ser* y *estar*. *Ser* solo indica una cualidad moral o un atributo en el sugeto de quien se dice que es. Así decimos *Déu és omnipotent* y no *Déu està omnipotent*; *só alt*, y no *estich alt*.
401. *Estar* significa la manera de existir o ser: *Estich bé* denota que el que lo dice se encuentra bien donde se halla; *Estich bo* denota que posehe, tiene salud; *Só bo*, que es un hombre de buena moral, de buenas circunstancias y puede serlo así *estant mal* o estando enfermo o en otra parte. *Estich alt* significa hallarse en parage alto, elevado; *Só alt*, que es de elevada estatura.
402. *Ser* demuestra también hallarse instantáneamente en algun parage y el momento de llegar a él: *Ja hi és*, *Mon germà és a Madrid* denota el primero que acaba de llegar, el segundo que es a Madrid momentáneamente o de pasajero. *Estar* significa la continua residencia —*Mon germà està a Madrid*— y también la conclusión de alguna cosa: *Ja està*, como si digese ‘Ya está hecho, concluido, acabado’.
403. É[s]er no se usa sino en el infinitivo y [participio] presente *essent*.
404. Estos verbos *ser* y *estar* no son propiamente auxiliares, porque no contribuyen a la formación de ningún tiempo como *haber*.²⁶⁴ Solo indican, el primero, la calidad del sugeto que es y la pasiva; el segundo, el modo como es.
405. Empero *estar* puede suplir a los verbos neutros o activos o [f. 20v] recíprocos, etc.,²⁶⁵ poniendo el *estar* en la persona y tiempo del verbo y a este en gerundio. Egemplo: *Jo dormo* se substituirá por este *Jo estich dormint*; *Lo caball saltaba* será lo mismo que *Lo caball estava saltant*; *Pere cantà*, *Pere estigué cantant*; *Per saber se ha de estudiar nits y dias*, *Per saber se ha de estar estudiant nits y dias*. Esto es porque el verbo *estar* significa el acto de existir, de hallarse ejecutando alguna cosa y esto cuadra a todos los verbos porque todos tienen una acción que transmitir o significar. Por lo mismo, a todos puede substituirse este auxiliar.

263. En aquest paràgraf veiem com es legitima també l'ús de la perífrasi *tenir que*, aquesta sí, de procedència castellana i espúria, però també, com veiem, amb una trajectòria llarga en català.

264. Cardellach, com veiem, no sembla haver constatat la possibilitat d'utilitzar el verb *ser* com a auxiliar, una pràctica que, com en francès i en italià, documentem profusament en el català antic, i que s'ha mantingut fins als nostres dies a la zona nord-oriental del català central —al bisbat de Girona, avui quasi perdut, i al rossellonès. En no descriure-ho, hem de concloure que no formava part del seu català de referència.

265. Sobre les classes de verbs, vegeu el que s'explica més endavant, al § 409.

406. Decimos *Ja hi som*, y eso deriva de la significación que damos al verbo *ser* de hallarse el sugeto momentáneamente o de llegar en algun punto, y se aplica a todos los casos en que puede decirse con propiedad: *Ja treballlem*, *Ja ho fem* o *Ja comensem* —hablando de riñas, dicterios, réplicas o amenazas.
407. *Ser* se usa también para jugar en esta sola expresión: *Hi ets?*, *Hi vols ésser?*, *Diu que no hi vol ésser*,²⁶⁶ como si digese ‘Quieres jugar?’, ‘Dice que no quiere jugar’.
408. *Estar* se usa por *comprender*, *entender*: *Estàs?*, *Ja estich*; por *temer*: *Estich que plourà*, indica ‘Pienso, temo que lloverá’. Se usa en primera persona.²⁶⁷

DE LA FORMACIÓN DE LOS TIEMPOS

Su conocimiento y división

409. Los verbos son partes de la oración que determinan la acción o significado de las cosas. Y como esta acción puede ser comunicada a cualquiera por cualquier; o ser espresada del solo sugeto que la indica, quedando en sí mismo la acción significada; o ser propia tan solo de un sugeto inanimado, como cosa que le es natural; o puede recíprocamente pasar del uno al otro; de ahí es que los verbos se dividen primero en *activos* o *transitivos*, en *neutros*, en *impersonales*, en *recíprocos*.²⁶⁸
410. Sean, empero, cuales fueren los verbos, todos tienen diferentes maneras de radicar la ejecución de la acción que refieren, puesto que puede afirmarse que una cosa es, ha sido, o será;²⁶⁹ puede desearse que sea; puede mandarse que sea; o puede indicarse solo indefinidamente.

266. Ja hem expressat més amunt els dubtes que ens plantejava l'opció d'accentuar l'infinitiu *ésser*. La naturalitat dels contextos fraseològics ara exposats sembla que reclama i avala una pronunciació aguda de l'infinitiu.

267. Hi ha un fragment ratllat que comenta aquesta expressió: «Siempre se lleva a el futuro».

268. La classificació dels verbs en aquestes quatre categories respon, com es pot veure, a un criteri més aviat semàntic. Els *activos* o *transitivos* serien aquí els verbs que designen accions que transcendeixen el subjecte agent; els *neutros* designen més aviat activitats, esdeveniments o estats, i l'acció no transcendeix el seu subjecte; els *impersonales* designen accions que no tenen subjecte; i els *recíprocos* constituïrien una mena de classe intermèdia o subclasse dels *activos* —en el § 499, l'autor els tractarà conjuntament—, perquè designen accions que, a causa de la presència d'un pronom, tornen a recaure sobre el mateix subjecte agent. La gramàtica de la Real Academia Española practica una classificació semblant —sense els impersonals— en l'edició de 1771, però en l'edició de 1796 ja la canvia introduint els *verbos sustantivos* (avui coneguts per *existentials*). Les gramàtiques catalanes contemporànies solen barrejar tipus de verbs segons criteris diversos: «Lo verb és una veu que significa acció o passió, y se divideix en actiu, passiu, neutre, regular, irregular, personal, impersonal y defectiu» (Ballot, 1815, p. 31). Dels verbs *neutres* se'n torna a parlar en el § 500.

269. Hi ha un fragment ratllat que afegeix «Puede hacerse ahora, puede haberse hecho, puede estar por hacer».

De esta diversidad de circunstancias²⁷⁰ nacen los modos, que no son otra cosa sino la manera de determinar la existencia de la acción significada por el verbo. Estos espacios, maneras o modos, pues, son el *indicativo*, *subjuntivo*, *imperativo*, *infinitivo*.

411. El indicativo habla o dice de una acción simplemente, sin relación a ninguna otra circunstancia, y este modo puede ser actual, pasado o futuro: qué es, qué fue o qué será.
412. De ahí nacen los tiempos. Si ejecuto una acción en el acto, será de presente, de ahora, y a este tiempo le llamaré *presente de indicativo* —*Yo escribo* es una acción que estoy ejecutando ahora mismo—, y de estos tiempos no puede haber más porque el presente es uno, indivisible.
413. Si quiero indicar un hecho presente con relación a un tiempo pasado [f. 21r], indicaré una cosa que, sin embargo de pasada, se ejecutó de presente con respecto al segundo tiempo. Egemplo: *Cuando usted llegó, yo estudiaba*; que *yo estudiaba* es cosa pasada ya, pero lo ejecutaba cuando usted llegó, en cuyo acto era una acción hecha de presente. Este será, pues, un tiempo pasado pero no absolutamente ni de un modo perfecto. Este tiempo se llamará *pretérito imperfecto*.
414. Cuando espreso una cosa absolutamente pasada, sin relación a otra persona o circunstancia, marco un tiempo que no es ya. Este tiempo se llama *pretérito simple o perfecto*. Si hablo de una acción pasada ya de algún tiempo, será *pretérito definido*: *Yo escribí una carta* es un acto consumado, puede de veinte años, y de nada pende la determinación de su significado; *Yo he escrito una carta*, es un acto que acabo de ejecutar, tal vez tenga la carta misma en la mano. Este tiempo del cual parece que falta algo por pasar se llamará *pretérito indefinido*, y tampoco pende de otro su ejecución.²⁷¹
415. Cuando hablo de una cosa anterior a otra, ya absolutamente pasada, señalo un tiempo más que pasado: *Cuando llegaste, ya había concluido la obra*. El haber llegado es cosa absolutamente pasada, pero antes de aquel acto ya había concluido. Este tiempo más que pasado se llama *pretérito plusquamperfecto*.

270. Ratllat: «o de estos modos de hacer».

271. L'autor proposa el concepte de *pretèrit perfet* com un designador genèric que inclouria tant el *pretèrit definit* («escribí») com el *pretèrit indefinit* («he escrito»). La manera com descriu la conjugació del verb *haver*, per exemple, que, sota la denominació de *pretèrit perfet*, inclou tant la forma *haguí* com *he hagut*, confirma aquesta idea. L'explicació costa d'entendre, atès que aquí diu «pretérito simple», cosa que es podria confondre amb una denominació morfològica actual —*temps simple* vs. *temps compost*. Aquesta explicació queda confirmada en la llista dels temps de l'indicatiu que llegim al § 417, en què hi figuren les designacions «pretérito definido» i «pretérito indefinido» com a temps del mode indicatiu, i es prescindeix del terme *pretérito perfecto*. En el desenvolupament de les conjugacions, en canvi, tendeix a fer servir només aquest darrer terme.

416. Al contrario, si digo simplemente que haré una cosa, tal acción está por hacer todavía, pero se hará sin otra condición. Este tiempo que ha de venir se llama *futuro imperfecto*. Pero, si cuando se ejecute la acción que anuncio de futuro digo que en aquel acto ya habré hecho esta cosa, denoto otro tiempo que, sin embargo que está por hacer, precederá al primero: *Cuando tu vendrás, yo habré concluido ya la obra*. El primer verbo está por hacer, es futuro, pero el otro será hecho cuando se ejecute el primero, será pues cosa pasada en aquel acto. A este tiempo consumado con relación al futuro, le llamaré *futuro perfecto*.
417. Tales son los tiempos de que consta el modo indicativo, a saber: *presente, pretérito imperfecto, pretérito definido, pretérito indefinido, pretérito plusquamperfecto, futuro imperfecto, futuro perfecto*.
418. Pero no siempre afirmamos o negamos que una cosa es, ha sido o será. A veces deseamos su ejecución o dudamos de su eficacia, y este modo que pende necesariamente de una partícula o de una condición se llama *oblativo* o *subjuntivo*. Por tanto, los tiempos de que conste este modo estarán todos por ejecutar, pero el deseo de la ejecución puede también referirse al presente, al pasado y al porvenir.
419. *El maestro nos dice que seamos estudiosos*; ni somos, ni fuimos, ni hemos de ser estudiosos: no es más que un deseo que el maestro tiene de que lo seamos. Este deseo simple y actual de que una cosa se ejecute es el *presente de subjuntivo*: *Puede que viva todavía, Ojalá que así sea*, estos modos de decir no son más que deseos de una ejecución actual que marca el tiempo de presente.
420. El *pretérito imperfecto* espresa dos modos de optar; ambos penden de una [f. 21v] condición. Ni indica que se desee una cosa en el acto, más bien se refiere a un hecho anterior, [lo] que le constituye en la clase de pretérito. Su esencia está en una condición. Egemplos: *Si yo fuese magistrado, haría recta justicia*; ambos verbos se refieren a cosa que no es —ni soy magistrado ni administro, por tanto, recta justicia—, pero digo condicionalmente que lo haría, si lo fuese; *Aunque fuese magistrado, no administraría justicia recta; Ah! Yo fuese magistrado! Administraría justicia recta!* Se ve que los dos modos de espresarse indican una acción que no es, penden uno de otro; el segundo señala un tiempo venidero respecto la condición del primero ejecutada.²⁷²
421. *Cuando haya llegado a Madrid, te escribiré*, también es condicional, pero indica un acto que se hará y después de hecho determinará la acción de escribir; se refiere pues a tiempo pasado absolutamente.²⁷³ Este tiempo es el *pretérito perfecto*.

272. Val la pena advertir la distinció que aquí s'estableix entre l'imperfet de subjuntiu i el condicional. De fet, ve a dir que tots els pretèrits del subjuntiu comparteixen el caràcter condicional. Ja hem notat que, en algunes ocasions, l'autor separa el condicional de l'imperfet.

273. «se refiere pues a tiempo pasado absolutamente» sobreescrit, entre línies.

422. *Si tú hubieses escrito, te habría respondido* —*Aunque hubieses escrito, no te habría respondido*— también denota cosa que no se ha hecho ni se hará, pero ambos verbos son de tiempo pasado. El primero es anterior; el segundo, posterior, dependiente del primero. Este es el *pretérito plusquamperfecto*.²⁷⁴
423. El modo imperativo carece de tiempos, porque la acción de mandar es del momento. Así digo: *Siéntate, Montad a caballo, Aplicaos muchachos, Alarguémonos de ahí*.
424. El infinitivo lleva este nombre porque no hace más que significar la propiedad del verbo sin determinarlo ni aplicarlo: *barrer, estudiar* me indican acciones indeterminadas, sin personas, sin tiempos y sin otra cosa que la idea que en sí lleva, que [de]termina. Por esto se llama *infinitivo*. Pero puede ser de cosa pasada como *haber estudiado* y se llama *participio de infinitivo*.²⁷⁵ porque participa de cosa pasada indefinidamente; *participio de presente*, como *estudiando*;²⁷⁶ de *pretérito*, como *estudiado*; de *futuro*, como *haber de estudiar*; de *condicional*, como *haber de haber estudiado*.

Su formación

425. Como hemos visto, el verbo tiene su primera terminación en infinitivo —y esto nos da a conocer la conjugación a que corresponde— y varios tiempos independientes entre sí, puesto que el presente no deriva del pretérito, ni este de aquel, etc. Estos tiempos, que constituyen la diferente existencia de una cosa de un modo simple y absoluto, se llaman *simples* o *primitivos*, y los demás *compuestos* o *derivados*, porque participan del tiempo primitivo [y] de su naturaleza.
426. Son primitivos, pues, aquellos tiempos que sirven como de llave para la formación de los demás. Estos son el *infinitivo*, *participio de presente*,²⁷⁷ *participio de pretérito*, *presente de indicativo* y el *pretérito perfecto*.²⁷⁸

274. Cal entendre que tots dos —*hubieses escrito* i *hubiera respondido*— són formes del pretèrit plusquamperfet de subjuntiu, que inclou, per tant, el condicional compost.

275. Primer havia posat «participio de pretérito».

276. Cal advertir que la denominació d'aquest *participio de presente* no sembla gaire coherent. Si ens remetem a la conjugació llatina, el participi de present seria, més aviat, *estudiante*; *estudiando* és el gerundi o, si de cas, el participi de futur passiu. Segurament l'autor s'ha confós en la traducció al castellà: *estudiante* equival tant a *estudiante* com a *estudiando*. En els quadres de conjugació que trobem més endavant s'insisteix en la denominació de *participio de presente*, per això no l'esmeno.

277. Al text hi llegim *presente de infinitivo* en lloc de *participio de presente*, però sembla una confusió —el present d'infinitiu no és altra cosa que l'infinitiu, ja esmentat en el primer lloc. Ho esmenem d'acord, també, amb la classificació establerta en el § 414 i amb la taula dels temps primitius que s'inclou en el § 446.

278. L'enumeració és força desconcertant. D'una banda, si acceptem el que ha dit abans en el § 414, el pretèrit perfet podia tenir dues formes, *haguí* i *he haguí* i la segona és composta. Però això

427. Como para el cambio de terminaciones deben saberse las de todos los tiempos, véase la siguiente tabla.²⁷⁹

[f. 22v]

428. [-ar] *estudiar, entaular, comprar, xupar*

Presente	Preterito imperfecto	Preterito Perfecto	Futuro imperfecto	Subjuntivo	Preterito imperfecto	Imperativo ²⁸⁰	Participio de preterito	Participio de presente
Muda el -ar en -o	-aba	-í	-aré	-i	-aria, -és			
-as	-abas	-ares	-aràs	-is	-arias, -eses			
-a	-aba	-à	-arà	-i	-aria, -és			
-am (-em)	-àbam	-àrem	-areu	-em	-àriam, -ésem			
-au (-eu) ²⁸¹	-àbau	-àreu	-areu	-eu	-àriau, -éseu			
-an	-àban	-aren	-aran	-in	-àrian, -esen ²⁸²			

sembla contradir el paràgraf anterior (§ 425), on podem entendre el concepte de «temps primitiu» com un estricte sinònim de «temps simple».

De l'altra, no s'entén gaire el criteri per a la discriminació d'aquests «temps primitius» concrets, utilitzats també per a la confecció de la taula del § 456; a banda d'una certa interferència de l'estructura de la conjugació llatina, on sí que hi ha els temps d'*inflectum*, de *perfectum*, etc., amb les terminacions corresponents, sembla que l'autor vol tenir en compte raons de caràcter morfològic —el futur es forma a partir de l'infinitiu, etc.—, tal com es feia en les gramàtiques llatines. Com veurem (§ 457 i s.), el resultat d'aquest desenvolupament dels temps verbals a partir dels temps considerats «primitius» no és gaire reeixit.

279. La taula que segueix ocupa tota la part interior i la darrera pàgina d'un bifoli (f. 22 i 23), que sembla correspondre a una redacció anterior d'aquest apartat, lleugerament diferent pel que fa a l'estructura: en efecte, en la primera pàgina del bifoli hi podem llegir, ratllat, el que hauria estat l'inici de l'apartat titulat «De los verbos», on es tracta de les tres conjugacions verbals catalanes i s'exemplifiquen els diferents models verbals a partir dels seus «temps primitius». Aquesta informació apareix de nou al darrere de la taula dels models de conjugació, i és per això que no cal restituir el text ratllat. En el lloc corresponent constataré, si escau en nota, les diferències.

280. En el cas de de la primera conjugació (el model regular i el del verb irregular *anar*), no es desplega tot el ventall de formes i temps verbals que trobem en els models següents, però per coherència editorial hem preferit homologar en tot aquest apartat de la gramàtica l'estructura de la taula i deixar buides les caselles no especificades.

281. Les formes modernes en *-em*, *-eu* són afegides a sota de les corresponents, etimològiques, en *-am*, *-au*.

282. En la transcripció de les terminacions de l'imperfet de subjuntiu, en aquest i en tots els models que segueixen, hem detectat vacil·lacions a l'hora d'escriure amb una o amb dues essos la 2a persona del singular i les del plural. Atenent el criteri de l'autor sobre la indiferència de les dues possibilitats ortogràfiques quan no hi ha risc de confusió (§ 199), no ho hem regularitzat, encara que cal advertir que la diversitat gràfica no reflecteix diversitat morfològica, i que la terminació de l'imperfet sempre és sorda.

429.

anar

Presente	Preterito imperfecto	Preterito perfecto	Futuro imperfecto	Subjuntivo	Preterito imperfecto	Imperativo	Participio de preterito	Participio de presente
vaitg o vas vas va anam ²⁸³ anau van				vagi vagis vagi anem aneu vagin				

430.

-er (-ènyer i -ànyer)

Presente	Preterito imperfecto	Preterito perfecto	Futuro imperfecto	Subjuntivo	Preterito imperfecto	Imperativo	Participio de preterito	Participio de presente
-o	-ia	-í	-eré	-i, -ia	-eria, -és		empenyit,	-ent
-s	-ias	-eres	-eràs	-is, -ias	-erias, -eses	—		
—	-ia	-é	-erà	-i, -ia	-eria, -és	-i, -ia	constret o	
-em	-íam	-érem	-erem	-am	-eriam, -ésem	-em	constrenyit,	
-eu	-íau	-éreu	-ereu	-au	-eriau, -éseu	-eu		
-en	-ían	-eren	-eran	-in, -ian	-erian, -esen	-in, -ian	estret	

*Témer, va por esta conjugación.**Tòrcer: torso, torsas...*

431.

-drer

Presente	Preterito imperfecto	Preterito perfecto	Futuro imperfecto	Subjuntivo	Preterito imperfecto	Imperativo	Participio de preterito	Participio de presente
-ch	-ia	-guí	-dré	-gui, -ia	-dria, -gués		Los en -òldrer, en -olt;	-ent
-s	-ias	-gueres	-dràs	-guis, -ias	-drias, -gueses	—	-òndrer, -ost;	
—	-ia	-gué	-drà	-gui, -ia	-dria, -gués	-gui, -guia	fòndrer, fos;	
-em	-íam	-guérem	-drem	-guem	-driam, -guéssem	-guem	esténdrer, estès;	
-eu	-íau	-guéreu	-dreu	-gheu	-driau, -guésseu	-gheu	pendrer, pres;	
-en	-ían	-gueren	-dran	-guin, -ian	-drian, -guessen	-guin, -guian	vèndrer, venut	

Prèndrer, irregular, en todos los tiempos hace pren-, menos en el futuro y preterito condicional.^{284, 285}^{283.} Primer havia escrit *anem* i, després, l'autor ho ha rectificat perquè sigui *anam*.^{284.} S'infereix que Cardellach vol dir que en aquests dos temps el radical és *pen-*; així *pendré* i *pendria*.^{285.} La denominació *preterito condicional* té sentit des del moment que el condicional és considerat una de les formes de l'imperfet de subjuntiu (vegeu el que n'hem dit en la nota en el § 358). Com que és només aquesta primera forma de l'imperfet —la pròpiament condicional— la que redueix la *-r-* del radical, Cardellach ha de fer aquesta precisió del *preterito* [imperfet de subjuntiu] *condicional*. En un altre ordre de coses, val la pena notar com, en aquest document de la primera part del XIX, les formes *pendré*, *pendria*, etc., són considerades les normals i que no hi ha cap esment de les avui normatives *prendré* o *prendria*, qüestió que confirma les objeccions que Joan Coromines i, després, altres lingüistes han fet a la decisió fabriana d'incloure una *-r-* en el radical de totes les formes del verb —segons Coro-

432.

-àurer

Presente	Pretérito imperfecto	Pretérito perfecto	Futuro imperfecto	Subjuntivo	Pretérito imperfecto	Imperativo ²⁸⁶	Participio de pretérito	Participio de presente
-aich	(quey)-ia	(aigu)-i	(aur)-é	(àigu)-ia	(aur)-ia, (aigu)-és		<i>càurer, caigut</i>	-yent
-aus	-ias	-eres	-às	-ias	-as, -eses	-au	[y] compuestos	
-au	-a	-é	-à	-ia	-ia, -és	-àiguia		
-ayem	-am	-érem	-em	-am	-am, -ésem			
-ayeu	-au	-éreu	-eu	-au	-au, -éseu	-aieu		
-auen	-an	-eren	-an	-an	-[i]an, -esen	-aiguin		

Escàurer, impersonal; *ràure*, defectivo; *plàurer*, defectivo.

433.

-èurer

Presente	Pretérito imperfecto	Pretérito perfecto	Futuro imperfecto	Subjuntivo	Pretérito imperfecto	Imperativo	Participio de pretérito	Participio de presente
-ech	(ey)-a	(egu)-í	(eur)-é	(egu)-i, [ègu]-ia, -a	(eur)-ia, (egu)-és		sèurer, segut;	-eyent
-eus	-as	-eres	-às	-is, -ias, -as	-ias, -eses	-eu	jèurer, jegut;	-ebent
-eu	-a	-é	-à	-i, -ia, -a	-ia, -és	-egui, -ega, -èguia	bèurer, begut;	
-eyem	-am	-érem	-em	(egu)-em	-iam, -ésem		dèurer, degut;	
-eyeu	-au	-éreu	-eu	-eu	-iau, -éseu	-egueu	hèurer, hagut;	
-euen	-an	-eren	-an	-in, -ian, -an	-ian, -esen	-eguin, -egan, -èguian	trèurer, tret;	
							vèurer, vist	

Bèurer y *dèurer*, [en el imperfecto de indicativo] *-ebia*, *-ebias*, etc., mudando la *y* en *b*; lo mismo, *hèurer*.

Vèurer, [en el presente] *veitg*; [en el perfecto] *-egí*, etc.; [en el subjuntivo] *-egi*, *-[èg]ia*, *-eja*, etc.; [y en el imperativo] *-egi*, *-ejeu*, *-[eg]in*, *-[èg]ian*.

434.

-iurer [(r)iurer]

Presente	Pretérito imperfecto	Pretérito perfecto	Futuro imperfecto	Subjuntivo	Pretérito imperfecto	Imperativo	Participio de pretérito	Participio de presente
-ich	(ey)-a	(igu)-í	(iur)-é	(igu)-i o (ig)-a	(iur)-ia, (igu)-és		rigut	rient
-ius	(ey)-as	-eres	-às	(igu)-is o (ig)-as	-ias, -eses	-iu		
-iu	-a	-é	-à	-i, -a	-ia, -és	-igui o -íguia		
-iem	-am	-érem	-em	-em	-iam, -ésem	-iem		
-ieiu	-au	-éreu	-eu	(gu)-eu	-iau, -éseu	-ieiu		
-iuen	-an	-eren	-an	(igu)-in, (ig)-an	-[i]an, -[es]en	-iguin o -iguian		

mines, decisió influïda per Alcover (DECat VI, 414b41-415b17). Tanmateix, la forma consignada per a l'infinitiu és *prendre*, cosa que no deixa de tenir un punt de contradicció, i que relativitza l'afirmació corominiana que «a penes es pot dir que hagi existit mai la variant *prendre* en català» (ibídem, 412b34-35) —però *prendre* dins la casella, a l'hora de consignar-ne el participi!

286. En aquest model i en el següent, com es pot veure, s'obvia la 1a persona del plural en l'imperatiu. Això no es repeteix en els models posteriors.

435.

-iurer (escriurer)

Presente	Preterito imperfecto	Preterito perfecto	Futuro imperfecto	Subjuntivo	Preterito imperfecto	Imperativo	Participio de preterito	Participio de presente
-ich	(ib)-ia	(igu)-í	(iur)-é	(igu)-i o (ig)-a	(iur)-ia, (igu)-és	-iu	escrit	escribint
-ius	-as	(igu)-eres	-às	(igu)-is o (ig)-as	-ias, -eses	-igui o -iguaia		
-iu	-a	(gu)-é	-à	-i, -a	-ia, -és	-iguem		
-ibim	-am	-érem	-em	-em	-íam, -ésem	-igueu		
-ibiu	-au	-éreu	-eu	(gu)-eu	-íau, -éseu	-igueu		
-iuen	-an	-eren	-an	(igu)-in, (ig)-an	-[í]an, -[es]en	-iguin o -iguaian		

436.

-iurer (viurer)

Presente	Preterito imperfecto	Preterito perfecto	Futuro imperfecto	Subjuntivo	Preterito imperfecto	Imperativo	Participio de preterito	Participio de presente
-isch	(ib)-ia	(isqu)-í	(iur)-é	(isqu)-i o (isc)-a	(iur)-ia y (visq)-és	-iu	viscut	vivint
-ius	-as	(isqu)-eres	-às	(isqu)-is o (isc)-as	-ias, -eses	-isqui, -isca, -isquia		
				o (isqu)-ias		-iem		
-iu	-a	-é	-à	-i, -a, -ia	-ia, -és	-ieui		
-ibim	-am	-érem	-em	-em	-íam, -ésem	-ieui		
-ibiu	-au	-éreu	-eu	-eu	-íau, -éseu	-ieui		
-iuen	-an	-eren	-an	-in, -an, -ian	-[í]an, -[es]en	-isquin, -iscan, -isquian		

437.

-òurer

Presente	Preterito imperfecto	Preterito perfecto	Futuro imperfecto	Subjuntivo	Preterito imperfecto	Imperativo	Participio de preterito	Participio de presente
-och	-ia	(gu)-í	(our)-é	(ogu)-i o (og)-a o (ògu)-ia	(our)-ia, -és	-ou	clòurer, clos [y] derivados	mòurer, movent;
-ous	-ias	(gu)-eres	-às	(ogu)-is o (og)-as o (ògu)-ias	-ias, -eses	-ogui o -oga o -òguia	mòurer, mogut [y] derivados	clòurer, cloent;
-ou	-ia	(gu)-é	-à	-i, -a, -ia	-ia, -és	-em	còurer, cuyt	
-ovem	-íam	-érem	-em	-em	-íam, -ésem	-eu		
-oveu	-íau	-éreu	-eu	-eu	-íau, -éseu	-eu		
-ouen	-ían	-eren	-an	-in o -an o -ian	-ían, -esen	-ían o -an o -ian		

Plòurer, impersonal.

[f. 23r]

438.

-trer

Presente	Pretérito imperfecto	Pretérito perfecto	Futuro imperfecto	Subjuntivo	Pretérito imperfecto	Imperativo	Participio de pretérito	Participio de presente
-o	-ia	-í	-ré	-i o -ia	-ria y -és	—	bàtrer, batut y	-ent
-s	-ias	-eres	-ràs	-is o -ias	-rias y -eses		derivados	
—	-ia	-é	-rà	-i o -ia	-ria y -és	-i o -ia aquell	rebòtrer, rebotit	
-am	-iam	-érem	-rem	-em	-ríam, -ésem	-em	remètrer, [remès]	
-au	-íau	-éreu	-reu	-eu	-ríau, -éseu	-eu		
-en	-ían	-eren	-ran	-in o -ian	-rían, -esen	-in o -ian aquells		

*Càbrer, cabut; rèdrer.*²⁸⁷

439.

-er [tònic]

Presente	Pretérito imperfecto	Pretérito perfecto	Futuro imperfecto	Subjuntivo	Pretérito imperfecto	Imperativo	Participio de pretérito	Participio de presente
-as o -aitg	-eya	-iu	-aré	-assi o -assa, -àssia	-aria y -és		fer, fet;	-ent
-as	-eyas	-eres	-aràs	-[ass]is o -assas, -àssias	-arias, -esses	-es tu	sus derivados:	
-a	-eya	-eu	-arà	-[ass]i, -assa, -àssia	-aria y -és	-assi o -assa o -àssia aquell	refer, desfer, contrefer	
-em	-èyam	-érem	-arem	-àssem	-ariam y -éssem	-em		
-eu	-èyau	-éreu	-areu	-àsseu	-ariau y -ésseu	-eu		
-an	-èyan	-eren	-aran	-assin o -àssan o -àssian	-arian y -essen	-assin, -assan o -àssian aquells		

Saber; presente: sé, saps, sap, sabem, sabeu, saben; participio de pretérito: sabut, sapigut

440.

-èixer

Presente	Pretérito imperfecto	Pretérito perfecto	Futuro imperfecto	Subjuntivo	Pretérito imperfecto	Imperativo	Participio de pretérito	Participio de presente
-ech o -eixo	-eixia	-eguí	-eixeré	-egui o -ega o -èguia	-eixeria y -egué		conèixer,	-eixent
-eixes	-ias	-eres	-eixeràs	-is o -as o -ias	-ias, -eses	-eix tu	conegut,	
-eix	-ia	-egué	-eixerà	-i, -a o -ia	-ia, -és	-egui, -ega o -èguia aquell	derivados:	
-eixem	-am	-érem	-eixerem	-egam	-íam, -ésem	-eguem	regonèixer,	
-eixeu	-au	-éreu	-eixerem	-egau	-íau, -éseu	-egueu	desconèixer,	
-eixen	-an	-eren	-eixeran	-eguin, -an o -ian	-ían, -esen	-eguin, -an, -ian	comparèixer	

*Amanèixer, impersonal.**Parèixer y derivados; presente: -esch, etc.**Pèixer; presente: -eixo, -es, -eix, etc.; pretérito perfecto: -eixí, -eixeres, etc.;*

287. Aquests dos verbs es consignen aquí pel fet que segueixen el model dels verbs en *-trer*, encara que no tinguin exactament aquesta terminació en l'infinitiu. En el cas de *redre*, es tracta d'una variant antiga del verb *retre* 'retornar a algú alguna cosa', que així sí que s'inscriuria normalment en el model de conjugació desplegat.

subjuntivo: *-eixi, -is, -i, -am, -au, -in*; pretèrito imperfecto: *-eixeria y -eixés*, etc.; imperativo: *-eix, -eixi, -exem, -eixeu, -eixin*; participio: *pescut*.

441.

-àixer

Presente	Pretérito imperfecto	Pretérito Perfecto	Futuro imperfecto	Subjuntivo	Pretérito imperfecto	Imperativo	Participio de pretérito	Participio de presente
-asch o -aixo	-aixia	(asqu)-í	(aix)-eré	-asqui o -asca o -àsquia	-aixeria y -asqués		nàixer, nat [o] nascut, derivados ídem.	-aixent
-aixes	-aixias	-asqueres	-eràs	-is o -as o -ias	-ias, -eses	-aix		
-aix	-aixia	-asquegué	-erà	-i, -a o -ia	-ia, -és	-asqui, -asca o -àsquia aquell		
-aixem	-íam	-asquérem	-erem	-am	-íam, -ésem	-em		
-aixeu	-íau	-éreu	-ereu	-au	-íau, -éseu	-eu		
-aixen	-ían	-eren	-eran	-in, -an o -ian	-ían, -esen	-in, -an, -ian		

Algunos le escriben *néixer*; entonces, con la misma conjugación se substituye la *e* a la *a* radical.

442.

-ir (clase 1)

Presente	Pretérito imperfecto	Pretérito perfecto	Futuro imperfecto	Subjuntivo	Pretérito imperfecto	Imperativo	Participio de pretérito	Participio de presente
-esch o -eixo	-ia	-í	-iré	-esqui o -eixi, -esca, -èsquia	-iria, -ís		-it	-int
-eixes	-ias	-ires	-iràs	-esquis o -eixis, -escas o -esquias	-irias, -isses	-eix	oferir, ofert	
-eix	-ia	-í	-irà	-esqui, -eixi, -esca, -èsquia	-iria y -ís	-esqui o -eixi, -esca, -èsquia		
-em	-íam	-írem	-irem	-im	-iriam, -íssem	-im		
-eu	-íau	-íreu	-ireu	-iu	-iriau, -ísseu	-iu		
-eixen	-ían	-íren	-iran	-esquin, -eixin, -escan, -èsquian	-irian, -issen	-esquin, -eixin, -escan, -èsquian		

Bajo este pie se conjugan más de cien verbos. Esta puede decirse la llave de la conjugación.²⁸⁸

Enmustuir, pansir, rabutir, enmarcir son impersonales.

288. Com es pot veure, Cardellach considera el model incoatiu com a model de referència per als verbs de la 3a conjugació. Essent l'expansió de l'increment incoatiu un fenomen considerat contemporani i propi, més aviat, de la llengua parlada (Fabra, 1956, p. 46; Perea, 2002, p. 621), és clar l'interès d'aquest report morfològic. Naturalment, es recullen les dues versions de l'increment, en *-esc* i en *-eix*, a banda de les altres possibilitats acostumades en les terminacions.

443.

-ir (clase 2)

Presente	Preterito imperfecto	Preterito perfecto	Futuro imperfecto	Subjuntivo	Preterito imperfecto	Imperativo	Participio de pretérito	Participio de presente
-o	-ia	-í	-iré	-i	-iria, -ís		-it	-int
-s	-ias	-ires	-iràs	-is	-irias, -isses	—		
—	-ia	-í	-irà	-i o -ia	-iria y -ís	-i		
-im	-íam	-írem	-írem	-im	-iriam, -issem	-im		
-iu	-íau	-íreu	-íreu	-iu	-iriau, -ísseu	-iu		
-en	-ían	-íren	-íran	-in o -ian	-irian, -issen	-in o -ian		

Así se conjugan *dormir*, *morir*, *cullir*, *recullir*, *bullir* —impersonal—, *escupir*.

444.

-ir (clase 3)²⁸⁹

Presente	Preterito imperfecto	Preterito perfecto	Futuro imperfecto	Subjuntivo	Preterito imperfecto	Imperativo	Participio de pretérito	Participio de presente
-o	-ia	-í	-iré	-i	-iria, -ís		-it	-int
-es	-ias	-ires	-iràs	-is	-irias, -isses	—		
—	-ia	-í	-irà	-i o -ia	-iria y -ís	-i	<i>obrir, obert</i>	
-im	-íam	-írem	-írem	-im	-iriam, -issem	-im		
-iu	-íau	-íreu	-íreu	-iu	-iriau, -ísseu	-iu		
-en	-ían	-íren	-íran	-in o -ian	-irian, -issen	-in o -ian		

Cusir y derivados; *umplir* y compuestos.

Cruixir, impersonal.

[f. 23v]

445.

-ir (clase 4)²⁹⁰

Presente	Preterito imperfecto	Preterito perfecto	Futuro imperfecto	Subjuntivo	Preterito imperfecto	Imperativo	Participio de pretérito	Participio de presente
-o o -eixo	-ia	-í	-iré	-i, -eixi, -esca, -esqui, -èsquia	-iria, -ís		<i>umplir, umplert;</i>	-int
-es, -eixes	-ias	-ires	-iràs	-is, -eixis, -esquis, -escas o -èsquias	-irias, -isses	—	<i>complir, [completr]</i>	
-es, -eix	-ia	-í	-irà	-i, -eixi, -esqui, -esca, -èsquia	-iria y -ís	-i		
-im	-íam	-írem	-írem	-im	-iriam, -issem	-im		
-iu	-íau	-íreu	-íreu	-iu	-iriau, -ísseu	-iu		
-en, -eixen	-ían	-íren	-íran	-in, -eixin, -escan, -esquin, -èsquian	-irian, -issen	-in		

289. Sorpren la minuciositat amb què es destrien diferents models per a la 3a conjugació —fins a onze classes de verbs—, més enllà dels dos tipus bàsics: els incoatiu i els purs. Aquesta *clase 3*, per exemple, només es distingeix de l'anterior per la 2a persona del singular del present d'indicatiu i pel participi particular del verb *obrir*.

290. La *clase 4*, mixta, sembla que hagi estat ratllada al manuscrit. Això explicaria que el verb *omplir* s'atribueixi també a la classe anterior. Però en la descripció general de les conjugacions verbals, més endavant (§ 455) es torna a parlar d'onze classes de verbs en *-ir*, cosa que ens inclina a mantenir aquest model.

446.

-ir (clase 5)²⁹¹

Presente	Preterito imperfecto	Preterito perfecto	Futuro imperfecto	Subjuntivo	Preterito imperfecto	Imperativo	Participio de preterito	Participio de presente
fujo	-ia	-í	-iré	-i, -ia	-iria, -ís		fugir, fugit	-int
fuitgs	-ias	-ires	-iràs	-is, -ias	-irias, -isses	fuitg		
fuitg	-ia	-í	-irà	-i, -ia	-iria y -ís	fúgia		
fugim	-íam	-írem	-irem	-im	-iriam, -íssem	-im		
fugiu	-íau	-íreu	-ireu	-iu	-iríau, -ísseu	-iu		
fugen	-ían	-íren	-iran	-in, -ian	-irían, -issen	-in, -ian		

447.

-ir (clase 6)²⁹²

Presente	Preterito imperfecto	Preterito perfecto	Futuro imperfecto	Subjuntivo	Preterito imperfecto	Imperativo	Participio de preterito	Participio de presente
-ich, -esch, -eixo	-ia	-igui	-iré	-igui, -iga, -íguia	-iria, -ís		oir, oit,	-int
-ous, -eixes	-ias	-igueres	-iràs	-is, -as, -ias	-irias, -isses	-u, -eix	[y] sus derivados	
-u, -eix	-ia	-igué	-irà	-i, -a, -ia	-iria y -ís	-igui, -eixi, -esqui		
-im	-íam	-iguérem	-irem	-am	-iriam, -íssem	-iguem		
-iu	-íau	-iguéreu	-ireu	-au	-iríau, -ísseu	-igau		
-uen	-ían	-igueren	-iran	-in, -an, -ian	-irían, -issen	-in, -iguin, -uesquen, -eixin		

448.

-ir (clase 7)²⁹³

Presente	Preterito imperfecto	Preterito perfecto	Futuro imperfecto	Subjuntivo	Preterito imperfecto	Imperativo	Participio de preterito	Participio de presente
-ich	-eya	-igui	-iré	-igui, -iga, -íguia	-iria, -ís		dir, desdir y derivados: dit	-ient
-ius	-eyas	-igueres	-iràs	-is, -as, -ias	-irias, -isses	-igas		
-iu,	-eya	-igué	-irà	-i, -a, -ia	-iria y -ís	-igui, -iga, -íguia		
-iem	-èyam	-iguérem	-irem	-am	-iriam, -íssem	-iguem, -igam		
-ieu	-èyau	-iguéreu	-ireu	-au	-iríau, -ísseu	-igueu, -igau		
-iuen	-èyan	-igueren	-iran	-in, -an, -ian	-irían, -issen	-iguin, -igan, -íguian		

291. Aquesta classe sembla que se circumscriu a un únic verb, que és *fugir*.

292. Aquesta classe, que sembla que cal remetre exclusivament al verb *oir* i els seus derivats, té l'origen en la diversitat formal que l'AUDIRE llatí va generar en català, i que podem distribuir a l'entorn de dos verbs d'identica etimologia: *oir* i *oure* (vegeu sobre això DECat VI, 40a). El model que en resulta és, per tant, una barreja entre la segona i la tercera conjugació.

293. Com és sabut, el verb *dir* segueix el patró dels verbs de la segona conjugació, ja que la *-i-* no pertany, en realitat, a la terminació de l'infinitiu. Per això, aquesta classe 7 conté terminacions que ja hem vist en models precedents (esp. *-furer* i *-trer*), i no hauria de comptabilitzar-se entre els models de la tercera conjugació.

449.

-ir (clase 8)

Presente	Pretérito imperfecto	Pretérito perfecto	Futuro imperfecto	Subjuntivo	Pretérito imperfecto	Imperativo	Participio de pretérito	Participio de presente
isch, ixo	-ia	-í	-iré	ixi, isca, ísquia	-iria, -ís	ix isqui, ísquia isquem eixiu isquin, ísquian	eixir, reixir [y] derivados, -it	-int
ixes	-ias	-ires	-iràs	-is, -as, -ias	-irias, -isses			
ix	-ia	-í	-irà	-i, -a, -ia	-iria y -ís			
exim	-fam	-írem	-irem	-em, -am	-iriam, -íssem			
exiu	-iauí	-íreu	-ireu	-eu, -au	-iriau, -ísseu			
ixen	-ían	-iren	-iran	-in, -an, -ian	-irían, -issen			

450.

-ir (clase 9)

Presente	Pretérito imperfecto	Pretérito perfecto	Futuro imperfecto	Subjuntivo	Pretérito imperfecto	Imperativo	Participio de pretérito	Participio de presente
-inch	-ia	-inguí	-indré	-ingui, -ínguia, -a	-indria, -ingués	-é -ingui, -ia, -a -inguem -eu -in, -ian, -an	tenir, tingut; y derivados: mantenir, contenir, retenir, etc.	-int
-ens	-ias	-ingueres	-indràs	-is, -ias, -as	-ias, -esses			
-é	-ia	-ingué	-indrà	-i, -ia, -a	-ia, -és			
-enim	-iam	-inguérem	-em	-em, -am	-iam, -ésem			
-eniu	-iauí	-ingúreu	-eu	-eu, -au	-iauí, -éseu			
-enen	-ían	-ingueren	-an	-in, -ian, -an	-ían, -esen			

451.

-ir (clase 10)

Venir, cambia el imperativo:²⁹⁴ *vina, vingui -ia -a, venim, veniu, vinguin -ian -an*. Participio: *vingut* y compuestos.

452.

-ir (clase 11)

Convenir es activo y defectivo. El imperativo es *convé, convingui*, etc., por no confundirlo con *combinar*.²⁹⁵

453.

[f. 24r] Resultan de ella²⁹⁶ tres terminaciones: primera en *-ar*, como *pasturar*; segunda en *-er*, como *témer*; tercera en *-ir*, como *recullir*. Esto nos da otras tantas conjugaciones.

454.

Las terminaciones de los verbos es lo que varía los tiempos y personas, quedando no obstante en todos las primeras letras de que se componen los infinitivos. Así, *pasturar*, como acaba en *-ar*, me indica que es de la primera conjugación: el *-ar* es la terminación, el *pastur-*, las letras que no se alte-

294. «infinitivo» en el manuscrit. El mateix lapsus en la línia següent.

295. Aquest comentari té sentit en relació amb la classe anterior. Si *convenir* el conjuguéssim sobre la base de *venir*, atès que sembla un compost, ens donaria l'imperatiu *convine*, que llavors es confondria amb *combinar*.

296. Es refereix a la taula precedent, que per raons pràctiques i per fer-la més comprensible, hem desglossat en diverses taules (§ 428-452), una per a cada model de conjugació.

ran en ningún tiempo y por esto se llaman radicales; *témer* es de la segunda porque acaba en *-er* [y] su radical es *tem-*; *recullir*, de la tercera, porque acaba en *-ir*, [y] su radical es *recull-*.²⁹⁷

455. La lengua catalana tiene infinitas irregularidades en los verbos. Casi son irregulares todos los acabados en *-er*, de los cuales se han puesto en la tabla varias terminaciones, como en *-drer*, *-àurer*, *-èurer*, *-íurer*, *-òurer*, *-trer*, *-er*, *-èixer*, *-àixer*, y en una misma terminación las irregularidades de verbos de aquella familia, para mayor inteligencia y evitar confusión. De los en *-ir*, hay también once clases; cada una tiene sus irregularidades que constan en la tabla, por cuyo medio podrán fácilmente conjugarse los verbos a cada irregularidad pertenecientes, con solo unir la radical a cada terminación.²⁹⁸

Pasando, pues, a la formación de tiempos en los verbos regulares, hagamos la tabla de los tiempos primitivos.²⁹⁹

Tabla de tiempos primitivos

Conjugaciones	Presente de infinitivo	Participio de presente	Participio de pretérito	Presente de indicativo	Pretérito perfecto
1. ^a	pasturar	pasturant	pasturat	jo pasturo	jo pasturí
2. ^a	témer constrènyer ³⁰⁰	tement constrenyent	temut constret	jo temo jo constrenyo	jo temí jo constrenyí
3. ^a	recullir unir	recullint unint	recullit unit	[jo] recullo [jo] unesch, uneixo	[jo] recullí [jo] uní

297. Pel que fa a la terminologia emprada en aquest punt, cal advertir que el concepte de *radical*, i menys en femení, no és pas encara freqüent en les gramàtiques catalanes de l'època. Ballot parla de *raels* (1815, p. 36) i Amengual de *raíz* i també, si de cas, de les *letras radicales* (1835, p. 116-117) —vegeu en el paràgraf anterior que Cardellach també usa *letras radicales*, una denominació que trobem també a la gramàtica de la Real Academia Española (1771, p. 91-92).

298. En una redacció anterior ratllada, que podem llegir al *recto* del foli 22, aquesta qüestió es plantejava en els termes següents: «Los en *-ar* todos son regulares menos *anar*. Los en *-er* siempre terminan pronunciándose en *a* breve, y por lo general son irregulares. Los en *-ir* corresponden a regulares e irregulares». És interessant notar el canvi pel que fa a la tercera conjugació: si primer l'autor pensava en un model regular —que hauria de ser més aviat, pel que hem vist, l'incoatiu— i en irregularitats, en la versió definitiva es considera que, en realitat, tots els verbs en *-ir* són irregulars. També val la pena remarcar, de la redacció primera, l'observació gens usual sobre la realització en vocal àtona dels finals dels infinitius de la segona conjugació.

299. Aquesta taula dels temps primitius també apareix en el passatge ratllat a què hem fet referència en la nota anterior, amb el títol de «Tabla de las terminaciones», però s'hi inclouen molts més verbs, representant els diferents models dins de cada conjugació que s'han explicat en els quadres precedents (§ 428-452): *estimar*, *càurer*, *tràurer*, *dèurer*, *vèurer*, *escriurer*, *viurer*, *riurer*, *còurer*, *mòurer*, *resòldrer*, *pòndrer*, *fòndrer*, *entèndrer*, *vèndrer*, *pèndrer*, *fer*, *estrènyer*, *amanir*, *cusir*, *venir*, *arrepentir*, *dir*, *eixir*, *oferir*, *oir*.

300. «constrèner» en el manuscrit, però les altres formes amb *-ny-*.

TIEMPOS QUE DERIVAN DEL INFINITIVO

457. Del infinitivo se forma el futuro imperfecto, anyadiendo al final estas letras:

1. ^a persona	-é	} singular
2. ^a	-às	
3. ^a	-à	
1. ^a	-em	} plural
2. ^a	-eu	
3. ^a	-an	

458. Exepciones:

1.ª conjugación: exeptúase *anar*, que muda además la *-a* [f. 24v] de la terminación en *-i*.

2.ª conjugación: Exeptúase las terminaciones *-drer*, *-àurer*, *-èurer*, *-íurer*, *-òurer*, *-trer*, *-brer*, o mejor, todos los verbos acabados en *-rer*, que hacen el futuro quitando la última letra o *-r* y pronunciándose fuerte la *e*, y añadiendo después las otras letras en las restantes personas, como se ha dicho en la regla. Exeptúase asimismo el verbo *fer*, que, sin embargo de que sigue la regla general, muda la *e* del *-er* en *a* —*jo faré*—, y lo mismo sus compuestos.

3.ª conjugación: Exeptúanse los verbos *tenir* y *venir* y sus compuestos, que hacen *tindrè*, *vindrè*, conjugándose como en la regla.

TIEMPOS QUE NACEN DEL PARTICIPIO DE PRESENTE

459. [Para formar el participio de presente] todos los acabados en *-ar* hacen *-ant*; los en *-er*, *-ent*, los en *-ir*, *-int*. Exeptúase *dir*, *dient*.

NOTA: *Dir* y compuestos, sin embargo de que son de la tercera, hacen el gerundio en *-ent* —*dient*—, y sigue en esto a los de la segunda. *Escríurer*, *víurer* y derivados, sin embargo de que son de la segunda, hacen el gerundio en *-int*: *escriürer*, *escribint*; *víurer*, *vivint*. Tienen, empero, el *-ent*, pero se usa como nombre substantivo y también como adjetivo. Siguen, pues, am[b]os la tercera conjugación [f. 25r] en la formación de tiempos del gerundio.³⁰¹

301. Cal notar com en aquesta nota l'autor fa servir el concepte, molt més adequat, de *gerundi*, en lloc de *participi de present*, que és el terme utilitzat tant en la taula dels temps primitius com en la resta de l'apartat. Hem de pensar potser que per a ell eren termes sinònims, encara que, com hem dit en la nota 276, corresponen a valors gramaticals diferents.

460. Nacen la primera y segunda persona del plural del presente de indicativo, quitando la terminación y añadiendo, a saber:

1. ^a conjugación: <i>pasturant</i>	1. ^a del plural	-am
	2. ^a del plural	-au ^a
2. ^a conjugación: <i>tement</i>	1. ^a del plural	-em
	2. ^a del plural	-eu
3. ^a conjugación: <i>recullint</i>	1. ^a del plural	-im
	2. ^a del plural	-iu

NOTA^a: En la conversación se truecan estas terminaciones en -em, -eu: *pasturem, pastureu; anem, aneu*; pero es impropio, porque pertenecen al subjuntivo.³⁰²

461. Nace el pretérito imperfecto de indicativo, añadiendo a las radicales estas letras:

1. ^a conjugación: <i>pasturant</i>	1. ^a persona	-aba	} singular
	2. ^a	-abas	
	3. ^a	-aba	
	1. ^a	-àbam	} plural
	2. ^a	-àbau	
	3. ^a	-àban	
2. ^a y 3. ^a conjugación: <i>tement</i> <i>recullint</i>	1. ^a persona	-ia	} singular
	2. ^a	-ias	
	3. ^a	-ia	
	1. ^a	-íam	} plural
	2. ^a	-íau	
	3. ^a	-ían	

302. És interessant la constatació de les formes analògiques del present d'indicatiu en -em, -eu en la primera conjugació, malgrat la condemna d'«impropietat». L'homologació de les terminacions de les formes febles dels presents d'indicatiu i de subjuntiu és un fenomen controvertit entre els gramàtics catalans fins a Fabra, i ha estat ben estudiada des del punt de vista històric (vegeu-ne una bona síntesi a Segarra, 1985b, p. 120-132). La realitat és que la penetració d'aquest fenomen en la llengua escrita, a Catalunya, és ben escassa fins ben avançat el xix, en què fins els autors més populars, com ara Josep Robrenyo, usen indefectiblement -am, -au en el present d'indicatiu dels verbs de la primera (ibídem). En els escrits valencians, en canvi, l'alternança de les terminacions és freqüent ja des del xviii. A les Illes, no cal dir-ho, són inexistents els testimonis pel fet que la distinció entre l'indicatiu i el subjuntiu s'ha mantingut fins ara en la llengua viva.

462. Exepciones:

2.ª conjugación: Exeptúanse los verbos cuyo gerundio acaba en *-yent*, que por tener la *y* el valor de *i* no añaden más que las otras letras, así: *-a*, *-as*, *-a*, *-am*, *-au*, *-an*. Exeptúase asimismo *càurer*, gerundio *cayent*, que hace *queya*, *queyas*, etc. También se exeptúa *fent*, de *fer*, que hace *feya*, *feyas*, etc., lo mismo que sus compuestos.

3.ª conjugación: Exeptúase de esta conjugación *dir*, que hace *deya* y no *dia*; *desdir* tiene gerundio *desdint*, lo mismo que los demás compuestos de *dir*, y hace *desdia* siguiendo la regla general —pueden, empero, hacer *desdeya*, *desdeyas*, *contredeya*, pero no es tan propio como el primero dado en la regla.

DEL PRESENTE DE INDICATIVO³⁰³

463. La lengua catalana varía infinito la correspondencia de los cambios de terminación en los tiempos primitivos, de donde derivan el gran número de irregularidades o diferencias de verbos a la regla general. Para facilitar su [f. 25v] conocimiento de un golpe, se ha extendido la tabla precedente, de la cual extractaremos aquí lo necesario.

464. Hay verbos que en la primera persona del singular del presente de indicativo tienen dos terminaciones: una que se asemeja al infinitivo mudando únicamente la final *-er* o *-ir*, distintiva de las conjugaciones regulares, y otra que muda toda la final distintiva de los demás de su clase, como *-ènyer*, *-drer*, *-trer*, *-àurer*, *-èurer*, etc. La que conserva todas las radicales, dejada la final del infinitivo de la regla general, debe ser la más regular y propia del language, pero la multitud de verbos diferentes en las otras finales distintivas (*-drer*, *-trer*, *-àurer*, etc.) ha hecho adoptar estas segundas radicales, y a ellas se aplica también su significación en el presente de indicativo, lo cual se observa más en las terminaciones *-ènyer*, *-èixer*, *-àixer* y las de tercera conjugación.

303. En l'inici de l'apartat anterior (§ 459) ja hem vist com l'autor ha considerat necessari fer algunes consideracions sobre la formació del temps primitiu de referència —el participi de present, en aquell cas—, abans de passar a exposar quins temps verbals en deriven. Ara ens trobem en un cas semblant, però les consideracions prèvies sobre la formació del present d'indicatiu són tan extenses que l'autor ha decidit que constitueixin un apartat independent, sobre el present d'indicatiu, que violenta lleugerament l'estructura esperable d'aquest capítol de la gramàtica. Aquest apartat, de fet, constitueix una mena de resum de tots els quadres dels models verbals pel que fa al present d'indicatiu.

Reglas generales

1.ª conjugación

465. La primera persona del singular del presente de indicativo de la primera conjugación termina siempre en *-o*, que se pone en lugar de final del infinitivo: *pasturar, jo pasturo*; la segunda persona se cambia en *-as* —*pasturas*— y la tercera, en *-a*: *pastura*.
466. Exeptúase *anar*, que por ser irregular hace *jo vaitg* o *vas, tu vas, aquell va*, y no *jo ano, tu anas, aquell ana*.
Aixecarse, arreplegar pueden apostrofarse en la primera persona: *jo aixech, jo arreplegh* y así los en *-gar*.

2.ª conjugación

467. La terminación regular de la primera persona del singular del indicativo presente de verbos regulares de los acabados en *-ànyer, -ènyer, -trer, -àixer, -èixer*, cuando forman conjugación regular, termina también en *-o*; la segunda no añade mas que una *-s*, distintiva del principio plural y de la segunda persona; la tercera se forma con las solas radicales. Egemplos: *témer, jo temo, tu tems, aquell tem; combàtrer, jo combato, tu combats, aquell combat*.
468. Exepciones: La terminación *-drer* sigue esta regla, menos que la primera persona acaba en *-ch*: *resolch*, etc. Los verbos en *-àxer* y *-éixer* anteponen una *-e-* a la *-s* de la segunda persona por la pronunciación: *regonèixer, jo regoneixo, tu regoneixes, aquell regoneix*.³⁰⁴
469. Todas las terminaciones en *-àurer, -èurer, -íurer, -òurer*, que como se [f. 26r] ve acaban todas en *-urer*, con la diferencia de la *a, e, i, o* antepuesta, dejada la terminación *-urer*, toman *-ch* en primera persona; en la segunda toman la *-u* y añaden una *-s* y en la tercera se deja. La terminación *-àurer* toma *-ich* en primera persona, que se deja en las demás. Ejemplo de primera persona:³⁰⁵ *càurer, jo caich; bèurer, jo bech; ríurer, jo rich; mòurer, jo moch*. Ejemplo de la segunda persona: *càurer, tu caus; bèurer, tu beus; ríurer, tu rius; mòurer, tu mous*. Ejemplo de tercera persona: *càurer, aquell cau; bèurer, aquell beu; ríurer, aquell riu; mòurer, aquell mou*.

304. Segueix un breu fragment ratllat que no s'acaba d'entendre: «Aunque algunas veces *parèixer* y sus semejantes dicen *paresch* en la primera persona, no [...]». La informació sobre *parèixer* s'ha incorporat més avall, en el § 460.

305. En aquest punt del manuscrit hi ha uns mots afegits, alguns ratllats, que diuen «Rad... terminación inclusa la u. Diftongo». No els reproduïm, perquè no veiem que facin sentit.

470. Exepciones:

Terminación -èurer: *veurer* hace la primera persona *veïtg*; terminación -íurer: *viurer* hace la primera persona *visch*.

Las terminaciones de -èixer como *conèixer* no siguen la regularidad de cada persona, tomando por radicales [no] *coneix-*, sino *con-*, a la que añaden -ech en la primera persona; las demás siguen la regularidad. *Parèixer* hará *paresch*. *Nàixer* y derivados hacen *jo nasch*; las demás personas siguen la regla dada en su terminación.

Fer se exeptúa de todas las reglas; la primera persona hace *fas* —algunos dicen *faitg*; la segunda *fas*; la tercera *fa*. *Saber*, irregular, hace *jo sé*, *tu sabs*,³⁰⁶ *aquell sab*.

3.ª conjugación471. Casi todos los verbos de la tercera conjugación tienen dos acepciones³⁰⁷ en la primera persona del singular del presente de indicativo. Ambas están en uso: la primera entre la clase culta; la segunda, entre el vulgo. Ahí van compuestos más de cien verbos, sin los compuestos de que algunos son capaces. Estas terminaciones son de -esch [o] -eixo, colocadas al final de las radicales. Egemplo: *llegir*, *jo llegendesch* / *jo llegeixo*; *guarnir*, *jo guarnesch* / *jo guarneixo*.

[f. 26v] La primera terminación es introducida de nuevo en la lengua, puesto que de ella no se siguen las dos restantes personas, como acontece en los verbos regulares, sino de la segunda, a saber: *jo llegeix-o*, *tu llegeix-es*, *ell llegeix*. Sin embargo, es de gran uso y conforme a ella deriva también el subjuntivo en la parte correspondiente, como veremos.³⁰⁸

472. Notas:

1. Los verbos *dormir*, *morir*, *cullir*, *bullir*, *escupir*, *munyir* y derivados siguen la regla dada para los regulares de -er, como *témer*, esto es, a la radical añaden -o en la primera persona, -s a la segunda y nada en la tercera. Egemplo: *jo dormo*, *tu dorms*, *aquell dorm*.

306. «saps», corregit.

307. Cal entendre el terme «accepciones», que ha usat també en altres ocasions, en el sentit de 'formes', i no pas de 'significats', que seria la interpretació normal avui.

308. Curiosa argumentació lògica que condueix Cardellach a considerar la forma clàssica i etimològica de l'increment incoatiu (-esc-) com una innovació, i la forma més evolucionada (-eix-) com la més antiga: perquè és aquesta i no aquella la que té continuació en la segona i tercera persones del present d'indicatiu. També sorprèn que digui que les formes en -esc «son de gran uso»; suposem que l'autor té present aquí, sobretot, l'ús escrit.

473. 2. *Cusir, obrir, cruixir, umplir* y compuestos añaden una *e* a la 2.ª persona: *jo cuso, tu cuses, aquell cus*; lo cual pende de que la *-s* no puede pronunciarse sino con violencia después de dos consonantes o de otra *s* o *x*.
474. 3. *Fugir* tiene una construcción diferente por causa de su pronunciación. Sus personas son: *jo fujo, tu fuitgs* —también dicen *tu fujas*—, *aquell fuitg*.
475. 4. *Oir* tiene las dos terminaciones de la regla general, a saber, *oesch* y *oeixo*, y además la de *oich*, y por ella su correspondiente en segunda y tercera persona: *jo oesch / jo oeixo, tu oeixes, aquell oeix; jo oich, tu ous, aquell ou*. Sin embargo, el segundo modo es más usado.³⁰⁹ Su derivado *desoir* no usa el *desoich, desous, desou*.
476. 5. *Dir* y derivados forman estas personas como los acabados en *-íurer*, a saber *-ch, -us, -u*: *jo dich, tu dius, aquell diu*.
477. 6. *Eixir* y compuestos siguen la regla 2 de esta excepción,³¹⁰ con la diferencia que cambia la *ei-* del radical en *i-*: *jo ixo, tu ixes, aquell ix*; además tiene en primera persona la acepción *jo isch*.
478. 7. *Venir y tenir*, con sus compuestos, hacen estas personas [f. 27r] irregulares: *jo tinch, tu tens, aquell té; jo vinch, tu vens, aquell ve*.
479. Conocidas las personas primeras del indicativo y su formación, veamos los tiempos que derivan de ellas:

TIEMPOS DERIVADOS DEL PRESENTE DE INDICATIVO

480. El presente de subjuntivo, variando la terminación de la primera persona en esta forma —la primera terminación es la más propia:³¹¹

1. ^a conjugación: <i>pasturo</i>	1. ^a persona	-i, -ia	} singular
	2. ^a	-is, -ias	
	3. ^a	-i, -ia	
	1. ^a	-em	} plural
	2. ^a	-eu	
	3. ^a	-in, ian	

309. Sorpren que Cardellach consideri més utilitzades les formes del tipus *oure*, quan la lingüística catalana moderna les ha considerades pròpies de la llengua antiga, o en qualsevol cas dialectals —d'algunes zones del valencià, del rossellonès, etc. (vegeu sobre això DCVB i DECat s. v. *oir*).

310. Vol dir la nota 2 (§ 473), sobre els verbs *cosir, obrir, cruixir* i *omplir*.

311. Sembla que vol dir que, en els casos en què es consigna més d'una terminació, la primera és la més correcta o preferible.

2.ª conjugación, verbos regulares: *temo*.^a

(1. ^a regla)	1. ^a persona	-i, -ia	} singular
	2. ^a	-is, -ias	
	3. ^a	-i, -ia	
	1. ^a	-am	} plural
	2. ^a	-au	
	3. ^a	-in, -ian	

2.ª conjugación, terminaciones en -ch, -ech, -ich, -och, en la 1.ª persona:
responch, caych, bech, rich, moch, conech, etc.

(2. ^a regla)	1. ^a persona	-gui, -ia, -a	} singular
	2. ^a	-guis, -ias, -a	
	3. ^a	-gui, -ia, -a	
	1. ^a	-guem, -am	} plural
	2. ^a	-gueu, -au	
	3. ^a	-guin, -ian, -an	

3.ª conjugación, terminación -sch de los verbos en -ir: *agrandir* —*jo agrandesch*.³¹²

(1. ^a regla)	1. ^a persona	-esqui, -quia, -ca	} sing.
	2. ^a	-esquis, -quias, -cas	
	3. ^a	-esqui, -quia, -ca	
	1. ^a	-im	} plur.
	2. ^a	-iu	
	3. ^a	-esquin, -quian, -can	

3.ª conjugación, terminación -eixo y demás verbos en -ir: *agrandeixo, umplo*, etc.

(2. ^a regla)	1. ^a persona	-i	} singular
	2. ^a	-is	
	3. ^a	-i	

312. Darrere de *agrandir*, l'autor hi ha afegit *regonèixer*, i ha afegit també, sobre la línia: «i en -er». Cardellach ha advertit, segurament sense voler, que l'increment incoatiu també el porten, lexicalitzat, alguns verbs de la segona conjugació, i ha interpretat erròniament que també formava part de llur terminació del present de subjuntiu. Per coherència amb l'estructura de l'apartat no tenim en compte l'afegitó, ja que surt de la tercera conjugació.

1. ^a	} plural ^b
2. ^a	
3. ^a	

-in

NOTA^a: Se comprende la terminación *-èixer* —*jo coneixo*—, però apenas se usa y jamás en las personas del plural; la primera y segunda del plural de estos verbos es la de la segunda regla.

NOTA^b: La primera y segunda [personas del plural], como en el indicativo.³¹³

481. Exepciones:

1.^a conjugación. Exeptúase *anar*, que a pesar de ser la primera persona del singular del presente de indicativo *jo vaig* o *vas*, hace [f. 27v] el subjuntivo *jo vagi*, *tu vagis*, *aquell vagi*, *nosaltres anem*, *vosaltres aneu*, *aquells vagin*.

482. 2.ª conjugación, 2.ª regla. De los acabados en *-èurer*, [se exceptua] *vèurer*, que se diferencia de *bèurer* en el indicativo —*jo veitg*; así lo verifica en el subjuntivo y hace: *vegi*, *vègia* / *veja*, *vegis* / *vègias* / *vejas*, *vegi* / *vègia* / *veja*, *vegem* / *vejam*, *vegeu* / *vejau*, *vegin* / *vègian* / *vèjan*.

De los acabados en *-iurer*, *viurer*, que hace *visch*, sigue la primera regla de la tercera conjugación³¹⁴ como acabado en *-sch*: *jo visqui*, *visquia* [o] *visca*, etc.

Fer tiene también las tres terminaciones de *-i*, *-ia*, *-a*, derivadas de *fas*, primera persona del indicativo: *jo fasi*, *fàssia* o *fassa*.

Aunque *parèixer* y sus semejantes son de la segunda conjugación, la primera persona *paresch* es terminada como las iguales de la tercera conjugación, y el subjuntivo seguirá la primera regla de este género.³¹⁵

483. 3.ª conjugación, 1.ª regla. El verbo *eixir*, en la acepción *jo isch*, hace también *isqui* y no *esqui*, y así sigue la regla menos en las dos primeras personas del plural que hace: *nosaltres isquem* o *iscam*, *vosaltres isqueu* o *iscau*.

484. Nace de la tercera persona del singular del presente de indicativo la

313. L'autor s'ha embolicat considerablement en la definició d'aquesta «segona regla» de la tercera conjugació. En realitat, el model que vol descriure és també el dels verbs incoatius —el de la «primera regla»—, només que amb l'altra forma de l'increment (*-eix-* i no *-esc-*) —ja veiem que es repeteix el verb *agrandir* com a exemple. En aquest cas, però, ha comès l'error de considerar l'increment incoatiu com a part del radical i no de la terminació, i per això no pot representar les terminacions de la primera i segona persones del plural, que no el porten. Sobta també que l'altre exemple citat sigui el verb *omplir*, que justament és un dels pocs verbs que avui preserven viva la flexió segons el model pur —model que per a Cardellach, com ja hem advertit, no passa de ser una irregularitat més.

314. «terminación» en el manuscrit.

315. A continuació i ratllat: «pero se confunde con parir y por tanto...».

segunda persona del singular del imperativo, pues es la misma en todas las conjunciones, posponiéndole la persona. Egemplos:

	indicativo	imperativo
1. ^a conjugación:	<i>aquell pastura</i>	<i>pastura tu</i>
2. ^a conjugación:	<i>aquell tem</i> <i>aquell pren</i> <i>aquell escriu</i>	<i>tem tu</i> <i>pren tu</i> <i>escriu tu</i>
3. ^a conjugación:	<i>aquell llegeix</i> <i>aquell cus</i> <i>aquell fuitg</i> <i>aquell té</i>	<i>llegeix tu</i> <i>cus tu</i> <i>fuitg tu</i> <i>té tu</i>

485. Exepciones:

1.ª conjugación, exeptúase *anar*, cuya [f. 28r] tercera persona hace *aquell va*, y la segunda del imperativo se convierte en *ves tu*.

2.ª conjugación, *fer* cuya tercera persona hace *aquell fa*; en la segunda del imperativo hace *fes tu*.

3.ª conjugación, *venir*, que tiene la tercera persona en *ve*, hace la segunda *vina tu*.

486. De esta misma tercera persona del singular nace la tercera persona del plural del mismo tiempo añadiendo a su terminación, a saber: 1.ª conjugación, una *-n*; 2.ª y 3.ª, *-en*.³¹⁶

Fer sigue la primera conjugación; *tenir*, *venir* y sus compuestos añaden a dicha persona *-nen*.

TIEMPOS QUE DERIVAN DEL PRETÉRITO

487. Debe sentarse por regla general, primero, que la *-ch* sola en que termina la primera persona del singular del presente de indicativo de la mayoría de verbos en *-er* se cambia en *-guí* breve en el pretérito;³¹⁷ segundo, que el

316. Aquesta explicació de la formació d'una forma verbal a partir d'una altra forma del mateix temps, el present d'indicatiu, no fa sentit, no s'ajusta al propòsit de l'apartat, que és explicar com dels temps primitius —el present d'indicatiu n'és un— se'n formen altres temps verbals, dits *derivats*.

317. D'acord amb la terminologia de l'autor, hauria de dir «larga» i no «breve», atès que aquests dos termes s'utilitzen per indicar les vocals tòniques i les vocals àtones, respectivament. El podria haver confós el fet que de les formes verbals amb l'accent en la terminació, la tradició gramatical en diu *formes*

-*esch* o -*eixo*, en que acaba la misma persona en los verbos en -*ir* y algunos en -*èixer*, se suprime; tercero, que a los acabados en -*o* en la misma persona se suprime también esta letra; y quarto, que bajo estas bases a toda clase de verbos se le añade en el pretérito, a saber:

1. ^a conjugación:	1. ^a persona	-í fuerte	} singular
	2. ^a	-ares	
	3. ^a	-à	
	1. ^a	-àrem	} plural
	2. ^a	-àreu	
	3. ^a	-aren	
2. ^a conjugación:	1. ^a persona	-í fuerte	} singular
	2. ^a	-eres	
	3. ^a	-é	
	1. ^a	-érem	} plural
	2. ^a	-éreu	
	3. ^a	-eren	
3. ^a conjugación:	1. ^a persona	-í fuerte	} singular
	2. ^a	-íres	
	3. ^a	-í	
	1. ^a	-írem	} plural
	2. ^a	-íreu	
	3. ^a	-iren	

Esta regla no tiene excepciones; solo *anar* y *fer*: *jo aní, jo fiu*.

488. [f. 28v] Conocido así el pretérito, entiéndase que de él, o de su primera persona, no deriva más que la segunda acepción del pretérito imperfecto de subjuntivo,³¹⁸ quitando la -*i* del pretérito y añadiendo, a saber:

febles, o *dèbils*, per contrast amb les que duen l'accent a l'arrel —els perfets en -*guí* en la primera persona són febles—, però no hem vist que s'utilitzi enlloc de l'obra aquesta terminologia.

318. «Acepción» significa 'forma', com ja hem dit abans. La segona forma de l'imperfet de subjuntiu és, pròpiament, el que nosaltres anomenem avui imperfet de subjuntiu; la «primera forma» seria, com també hem vist en els quadres anteriors, la del condicional.

1. ^a conjugación:	1. ^a persona	-às fuerte	} singular
	2. ^a	-asses	
	3. ^a	-às	
	1. ^a	-àssem	} plural
	2. ^a	-àsseu	
	3. ^a	-assen	
2. ^a conjugación:	1. ^a persona	-és fuerte	} singular
	2. ^a	-esses	
	3. ^a	-és	
	1. ^a	-éssem	} plural
	2. ^a	-ésseu	
	3. ^a	-essen	
3. ^a conjugación:	1. ^a persona	-ís fuerte	} singular
	2. ^a	-isses	
	3. ^a	-ís	
	1. ^a	-íssem	} plural
	2. ^a	-ísseu	
	3. ^a	-issen	

489. *Fer*, sin embargo de que hace *fiu*, sigue la regla.

Venir y *tenir* van por la 2.ª conjugación, si se atiende a la regla dada en la formación del pretérito (§ 487).³¹⁹

TIEMPOS QUE SE FORMAN DEL PARTICIPIO DE PRETÉRITO

490. El participio no forma propiamente ningún tiempo. Únicamente ayuda a la composición de todos los tiempos pasivos y de los compuestos activos, mediante el auxiliar *ser* o *haber*.³²⁰ Estos auxiliares indican el tiempo según sus reglas y a él se añade el participio; por tanto, no requiere explicación.

319. En el manuscrit la remissió és a la «pàgina precedente», però ho hem substituït pel número de paràgraf del text editat.

320. Sembla que cal entendre d'una manera distributiva la vinculació entre els dos auxiliars i els dos tipus de construccions verbals esmentats: *ser* per a la passiva, *haber* per als compostos. Ja hem notat en l'apartat sobre els verbs *ser* i *estar* (§ 404) que Pau Cardellach, bon coneixedor de la gramàtica francesa i també dels textos catalans antics, ni que sigui pel seu ofici de notari, no esmenta enlloc de la seva gramàtica la possibilitat d'utilitzar el verb *ser* com a auxiliar per a la formació dels temps compostos d'alguns verbs, possibilitat que, pel que hem dit, no podia ser-li desconeguda.

TIEMPOS Y PERSONAS DERIVADOS DE TIEMPOS DERIVADOS

491. Así como se ha visto cuáles eran los tiempos primitivos, y los que de cada uno de ellos se derivaban, hemos de señalar otros que se derivan de otros derivados anterior[f. 29r]mente. Las dos fuentes de estos segundos tiempos son el futuro imperfecto de indicativo y el presente de subjuntivo.

Tiempos derivados del futuro

492. De la primera persona del futuro se forma la primera acepción o la persona determinante del pretérito imperfecto de subjuntivo acabado en *-ria*,³²¹ y para su formación se quita la *-é* final en todas las conjugaciones y se le añade, a saber:

1. ^a persona	<i>-ia</i>	} singular
2. ^a	<i>-ias</i>	
3. ^a	<i>-ia</i>	
1. ^a	<i>-íam</i>	} plural
2. ^a	<i>-íau</i>	
3. ^a	<i>-ían</i>	

No hay excepciones.

Derivados del subjuntivo

493. Del subjuntivo derivan las personas del imperativo, salvo la segunda del singular, que hemos visto ser la tercera del singular del presente de indicativo. Aquí como en aquella, las personas se posponen o se suprimen:

	subjuntivo	imperativo
1. ^a conjugación	<i>aquell pasturi</i>	<i>pasturi aquell o pasturi</i>
2. ^a	<i>aquell begui</i>	<i>begui aquell o begui</i>
3. ^a	<i>aquell reculli</i>	<i>reculli aquell o reculli</i>

494. Esta terminación de las tres que se usan en el subjuntivo es la que sirve para la formación del imperativo, lo cual debe indicarnos que esta es la fuen-

321. Inicialment l'autor havia situat el condicional entre els «tiempos que derivan del infinitivo» (§ 457-458), però degué reconsiderar-ho i va suprimir l'apartat que venia a continuació del § 458 per l'actual, que considera el condicional —la «primera acepción» de l'imperfet de subjuntiu— com una derivació del futur. En el redactat primer, que no presenta divergències remarcables, s'utilitzen els mateixos termes per referir-se a aquest temps verbal: «Del mismo infinitivo nace la terminación determinante del pretérito imperfecto de subjuntivo», encara que també hi podem llegir, ratllat, «nace el condi-

te primitiva de la lengua.³²² Las terminaciones en *-ia* o *-a* no se usan más que en el mismo subjuntivo. Lo mismo es de la tercera persona del plural. La primera y segunda de este número³²³ son únicas y no admiten equivocación.

495. *Anar* tiene el imperativo *ves tu, vagi aquell, anem* [nosaltres], *aneu vosaltres, vagin aquells*.

Convenir, derivado de *venir*, hace la primera persona³²⁴ *convé*.

VERBOS DEFECTIVOS

496. [f. 29v] A pesar de la irregularidad de verbos que hemos observado haber en la lengua catalana, apenas los hay que carezcan de tiempos o personas. Solo se conoce como propiamente defectivo el verbo *ràurer*, que no tiene más que el infinitivo, y sus tiempos se suplen por los auxiliares; dicese: *Tinch de ràurer ab ells; Una hora u altre vindràs a ràurer ab mi; Cuant vegí que debia ràurer ab mon enemich...* Sin embargo, en el futuro se dice *jo rauré, tu raurás, aquell raurá*, etc.; y en el indicativo presente *tu raus, aquell rau, aquells rauen*; y en el imperfecto de subjuntivo, *jo rauria*, etc.³²⁵

Plàurer: plau, plaurà, plàguia, etc.

[*Càldrer*:] *No cal que ho facis, No calia, No caldrà*.³²⁶

cional». L'explicació es concloua dient: «Esta regla nace del futuro», cosa que potser va inclinar l'autor a pensar que hi havia temps derivats dels temps derivats, i a incloure el present apartat en la gramàtica.

322. Trobem aquí una altra observació desconcertant, ja que, com és sabut, els subjuntius en *-i* van aflorar molt tardanament en la llengua escrita, i, de fet, molts gramàtics del XIX encara no els recullen. Cardellach, d'acord amb la seva posició davant la llengua, recull tot el ventall de formes que, més literàries o més col·loquials, presenta en català el present de subjuntiu. Ara bé, la deducció que les formes en *-i*, pel fet que són compartides amb l'imperatiu, són les més «primitives», és ben sorprenent, sobretot perquè no és veritat que les formes en *-ia* o *-a* no puguin utilitzar-se en l'imperatiu —poden utilitzar-s'hi, com a mínim, en la mateixa mesura que en el subjuntiu. L'explicació pot venir del fet que l'imperatiu és un temps que s'utilitza sobretot en un context oral, i, en canvi, el present de subjuntiu pot aparèixer amb freqüència en els textos escrits; l'autor associa a l'imperatiu l'única forma del subjuntiu que, en realitat, és viva, i consigna les altres com a pròpies només del subjuntiu per la pervivència del seu ús literari.

323. És a dir, del plural.

324. Cal entendre la primera forma de l'imperatiu, que és, en realitat, la segona persona.

325. L'explicació que dona és contradictòria: primer diu que *raure* és dins la categoria de verbs que «carecen de tiempos o personas» i després el conjuga. La constatació no és banal. De fet, en el sentit que el reproduïu en els primers exemples, 'anar a parar', *raure* forma part d'una estructura perifràstica, *anar a raure, venir a raure*, etc., en què només s'usa la forma de l'infinitiu. El verb *raure* tot sol també pot prendre un sentit pròxim a 'anar a parar', però, sense ser pròpiament defectiu, és estrany el seu ús si no és en tercera persona, amb un subjecte inanimat i amb un complement locatiu figurat que regeix la preposició *en*: *Tot rau en les ganes que en tingui*. De fet, la normativa només ha acceptat oficialment aquest ús a partir del *Diccionari de la llengua catalana de l'Institut d'Estudis Catalans* (DIEC) (cf. Jané, 1976, 1984; Solà, 1987; DECat VII, 133b3-28). Els altres sentits —els que es podrien conjugar— del verb *raure* s'acosten a l'etimològic i no n'hem pogut constatar la vitalitat.

326. Aquesta anotació és afegida al marge, com si l'autor hagués pensat posteriorment d'afegir-hi el verb *càldre*, que també és defectiu. No hi ha cap explicació, però tampoc hi és en el cas de *ploure*.

VERBOS IMPERSONALES

497. Varios son empero los verbos que no tienen más que las terceras personas del singular, a saber: *plòurer*, *plovisquejar*, *nevar*, *calamarsejar*, *pedregar*, *llampegar*, *tronar*, *fer calor*, *fer fret*, *fer-se nit*, *fer-se dia*, *importar*, *convenir*, *amanèixer*, *consistir*; y asimismo los que significan una acción peculiar de una tercera persona: *bullir*, *rabutir* o *rabótrer*, *escàurer*, *cruixir*; y los que indican voces de animales: *bramar*, *escataynar*, *lladrar*, *miolar*, *udolar*, *grunyir*, *refilar*. Estos y otros verbos convienen a una tercera persona sin necesidad de indicarla.

VERBOS REFLEXIVOS

498. Llámense así porque convierten³²⁷ la acción a la misma persona de donde sale, mediante los pronombres *me*, *te*, *se*.³²⁸ Tales son *pansir-se*, *enmus-tuir-se*, *esquill-llar-se*, *abstenir-se*, *immutarse*, *allanguir-se*, *enmalaltir-se*, *ar-repentir-se*, *escudar-se*, *sentar-se*, *vanagloriar-se* y otros. Se convierten en activos auxiliados del verbo *fer*: *fer pansir*, *fer abstenir*, *fer arrepentir*, etc.

VERBOS RECÍPROCOS Y ACTIVOS

499. Lo son todos los que no solo pueden transmitir la acción a otro, sino que este puede alternativamente [f. 30] comunicarla a aquel mediante el pronombre relativo *se*: *amar-se*, *portar-se*, *beneir-se*, etc.

VERBOS NEUTROS

500. Son los que no rigen caso y que, sin embargo de indicar una acción propia de la persona del verbo, carece[n] del pronombre relativo *se*: *fugir*, *venir*, *transitar*, *córrer*, *gèurer*, *cridar*, *renyir*, etc.³²⁹

Encara podem llegir, al final del paràgraf i en lletra més petita, «*Còurer: m'cou*, etc.», però n'hem prescindit perquè no és pas, en realitat, un verb defectiu.

327. Cal entendre 'dirigen', que és el sentit originari del verb llatí anàleg —*CONVĒRTĒRE*.

328. Ratllat «y son impersonales».

329. Els verbs que Cardellach anomena *neutros* són els que avui considerem *intransitius purs*, o bé *inacusatius* —ja n'hem parlat a propòsit de la classificació del § 409. Són verbs d'un sol argument, que s'identifica amb el subjecte, encara que aquest té comportaments sintàctics un xic diferents —els *inacusatius*, que sovint duen el subjecte posposat, i sol tenir caràcter indefinit, admeten la construcció absoluta (*Arribats els nens, marxarem*) i la pronominalització del subjecte o d'una part del subjecte, si hi ha quantificador (*Demà n'arriben*, *N'arribaran sis*). Vegeu sobre aquesta qüestió Rosselló (2002, p. 1888-1893).

USO DE LAS PARTÍCULAS³³⁰

PU, RAY, PAS

501. Estas partículas son de gran uso en la lengua catalana.

502. La primera, *pu*, va precedida siempre de un pronombre relativo³³¹ y seguida por lo regular del pronombre demostrativo *ho* con el verbo. Su significación equivale a *lo cert és que* de que algunos se valen para espresar los mismos conceptos. Empero *pu* denota en el ánimo de quien habla un sentimiento de afecto o aversión al sujeto a quien aplica su dicho, y espresa además que la cosa se hizo a pesar de mediar embarazos de monta, afectos que no demuestra la equivalente de *lo cert és que*.³³²

Hablando, por egemplo, de alguno que supo vencer algun obstáculo que se oponía tenazmente a sus miras, diré: *Ell pu ho ha fet*; el *pu* ya denota por si lo mucho que debería de pelear para lograr su deseo o que ejecutó alguna acción a pesar de una prohibición espresa.

Si, mediando un río, alguien pasó con pecho firme se le diría: *Vosté pu l'ha atravessat*; *Ell pu ho digué* espresaría que dijo algo reservado o que lo dijo sin asomo de que se dude que lo dijo. El español dirá *Lo cierto es que él lo dijo*, pero puede traducirse también *Lo cert és que ell ho digué*, así se ve que no tiene equivalente.

503. El *ray* es una partícula de menosprecio, de indiferencia, desdeñosa de la cosa de que se trata. Únicamente va precedida del pronombre demostrativo *això* o de alguno personal o nombre substantivo, y no se le une verbo de ninguna clase ni otro nombre. Regularmente sirve de contestación seca. Así, los catalanes, en la guerra contra los franceses en 1808, a la [f. 30v] noticia de cada descalabro por parte de la causa de la independència, esclamaban fríamente *Això ray...!* En español hay un símil con el *no importa*, pero es el mismo *no importa* catalán.

330. El títol d'aquest apartat denota una certa pèrdua de la perspectiva global de l'obra, ja que ens trobem encara dins el capítol «De las partes de la oración», que hem considerat l'apartat de «morfologia» d'aquesta gramàtica. La qüestió de l'ús de les formes correspon més aviat al capítol de la «Sintaxi», que ve després. Per això, bona part del contingut d'aquest apartat —ens referim especialment als dos primers subapartats, sobre *pu*, *pas*, *ray*, *en*, *cal* i *can*— podria formar part perfectament del capítol de la «Sintaxi», on trobem exposicions anàlogues, per exemple, sobre els adverbis *tot* i *boy*.

331. Llegiu pronom personal. Vegeu les notes del § 227 i § 652.

332. Les observacions de Pau Cardellach a l'entorn d'aquesta «partícula» sembla que desmenteixen l'advertiment de Coromines, segons el qual «l'ús de *pur* com a adverbi gramaticalitzat va tenir molta més importància del que sabien els filòlegs del s. xix». Coromines explica, sobre aquest descendent de l'adverbi llatí *PURE*, que «en català ho vam deixar antiquar: i quedà arraconat al parlar pagesívol d'algunes comarques del Nord, on encara viu, pronunciat *pú*». Sobre la seva naturalesa es limita a indicar que «El sentit bàsic només es pot definir com a partícula intensiva o enfatitzadora» (DECat VI, 879a24-41). Vegeu l'estudi que n'ha fet Sandra Montserrat per al català antic (Montserrat, 2012).

504. Otras veces lo usamos para denotar la ventaja que alguno lleva en sus comodidades o desgracias con respecto a otros igualmente felices o desgraciados: *Tu ray* se dice a uno que, explicando alguna desgracia suya, puede suportarla mejor que otros de quienes se trata; *Tu ray* se dice al mismo que con iguales medios ha alcanzado lo que otros no pudieron antes que él, suponiéndole con sola aquella espresión un influjo preponderante.
505. Bajo estos sentidos llenos de imágenes, decimos de alguno, por ejemplo, a quien deseáramos mayor daño de lo que le ha ocurrido, *Això ray*. Si le quemó la casa diremos *La casa ray*, con lo cual damos a comprender que le deseamos mayores y más sentidas desgracias.
506. Así que esta espresión, o una misma, según el sentido a que se aplique, indicará desprecio o comparación o deseo de mayor mal o bien.
507. El *pas* es otra partícula que va unida con otra negativa *no* y le da una fuerza viva. Unas veces va unida a la negación a que se pospone y otras después del verbo. *No te acostis!*, dicho con viveza a alguno en tono amenazante, no espresa el vigor, el calor de ánimo, la ira de que se está poseído [como] dicho con igual energía así: *No t'acostis pas!*
508. Si pregunto a alguno *No ho digueres tu?*, él responderá *No pas això!*; no puede decir [f. 31r] *No això!*, sino *Això no!*, caso de suprimir el *pas*, respuesta que se da para significar la equivocación de la pregunta. *No-n vols pas d'això?* se pregunta casi sin interrogante o de modo que la fuerza cae en el *pas*; suprimiendo el *pas* deberíamos decir *Que no-n vols d'això?*, pregunta que espera contestación fríamente sin afecto de ánimo, pero el *No-n vols pas?* es hijo de un afecto de ánimo que envuelve reconvención, disgusto o amenaza de parte de quien le dice, y resistencia obstinada de aquel a quien se dice.
509. *Qui serà capàs de fer-ho? No pas jo, no pas tu, no pas ell* son respuestas que indican la incapacidad real de parte de aquel a quien se atribuye el *no pas*. Fuera de eso, debería responderse *jo no, tu no, ell no*, pero no está en uso, y reusando el *no pas* deberíamos valernos de un rodeo repitiendo la imprecación: *Jo, por egemplo, no-n só de capàs, Jo no só capàs de fer-ho*; pero a pesar de eso se halla de menos el *pas* intercalado o pospuesto al verbo.
510. Se usa muy eficazmente en las réplicas. Por egemplo: *No vull que hi entris*, responderá *No hi entro pas*; *Aquí faltan papers*, responderá *No n'hi tocat pas cap*.

PARTÍCULAS EN, CAL, CAN

511. *En*, demás de indicar el lugar 'en donde' —*ubi*—, es una partícula que se antepone a los nombres propios de hombres y regularmente se aplica a los distinguidos.

512. El uso y aplicación de tal partícula es del estilo familiar, porque tan solo se antepone al nombre de un amigo o conocido: *En Jaume acaba de arribar, En Francisco és aquí*. Nos ahorramos el *don*, el *senyor*, etc. Se usa en todos los casos y con todas las preposiciones. Antiguamente, era el dictado de los reyes y nobles: *lo rey en Jacme, en Pere, n'Amfós*.³³³
- Para gente no distinguida úsase el artículo *el*: *El Francisco acaba de arribar, El Jaume és aquí*; y aquí no se comete figura ni se suprime palabra alguna, porque es propio de la lengua anteponer el artículo a los nombres propios, como dijimos hablando de él.
513. *Cal* y *can* tienen uso en vez de *casa* y pre[f. 31v]posiciones que deben acompañarlo para expresar el concepto. El *cal* se dice de las casas del pueblo poco distinguidas; el *can*, de las casas distinguidas de pueblos³³⁴ y de todas las casas de campo, llamadas por otro nombre *masos*.
- Vas a cal Martinas, Vinch de cal Roure*, con que espreso ir a la casa de señor Martínas y venir de la del señor Roura.
- A can Coll ho han dit, La senyora de can Coll, Això és per can Coll*: el *can* es substituido a la voz *casa*, que me indica sea distinguida o de mayor concepto que la generalidad.
- A can Gorchs, a can Bugunyà, a can Orpina, a can Torra*, lo digo de los mansos que nombro o de casas de campo. Algunas se nombran solas: *a Cadafalch, a Cararach*, pero sobre eso hay diversidad según el modo y costumbre de cada pueblo.
514. A las mugeres antiguamente se les daba también tratamiento como a los hombres, haciendo femenina la partícula *en*. En documentos del siglo XIII, XIV y XV, he visto escrito en nombres de mugeres: *a na Francisca*,

333. Curiosament és només en un cas de llengua antiga —*n'Amfós*— que l'autor situa l'anomenat *article personal* al davant d'un nom començat per vocal. No podem saber, per tant, si la distribució que avui es produeix en les zones on és viu aquest article tenia lloc o no en el català de referència del terrassenc Cardellach. Com és sabut, els parlants que utilitzen avui l'article *en* de forma natural ho fan només davant dels noms masculins començats per consonant: *en Jaume*, però *l'Andreu*. Ni les raons d'aquesta distribució ni l'abast territorial del fenomen no han estat establerts encara, que sapiguem (va parlar-ne Badia, 1994, p. 446-447, en termes molt poc precisos i un xic pintorescos), però existeix la intuïció generalitzada que aquest ús defectiu de l'article personal ha anat i va reculant a Catalunya, substituït per la forma de l'article definit. De fet, pel que diu a continuació, Cardellach admetia ja l'ús del definit —*el Francisco, el Jaume*—, per bé que el considera menys «distingit».

334. Cal observar, doncs, que implícitament fa una correspondència de *cal* i *can* amb els articles personals *el* i *en*, que per a l'autor marquen, a banda de la familiaritat, diferents graus de distinció. No s'esmenta tampoc aquí cap mena de restricció de l'ús de *cal* i *can* lligada al context fonètic —si el nom següent comença en vocal o consonant—, però l'exemple de *can Orpina* suggereix que, o bé l'article *en* podria usar-se davant d'un nom masculí començat en vocal —a la manera antiga o baleàrica—, o bé que la distribució que encara observa aquest article en els llocs on és viu ja fallava en el català de Cardellach i es trobava en la fase de desballestament prèvia a la desaparició.

*a na Antònia, a na Margarida, mas fillas, pregh, etc.; mas hoy no se usa sino que se nombran con el solo artículo: a la Francisca, a la Antònia —o a Francisca y a Antònia—, mas fillas, prech, etc.*³³⁵

OTRAS PARTÍCULAS O PREPOSICIONES

De lugar

515. *A: Jo vas a Barcelona al teatro, És a casa.*
 516. *En: És tancat en una caixeta.* La pronunciación de este *en* está viciada porque además de pronunciarse *e* muda se dice *am buna caixeta*; *Visch en un cuarto, en una casa*, se pronuncia *visch am bun cuarto, am buna casa*. Este vicio debe desterrarse, porque confunde la sencillez de la lengua.³³⁶
 517. *De: Surto de casa, Vinch de París, Estich de viatge.*
 518. *Devant: Lo criat anaba debant lo cavaller o debant del cavaller.*
 519. *Detràs: Lo gosset venia detràs meu, Detràs de casa tinch un hort.*³³⁷
 520. *Derrera: Al derrera de casa tinch un hort, Lo criat [f. 32r] va derrera l'amo, Lo criat va al derrera de l'amo, Córrer derrera algú o al derrera de algú.*
 521. *Entremitg: Lo presoner anaba entremitg dels soldats.*
 522. *Sobre: Porto lo barret sobre lo cap, Ja-l porto sobre del cavall.*
 523. *Entre: Està entre bona gent.*
 524. *Sota, dessota, baix, debaix: Passar per sota del pont, Estar sota terra, Estar baix lo poder de algú, Trobar-se dessota y debaix de tots, Tot lo que se veu sota del cel, Tot lo que és dessota-l cel.*
 525. *Cap, dret, ret a:*³³⁸ *Lo diamant se encamina cap al nord, Porta ret a la riera, Anà dret a l'hort.* En poesía se usa también de *vers: Dirigir-se vers ponent, envers ponent* —pronúnciase *ambès ponent* por corrupción.
 526. *Per: Vaitg per tot.*

335. Al final d'aquest apartat hi trobem l'anotació següent: «Uso del *boy*: *boy mullat* equivale a *tot*». Potser l'autor havia pensat incloure aquí un apartat sobre l'ús d'aquesta partícula, però finalment es degué decantar per situar-lo més endavant, dins el capítol de la «*Sintaxi*» (§ 672-674). Prescindim, doncs, d'aquesta anotació, que no aporta res a l'explicació sobre «*bo i*» que trobarem en el lloc indicat.

336. Resulta ben interessant la constatació d'aquest fenomen de caràcter foneticosintàctic —objecte encara d'especulacions entre els lingüistes catalans—, que corrobora la sensibilitat i l'interès de l'autor de la gramàtica per la llengua parlada.

337. Joan Coromines ha argumentat de forma contundent la genuïnitat i la vitalitat vulgar d'aquesta preposició, malgrat l'«indiscutible i impertorbable respecte» que li mereix l'«espontània decisió de la nostra llengua literària» d'excloure-la de l'ús escrit (DECat VIII, 718b13-30).

338. Com ja es pot deduir dels exemples, el que es consigna són les locucions preposicionals *cap a*, *dret a*, *ret a*. No és el mateix cas la preposició *vers*, que surt després, perquè es construeix sense *a*.

De orden

527. *Antes: Ja se sabia antes de arribar ell, Ja ho sabían antes qu·ell arribàs.*
 528. *Primer: Primer ho sabí jo qu·ell, Arrivà primer que jo.*
 529. *Des de, fins: Vingué galopant des de Martorell, Des de Tarrasa fins Martorell hi ha tres horas.*
 530. *De ... a: De Tarrasa a Martorell hi ha tres horas.*

De unión

531. *Ab: Estich ab mos amichs, Morí ab alegria.* La pronunciación *am* es defectuosa por los inconvenientes dichos de la *en*.
 532. *Durant: Durant la tempestat...*
 533. *Mentres: Mentres durarà la revolució..., Mentres no ho fàsia estarà segur.*³³⁹
 534. *A més: Són trenta homes, a més dels oficials; A més, lo lligaren.*
 535. *Segons: Portar-se segons lley; Segons això, vós teniu rahó; Las multas se aplican segons lo manat.*
 536. *Conforme: Conforme als manaments, Tot està conforme.*
 537. *Junt: Anirem junts, Viurer junts.*³⁴⁰
 538. *De: ple d'or.*

De separación

539. *Sens, sensa: Los perseguiren sens deixar-los reposar, No puch caminar sens bastó, No puch caminar sensa-l bastó.*
 540. *Menos: Tot perdut menos l'honor, tot menos això.*
 541. *Fora: Tot se perdé fora l'honor, Fora això tot [f. 32v] està bé.* Dícese también *exepto*, o *exeptat* o *exeptuat*: *exceptuada tal cosa, exeptuat això.* El pueblo dice *exeptus que*, pero es corrompida esta frase, y la de *exepto* no es puramente catalana.
 542. *D'altre part.*³⁴¹

339. No s'entén gaire per què ha inclòs *mentres* i *durant* del paràgraf anterior en aquesta llista; a banda que *mentres* és clarament un adverbí, el sentit de les dues formes és clarament temporal i no té cap relació de caràcter semàntic amb la «unió». Passa una cosa semblant amb la preposició *de*, consignada en el § 538.

340. En aquest cas, fallen els exemples, que són de l'adjectiu *junt* i no pas de la preposició *junt* (*a*), que és el que tocaria. Passa el mateix amb el segon *conforme* del paràgraf anterior.

341. Falten els exemples d'aquesta locució, que sembla afegida més tard.

De oposició

543. *Contra: Lo enemich dirigi las baterias contra-l baluart, Jo estich contra semblants providèncias.*
544. *A pesar: A pesar teu, ho executaré; A pesar de això, no·m desanimo.*
545. *No obstant: No obstant lo dit, tot pot remediarse; Ell ho fa, no obstant de tenir-ho prohibit; Vol castigar-me, no obstant que no só delinquent. Se ha introducido del castellano el sin embargo equivalente al no obstant, y se usa solo con de o de que.³⁴²*

Causales, instrumentales, finales

546. *En rahó: Lo correu no ve en rahó del mal temps.*
547. *Per causa: Tot se fa per causa de la guerra.*
548. *Per: Lo objecte és per agasajar-vos, Travallo per mi, Fet per mi.*
549. *Ab: Tot ho conseguí ab lo diner.*
550. *Perquè: Perquè púguia lograr lo fi. Otros escriben per a què, tal vez para diferenciarlo del interrogante per què?*
 En catalán, el *per* sirve de preposición de dativo *para: Trabajo para mi / Travallo per mi*; y también de preposición de ablativo *per: Todo es hecho por mi / Tot és fet per mi*. Esta doble acepción de *per*, en significar el instrumento y el fin, el *por* y el *para*, ha dado lugar a adoptar en la escritura el *per a* en vez de *para* y *per en* vez de *por*. Así también *perquè*, en significación de *porque*, y de *per a què*, en la de *para que*.
551. *Mediant: Mediant vostra amistad, Tot se compondrà mediant que vós ho volgueu.*
552. *Tocant: Tocant això puch dir..., Tocant al primer punt...*
553. *En quant: En quant a lo que se ha manifestat...*
554. *De: Murmurar de tothom.*

342. Cal entendre que el tercer dels exemples adduïts representa aquest ús del *no obstant (que)*, equivalent al castellà *sin embargo*. Els dos exemples primers representen l'ús que Cardellach considera més genuí d'aquesta locució —*no obstant* + un subjecte, que pot ser una oració d'infinitiu.

CONJUNCIONES³⁴³

555. [f. 33r] Para marcar el enlace de una palabra con otra usamos de *y*: *Pere y Pau*, *Vingué, vegé y vencé*. Cuando el nombre que sigue principia con *i*, exige el buen sentido que la *y* conjunción se convierta en *e*: *Pere e Ignasi*; empero como el catalán casi lleva artículo en todos los nombres, no se hará uso de la *e* sino en el caso de que el nombre no lleve artículo como en el ejemplo, a diferencia de que en lo antiguo la *e* se usaba en todos casos y no la *y*. *Pere e Pau e Francisco*, *vingueren*, *e me donaren recado*, etc. Este uso está desterrado y seguimos las reglas castellanas. Esta partícula se llama copulativa.
556. Para marcar negación,³⁴⁴ *ni ... no*: *Ni una cosa ni altre*, *No és bo per l'un ni per l'altre*.³⁴⁵
557. *També*: *També volgué ajudar-nos*.
558. *Tampoch*: *Tampoch és a mon gust*.
559. *Que*: *Dich que és probable* —es [partícula] conjuntiva.

DE OPOSICIÓ

560. *Mes, però, emperò, ab tot, ab tot y això*: *Tu dius bé, mes aguarda*; *Te concedesch esta facultat, però/mes voldria limitar-la a...*; *Te concedesch esta facultat, voldria emperò limitar-la a...*; *Tal és la cosa, ab tot res ha produït*; *Ab tot y això no pogué vèncer* —otros dicen *ab tot y ab això*.

[DE] DIVISIÓ

561. *O, u*: *Pere o Pau, una cosa o altre*. Esta *o* se pronuncia como *u* —*Pere u Pau, una cosa u altre*—, empero se escribirá tan solo *u* cuando el nombre siguiente empieze con *o* sin artículo, para evitar la disonancia que resulta de la pronunciación de dos letras iguales a la vez.³⁴⁶

343. Sembla que aquest apartat tenia inicialment un altre títol, que ha estat ratllat però encara es pot llegir: «Partículas *y*, *o*, *u*, *ni*, etc.». Això ens confirma que ens trobem encara dins del bloc anomenat «Uso de las partículas».

344. «desunió», a sota, ratllat.

345. Els exemples ens aclareixen que en una frase poden usar-se, repetidament, dos *ni*, o de forma combinada *ni i no*, sense un ordre prefixat.

346. Cal entendre que es refereix a la pronunciació formal o solemne —lectura en veu alta, discursos, etc.—, perquè en la pronunciació corrent ja ha dit que es pronuncia sempre *u*.

DE EXEPCIÓ

562. *Sinó: Jo estudiaria, sinó que no tinch memòria* —[vs.] *Sino pot ser això, alomenos sia lo altre*.³⁴⁷ Es conjunció el *sinó* cuando va seguido de *que* —*sinó que tens*—, y cuando va seguido de verbo es el *si* condicional unido a la ne[f. 33v]gación y puede descomponerse: *Sino pot ser això* puede escribirse con más propiedad separando ambas conjunciones —*Si no pot ser això*—, lo cual puede verificarse mudando su puesto —*Si això no pot ser*. Véase como seguido de verbo el *sino* no es conjunción exepitiva, sino dos partículas unidas impropiaemente; por tanto, deben escribirse separadas. Es también conjunción [exepitiva] cuando le sigue un nombre o adverbio: *No vull això, sinó allò altre*.
563. *Per més que: Jo ho faré, per més que se·m prohibèsquia.*
564. *Encara que:* el mismo egemplo.
565. *Fins: No ho faré fins que m'ho mànian.*

DE COMPARACIÓ

566. *Aixís com: Aixís com lo riego és la vida de las plantas, aixís —o del mateix modo— lo patriotisme és la vida de las nacions.*
567. *Tal: Tal faràs, tal trobaràs.*

DE ADICIÓ

568. *A més: A més de lo manifestat, dech anyadir...*
569. *D'altre part: De altre part deu saber-se que...*
570. *Sens perjudici: Sens perjudici de sos drets, serà remunerat.*
571. *Encara: Bastant he dit, però encara anyadiré...*

DE CONDICIÓN³⁴⁸

572. *Suposat que: Suposat de ser aixís, consento; Suposat que sia tal com se esplica, consento.* Algunos dicen *suposat de que*, pero aquí no hay construcción, porque lo supuesto es un acusativo o un ablativo absoluto y no ningún caso regido de preposiciones. Más claro: yo supongo *alguna cosa*, no *de*

347. Hem invertit l'ordre dels exemples, per fer més comprensible el text. Com es pot entendre, a l'autor li interessa distingir el *sinó* conjunció del *si no* (conjunció + adverbí, però la conjunció *si* no és «exepitiva»), que de vegades alguns escriuen junt. Per mantenir la coherència del discurs deixem junt, quan cal, aquest *sino*, encara que sense accentuar-lo.

348. Títol original «De duda o condición».

alguna cosa; supongo que y no supongo de que, doy por supuesta la existencia del infierno, pero no por supuesta de la existencia; doy por supuesto que una cosa es, pero no de que una cosa sea, porque si la cosa de que hablo es la supuesta será nominativo pasivo, ablativo absoluto o acusativo activo, según la oración, y en uno y otro caso el de está por demás.

573. *En cas de que: No ho fàsia, sinó en cas de que mon avís no arribia a temps, o bien Dat cas que mon avís no arribia.*

574. *Si: Si lo govern és just, la nació prospera.*

575. [f. 34r] *Ab tal que: Ab tal que los hòmens sían virtuosos, poch importa la forma de govern.*

576. *Mentres que: Mentres que la lley impèria, no temo una arbitrarietat.* Esta misma conjunción condicional se hace de tiempo si va con el verbo en indicativo: *Mentres que la lley impera, no temo una arbitrarietat* —como si digera *ara que la lley...*

DE MOTIVO

577. *Com: Com deserta, se·l fusella.*

578. *Perquè: Perquè deserta, se·l fusella.*

579. *Atenent que: Atenent que deserta, se·l fusella.*

DE INTENCIÓN

580. *A fi de que*

581. *Per³⁴⁹*

DE CONCLUSIÓN

582. *Doncs: Sent, doncs, de esta manera...* Este *donchs* se pronuncia por algunos *dons*, por otros *dòs*, y casi por ninguno *doncs*; otros anyaden *donsas* o *doncas*, pero bien se ve que es un abuso de la inversión de la palabra o un vicio que no debe formar ley en el uso ni en la significación.

Úsase mucho esta conjunción en las preguntas: *Doncs, què feu?*, *Doncs, per què no estudias?*, *Què és, doncs, aqueix burgit?*³⁵⁰ También en los imperativos: *Explica't, doncs; Ves, doncs, a tal part.* Su uso siempre supone oposición o dificultades en los antecedentes.

349. Falten els exemples en aquest grup.

350. Per brogit.

583. *Luego: Luego deu ser condemnat; No replica, luego consent.*
584. *Puitg: Puitg la guerra està conclosa, reposem.*
585. *Pués que: Pués que la guerra està conclosa, reposem.*
586. *Pués: Pués me dius veritat, te perdono.*

SINTAXIS

587. [f. 34v] La sintaxis es aquella parte de la gramática que enseña la concordancia, el régimen y el acento de las palabras.
586. Cada lengua varía en las reglas, porque cada lengua tiene su genio o su fisonomía particular. Tratemos pues de la concordancia de la lengua catalana.

CASOS³⁵¹

589. Es la concordancia aquella propiedad con que dos nombres, uno sustantivo y otro adjetivo, o un nombre y verbo se enlazan poniéndolos conformes en género y número, o en número y persona, según sean nombres, o nombres y verbos, las cosas enlazadas.
590. Algunos han querido que los nombres debían concordar también en caso en la lengua castellana, pero ni esta ni la catalana admiten esta concordancia, porque así nombres como pronombres como adjetivos son indeclinables sin el socorro de preposiciones, lo cual es diferente de la lengua latina, que varía la concordancia en cada caso sin ningún aditamento.
- Por exemplo: si digo *hombre*, profiero un nombre que no tiene caso, y tanto es en este estado como si digo *del hombre*, *por el hombre*, *para el hombre*, porque de todos modos pronuncio *hombre* y tan solo varío los casos con el ausilio de las preposiciones *de*, *por*, *para*. Si le añado *ilustrado*, adjetivo, proferiré siempre *ilustrado* sin alteración, ya sea el *hombre* en nomi-

351. D'acord amb el text precedent i amb el que segueix, el títol que inicialment s'havia posat a aquest apartat era «Concordancia». Aquest títol va ser ratllat posteriorment, potser perquè l'explicació prèvia sobre els casos es va allargar més del previst. L'autor degué preferir fraccionar el text en diversos apartats: va posar el títol de «Casos» al text que ve a continuació i va deixar el títol de «Concordancia» per a un nou apartat, que trobarem més endavant.

nativo como en ablativo u otro cualquier caso. Por consiguiente, si siempre es invariable, no puede el sustantivo concordar con el adjetivo en casos, porque tales nombres son de suyo indeclinables. Únicamente se llaman declinables porque a ellos puede unirse un artículo —*el, la, lo*, y en catalán *lo, la*— y les hace declinables mediante que al artículo se agregan las preposiciones propias para todos los casos.

591. Todos los nombres son o sustantivos o neutros. Los sustantivos son siempre tales y los neutros pueden ser todos los adjetivos. Unos y otros nos dan idea de una cosa positiva, material o ideal. Cada nombre encierra un género, una familia de seres que le es propia y, para [f. 35r] denotar toda la comunión de seres comprendidos en una palabra o toda la cantidad de aquella especie reunida en un punto, usamos del artículo que le corresponde, y lo suprimimos cuando queremos indicar solo una parte.³⁵²
592. Estos seres distintos, indicados por los nombres, no siempre se hallan estacionados, o aunque lo estuvieran, la imaginación del hombre varía su acción de diversas maneras. De ahí viene la necesidad de las preposiciones, porque, como el nombre por sí solo siempre es el mismo, ha sido necesario añadirle otra cosa para denotar el cambio o la propiedad de cada una de las mutaciones que el hombre atribuye a tales seres, y se llaman *preposiciones* porque regularmente se anteponen al nombre que rigen.
593. Véase también como ha sido necesario variar los casos a medida que va variando la acción de los nombres, y era bien natural, porque jamás indicaré al hombre que posee y al hombre que recibe si solo digo *hombre* o *para el hombre*.
594. Y como se ha observado que en todas las fases de dar y recibir, únicamente las cosas variaban su acción de seis maneras, de ahí resultaron los seis casos en que el nombre declina de su puesto o de su significación, y son a saber:
595. Nominativo. Cuando tan solo se nombra la cosa en el ser en que naturalmente se halla. Por supuesto que debo añadirle el artículo que le corresponde porque, de no, ni tendría caso ninguno. *Hombre*, por ejemplo, me da sino la idea de hombre en general, sin determinarle a una acción, y *el hombre* ya deciente a otro rango y le determina a un caso de obrar, bien que en su estado natural. A este caso se ha aplicado la facultad de obrar, de ejercer alguna cosa, y todas las cosas que dan, hacen o ejecutan alguna acción se dicen hallarse en nominativo.
596. Genitivo. Se ha visto que la misma cosa podía otras veces ser el dueño de otra cosa, tenerla en su posesión, y servirle como de padre, de engendra-

352. Ratllat: «Ejemplos: el nombre *tierra, muger, ave, insecto, prudente, hermoso, terrible*, cada uno me espresa una cosa diferente, una cosa real que yo comprendo bien».

dor, genitor; y para denotar este caso se le unió la preposición *de*, única que expresa la posesión o dominio: *El alma del hombre*.³⁵³

597. Dativo. Cuando el nombre o la cosa es el fin a que se dirige la acción comunicada de un sugeto a otro, o cuan[do] [f. 35v] se le da alguna cosa o para él o por su causa se ejecuta, entonces tiene otro caso, una posición diferente, y al nombre se le unió la preposición *a* o *para*: *Todo es para el hombre*, *Algo llevo para usted*, *Da su vida a la república*.
598. Acusativo. En este caso está todo lo que recibe una acción directa de parte de otra: *Dios formó al hombre*, el hombre recibe en sí la acción de formar que Dios ejecutó. El acusativo puede formarse de un modo universal o comprendiendo toda una especie, y esto se ejecuta con el artículo precedido de la preposición *a* o sin ella, como *Dios formó al hombre*, o bien de un modo que indique parte de su especie, y entonces se quita el artículo, como *España tiene constitución*, *El Congreso forma leyes*.
599. Vocativo. El mismo nombre dice que en este caso se pone a aquel a quien se llama: ¡*Hombre!*, diré —o bien uniéndole *oh*: ¡*Oh hombre!*
600. Ablativo. Con el ablativo se han dado a conocer todos los demás modos de hablar no comprendidos en los precedentes. En él está el nominativo activo, vuelto en oración pasiva; en él está todo nombre que no está inmediatamente regido de verbo o todas las maneras de indicar compañía, instrumento, modo de hacer una cosa, y se compone por medio de las preposiciones *por*, *con*, *de*, *sin* —en catalán, *per*, *ab*, *de*, *sens*— y las demás preposiciones: *Tot és fet per mi*, *Tot és fet ab mos instruments*, *Tot surt del fondo comú*, *No se sap sens llibres*.
601. Estos son, pues, los casos de la conversión de todos los nombres, y exige la construcción gramatical que el adjetivo que se les una concuerde, demás del género y número, también en caso, como en la lengua latina: *Homo liber*, *ab homine libero*, *hominem liberum*; pero en castellano ni en catalán no puede ser así, porque los nombres, como dije, no tienen declinación propia.

USO DEL ARTÍCULO

602. El artículo, hemos visto tratando de las partes de la oración, que distingue a los nombres masculinos de los femeninos, y a estos de los neutros: *l'home* lo pone *masculino*; *la dona*, *l'ànima*, *femenino*; *lo terrible*, *lo grande*, *neutro*. Pero no es esta la sola propiedad del artículo.

353. Anotat al marge: «Vivo de limosnas, de qué, de dónde, es el *de* preposición de ablativo; *de quien*, es de genitivo».

603. Hemos di[f. 36r]cho ya que la necesidad de demostrar las cosas en sus diversas fases había hecho inventar los diversos casos que reconocemos y en su consecuencia las *preposiciones*. Así también para espresar la totalidad de una cosa, en contraposición de parte de la misma, usamos del artículo: *Estudio los libros de jurisprudencia*: esta oración me da a entender que los estudio todos, sea todos los que tenga yo, sea todos los que se conozcan, sea todos los que estén en uso. *Estudio libros de jurisprudencia* me demuestra claramente que no son todos los libros de jurisprudencia que yo estudio, sino parte de ellos.
604. También denota el artículo una cosa cierta, presupuesta, en contraposición de otra incierta: *El correo me ha traído carta*, *El correo me ha traído la carta*. El primer modo enseña bien que era inesperada la carta que trajo el correo; en el segundo, o supone que la aguardaba la carta, o que contiene pormenores de que estén hablando.
605. Los nombres adjetivos que se convierten en neutros mediante el artículo *lo* no existen sin él, porque volverían a recobrar el carácter de adjetivos y estos no pueden existir por sí solos en la oración.

CONCORDANCIA

606. La concordancia puede ser de sustantivo y adjetivo, de sustantivo y relativo³⁵⁴ [o] de sustantivo y verbo, prescindiendo de la del artículo con su sustantivo cuando se usa.
607. Como he manifestado, la lengua catalana no tiene otra concordancia que la de género y número: *el amante indiscreto* concuerda en género y número, porque todo es masculino y del singular. Es claro que el adjetivo *indiscreto* está en el mismo caso que *amante* porque, siendo indeclinable, seguirá la influencia del sustantivo en todos los casos. *El celo del amante indiscreto*: tenemos ahí igual concordancia, pero *indiscreto* es genitivo, porque *amante* lo es, y *amante* lo es porque le hace tal la preposición *de*. Así, de los demás casos.
608. El adjetivo que conviene a dos nombres singulares de un mismo género debe ser en plural. Si los nombres son de diverso género, se pondrá en plural masculino.
609. El relativo que concuerda con el nombre es *que*, para ambos géneros y números: *L'home que treballa*, *La dona que estima*, *Los hòmens que treballa-*

354. «de sustantivo y relativo» ha estat ratllat, al manuscrit, però en el desenvolupament d'aquest apartat hi trobem, efectivament, tota una secció dedicada a la «concordança» (o no) entre noms i relatius —és a dir, a la selecció i usos dels relatius (§ 609-615). Per coherència textual hem restituït, doncs, el text ratllat.

llan, *Las donas que estíman*. Los demás relativos son interrogativos y jamás se usan en la oración concordando.³⁵⁵

610. [f. 36v] *Qui* se usa al principio de la oración refiriéndose al pronombre *aquell* o *aquella* que se suprime: *Qui ho digué, ho sabia*. Si se espresa el pronombre, el relativo *qui* se convierte en *que*: *Aquell que ho digué, ho sabia*; *Aquella que ho digué, ho sabia*.

611. [f. 37r] En oraciones en que haya relativo que se refiera a una persona de la oración que le precede, este relativo es *lo cual*³⁵⁶ o *la cual* y su substituto *qui*: *Vègias ab N., lo cual està encarregat de executar-ho*; *Vègias ab N., qui està encarregat de executar-ho*; pero puede decirse también: *Vègias ab N., que està encarregat de executar-ho*.

También es *cual* cuando se refiere a varias cosas juntas que le preceden, añadiéndole, no obstante, un sustantivo: *per cual efecte, de quals resultas*, *per cual rahó, a cual fi*.

También es *cual* cuando puede referirse al adverbio de lugar *ahont*, *de ahont*: *Montà a una altura de la cual no baixà, de ahont no baixà*; *Enrà en una casa a la cual estigué, ahont estigué*; pero debe ser en casos indeterminados.

612. Regularmente el *qui* se pone refiriéndose a una persona; el *que* a cosas meramente: *Lo home de qui vosté me parla*, *La condesa de qui tinch comisió*, *És un minyó a qui aprecio*, *Lo asunto de què tractam*, *La lley a què me referech*.

613. En misma oración, si el relativo es agente de otra oración interpuesta, es *que* aunque se refiera a hombre o muger. Si es regido, es *qui*: *Lo noy que s'aplica és estimat de son mestre*, *Lo noy a qui lo mestre estima deu ser bo*.

614. El relativo agente después del verbo *ser* es *qui*, porque entonces se refiere a *aquell* o *aquella* de que hemos hablado: *Joan és qui no cumplí*, *Lo general fou qui desconcertà la batalla*. En el modo vulgar catalán diríase *Joan és el que no va cumplí*, *L-general va sé-l que va desconcertà la batalla*; pero ya dijimos también que, espresándose el pronombre, el relativo se convierte en *que*.³⁵⁷

615. Por lo mismo no hay otro relativo que el *que* concordante con el nombre que le precede, pero, siendo común a todos los géneros y números, no

355. Aquesta afirmació és una mica estranya, i sembla que no lliga amb el fet que, a continuació, se segueixi parlant força estona dels diferents relatius i els seus usos. Certament, en el § 615 l'autor tornarà a insistir que l'únic relatiu que «concorda» amb els noms és *que*, sembla que per la raó que pot acompanyar-se d'un pronom.

356. Tant aquí com en l'exemple que segueix, en una primera escriptura l'autor havia escrit *l-cual*; després ho va esmenar per posar l'article *lo*.

357. Vegeu § 610.

hay para qué dar reglas concordantes; tan solo es necesario hablar de él por razón del uso en la oración.

616. El nombre, en fin, concuerda con el verbo en número y persona y, efectivamente, si *amo* es la primera persona de un singular, claro es que debe ser *yo* y no *tú* ni *aquel*; si *amábamos* es primera del plural debe de ser *nosotros* y no *aquellos* ni *yo* ni *tú* ni *otro*, etc.
617. Dícese sugeto o nominativo el que ejecuta, y se conoce preguntando *qui és lo qui ho fa?* Cuando hay dos personas singulares, el verbo será en plural: primera persona cuando haya *yo*, segunda cuando *tu*, tercera cuando *aquell*. Habiendo dos personas, *yo* al último; el último puesto es el privilegiado.
618. Supuesto que en nuestra lengua no debemos buscar otras reglas para la concordancia que el género y número o el número y persona, y [f. 37v] siendo estas tan generales como acabamos de ver, pasemos al régimen.

RÉGIMEN

619. Es el régimen la manera con que una palabra debe trabarse con otra para que espresé el concepto que se quiere. Si digo, por egemplo, *Yo voy Barcelona una hora*, nadie me entenderá, porque le faltan las preposiciones o palabras que requiere el verbo *ir*; pero si digo *Voy a Barcelona en una hora* espreso un concepto por vía de las preposiciones *a* y *en* que enlazan los nombres y les hacen coadjuvar a la esplanación de la idea que quiero dar a entender. Siendo pues tan necesario este enlace, examinémoslo.

RÉGIMEN DE LOS NOMBRES SUBSTANTIVOS

620. Los nombres substantivos no rigen con propiedad, solo se llaman regentes en cuanto son ellos los que se unen a un verbo como agentes de la acción del mismo verbo: *La pàtria premia als esforsats*. *La pàtria* ejerce aquí el acto de premiar y por razón de este enlace puede decirse que la persona agente rige al verbo que concuerda con ella.
621. Tampoco debemos suponer regencia a un nombre substantivo cuando le acompaña una preposición: *La guerra de España*. *La guerra* no rige al *de* ni a *España*, *la guerra* no determina a *España*, la *España* es aquel de quien es la guerra y esta calidad de posesión se le tribuye con la preposición *de*.

RÉGIMEN DE LOS ADJETIVOS

622. Este régimen es diverso según el genio y carácter de cada lengua. Todos los adjetivos que denotan una disposición a obrar o recibir rigen una preposición, que será de dativo, de ablativo, de genitivo, según su régimen. Así:

disposat per rèbrer	temible en los combats
digne de recompensa	cobart ab los forts
amich ab tothom	cobart en los fets
content de tot	valent ab los cobarts
content ab poca cosa	valent en las paraulas
capàs per això	just en totas sas accions
capàs de fer-ho	just envers tothom
incapàs de maldat	empeñat en lo asunto
enemich dels dolents	agraït als beneficis
mereixedor de tot obsequi	agraït d'això
[f. 38r]	humil ab tothom
ansiós de glòria	llest a cobrar
semblant a son pare	llest en lo cobro
aficionat al joch	danyós a la salut
útil a la humanitat	perjudicial a l'Estat
pagat de si mateix	temible a tots
envejós del pròxim	propí per la guerra
peresós en pagar	

623. Así, cada adjetivo puede regir a un sustantivo mediante diversas preposiciones según el fin a que se dirige el adjetivo. *Cruel*, por egemplo, puede serlo *para* alguno —*Para mí fue cruel, Per a mi fou cruel*—, puede serlo *en* todo —*Es cruel en tots sos fets*—, puede serlo *con* sus enemigos —*cruel ab sos enemichs*—, puede serlo *por* naturaleza —*cruel de natural, cruel por naturaleza*. Así pueden recibir distintas preposiciones todos los adjetivos que denoten algun afecto de ánimo, virtud o vicio según su fin y obgeto: *bo* para alguno —*bo per tots*—, en todas las cosas —*bo en totas sas cosas*—, puede serlo enteramente —*bo a carta cabal*, frase adverbial—, puede serlo de condición —*bo de mena*.
624. Así, cuando un adjetivo moral o de virtudes o vicios se aplique a su sustantivo, regirá *de* si se le [a]tribuye por naturaleza: *bo de mena, cruel de natural, dolent de carácter, humil de naixement, envejós de condició*, etc.
625. Cuando el adjetivo dirige su fuerza a personas, rige *per a* o *ab* —en

castellano *para, para con*:³⁵⁸ *per a mi fou cruel, cruel ab tots, bo per a mi, bo per a tothom, se mostra humil ab tots, ab mi especialment, dolent per a la pàtria.*

626. Cuando la fuerza del adjetivo recae en las ocasiones, rige *en*: *útil en tots temps, bo en lo hibern, dolent en la nit.*
627. Los demás adjetivos rigen según su significación. Cuando se equiparan a alguno, rigen dativo *a, per a*: *semblant al primer*. Cuando de su acción viene a alguno daño o provecho, o es el fin a que se dirige, es *a, al*: *perjudicial a l'Estat, útil a la humanitat, agraït als benefactors.*
628. Un nombre substantivo puede tener dos adjetivos o dos adjetivos pueden regir a un substantivo con tal que ambos rijan la misma preposición: *Ser útil y necesari a la família*. No dirá *Ser útil y estimat a la família* o *de la família*; tampoco dirá *Firmo de son consentiment y presència*, porque la *presència* no es regida de la preposición *de*.³⁵⁹
629. [f. 38v] Así discúrrase del oficio de las preposiciones de que dimos una idea y aplíquense a los adjetivos según su oficio y objeto.

RÉGIMEN DE LOS VERBOS ACTIVOS

630. [f. 39v] El verbo activo, que también se llama *transitorio*, es aquel que comunica directamente a un nombre toda su acción y se conoce serlo si podemos preguntar *a qui o què, què cosa* después del verbo y le viene bien el caso regido del verbo. Así: *Las guerras càusan grans mals*; si pregunto, pues, *Què càusan las guerras?*, veré que son *grans mals*, luego *causar* es un verbo activo.
631. Estos verbos llevan siempre junto a sí el caso regido: *El rey declara la guerra, El pueblo vota las constituciones*. Pero si el caso regido es un pronombre, este le precede. Ejemplo: *La nació lo declarà benemèrit, Un temporal nos detingué tres dias*, en lugar de *La nació declarà lo benemèrit, Un temporal detingué nos tres dias*.
632. Estos verbos, como rigen acusativo, este tendrá a veces [f. 40r] la preposición *a*, a veces estará sin ella, para lo cual es de notar que la *a* se una

358. Segueix un fragment de text, que ha estat ratllat: «el primero cuando la persona a quien se rige es singular; el segundo para el plural o para la universalidad».

359. Aquest paràgraf és una nota al marge del f. 38r i el seu lloc en el text no està indicat. La situem aquí, perquè ens sembla el més adequat. La qüestió que es tracta és també objecte d'una altra anotació descol·locada, que podem llegir a baix de tot del f. 34r, just al final de tot l'apartat «De las partes de la oración». És clarament afegida més tard i escrita en una tinta diferent: «Téngase presente el régimen de las preposiciones. Dos nombres no pueden unirse bajo una misma preposición: *firmar de consentiment y presència* debe decir *firmar de consentiment y en presència de algú*».

cuando el caso regido es nombre propio: *Acompanyo a don Joan*. Se suprime regularmente en los demás casos: *Lo general condueix la tropa*, *Una tempestat arrasà los camps*, *Lo sol crema las plantas*.

633. De estos verbos activos, a más del régimen directo, hay algunos que tienen otro indirecto, por manera que sin él dejan confuso su significado, tales son: *Advertir a algú d'un perill*, *Ensenyar a la juventut bonas doctrinas*, *Donar al desvalgut bons ausilis*, *Escriurer cartas a l'amich*, *Entregar a son duenyo lo perdut*, *Tréurer a algú d'un apuro*, etc.; cuyos verbos rigen otros casos mediante las preposiciones *de*, *a*.

VERBOS PASIVOS

634. Lo son todos los activos. Para convertirlos en pasivos se toma el régimen directo del verbo y, hecho regente, se hace concordar con el verbo *ser* en el mismo tiempo que estaba en activa el otro verbo, anyadiéndole el participio de pretérito del verbo activo y poniendo antes de la persona que era nominativo la preposición *de* o *per*. Así, el egemplo de *Una tempestat arrasà los camps* se convertirá en esta: *Los camps foren arrasats per una tempestat*; *Lo sol crema las plantas* en estotra *Las plantas són cremadas del sol*.
635. Si se halla antes un impersonal, este se toma primero. Egemplo: *Convé que lo mestre ensenyi bonas doctrinas a la juventut* se convertirá en pasiva así: *Convé que bonas doctrinas sían ensenyadas per lo mestre a la juventut*, y usando de la inversión podrá decirse *Convé que per lo mestre sían ensenyadas, o se ensenyian, a la juventut bonas doctrinas*.³⁶⁰
636. Cuando la persona regente del verbo era *jo*, *tu*, *aquell*, *nosaltres*, *vosaltres*, *aquells*, en la pasiva, en vez de preposición, se muda el pronombre personal en posesivo, especialmente si la cosa regida es en singular: *Jo lo adquirí est hort* en pasiva dirà *Est hort* [f. 40v] *fou adquirit per mi*, y por esta regla: *Est hort fou adquirit meu*, como equivalente a *fou adquisició mia*.

Pero debe advertirse que este modo se usa no generalmente sino con *fer*: *De qui és fet? Meu* en lugar de *De mi*; *Això és fet vostre* en lugar de *vós*; *De qui fou escrita la carta? Mia* en lugar de *De mi*.^a

NOTA^a: Cuando se pregunta *de qui* podrá responderse *meu* o *de mi* si es masculina la cosa regida, *mia* o *de mi* si es femenina. Si se pregunta *per qui*, se responderá *per mi*, *per aquell*, etc.³⁶¹

360. La passiva pronominal apareix sols de passada en aquest exemple i en el § 229 de la gramàtica. Potser havia de parlar-ne a continuació, on llegim una frase que comença «Los verbos *castigar*, *aburrir*, *témer*, (*fer-se*)», però ha estat ratllada i no es reprèn la qüestió en cap altre punt de l'obra.

361. Encara que no hi ha marques que ho indiquin, hem tractat aquest aclariment com una nota d'autor, perquè és aquest exactament el seu caràcter, i perquè la qüestió que tracta fuig del tema de l'apartat.

VERBOS NEUTROS

637. Son aquellos que no rigen caso ninguno o a quienes no puede acomodarse las palabras *a qui* o *quina cosa*. Así, *fugir, riurer, nàixer, surtir*, etc., son verbos neutros porque no puedo preguntar por egemplo *a qui fujo?*, ni *quina cosa?*, sino *de qui* o *de quina cosa* y se llaman neutros porque no son activos ni pueden ser tampoco pasivos.
638. Todos los verbos rigen por lo común las preposiciones *a, de*: *Fujo de las malas companyias, Me rich del món, Nàixer de bons pares, Surtir de casa, Murmurar de algú, Agradar a tots, Entrar a la iglésia, Dormir al llit*.
La diferencia de los neutros y activos se ve, primero, en que aquellos no pueden ser pasivos: por egemplo, no podré decir *La casa és sortida de mi* ni *Los bons pares són nats per mi*. Segundo, en que los activos pueden existir sin preposición, los neutros no: *Jo construesch una iglésia / Jo entro a una iglésia, Componch lo llit / Dormo al llit*; no diré *Jo entro una iglésia* ni *Jo dormo lo llit*.

VERBOS REFLEXIVOS

639. En estos verbos el nominativo y el régimen son una [f. 41r] misma cosa o un mismo sugeto: *Jo-m prometo sortir-ne*. El pronombre siempre precede al verbo.

PARTICIPIOS

640. El nombre indica que son palabras derivadas de otras, que participan no solo de su significado sino del de otro nombre, o bien son palabras que participan del verbo y del adjetivo.
641. Los participios son de presente —*amant, tement, llegint*— o de pretérito como —*amat, temut, llegit*.
642. No todos los participios pueden tomarse como adgetivos; los de presente no pueden usarse más que como gerundios, salvo los que, como *amant*, pueden usarse como substantivos. En su lugar se forman otros adgetivos³⁶² que se usan con la preposición *de*. Así, en vez de decir *És un home tement lo mal* diré *És un home temerós del mal*. Cuando no se ofrece esta

362. «substantivos» al manuscrit, però és clarament un error. També hi podem llegir, a continuació, «que se usan con el relativo *que*, el verbo auxiliar *ser* y la preposición *de*», però aquesta frase s'ha ratllat parcialment i s'ha esmenat en el sentit del text que hem editat —la conversió resultant hauria estat, si no, *És un home que és temerós del mal*, però llavors estariem parlant d'una oració d'una altra mena.

conversión, viene bien el relativo y el verbo en presente de indicativo. En lugar de *És un home tement lo mal* diré *És un home que tem lo mal*. Y este modo es general y no ofrece inconvenientes.

643. El participio de pretérito puede ser verbo y nombre adjetivo: *L'home escullit de Déu, Un asunto escullit*.
644. Así, el [participio] pretérito como el presente son invariables en género y número: *Las cartas que jo he escrit, Los asuntos que se han tractat*; no diré *Quina carta habeu presa* sino *pres*.³⁶³
645. Únicamente cuando el participio viene después del verbo *ser* o *estar* concuerda con la persona del verbo. Un hombre dirá *Abuy me han enganyat*; pasiva, *Abuy he sigut enganyat*. Una muger dirá *Abuy me han enganyat*; pasiva, *Abuy he sigut enganyada*. *Un truan ha engañat a mos germans*; pasiva, *Mos germans han sigut enganyats, Mas germanas han sigut enganyadas*.

Y es que los participios después del verbo *ser* o *estar* son adjetivos y estos concuerdan en género y número con la persona del verbo.

[COLOCACIÓN]³⁶⁴

ADJETIVOS

646. [f. 41v] Como se ha dicho, la lengua catalana no se ciñe rigurosamente a determinadas reglas para la colocación de las palabras. Empero, regularmente los ajetivos se posponen al nombre sustantivo a que se refieren o

363. És curiós que Cardellach ni tan sols consideri la possibilitat de la concordança del participi, un fenomen absolutament general en la llengua antiga i encara prou viu en llengua espontània, sobretot en determinats casos, fins ben entrat el segle xx. Fabra, en la gramàtica de 1912, encara ha de dir coses com aquestes: «La tendencia a hacer invariable el participio [...] se manifiesta desde antiguo en catalán como en castellano y demás idiomas neolatinos; pero mientras en castellano el participio acabó pronto por hacerse invariable en todos los casos, el catalán conserva aún hoy la construcción primitiva (*He vista una noia*) en concurrencia con la nueva (*He vist una noia*), usando con preferencia la una o la otra según los casos y los dialectos. La regla dada [concordança *només* quan hi ha el complement pronominalitzat] se refiere al dialecto central» (1912, p. 137). El francès, d'altra banda, que Cardellach sembla que coneix bé, practica també la concordança quan el complement va avantposat, ús que alguns escriptors catalans propugnaven també entrat el segle xx (ibídem, p. 138).

364. Aquest títol no és al manuscrit, però sí que apareixen la paraula i el concepte en el text que segueix, i queda força clar que a partir d'aquest punt ja no es parla més de *règim*, sinó de *col·locació* —dels adjectius i també d'alguns pronoms, adverbis o partícules. De fet, si encara fóssim a la secció del «Régimen», no tindria sentit que es tornés a parlar dels adjectius quan ja hi ha hagut un apartat dedicat al «Régimen de los adjetivos» —que tracta, bàsicament, dels règims preposicionals. Introduïm, doncs, aquest epígraf nou, que ens sembla que clarifica i ajuda a entendre millor l'estructura d'aquest capítol de la gramàtica.

con quien concuerdan, menos cuando la colocación del adjetivo influye en su significado como:

galant home ‘un hombre de prendas’

home galant ‘un cortejante, apuesto’

bon home ‘un hombre de bien’

home bo ‘un hombre asociado a otro’

pobre home ‘uno flojo de espíritu’

home pobre ‘un pobre, pordiosero’

una dona grossa ‘una mujer encinta’

una grossa dona ‘una mujer corpulenta’^a

una forta cosa que ‘una extrañeza, es mucho que’

una cosa forta ‘una cosa fuerte’

un grant home ‘hombre inteligente’

un home grant ‘hombre alto’

un guapo xich se dice de uno de buenas partes

un xich guapo, de uno hermoso.

NOTA^a: Aquí se diferencian *ser grossa* de *estar grossa*: *estar grossa* es estar encinta; *ser grossa* es ser corpulenta.

647. Cuando se une un adjetivo a un sustantivo en tono admirativo, aquel se antepone: *Horrenda batalla!*, *Bella tropa!*; le da así más fuerza.

Cosa brava ‘de fino aspecto’

Brava cosa! ‘cosa nimia, insignificante’

Cosa bella ‘cosa hermosa’

Bella cosa! ‘cosa de nada’

Cosa grant ‘cosa extraordinaria’

Grant cosa! ‘nada’ en admirativo,
‘mucho’ en el espositivo

Un home sant

*Un sant home!*³⁶⁵

365. Afegit posteriorment. Falta la definició.

NUMERALES

648. Los numerales *un, dos, tres*, etc., se anteponen al nombre sustantivo: *Un llibre de 400 pàgines*.
649. También se anteponen los partitivos *una mitat, una tercera, quarta... part*.
650. También los ordinales: *La primera porta a la esquerra, segon pis*. En las citas, empero, se posponen: *Terreros* (Historia de España, tom tercer, llibre novè, pàgina cuarenta-cuatrena)³⁶⁶ conta que...

USO DE LOS PRONOMBRES HI, NE

651. [f. 42r] Estas partículas, como dijimos,³⁶⁷ tienen un gran uso en la conversación y aun en la escritura, como que son parte esencial del genio y construcción de la lengua.
652. Dijimos también que *hi* se ponía en lugar de *aquí, allí, allà, en això, en allò, a aqueix, a aquell, a vostè*, singular.
653. En oraciones expositivas e interrogativas, la *hi*, siendo sola, va siempre antepuesta al verbo, como en las imperativas seguidas de *que* partícula:³⁶⁸ *Ja hi entro (aquí, allí), Què hi diu en això?, Que hi vagi*.
Si hay en la oración algún pronombre relativo,³⁶⁹ este se pone primero que la partícula: *Nos hi habeu ficat, Per què vos hi penseu tant?, Què no hi diu?, Prompte l'hi poso*.
La partícula *hi* se pospone al verbo en las oraciones imperativas sin *que*. *Aguardeu-hi lo company, Ves-hi (allí), Corre-hi de pressa*. Si hay *que* se anteponen: *Que·ls hi mostreu*.
654. *Diga-l'hi que sí*, la *hi* es redundante; debe escribirse *Diga-li que sí*, porque *li* es el dativo del pronombre *ell*. *Diga-l'hi*, aquí la partícula *hi* es el pronombre personal y *l'* es el pronombre demostrativo *lo* apostrofa-do,³⁷⁰ y lo será siempre que la oración no contenga más palabras.

366. En el manuscrit, l'exemple amb una referència bibliogràfica apareix amb números, però no té sentit si estem parlant d'ordinals; per això hem transformat les xifres en numerals ordinals, utilitzant sempre els criteris prescrits en la mateixa gramàtica, a l'hora d'escriure els numerals (§ 276 i § 280).

367. Vegeu § 265-275.

368. Cal entendre: 'les imperatives que van tot seguit del *que* partícula' —corresponen al tercer exemple. La descripció dels diferents tipus d'oracions esmentats es pot trobar més endavant (§ 676-687; en nota hi justifiquem la col·locació).

369. *Relativo* vol dir 'personal', com es pot veure pels exemples (ja hem parlat d'aquesta confusió a propòsit del § 227). No s'entén gaire el ball terminològic, ja que quan l'autor ha de parlar dels relatius en diu sempre, també, *relatius* —i en parla separatament. De fet, en el tercer dels exemples hi apareix, pròpiament, un relatiu.

370. En aquest paràgraf observem també una vacil·lació terminològica, que podem atribuir a la provisionalitat del text en aquest punt de l'obra —es tracta d'un apunt afegit, en sentit longitudinal, al

655. Si hay un pronombre, la *hi* va al fin o después de él: *Digui-m'hi alguna cosa (en això), Fica-t'hi quant antes, Fem-l'hi pensar, Sentem-nos-hi (aquí, allí), Espera-m'hi un quart, Ensenyem-los-hi? (a ell).*
656. Si se quiere espresar la persona del imperativo, esta va pospuesta, empero no se usa sino en la réplica:

mando	responde
<i>Ves allà</i>	<i>Ves-hi tu</i>
<i>Fica't aquí</i>	<i>Fica-t'hi tu</i>
<i>Espera'm allí</i>	<i>Espera-m'hi tu</i>
<i>Senteu-vos aquí</i>	<i>Senteu-vos-hi vosaltres^a</i>
	<i>Sentin-s'hi aquells</i>

NOTA^a: Pronunciado *senteushi*.

657. Cuando *hi* significa *a ell*, el pronombre *l'*, *'ls* o *lo*, *los* se refiere a la cosa afectada por el verbo como en el ejemplo *Ensenyem-los a ell* o *Ensenyem-los-hi*. Pero cuando ha de significar *a ells*, en vez de *hi* se pone *ho* y queda cambiada la significación del pronombre *los* en *a ells* y la cosa es el pronombre *ho*: *Ensenyem-los-ho*, *Ensenyem-los-ho?*³⁷¹
658. Cuando son oraciones negativas, la negación se antepone a todo con la diferencia que el verbo siempre va al último, aun en las oraciones imperativas. Así en la oración [f. 42v] *Digui-m'hi alguna cosa* dirà con negación *No m'hi digui res*; *Ensenyem-los-hi?* dirà *No-ls hi ensenyem?*
659. El *ne* significa 'de aquí', 'de allí' y también 'de això', 'de allò'. Sus reglas son las mismas que las de la partícula *hi*. Así, en las oraciones expositivas, interrogativas y las terceras del imperativo con la partícula *que*, precede al verbo: *Joan ne sortirà*, *Lo bosch ne cria*, *Ne cria el bosch?*, *Que-n prenguin*.
660. Si le acompaña un pronombre, este precede a la partícula: *La criada us-n porta uns cuants*, *Vos-n donaré*.

marge esquerre del full. El pronom *lo* no pot ser, òbviament, un demostratiu, i no apareix com a tal en la llista del § 238; el que passa potser és que l'autor necessitava etiquetar diferent aquest pronom de l'altre (*hi*), que en l'exemple sí que està, efectivament, en el lloc d'un pronom personal —de datiu. La poca elaboració teòrica existent encara sobre la complexitat de les combinacions dels pronoms febles en català justifica, sens dubte, aquest error, però val la pena observar com Cardellach és conscient de la transformació experimentada en combinar els pronoms *li* i *el*, *la*, etc., cosa que no és gens usual entre els gramàtics contemporanis. El fenomen és descrit també al § 228.

371. El segon exemple és per ensenyar que en oració interrogativa l'ordre és el mateix. Com es pot veure, l'explicació és defectuosa, perquè el valor dels pronoms *los* o *ho* per al complement directe és bastant diferent; cal valorar l'intent de resoldre una substitució pronominal certament complicada (i en la llengua espontània, inexistent).

661. En las [oraciones] imperativas, se posponen al verbo: *Surt-ne de pressa, Pren-ne quatre, Ves-te'n luego* —pronunciado *vèstan* o *vèstan*—, *Com-prin-me'n*.
Y con negación, el verbo se pospone: *No me'n compri, No te'n vagis*.
662. Ambas partículas *ne*, *hi* se usan juntas, pero el *ne* siempre se antepone al *hi*: *Fes-n'hi* (de caritat, a ell), *Porta-n'hi*, *Quants n'hi fas?*, *Ensenyem-n'hi?*
El pronombre [personal] se les antepone también: *Nos n'hi posaren, Poseu-me-n'hi, Fes-te-n'hi posar, Treyeu-li-n'hi*.
663. Sin embargo de que [*ne*] significa 'de aquí', 'de allí', como *Ves-te'n*, pero hay veces en que carece de tal sentido y se une al pronombre para darle más fuerza, sobretodo cuando se le añade la partícula *hi*. Ejemplos: *Ves-hi* indica movimiento de aquí a allí o de una parte a otra determinada; *Ves-te-n'hi* indica también movimiento de aquí a allí: así el pronombre *te* como el *ne* parecen estar aquí por demás, pero dicho así tiene más vigor la expresión y recomienda eficazmente la concesión o mandato de *ir*.³⁷²
664. *Fuitg-me d'aquí, Surt-me* o *surt-am del debant*, el pronombre *me* se pone para denotar que no es [d]el lugar precisamente de donde se manda huir, sino de la presencia del que habla. Si no, se dice *Fuitg del meu debant*.³⁷³

USO DE LOS ADVERBIOS³⁷⁴

665. [f. 43v] Con propiedad no pueden llamarse adverbios sino aquellas voces que indican por si solas tiempo, lugar, modo, cualidad o cantidad, afirmación o negación, y no rigen preposición ni caso, a diferencia de las interjecciones que espresan un movimiento de ánimo, de las preposiciones que rigen nombres sustantivos y distinguen los casos, y de las conjunciones que enlazan las cláusulas y las hacen concurrir a espresar la idea que se quiere.
666. Los adverbios son de lugar, de tiempo, de modo, de calidad, de cantidad, de afirmación, de negación y de duda. No todos son simples o com-

372. Hi ha dos exemples més, afegits a sota en lletra més petita i sense comentari, de *hi* expletiu: «Tenir bo, tenir-hi bo; fer bo, fer-hi bo».

373. Aquest paràgraf és escrit al marge. Hem comentat uns exemples semblants al § 269: en aquest cas, però, l'autor sembla que s'adona que en el verb *anar-se'n* el valor dels clítics no és veritablement pronominal. L'explicació que proposa per a la distinció entre *anar* i *anar-se'n* es relaciona, com es pot veure, amb un pretès caràcter intensificador de la versió *pronominal*.

374. Els paràgrafs següents (del § 665 al § 675), escrits tots ells sobre el foli 43 del manuscrit, han estat reordenats per donar major coherència a l'apartat. Es tracta, en realitat, d'apunts independents uns dels altres; en l'original, primer es parla del *tot*, del *per* i del *bo* i, i després apareix l'epígraf «Uso de los adverbios»; ens ha semblat més endreçat posar en primer lloc l'apartat genèric, i, a continuació, els casos particulars.

puestos de una sola palabra; los hay de dos o más, los cuales impropriamente se cuentan como adverbios, pero hacen el oficio de tales porque indican alguna de las maneras sobre expresadas.

667. Prescindiendo de los adverbios que se forman de los adjetivos, según dijimos hablando de su formación, los hay que no derivan de otro nombre; pero unos y otros pueden ponerse antes o después del verbo: *Ara ha arribat mon germà*, *Mon germà ha arribat ara*; *Entrada fosch arribarà lo correu*, *Lo correu arribarà entrada fosch*.³⁷⁵

USO DE TOT

668. [f. 43r] En las oraciones donde entra el *enterament*, o en que se denota una cosa completa, se usa el *tot*, así para el masculino como el femenino, para el plural como para el singular: *Arrivo tot mullat* —por *enterament mullat*—; *Arrivaren tot mullats*; *Se posà tot negre* —por *enterament negre*—; *Li vingué tot de nou*; *Quedà tot admirada de veurer-me*; *Quedaren tot admirats*; *Quedaren tot admiradas*.
669. A diferencia de cuando *tot* es un pronombre colectivo, que entonces admite géneros y números —*Quedaren tots admirats*, *Quedaren totas admiradas*—, el *tot* adverbio se usa con la partícula *com* así: *Tot manso com és*, *se encrespà*; *Tot benigne com sembla*, *sabé resistir*. Se suprime también el *tot*: *Benigne com és*. El verbo siempre es en indicativo.

USO DEL PER³⁷⁶

670. El *per* sirve de término comparativo poniendo al verbo en subjuntivo: *Per gran que sias, no venceràs*; *Per riquesas que tinguías, no sias orgullós*.
671. Es equivalente de *encara que*, pero la oración se cambia de esta manera: *Encara que tinguías moltes riquesas, no sias orgullós*. En estas conversiones es necesario anyadir un adverbio aumentativo, para equipararlas con el *per* en el sentido aumentativo en que se toma. El verbo siempre en subjuntivo.

375. Ratllat: «Con el verbo *ser* o *estar* se posponen dichos adverbios, menos cuando son los nominativos: *Demà serà un gran dia*». Encara, a continuació hi llegim: «Adverbios de tiempo: todos responden a la pregunta *cuant?* De lugar: todos responden a la pregunta *ahont?*», però aquesta explicació, a banda que ja és en un altre lloc, no fa sentit en el context i sembla inacabada.

376. Òbviament, *per* no és un adverbí, però hem optat per deixar aquest apunt entre els altres, de caràcter adverbial, per respectar el criteri de l'autor i també perquè difícilment el podríem col·locar en un altre lloc sense alterar d'una manera excessiva el caràcter de l'obra.

USO DE LA PARTÍCULA BOY

672. Tiene la significación de *absolutament, enterament*, y se añade a un adjetivo para denotar su certeza. Así, se usa en las cosas reales, mas no en las simuladas.

Para denotar el fingimiento diré *Semblaba enterament mort* o bien *Semblaba mort de debò*, pero no *Semblaba boy mort*, porque implica el *parecer* y el *ser*. Diré, sí, *Vingué boy enrabiât, Lo portaren boy mort*.

673. El *boy* afecta siempre, como el *tot*, al adjetivo con quien se une y se ve que ambas palabras tienen a poca diferencia el mismo significado. Empero no se une el *boy* con [f. 43v] el *com* en los modos comparativos en que se usa el *tot*: *Tot manso com és* no dirá *Boy manso com és*.

674. *Tot* y *boy* se unen en una misma oración. El *tot* siempre precede al *boy*: *Aparegué lo cel tot estrellat, Aparegué lo cel boy estrellat, Aparegué lo cel tot boy estrellat*. El primero demuestra la totalidad; el segundo, la realidad; el tercero, ambas cosas.

Empero el *boy* se usa solo en la conversación. El verbo siempre en indicativo.

NIMAY

675. Es más interjección que adverbio, porque indica un movimiento de exasperación, y se usa, por ejemplo, [si] se manda a alguno hacer una cosa y este no quiere; entonces el que mandó replica vivamente: *Nimay!*

ORACIONES EXPOSITIVAS³⁷⁷

676. [f. 38v] Se dice *expositiva* aquella oración que ningún afecto de ánimo envuelve, sino que hace tan solo expresar sencillamente una idea como: *Es útil el estudio de las ciencias*.

377. Els tres apartats que segueixen, sobre els tipus oracionals —oracions expositives, imperatives i interrogatives—, apareixen situats, en el manuscrit, entremig de l'apartat que tracta sobre els règims de cadascuna de les parts de l'oració; concretament, venien a continuació del § 629, just entre l'apartat del «Régimen de los adjetivos» i el del «Régimen de los verbos activos» (f. 38v-39v). Ens ha semblat que millorava l'ordre i la coherència de la gramàtica si desplaçàvem aquests tres apartats al darrere de tota la dissertació sobre règims i col·locacions, i en posició de cloure el capítol de la sintaxi. A l'inici del capítol Cardellach ha declarat que «la sintaxis es aquella parte de la gramática que enseña la concordancia, el régimen y el acento de las palabras» (§ 587); no sabem exactament què volia dir amb això de l'«accento», però probablement es referia a l'entonació i, per tant, d'alguna manera, als tipus o caràcters de les oracions. Això justificaria també l'ordenació que proposem. Al capdavant, la majoria de les gramàtiques de l'època estructuraven la seva sintaxi en tres apartats principals: concordança, règim i construcció (Ballot, Petit i Aguilar, etc.), i els tipus oracionals són conseqüència, finalment, de les diferents maneres possibles de construir l'oració.

677. Estas oraciones, pues, debieran formarse de rigor siguiendo el orden de su régimen, poniendo al principio el regente, luego sus apuestos, como adjetivos u otras palabras concordantes con él, o después el verbo; después el adverbio, si lo hay, y luego el caso regido, como: *Lo ciutadà qu'és bo paga exactament las contribucions de l'Estat*. Pero la lengua catalana no se ciñe de rigor a estas reglas, sino que las varía hábilmente según su cadencia y según la situación en que cada palabra tenga más oportuna fuerza. Así, podré decir *Paga exactament las contribucions de l'Estat lo ciutadà qu'és bo*.
678. En las espresiones que ponemos en boca de otro, acostumbramos postergar la persona del impersonal si la espresamos: *Deya en Francisco que no pot ser, Explica l-història que...*, *Jo seré felís, deya un bon rey, quant hauré fet felisos mos vasalls*; bien que el anteponer la persona regente del verbo no es impropiedad.
679. El catalán tiene impersonales —*diuen, esplican, corra per lo poble, per la ciutat, cóntan ara que*—, los cuales carecen de persona, y a imitación de ellos se puede suprimir en todas las oraciones donde su espresión no sea necesaria, sobre todo en las primeras y segundas personas; y las terceras en las oraciones donde haya dos, tres o más verbos: *Vinch de la biblioteca, Prestas a la pàtria grans serveis, Lo millor govern és lo representatiu: conté la ambició dels reys, refrena lo despotisme dels ministres, regula las necessitats de la pàtria, vigila sobre tots los camés de la administració y és un planter d'homes de estat*. En todas estas oraciones se suprime la persona agente y cuadra mucho a la lengua que se embellece con esa libertad de producción [f. 39r] que le es natural. Esta regla se entiende para todos los casos.

ORACIÓN IMPERATIVA

680. La oración imperativa unas veces se espone sin espresar la persona, porque se entiende ya —*Fes això, Acompanyeu la senyora, Tingui cuidado*—, y este es el modo más usado en estas frases o locuciones breves.
- Otras veces se espresa pospuesta al verbo: *Que vinguia lo més hàbil, Digui don Pere: què fan los amichs?*
- Otras se espresa antes la persona, [pero] no ligada con el verbo sino en vocativo, llamando —*Don Pere, digui: què fan los amichs? Tu, fes això; Vosaltres, acompanyeu a la senyora*—, lo cual se observa en las segundas personas, porque con las terceras uno no habla directamente y no puede, por tanto, llamarlas. Por ejemplo, no podré decir *Lo més hàbil que vinguia* dirigiéndome a él; en tal caso diría *Vostè, lo més hàbil, vinguia*, pero se convierte en segunda persona.
681. En oraciones completas ocurre lo mismo. Así puedo decir bien *Tireu aquesta casa a terra, Joseph* y también *Tireu, Joseph, aquesta casa a terra*.

682. Es de advertir que, si bien como dijimos el artículo acompañaba siempre o las más veces a los nombres, aunque propios, pero se suprime siempre en las oraciones imperativas,³⁷⁸ como puede verse en los egemplos continuados.

ORACIÓN INTERROGATIVA

683. Las oraciones de interrogativo pueden comenzar siem[pre] con *que* partícula o con *com* partícula o con los relativos *quí, quin, quins, quina, quinas* y *què* relativo.³⁷⁹
684. Las oraciones que no comienzan con el relativo posponen la persona al verbo: *És aquí l'oncle?, S'han escrit ja las cartas?, T-cou molt la ferida?, Ha portat molts contratemps la guerra civil?*
Las segundas personas se suprimen: *Has vist lo [f. 39v] mestre?, Sabeu proposar-li gayres dificultats?*
685. Es de advertir que todas estas oraciones interrogativas pueden esceleramente proponerse con la partícula *que*; únicamente se diferencian en el acento, que del primer modo interroga ya con toda su fuerza al principio de la oración y en el segundo al fin solamente: *Que és aquí l'oncle?, Que s'han escrit ja las cartas?, Que t-cou molt la ferida?*
Demuestra, no obstante, este modo de interrogar una mera inquisición, un puro deseo de descubrir tímidamente sin otro resultado, cuando sin la partícula hay algo grave o imperioso.
686. Demuestra también, con la partícula admirativa, algo de sorpresa, anyadiéndose la *com*: *Com, que és aquí l'oncle?; Com, que s'han escrit ja las cartas?; Com, qu-ha vist lo mestre?*
687. En todos los demás modos se interroga por *qui* seguido del verbo: *Qui conspira contra l'Estat?, Per qui serà?,* y es que el *qui* se refiere a personas.³⁸⁰
Si se refiere a cosas es *què*: *Què farem?, Què cosa és la gramàtica?, De què serveix lo mèrit?*

378. Cal entendre que se suprimeix l'article dels noms que fan la funció de subjecte de l'imperatiu. Els «egemplos continuados» són els immediatament anteriors —*Tireu aquesta casa a terra, Josep*; en pràcticament tots els altres exemples donats de construccions imperatives els subjectes són pronoms, i mai no podrien portar article.

379. Val la pena fixar-se en la distinció que es fa en el text entre el «*que* partícula» i el «*que* relativo» —l'autor escriu sense accent. La intuïció és bona: Cardellach identifica els pronoms interrogatius amb els relatius, cosa força raonable, però s'adona que la partícula que encapçala una frase com ara «*que vindràs?*» no és pronom, ni relatiu, ni interrogatiu; d'aquest tipus de construccions, difícils de definir, la gramàtica actual en diu *interrogatives totals de contraexpectativa*.

380. Ratllat, tot seguit: «indeterminadas».

Índice del borrador de la *Gramática catalana*

- Del alfabeto 1
Pronunciación de las vocales 1
Pronunciación de la *e* 1
Pronunciación de los artículos y pronombres 2v
Pronunciación de la *o* 3v
Diftongos 4
B: cómo se pronuncia 4
Cuándo se usa y escribe 4
C: substituida a la *q*, su pronunciación, cuándo se usa 4
Ch: su pronunciación y uso 4v
D: su uso en las finales y su pronunciación 4 y 5
F: cómo se usa 5
G: su diferencia con *j* y *x*; su uso; cómo se escribe la final en *-itg*, diferencia con *-ix* 5
H: cuándo se usa 6
I: su sonido y uso 6
K: su uso 6
L: su pronunciación, si se dobla, cuándo no se pronuncia 6v
Ll: no debe confundirse con la *y* final; si debe pronunciarse *all*, *ell*, etc., o *ay ey* 6v
M: su uso; si se dobla 6v
N: su uso 6v
P: su uso; cuándo no se pronuncia 6v
Q: su uso 7
R: su pronunciación; si se pronuncia al final; su oficio 7
S: su sonido y uso; cuándo debe doblarse 7v
T: para qué sirve; su uso en las finales; se pone en las terminaciones *-eitg*, *-itg*, etc.; cuándo no se pronuncia 7, 8
V: su pronunciación; no debe confundirse con *b* 8
X: su doble pronunciación; cómo debe escribirse el sonido *xeix* 8v
Del artículo 9
Cómo se pronuncia con el apóstrofo 9
Pronunciación de *am*, *an*: *am baqui*, *an al*, etc. 9
Se antepone a todos los nombres aunque sean propios 9v
Pronombres personales 9v
No se escribe *pels* en vez de *per los* 9v
Pronombres *me*, *te*, *se* [9v]
li, diferente de *l'hi*, a quién y cómo se refieren estos pronombres 10
Pronombres *mia*, *tua*, etc., su colocación en la oración; *mon*, *ton*, *son*, etc. 10
Posesivos *meu*, *teu*, cuándo son sustantivos: *en so del meu*; *nostre*, *vostre*, etc. 10
Demostrativos *això*, *allò*, *aquell*, *aqueix*: su uso 10
Est, *eix*; *no hi ha un tal* 10v
Relativos *quí*, *quin*, *quins*, *què*, *cual*: su uso y significación 10v
Pronombres indefinidos: *un hom*; cuándo son adjetivos; *cada* cómo se cambia con *tots* 11
Fulano, *sutano*, etc.; *tal cosa*, *tal altre*; *aquest*, *aquest altre*; *això*, *allò*, *allò altre*; *a tal part*; *ho*: su uso y pronunciación 11v

- Partículas *hi*, *ne*: su uso y significación 12 y [12]v
 Numerales ordinales, partitivos, etc. 13
 División del nombre, conocimiento de sus géneros, terminación de los femeninos, epicenos 13v
 Conversión del masculino al femenino en los sustantivos 14
 En los adjetivos, en los participios 14
 Los recíprocos carecen de femenino 14
 Formación de plurales 14v
 Formación de los adverbios 14v
 Formación de los superlativos 15
 Diminutivos 15v
 Comparación: adverbios aumentativos, diminutivos, su conversión y sustitución 16
Més negre qu'un dimoni, un butabant 16v
Prou: sus significados; *massa* 16v
 Adverbios de tiempo 16v
 De lugar, modo, calidad, etc. 17
 Intergecciones 17v
 Cuenta del día 17
 Verbos auxiliares 18
Joy en vez de jo he 18
 Locución de *vas* o *vaigt* en pretéritos 18
Haber 18
Estar 18v
Ser 19
Tenir 19v
 Equivalencia de *tenir*, *dèurer* y *haber de* 20
 Diferencias de *ser* y *estar* 20
 Conocimiento y división de los tiempos 20 y 21
 Formación de los tiempos 21v
 Tabla de terminaciones de todos los tiempos 22, 23
 Tabla de los tiempos primitivos 24
 Tiempos derivados del infinitivo 24
 Del participio de presente 24v
 Formación del indicativo presente 25, 26
 Tiempos derivados del indicativo 27
 Del pretérito 28
 Del participio de pretérito 28v
 Tiempos derivados del futuro 29
 Del subjuntivo 29
 Verbos defectivos 29v
 Verbos impersonales, reflexivos, recíprocos 29v
 Verbos neutros 30
 Uso de las partículas *pu*, *ray*, *pas* 30, 31
 Partículas *can*, *cal*, *en* 31
 Preposiciones: su régimen y uso 32
 Conjunciones: su oficio y uso 33
 Conocimiento y formación de los casos 34, 35
 No hay concordancia en casos 34v
 Usos y oficios y concordancia del artículo 36
 Concordancia de sustantivos y adjetivos 36
 De sustantivo y verbo 37
 De sustantivo y relativo: conversiones del relativo 36, 37
 Qué es régimen 37v
 Régimen de los sustantivos 37v
 Régimen de los adjetivos 37, 38
 Oraciones expositivas 38v
 Oraciones imperativas 39
 Interrogativas 39
 Fuerza del *com* y *que* y *qui* 39v
 Régimen de verbos activos: la preposición no siempre acompaña al acusativo 39, 40
 Tienen algunos un régimen indirecto 40
 Verbos pasivos: conversión del nominativo si es pronombre 40
 La respuesta como la pregunta 40v
 Verbos neutros: qué preposiciones siguen; diferencia con los activos 40v
 Reflexivos 41
 Participios: cómo se convierte el de pretérito 41
 Adjetivos que deben anteponerse 41v
 Posición de los numerales, etc. 41v
 Uso y construcción de las partículas *hi*, *ne* 42
 Uso de *tot* adverbio 43
tot ... com 43
 Uso de *per*: su conversión 43
 Uso de *boy*: se une con *tot* 43
 Uso de los adverbios 43v

BIBLIOTECA FILOLÒGICA

Títols publicats

- 1 Pere PUJOL (comp.), *Documents en vulgar dels segles XI, XII i XIII procedents del bisbat de la Seu d'Urgell* (1913)
- 2 Pere BARNILS, *Die Mundart von Alacant. Beitrag zur Kenntnis des Valencianischen* (1913)
- 3/[1] Marià AGUILÓ, «Diccionari Aguiló». *Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster*, vol. I, Lletres A i B (1915)
- 3/[2] Marià AGUILÓ, «Diccionari Aguiló». *Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster*, vol. II, Lletres C (1916)
- 3/[3] Marià AGUILÓ, «Diccionari Aguiló». *Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster*, vol. III, Lletres D i E (1918)
- 3/[4] Marià AGUILÓ, «Diccionari Aguiló». *Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster*, vol. IV, Lletres F a Ll (1921)
- 3/[5] Marià AGUILÓ, «Diccionari Aguiló». *Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster*, vol. V, Lletres M a O (1924)
- 3/[6] Marià AGUILÓ, «Diccionari Aguiló». *Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster*, vol. VI, Lletres P i Q (1929)
- 3/[7] Marià AGUILÓ, «Diccionari Aguiló». *Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster*, vol. VII, Lletres R i S (1931)
- 3/[8] Marià AGUILÓ, «Diccionari Aguiló». *Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster*, vol. VIII, Lletres T a Z (1934)
- 4 Antoni GRIERA, *La frontera catalano-aragonesa. Estudi geogràfico-lingüístic* (1914)
- 5 Josep M. ARTEAGA, *Textes catalans avec leur transcription phonétique. Précédés d'un aperçu sur les sons du catalan* (1915)
- 6 *Estudis romànics (Llengua i literatura)*, vol. I (1916)
- 7 Pere BARNILS, *Vocabulari català-alemany de l'any 1502* (1916)
- 8 Jaume MARCH, *Diccionari de rims* (1921)
- 9 *Estudis romànics (Llengua i literatura)*, vol. II (1917)
- 10 Vincenzo CRESCINI i Venzazio TODESCO (ed.), *La versione catalana dell'Inchiesta del San Graal. Secondo il Codice dell'Ambrosiana di Milano 1.79 sup.* (1917)
- [11] INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Diccionari ortogràfic. Precedit d'una exposició de l'ortografia catalana segons el sistema de l'I. d'E. C.* (1917; 2a ed., 1923; 3a ed., 1931; 4a ed., 1937)
- 12 Pompeu FABRA, *Gramàtica catalana* (1918; 2a ed., 1919; 3a ed., 1922; 4a ed., 1926; 5a ed., 1930; 6a ed., 1931; 7a ed., 1933; facsimil de la 7a ed., 1995; 1a reimpr., 2000; 2a reimpr., 2004; 3a reimpr., 2006)
- 13 Joseph ANGLADE, *Bibliographie élémentaire de l'ancien provençal*
Pierre ROKSETH, *L'article majorquin et l'article roman dérivé de ipse*
Pere BARNILS, *Les vocals tòniques del rossellonès*
Manuel de MONTOLIU, *El llenguatge com a fet estètic i com a fet lògic* (1921)
- 14/[1] Manuel MILÀ I FONTANALS, *Epistolari d'en M. Milà i Fontanals*, vol. I, 1840-1874 (1922)

- 14/[2] Manuel MILÀ i FONTANALS, *Epistolari d'en M. Milà i Fontanals*, vol. II, 1875-1880 (1932)
- 15 Pierre ROKSETH, *Terminologie de la culture des céréales à Majorque* (1923)
- 16 Max-Léopold WAGNER, *Notes linguistiques sur l'argot barcelonais* (1924)
- 17 Jaume MEDINA i Enric SULLÀ (cur.), *Actes del Simposi Carles Riba. Barcelona, 17-19 d'octubre de 1984* (1986)
- 18 Carles RIBA, *Cartes de Carles Riba*, vol. I, 1910-1938 (1989)
- 19 INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. SECCIÓ FILOLÒGICA, *Documents de la Secció Filològica, I* (1990)
- 20 Antoni NUGHES, *El sínode del bisbe Baccallar. L'Alguer, església i societat al segle XVI* (1991)
- 21 Daniel RECASENS, *Fonètica descriptiva del català (Assaig de caracterització de la pronúncia del vocalisme i consonantisme del català al segle XX)* (1991; 2a ed., rev., 1996)
- 22 Núria VILA, *Estudi del vocabulari de les eines agrícoles a la comarca del Baix Camp* (1991)
- 23 Loïs ALIBERT i Josep CARBONELL, *La correspondència entre Loïs Alibert i Josep Carbonell i Gener (Materials per a l'estudi de la codificació de la llengua occitana)* (1995)
- 24 Carles RIBA, *Cartes de Carles Riba*, vol. II, 1939-1952 (1991)
- 25 Ernest QUEROL, *Anàlisi de camps lèxics de l'ovi de la comarca dels Ports* (1992)
- 26 Pius FONT I QUER, Pompeu FABRA i Miquel de GARGANTA, *Un epistolari fonamental per a la lexicografia científica catalana (1928-1953)* (1991)
- 27 INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. SECCIÓ FILOLÒGICA, *Documents de la Secció Filològica, II* (1992; 2a ed., rev., 1993; 3a ed., rev., 1996)
- 28 Carles RIBA, *Cartes de Carles Riba*, vol. III, 1953-1959 (1993)
- 29 Jordi FARRÉ i Andreu MOIX, *Els noms de casa de Llorenç i de Maldà* (1993)
- 30 INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. SECCIÓ FILOLÒGICA, *Documents de la Secció Filològica, III* (1996)
- 31 Montserrat BIGAS i Marta MILIAN, *Anàlisi morfològica dels noms de planta* (1996)
- 32 INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. SECCIÓ FILOLÒGICA, *Documents normatius 1962-1996 (Amb les novetats del diccionari)* (1997)
- 33 Ramon ARAMON, *Estudis de llengua i literatura* (1997)
- 34 Guillem CALAFORRA, Wilhelm Meyer-Lübke i 'Das Katalanische'. Introducció i traducció (1998)
- 35 Joan PETIT i AGUILAR, *Gramàtica catalana* (1998)
- 36 Joan Anton RABELLA, *Un matrimoni desavingut i un gat metzinat. Procés criminal barceloní del segle XIV* (1998)
- 37 *Miscel·lània Fabra. Recull de treballs de lingüística catalana i romànica dedicats a Pompeu Fabra* (1998)
- 38 Antoni M. BADIA i MARGARIT, *Les 'Regles de esquivar vocables' i «la qüestió de la llengua»* (1999)
- 39 Montserrat BARRI, *Aportació a l'estudi dels gal·licismes del català* (1999)
- 40 Francesc FELIU, *Catàleg dels manuscrits filològics d'Antoni de Bastero* (2000)
- 41 Pere BOHIGAS, *Mirall d'una llarga vida. A Pere Bohigas, centenari* (2001)

- 42 Antoni FEBRER I CARDONA, *Diccionari menorquí, espanyol, francès i llatí* (2001; reimpr., 2005)
- 43 Joan ARMANGUÉ, *Estudis sobre la cultura catalana a Sardenya* (2001)
- 44 Aurora BEL, *Teoria lingüística i adquisició del llenguatge. Anàlisi comparada dels trets morfològics en català i en castellà* (2001)
- 45 Joaquim MIRET I SANS, *Cafè i quilombo. Els diaris de viatge de Joaquim Miret i Sans* (2001; reimpr., 2005)
- 46 Simona ŠKRABEC, *L'estirp de la solitud. Arthur Schnitzler, Italo Svevo, Thomas Bernhard, Drago Jančar* (2002)
- 47 INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. SECCIÓ FILOLÒGICA, *Documents de la Secció Filològica, IV* (2003)
- 48 *El català de l'Alguer: un model d'àmbit restringit* (2003)
- 49 M. Dolors FARRENY, *La llengua dels processos de crims a la Lleida del segle XVI* (2004)
- 50 Antoni FEBRER I CARDONA, *Obres gramaticals, I* (2004)
- 51 Josep Vicenç FOIX, *Diari 1918* (2004)
- 52 *Els mètodes en dialectologia: continuïtat o alternativa? I Jornada de l'Associació d'Amics del Professor Antoni M. Badia i Margarit (Barcelona, 11 de març de 2004)* (2005)
- 53 Carles RIBA, *Cartes de Carles Riba, vol. IV, Apèndix 1916-1959* (2005)
- 54 Joan SOLER, *Definició lexicogràfica i estructura del diccionari* (2006)
- 55 Paul AEBISCHER, *Estudis de toponímia catalana* (2006)
- 56 *Cap a on va la sociolingüística? II Jornada de l'Associació d'Amics del Professor Antoni M. Badia i Margarit (Barcelona, 20 d'octubre de 2005)* (2006)
- 57 *Homenatge de l'IEC a Joan Coromines, en el centenari de la seva naixença* (2006)
- 58 Montserrat ADAM, *El català septentrional de transició: nova visió des de la morfologia* (2006)
- 59 *Llenguatge. Articles de 'La Vanguardia' (1999-2002)* (2006)
- 60 Jordi JULIA, *L'art imaginatiu. Les idees estètiques de Gabriel Ferrater* (2007)
- 61 Antoni FEBRER I CARDONA, *Preceptiva poètica* (2008)
- 62 Anna MATAMALA RIPOLL, *Interjeccions i lexicografia. Anàlisi de les interjeccions d'un corpus audiovisual i proposta de representació lexicogràfica* (2008)
- 63 *Novetats del diccionari ('Diccionari de la llengua catalana', segona edició)* (2008)
- 64 *Del llatí al romanç, com hem emplenat el buit? III Jornada de l'Associació d'Amics del Professor Antoni M. Badia i Margarit (Barcelona, 17 de maig de 2007)* (2008)
- 65 Pere GÓMEZ I INGLADA, *Quinze anys de periodisme: les col·laboracions de J. V. Foix a 'La Publicitat' (1922-1936)* (2010)
- 66 M. Salomé RIBES, *L'obra lingüística d'Alfons Par* (2011)
- 67 *La lingüística romànica al segle XXI. IV Jornada de l'Associació d'Amics del Professor Antoni M. Badia i Margarit (Barcelona, 23 d'octubre de 2009)* (2012)
- 68 Andreu BOSCH I RODOREDÀ, *El lèxic alguerès de l'agricultura i la ramaderia entre els segles XVII i XVIII* (2012)
- 69 Carles MIRALLES, Jordi MALÉ i Jordi PUJOL PARDELL (cur.), *Actes del III Simposi Carles Riba. Barcelona, 30 de novembre i 1 i 2 de desembre de 2009* (2012)
- 70 Josep MARTINES, *El valencià del segle XIX: el lèxic. L'aportació del 'Diccionario valenciano' de Josep Pla i Costa* (2012)

- 71 Ester LIMORTI i Artur QUINTANA, *El Carxe. Recull de literatura popular valenciana de Múrcia* (2012)
- 72 Cesáreo CALVO, *Estudi contrastiu del lèxic de la traducció italiana del 'Tirant lo Blanc' (1538)* (2012)
- 73 Miquel Àngel PRADILLA CARDONA (ed.), *Fabra, encara. Actes del III Col·loqui Internacional «La lingüística de Pompeu Fabra»* (Tarragona, 17, 18 i 19 de desembre de 2008) (2012)
- 74 Daniel RECASENS, *Fonètica i fonologia experimentals del català. Vocals i consonants* (2014)
- 75/1 Josep Antoni AGUILAR, *La 'Crònica' de Ramon Muntaner: edició i estudi (Pròleg - capítol 146), vol. 1* (2015)
- 75/2 Josep Antoni AGUILAR, *La 'Crònica' de Ramon Muntaner: edició i estudi (Pròleg - capítol 146), vol. 2* (2015)
- 76 M. Teresa CABRÉ (ed.), Judit FREIXA i Elisenda BERNAL, *La neologia lèxica catalana* (2015)
- 77 Joan PEYTAVI DEIXONA, *El català al nord de Catalunya a principi del segle XXI. Perspectiva històrica de la llengua i realitat lingüística del dialecte* (2016)
- 78 Joan PEYTAVI DEIXONA, *Le catalan dans le nord de la Catalogne au début du XXIe siècle. Perspective historique de la langue et réalité linguistique du dialecte* (2016)
- 79 Joan COROMINES, *Llibreta de Camp XXV de l'Onomasticon Cataloniæ'. Enquestes toponomàstiques i dialectals realitzades a la Catalunya del Nord (1959-1960)* (2016)
- 80 Daniel RECASENS, *Fonètica històrica del català* (2017)
- 81 Antoni FEBRER i CARDONA, *Obres gramaticals, II* (2017)
- 82 Miquel Àngel PRADILLA (coord.), *I Jornada in memoriam de Josep Panisello* (2017)
- 83 Miquel Àngel PRADILLA (ed.), *Comunitat lingüística i norma. Actes del IV Col·loqui Internacional «La lingüística de Pompeu Fabra»* (Tarragona, 18, 19 i 20 de novembre de 2013) (2018)
- 84 INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. SECCIÓ FILOLÒGICA, *Documents de la Secció Filològica, V* (2018)
- 85 Joan MIRALLES, *'L'art de picapedrer', de Josep Gelabert (1653)* (2019)
- 86 Jordi CARBONELL i Hortènsia CURELL, *Un aspecte de la influència llatina en la prosa catalana medieval. Les relacions interoracionals en Antoni Canals* (2020)
- 87 Miquel Àngel PRADILLA (coord.), *De llengua i societat. Des de la proposta fabriana a la reforma normativa de l'IEC* (2021)
- 88 Pau CARDELLACH, *Gramàtica catalana* (2021)

Fundació "la Caixa"

9 788499 655178